SOUDOBÉ DĚJINY

4/2001

Předplatné na ročník IX (2002), tj. 4 čísla:

250,– Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce,
290,– Kč (včetně poštovného) pro instituce.
Pro vysokoškolské studenty v České a Slovenské republice při odběru prostřednictvím fakultního ústavu, semináře nebo katedry činí celoroční předplatné 100,– Kč (včetně poštovného) s podmínkou minimálního odběru 5 výtisků od každého čísla ročníku VIII (2001).

Předplatné pro zahraničí:
45 US dolarů (včetně poštovného) pro jednotlivce,
60 US dolarů (včetně poštovného) pro instituce.
Letecký příplatek činí celoročně 26 US dolarů.

Cena 68,– Kč za jedno číslo od r. 2002, číslo 4/2001 cena 48,– Kč.

Objednávky přijímá:
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,
Vlašská 9, Praha 1 – Malá Strana, PSČ 118 40,
tel.: (02) 575 31 122
(02) 575 33 036
fax: (02) 575 31 121
E-mail: sodejiny@usd.cas.cz

Soudobé dějiny (ISSN 1210–7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR.
Obálka Alena Nievaldová.
Resumé přeložil Derek Paton.
Vycházejí za podpory Grantové agentury ČR a Nadace Konráda Adenauera.
Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR
dne 16. 4. 1993 pod číslem MK ČR 6475.
© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 2001

SOUDOBÉ DĚJINY

VIII / 4

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Oldřich Tůma

REDAKČNÍ KRUH:

Eva Broklová, Milan Drápala, Drahomír Jančík, Stanislav Kokoška,
Jan Měchýř, Derek Paton, František Svátek, Oldřich Tůma

REDAKČNÍ RADA:

Karel Bartošek, Paříž
Marie-Elizabeth Ducreux, Paříž
Ladislav Hejdánek, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
Jan Janák, Brno
Karel Kaplan, Praha
Ivan Kamenec, Bratislava
Zdeněk Kárník, Praha
Jan Křen, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Jaroslav Marek, Brno
Antoine Marès, Paříž
Vojtěch Mencl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Vilém Prečan, Praha
Jacques Rupnik, Paříž
Oldřich Sládek, Praha
Zdeněk Sládek, Praha
Jan Stříbrný, Praha
Zdeněk L. Suda, Pittsburgh
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Paříž
Václav Vaško, Praha
Zbyněk A. Zeman, Oxford
Jozef Žatkuliak, Bratislava

REDAKCE:

Milan Drápala (vedoucí redaktor)
Ela Nauschová

Autoři čísla

Šárka Daňková (1977)
působí na Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK v Praze a zabývá se dějinami Německa a Rakouska.

Blahoslav Hruška (1976)
postgraduálně studuje na Fakultě sociálních věd UK a zabývá se poválečnými kulturními dějinami Německa.

Stanislav Kokoška (1959)
vědecký pracovník oddělení pro dějiny druhé světové války Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Zabývá se problematikou domácího odboje, osvobozování českých zemí na jaře 1945 a dějinami zpravodajských služeb.

Michal Kopeček (1974)
odborný pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, zabývá se dějinami a politickou filozofií 20. století ve střední Evropě.

Lucie Pánková (1981)
studuje na Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK a zaměřuje se na německá studia.

Jiří Pešek (1954)
po ukončení Filozofické fakulty Univerzity Karlovy působil v Archivu hl. m. Prahy a nyní se zabývá německou problematikou v Institutu pro německá a rakouská studia při Fakultě sociálních věd UK. Je autorem řady článků a studií ke kulturním dějinám.

Vilém Prečan (1933)
zakladatel Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v současné době ředitel Československého dokumentačního střediska a předseda Českého národního komitétu historiků. Zabývá se československými dějinami v evropském kontextu od Mnichova 1938 do současnosti.

Francis Dostál Raška (1971)
odborný asistent na katedře amerických studií Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK, stipendista v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Zabývá se především česko-sudetoněmeckými vztahy, v tisku je jeho monografie na toto téma.

Vít Smetana (1973)
pracovník oddělení pro dějiny druhé světové války Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, zabývá se dějinami mezinárodní politiky a diplomacie v letech druhé světové války a v první fázi války studené. Editoval memoary Roberta F. Kennedyho na kubánskou raketovou krizi *Třináct dní* (Praha 1999).

Dalibor Státník (1962)
pracovník Archivu ministerstva vnitra ČR. Zabývá se dějinami odborů a kulturněhistorickými souvislostmi 20. století. V ediční řadě Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR vydal v roce 1994 studii o sankčním pracovním právu.

Petr Šafařík (1973)
doktorand Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK, zabývá se soudobými kulturními dějinami.

Jan B. Uhlíř (1972)
doktorand Ústavu českých dějin Filozofické fakulty UK, stipendista Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Specializuje se na dějiny nacistického Německa, respektive Protektorátu Čechy a Morava, a problematiku domácí české protinacistické rezistence. Spoluautor práce *Sokol proti totalitě 1938–1952* (Praha 2001).

Hana Velecká (1973)
pracovnice oddělení pro dějiny druhé světové války Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, kde se zabývá dějinami československé emigrace a mezinárodními vztahy za druhé světové války. Zároveň je doktorandkou na Filozofické fakultě UK v Praze.

Zlatica Zudová-Lešková (1957)
vědecká pracovnice Historického ústavu Armády ČR v Praze. Specializuje se na holocaust a československé dějiny v letech 1938–1945 se zaměřením na česko-slovenské vztahy, československý vojenský a politický odboj doma i v zahraničí. Je autorkou řady studií publikovaných doma i v zahraničí.

Obsah

Stanislav Kokoška — Krize nacistické okupační politiky v Protektorátu Čechy a Morava v roce 1944 a pokusy o její překonání 591

Vít Smetana — Británie a československé zlato *'Case study' britského appeasementu?* 621

Hana Velecká — Britská pomoc uprchlíkům z Československa od okupace do vypuknutí války v roce 1939 659

Dalibor Státník — Mezi odbojem a kolaborací *Případ Arno Haise* 692

Zlatica Zudová-Lešková — Československý výsadek Courier 5 718

Materiály

Francis Dostál Raška — Uprchlické tábory v Čechách a na Moravě po mnichovském diktátu 732

Recenze

Zlatica Zudová-Lešková — O Slovenskom národnom povstaní na konci 20. storočia 746

Jiří Pešek — Mannovy reflexe poválečného Německa 750

Jiří Pešek — „Motivem pro vyhnání byl Mnichov..." 756

Petr Šafařík — Sociální dějiny německy psané literatury 763

Blahoslav Hruška — Dlouhá cesta Německa na Západ 768

Šárka Daňková — Zpověď bývalého revolucionáře 772

Lucie Pánková — Německé výzkumy o historii NDR v posledních pěti letech (1997–2001) 776

Vyjádření Ivo Bocka k recenzi na sborník „Recht und Kultur in Ostmitteleuropa“ 790

Dokumenty

Jan B. Uhlíř — Sokolská odbojová organizace Jindra
Závěrečná zpráva gestapa 791

Kronika

Vilém Prečan — Druhý život minulosti 812

Michal Kopeček — Paměť komunismu v České republice
Zpráva ze sympozia 821

Anotace 827

Bibliografie k soudobým dějinám
Vybrané zahraniční monografie, sborníky a články ze sborníků vydané v letech 1998–2001 839

Resumé 858

Krize nacistické okupační politiky v Protektorátu Čechy a Morava v roce 1944 a pokusy o její překonání

Stanislav Kokoška

V srpnu 1943 dosáhla politická kariéra Karla Hermanna Franka vrcholu. Po mnohaměsíčním jednání Adolf Hitler konečně souhlasil s reorganizací nacistické okupační správy a podepsal příslušné jmenovací dekrety. Říšský protektor Konstantin von Neurath byl s definitivní platností odvolán z funkce a na jeho místo nastoupil dosavadní ministr vnitra Wilhelm Frick.[1] Zatímco jeho pravomoci byly okleštěny na pouhé oficiální zastupování Vůdce a udělování milostí, nejvyšším okupačním úřadem se stalo Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu, v jehož čele stanul K. H. Frank. Do praxe tak byla uvedena Hitlerova představa zformulovaná krátce po atentátu na Reinharda Heydricha, že úřad říšského protektora má být napříště „místem pro penzistu k naplnění závěru jeho života" a jediným vykonavatelem okupační politiky se má stát „skutečný znalec českého prostoru a problému", tedy Frank.[2]

Vytvoření úřadu německého státního ministra současně znamenalo završení rozsáhlé správní reformy, která započala na jaře 1942. Její základní myšlenkou se stalo odstranění správního dualismu na úkor české autonomní správy, které se provádělo pomocí právního institutu Správy z příkazu říše (*Reichsauftragsverwaltung* – RAV). Ta byla postupně zavedena, respektive vykonávána německými úředníky ve vedoucích funkcích jak u okresních a zemských úřadů, tak i u jednotlivých ministerstev. Na vrcholu této pomyslné pyramidy pak stálo Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu, jehož vnitřní struktura fakticky odpovídala jednotlivým

1 Jmenovací dekrety Hitler podepsal 20.8.1943. Současně byl odvolán i generálplukovník policie Kurt Daluege, který byl 30.5.1942 po atentátu na R. Heydricha jmenován zastupujícím říšským protektorem a spravoval místo „nemocného" Neuratha jeho úřad.

2 KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava: *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*. Praha 1991, dok. č. 87, s. 274 n.

resortům. Podle Heinze Landmanna, jednoho z jeho vedoucích úředníků, byl tak vytvořen sofistikovaný systém umožňující výkon okupační správy s relativně málo početným německým personálem: „Strukturální sladění Německého státního ministerstva jako čistě vedoucího orgánu a autonomních ústředních úřadů jako nejvyšších správních úřadů protektorátu umožňuje... – nehledíc k podstatnému zjednodušení v jednacím řízení – nejjednodušší a nejhladší provádění říšského dozoru. Z přímého styku s autonomní správou vyplývají zároveň pohledy do jejích odborných i personálních potřeb, pohledy, které mohou plodně působiti na dozorčí činnost. Pouhý dozor mění se tak v řídicí činnost... Nová instituce oberlandrátů inspektorů, kteří jsouce zcela osvobozeni od správních úkolů umožňují jako regionální informační orgány ústřednímu vedení přímý přehled o výsledcích činnosti všech resortů, přiblížila ještě více německý vedoucí orgán skutečnému životu."[3]

Frankovo nové postavení formálně odpovídalo kompetencím říšského protektora. Byl tedy nejenom zástupcem Vůdce a říšského kancléře, ale současně i zmocněncem říšské vlády. Fakticky však stál v nacistické hierarchii na stejné úrovni jako říšští ministři. Tuto skutečnost potvrzovalo zrušení ústředny pro provádění Hitlerova výnosu o Protektorátu Čechy a Morava při říšském ministerstvu vnitra, která doposud tvořila mezičlánek mezi Prahou a Berlínem v legislativních a správních otázkách.[4] Výjimečnost Frankova postavení oproti nacistickým správcům jiných okupovaných území pak spočívala v tom, že současně od roku 1939 vykonával funkci vyššího velitele SS a policie. Díky této personální unii mu v protektorátu nejenom podléhaly jednotky zbraní SS a německé policejní síly, ale hlavně byl ušetřen, například na rozdíl od generálního guvernéra v Polsku Hanse Franka či říšského komisaře v Dánsku Wernera Besta, mocenského a politického zasahování říšského vedoucího SS a jeho zástupců do správy okupovaných zemí. Přesto však Frankovy kompetence v protektorátu nebyly univerzální. Mimo sféru Frankova přímého rozhodování zůstávala armáda, německá justiční správa, říšská pracovní služba, řízení zbrojní výroby a resorty říšských drah a pošt. V rovině politických kompetencí se jeho vlivu vymykaly všechny otázky spojené s péčí o německou menšinu v protektorátu, které podle Hitlerova nařízení z 21. března 1939 příslušely NSDAP. Spory o rozsah této „péče" vedly již před zřízením německého státního ministerstva k několika závažným konfliktům[5] a i do budoucna ohrožovaly prosazování jednotné politické linie při správě okupovaných českých zemí.

Základní direktivu pro provádění nacistické okupační politiky představovala dřívější Hitlerova rozhodnutí ve věci protektorátu. Vedle nařízení odsunout otázku další existence tohoto útvaru až na dobu po skončení války, které bylo důležité vzhledem

3 LANDMANN, Heinz: Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu. In: *Politika, právo, správa, hospodářství: Výběr článků z časopisu Prager Archiv für Recht, Verwaltung und Wirtschaft 1943–1944*. Praha 1945, s. 68 n.

4 BIMAN, Stanislav: Vznik tzv. německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu. In: *Sborník archivních prací (SAP)*, roč. 18, č. 1 (1968), dok. 31, s. 302.

5 Blíže viz MILOTOVÁ, Jaroslava – KÁRNÝ, Miroslav: Od Neuratha k Heydrichovi. In: *SAP*, roč. 39, č. 2 (1989), s. 297–301.

k územním ambicím sousedních žup, se jednalo především o Hitlerovu představu, jak vlastně má být vykonávána okupační politika vůči Čechům žijícím v protektorátu. Jeho bezprostřední zájem směřoval k co největšímu využití hospodářského potenciálu českých zemí pro vedení války, a tak základní Hitlerova instrukce, zformulovaná už v prosinci 1939, zdůrazňovala nutnost zachovávání klidu a pořádku: „Z německé strany nesmějí být prováděny žádné provokace, na druhé straně musí být každé buřičství bezohledně potlačeno a zadušeno už v zárodku."[6]

Frankovy představy, jak nejlépe zajistit tuto směrnici, pochopitelně prošly určitým vývojem, který odrážel jeho rostoucí vliv, a hlavně zodpovědnost za okupační politiku. Odvetná opatření, užívaná především v počátcích existence protektorátu, a preventivní zatýkací akce[7] tak postupně vystřídaly represe proti konkrétním viníkům, které se zpravidla prováděly takovými formami, aby současně zastrašily případné další „pachatele" podvratných činů. Vedle drakonických rozsudků, které se zveřejňovaly na zvláštních plakátech a ve sdělovacích prostředcích, se dalším zastrašovacím prostředkem stala od konce roku 1943 výjezdní zasedání zvláštních soudů. Tyto takzvané *Schauprozessen* se konaly v místě spáchání souzeného činu za povinné účasti místního obyvatelstva a obvykle končily vynesením rozsudku smrti, jenž pak byl vykonán štětím v pankrácké věznici.

Opačný pól Frankovy politické linie představoval boj o onu pověstnou mlčící většinu českého národa. Po rozbití domácího odbojového hnutí v letech 1941–1942 považoval Frank za hlavního protivníka na tomto poli prezidenta Edvarda Beneše, respektive rozhlasovou propagandu vedenou československým exilem z Londýna. Přijatá protiopatření proto zahrnovala širokou škálu prostředků, od povinného odstranění krátkých vln z radiových přijímačů a tvrdých trestů za poslech zahraničního rozhlasu přes podporování představitelů programové kolaborace až po vlastní aktivní propagandu, která se snažila ukazovat Edvarda Beneše jako „londýnského štváče" zodpovědného za represe v protektorátu a současně i dokazovat, že jedině ve spojení s třetí říší je budoucnost českého národa. Podle poznámek připravených v dubnu 1943 SS-Standartenführerem Martinem Wolfem, vedoucím oddělení kulturní politiky v úřadu říšského protektora a blízkým spolupracovníkem K. H. Franka, volila okupační moc při prosazování svých cílů tuto taktiku: „Spořádané vrůstání [protektorátu] do říše; nový obraz dějin s leitmotivem svatováclavské myšlenky – vyzdvihování státního prezidenta dr. Háchy jako symbolu této myšlenky; – tím vytvořit základnu pro ty Čechy, kteří mají v říšském smyslu pozitivně spolupracovat;

---

6 KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava: Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v Protektorátu Čechy a Morava. In: *Sborník k problematice dějin imperialismu*, č. 21. 1987, dok. č. 22, s. 73.

7 K poslednímu preventivnímu zatýkání došlo koncem srpna 1944 na přímý pokyn Berlína. Šlo o akci Gitter II, která se po atentátu na Adolfa Hitlera prováděla v celoříšském měřítku a postihla bývalé komunistické a sociálnědemokratické funkcionáře a poslance v obecních zastupitelstvech. V protektorátu, na rozdíl od ostatního území říše, byli zatčeni zástupci těchto stran pouze ve městech nad 25 tisíc obyvatel. Odhadem se jednalo zhruba o 250 osob, poslaných do koncentračního tábora Buchenwald, z nichž část byla po měsíci propuštěna. Blíže viz SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role gestapa*. Praha 1986, s. 320 n.

zdůrazňování říšské myšlenky ve vztahu k pojmu Nového uspořádání Evropy; teritoriální autonomie (vnitrozemí zvláštního druhu)." Ze stejného dokumentu současně plyne, že se jednalo jen o pouhou fasádu, za kterou se skrývaly skutečné záměry nacistů v protektorátu: „Přeměnit Čechy a Moravu co možná nejdříve a na všechny časy v německé národnostní území podporou všech německých zdrojů, vymýcením rasově nežádoucích elementů a návratem, resp. změnou národnosti hodnotných částí českého národa."[8]

Jak už bylo řečeno, za hlavní kritérium pro hodnocení okupační politiky v protektoratu se považovalo zachovávání klidu a pořádku. Z tohoto hlediska se Frankovo působení skutečně jevilo jako dlouhodobě úspěšné. Česká společnost byla stále ještě otřesena heydrichiádou a gestapo úspěšně pokračovalo nejenom v likvidaci českého hnutí odporu, ale svými zásahy v průmyslových podnicích, v nichž vedle stávek začalo v létě 1943 postihovat i nedostatečnou pracovní disciplínu,[9] rovněž významně přispívalo k zajištění potřebné výkonnosti protektorátního průmyslu. Přesto však uplatňovaná „politická linie" nebyla na německé straně přijímána zcela souhlasně, a zejména u představitelů NSDAP vyvolávala ostrou kritiku. Jeden z nejotevřenějších útoků se odehrál ještě za vlády zastupujícího říšského protektora Daluegeho, v průběhu stranického zasedání, které se konalo od 31. května do 1. června 1943 na rakouském zámku Frauenberg. Nepřítomného Franka zastupoval šéf Pozemkového úřadu a současně pověřenec říšského protektora pro upevňování němectví SS-Obersturmbannführer Ferdinand Fischer. Při neoficiálním setkání prvního dne večer ostře útočil zejména hornodunajský župní vedoucí August Eigruber. Ve svých výpadech kritizoval jak skutečnost, že o udělování německé národnosti českým žadatelům rozhodují orgány SS namísto NSDAP, tak i samotnou okupační politiku v protektorátu. Podle jeho slov úřad říšského protektora přehlížel právo NSDAP mluvit do poměrů v českých zemích a sám nastoloval nemožný kurz, při němž „se jednou bije palicí, a pak se zase podává cukr".[10] Druhého dne, již na vlastním zasedání, se ke kritice poměrů připojil i dolnodunajský župní vedoucí Hugo Jury. Ve svých odmítavých komentářích k vytváření Kuratoria pro výchovu mládeže a k omezenému působení Německé pracovní fronty v protektorátních podnicích se snažil dokazovat, že vlastně on jako první už v roce 1939 zformuloval pro Vůdce zásady okupační politiky[11] a že „strana má zásadně vůdcovský nárok vůči Čechům". V reakci na upřesňující vysvětlení předsta-

8 *Státní ústřední archiv*, Praha (dále jen *SÚA*), fond Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu (dále jen NSM), 110-9-7, bodový návrh pro přednášku v říšském ministerstvu propagandy dne 18.4.1943.

9 K tomu viz např. situační zprávu pražské řídicí úřadovny gestapa za srpen 1943, in: NOVÁK, Oldřich – SLÁDEK, Oldřich – ŽIŽKA, Jaroslav (ed.): *KSČ proti nacismu: KSČ v dokumentech nacistických bezpečnostních a zpravodajských orgánů*. Praha 1971, dok. č. 43, s. 236 n.

10 *SÚA*, fond Německý státní tajemník při úřadu říšského protektora (dále jen ÚŘP ST) 109-14-21, záznam SS-Obersturmbannführera F. Fischera o zasedání NSDAP ve Frauenbergu.

11 Jury tak reagoval na referát SS-Obersturmbannführera Fischera, který za základ narodně-politické linie v protektorátě označil známý Frankův pamětní spis o způsobu řešení českého problému ze srpna 1940. Když po zasedání Fischer požádal Juryho o příslušný dokument z roku 1939, dozvěděl se, že žádné memorandum neexistuje, protože župní vedoucí mluvil s vůdcem o této záležitosti osobně.

vitele spojovací ústředny NSDAP Schulte-Schomburga, že Hitler už v roce 1939 rozdělil pravomoci mezi říšského protektora a NSDAP, pak požadoval, aby se tyto výnosy nebraly doslova, protože vznikly v určité a dnes již překonané situaci. Jury tvrdil, že je nutné řídit se i jinými, vyššími principy: „Neexistují dva druhy strany, strana má všude vůdcovský nárok vůči státu, tedy také v protektorátu. Stát ... má samozřejmě exekutivu a musí také vést jednání s českými úřady atd. To je samozřejmé, ale nic to nemění na této zásadě."[12]

Výroky trojice župních vedoucích, z nichž zastával rezervovaný postoj pouze Konrad Henlein, vyvolaly v Praze pochopitelně značnou pozornost. Rozčarován byl zejména nejmladší účastník jednání – náčelník velitelství Čechy a Morava říšského vedení mládeže, gebietsführer Friedrich Knoop. Na zasedání ve Frauenbergu se ho zvláště těžce dotklo Juryho prohlášení, že nacistický pokus získat českou mládež může být stěží úspěšný. Ve svém podrobném hlášení Frankovi proto nejenom kritizoval Juryho za přehlížení směrnic říšského protektora, ale zopakoval i svoji repliku, že „není přece možné, aby rozhodující vedoucí místa strany zastávala zcela protichůdnou linii, než jakou zásadně a prakticky prosazuje říšský protektor".[13] SS-Obersturmbannführer Fischer zdůrazňoval, že již zřejmě dopředu existoval záměr napadnout na tomto zasedání politickou linii uplatňovanou v českých zemích a z titulu nadřazeného postavení NSDAP v říši dosáhnout „alespoň práva spolurozhodování ve všech politických opatřeních říšského protektora".[14] Podle K. H. Franka stály za celou záležitostí především ambice župního vedoucího Juryho, který „chce budit dojem, že on je politickým vůdcem", a říšský protektor jen pouhým exekutivním a správním orgánem.[15] O Frankovi se naproti tomu ve vysokých kruzích NSDAP šířila zvěst, a to i zásluhou Juryho, že ztratil vnitřní pouto ke straně, vše posuzuje z hlediska SS a světonázorově byl vždy jen obyčejným nacionálem, nikoli přesvědčeným národním socialistou.[16]

Karl Hermann Frank ve funkci německého státního ministra předstoupil před podobné stranické fórum jen jednou. Bylo to na známém zasedání vedoucích funkcionářů sudetské župy, které se konalo ve dnech 28.–30. března 1944 v Karlově Studánce.[17] Frankovu pozvání bezprostředně předcházelo rozšíření jeho pravomocí vyššího velitele SS a policie i na Sudety, jež se uskutečnilo na Henleinův návrh[18]

12 *SÚA*, fond ÚŘP ST, 109-14-21, záznam SS-Standartenführera Wolfa o zasedání NSDAP ve Frauenbergu.

13 *Tamtéž*, záznam gebietsführera F. Knoopa o zasedání ve Frauenbergu.

14 *Tamtéž*, záznam SS-Obersturmbannführera F. Fischera o zasedání NSDAP ve Frauenbergu.

15 *Tamtéž*, rukopisná poznámka na záznamu SS-Standartenführera M. Wolfa o zasedání na Frauenbergu.

16 *Tamtéž*, nezařazeno, Poválečná výpověď Hermanna Neuburga, strojopis, s. 590 n.

17 Podle autorů biografie K. H. Franka Miloslava Moulise a Dušana Tomáška (*Život plný nenávisti*. Praha 1977, s. 186) se jednalo o „vysoce tajnou konferenci o tzv. řešení české otázky". Ve skutečnosti šlo o pravidelné zasedání „politického vůdcovského sboru strany a státu v říšské župě Sudety". Jednání se účastnil i generální zmocněnec pro pracovní nasazení Fritz Sauckel, který přednesl projev o problémech mobilizace pracovních sil pro další vedení války.

18 Rozšíření Frankových kompetencí předcházela Henleinova porada s Himmlerem. Podle poválečné výpovědi zástupce župního vedoucího Hermanna Neuburga totiž mezi Henleinem a vyšším

s cílem zlepšit spolupráci mezi župním vedením a představiteli policejních složek. Frankova „zásadní přednáška o říšské politice v Čechách a na Moravě", jak o ní referoval liberecký deník *Die Zeit*, je i s odstupem let zajímavá vysokou mírou sebestřednosti a současně i značným sebevědomím, se kterým její autor dokázal před kriticky naladěným publikem vystoupit.

První část projevu věnoval vývoji názorů na řešení „českého problému" a rekapitulaci okupační politiky, jak se vyvíjela od března 1939 do zřízení německého státního ministerstva v srpnu 1943. Frank sice připustil, že protektorát vznikl v určité konkrétní situaci a otázka jeho další existence po skončení války zůstává otevřena stejně jako autonomie českých zemí, avšak současně varoval „před povrchními a mělkými názory na českou otázku, velmi často zastávanými, bohužel, vedoucími činiteli". Kritika mířila na vedoucí představitele NSDAP, jimž vyčetl, aniž by je ovšem jmenoval, jejich návrhy z roku 1940 na rozdělení protektorátu mezi sousední župy. Frank označil tyto názory za politicky falešné, respektive nebezpečné, a s odvoláním na Hitlera, který ho učinil jediným zodpovědným činitelem za politiku v protektorátu, si vymínil, že jakékoli diskuse na toto téma musí přestat. Frank potom připomněl, že už v roce 1940 vypracoval o české otázce memorandum, a obsáhle citoval z tohoto dokumentu, známého pod názvem „Pamětní spis o způsobu řešení českého problému a o budoucím uspořádání českomoravského prostoru". Jeho dosavadní výklad vyústil v následující závěr: Nejprve přenárodňovací proces Čechů prováděný podle Frankova plánu musí vykázat odpovídající úspěchy, a teprve pak „pozdější vedení si může dovolit rozdělit protektorát". V opačném případě totiž hrozí, že „nad roztříštěnými německými silami rozdílně postupujících a experimentujících říšských míst bude vitální češství vítězit".[19]

Stejně kriticky se Frank vypořádal i s neurathovským obdobím v dějinách protektorátu. Podle jeho slov úředníci, kteří přišli z Německa, vnímali své úkoly jen jako ryze správní a dlouho nechápali, že v tomto prostoru je všechno problémem politickým. Frankovi proto trvalo několik let, než prosadil myšlenku, že autonomní úřady je nutné vést a vládnout jim, a nikoli se snažit řešit všechny maličkosti vlastními silami a neustále se jen zabývat administrativou. Po dalším výkladu, věnovaném důležitým mezníkům v dosavadním vývoji protektorátu, přešel řečník k výčtu sedmi principů, jež se snaží ve své funkci prosazovat: 1. „Čech musí být veden a musí se mu vládnout, a to pevnou rukou, ale spravedlivě... Zklame-li, musí se ostře zasáhnout." 2. „Na českém nacionálním socialismu nebo fašismu nemáme žádný zájem... Svou vládu jsem také nevytvořil z lidí těchto kruhů, ale naopak ze starých, bodrých, liberálních demokratů," kteří jsou s to „hájit a prosazovat nepopulární opatření snadněji než fašista Gajda nebo vlajkař Rys." 3. Protože Češi jsou

velitelem SS a policie v branném obvodu IV (Drážďany) panovalo otevřené nepřátelství, které se promítalo i do napjatého vztahu k inspektorovi bezpečnostní policie v Liberci a policejním prezidentům v Mostě a Liberci (*tamtéž*, s. 668).

19 KRÁL, Václav (ed.): *Die Vergangenheit warnt: Dokumente uber die Germanisierungs- und Ausrottungspolitik der Naziokkupanten in der Tschechoslowakei*. Praha 1960, dok. č. 31, s. 163–172; plné znění dokumentu viz *SÚA*, fond NSM, I 10 9-5.

na svoji národnost velmi citliví, neprováděla se žádná „deklasifikační" politika a nepřipouští se předhazovat jim jejich méněcennost: „Ani na tak důležitém úseku, jako je pracovní nasazení, jsem nepřipustil žádnou metodu, které se používaly jinde a pak nám přinesly partyzánské skupiny v lesích." 4. Z protektorátu byli téměř zcela odstraněni Židé jakožto původci rozkladu a podařilo se prosadit, že zde nejsou ani žádní váleční zajatci či zahraniční dělníci: „Čech by hned s každým Angličanem, Francouzem, Belgičanem, Italem, Jugoslávcem, nebo dokonce Rusem a východním dělníkem začal konspirovat a s klidem a pořádkem v protektorátě by byl konec." 5. Nebyla používána opatření namířená proti rukojmím, alespoň ne ve velkém měřítku. „Braní rukojmí je vlastně jen znakem bezpečnostně-policejního selhání a ... vytváří jen armádu mstitelů." 6. Na českou mládež se působí prostřednictvím Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě a vyvolává se tak nejistota v táboře protivníka. 7. Využívají se všechny síly a prostředky, které plynou z Frankovy funkce vyššího velitele SS a policie: „Tato personální unie má mimořádný význam, protože ... je tak vyloučeno nebezpečí politické dvojkolejnosti, nebo dokonce vícekolejnosti."[20]

V závěru svého vystoupení Frank hovořil o současné politické situaci v protektorátu. Za hlavní negativní faktory, které působí na české obyvatelstvo, označil situaci na frontách, nepřátelskou propagandu, mimořádně dovedně vedenou z Londýna a Moskvy, a Benešovy nesporné úspěchy na diplomatickém poli. „Češi," shrnoval Frank, „všeobecně věří v naši porážku a také si ji přejí. Chovají naději, že snad ne bolševici, ale Angličané a Američané vpochodují jako první do Čech a na Moravu a že od nich dostanou zpět československý stát... Dnes je jisté, že Beneš se při uzavírání smlouvy (se SSSR v prosinci 1943 – pozn. aut.) zavázal ... rozdmýchat v protektorátu povstalecké hnutí, vytvářet partyzánské skupiny, provádět sabotáže, vyhazovat do vzduchu dopravní tahy, důležité zbrojní závody atd., zkrátka uvést do plného chodu ozbrojené povstání." Za kritické období pak označil dobu, kdy dojde ke spojenecké invazi. Podle jeho slov však neexistovaly žádné důvody k obavám: „Již dávno jsme se na to připravili, zvážili naše síly a učinili přípravy. Všechny případy, které mohou nastat, byly promyšleny a v mé zásuvce leží pro tyto eventuality mobilizační plán."[21]

Frankovo vystoupení v Karlově Studánce přineslo dočasné zlepšení vzájemných vztahů s vedoucími činiteli sudetské župy. Už 4. dubna 1944 mu Konrad Henlein zaslal děkovný dopis, ve kterém zdůraznil, že Frankova aktivní účast na zasedání posílila staré kamarádské svazky a podstatnou měrou přispěje k většímu porozumění pro politiku, kterou provádí v českých zemích.[22] Frankův projev však byl současně i ukázkou argumentačních stereotypů, jež nacistické vedení v protektorátu používalo při hájení svých zájmů vůči různým říšským institucím. Základní premisu představovalo tvrzení, že protektorát je říšským územím zvláštního druhu, jehož výlučnost spočívá v tom, že je převážně obýván cizím a nepřátelsky naladěným

20 *Tamtéž.*
21 *Tamtéž.*
22 *Tamtéž.*

národem. Z tohoto faktu se pak vyvozovala nutnost specifického přístupu, který měl být nezávislý na říšském centralistickém správním modelu, tj. zachovávat územní autonomii, a současně neměl ani přejímat bezduchou okupační praxi používanou v takzvaných východních oblastech. I když dosavadní politika byla hodnocena jako vysoce úspěšná, a mělo se v ní proto pokračovat, zároveň se zdůrazňovalo, že „protiněmecký postoj celého českého národa přirozeně trvá a v případě německých porážek by se vždy projevil".[23]

Tuto argumentační kostku, jen patřičně upravenou a rozvedenou, použil K. H. Frank například 7. srpna 1944 ve svém přípisu říšskému ministru Lammersovi, v němž se snažil uchránit okupační správu od větších zásahů v důsledku totálního válečného nasazení.[24] Nalezneme ji pochopitelně i v dalších dokumentech, včetně zkarikované podoby, jako například v informačním letáku vydaném počátkem srpna 1944 pro velitele nově příchozích vojenských jednotek. Jeho účelem bylo zabránit „poškozování říšských zájmů z neznalosti politických vztahů v Čechách a na Moravě" a vedle praktických pokynů obsahoval i následující poučení: „Češi jako příslušníci protektorátu jsou tuzemci (*Inländer*) zvláštního druhu a mají v podstatě stejná práva i povinnosti jako němečtí státní příslušníci. České obyvatelstvo pracuje pilně pro německé válečné hospodářství, stojí však politicky velmi silně pod vlivem nepřítele. Na tuto skutečnost je nutno vždy dbát ve styku s každým Čechem, i když má ryze německé příjmení, ovládá plynně němčinu a chová se loajálně. Nedůvěra a největší zdrženlivost vůči českému obyvatelstvu, především k ženám a dívkám, jsou proto namístě. Na druhou stranu je však povýšenost nemístná."[25]

* * *

V létě 1944 se nacistická „Nová Evropa" otřásala v samých základech. Po vylodění Spojenců v Normandii a drtivých sovětských úderech na východní frontě se jasně ukazovalo, že úplná porážka třetí říše je jen otázkou času, protože německá armáda už nemá dostatek sil k dosažení obratu ve válce. V srpnu ve Varšavě a Paříži vypuklo povstání a v Rumunsku byla nastolena nová vláda, která po neúspěšném německém pokusu zmocnit se Bukurešti vyhlásila válku Německu. V závěru měsíce selhal plán na rychlé obsazení Slovenska, kde jednotky wehrmachtu měly eliminovat partyzánské hnutí a současně zajistit setrvání této země ve spojeneckém svazku s třetí říší.

---

23 *SÚA*, fond NSM, 110-9-7, bodový návrh SS-Standartenführera Wolfa pro přednášku v říšském ministerstvu propagandy dne 18.4.1943.

24 SCHUMANN, Wolfgang – NESTLER, Ludwig a kol. (ed.): *Nacht über Europa: Die Okkupationspolitik des deutschen Faschismus (1938–1945)*, sv. 1; KADEN, Helma a kol. (ed.): *Die faschistische Okkupationspolitik in Österreich und der Tschechoslowakei (1938–1945)*, Köln/R. 1998, dok. č. 169, s. 238 n.

25 *SÚA*, fond Úřad říšského protektora (dále jen ÚŘP), 114-278-3, Truppenmerkblatt z 9.8.1944. Vedle zplnomocněnce branné moci generála Rudolfa Toussainta informační leták podepsal i německý státní ministr K. H. Frank.

Počátkem září pak série zahraničněpolitických katastrof pokračovala vystoupením Finska z války a státním převratem v Bulharsku, které požádalo Sovětský svaz o příměří a vyhlásilo válku Německu.

Vojenská situace na frontách a rozpad Paktu tří nezůstaly pochopitelně bez vlivu ani na situaci v protektorátu. Podle měsíčních zpráv pražské řídící úřadovny gestapa nálada českého obyvatelstva v létě 1944 značně kolísala: „Zatímco po ohlášení invaze zavládla mimořádně dobrá nálada, po zahájení německé odvety (nasazení letounových střel V 1 – pozn. aut.) ustoupila všeobecné depresi, jež byla v posledních dnech po zahájení sovětské ofenzivy opět vystřídána optimismem."[26] Obdobně české obyvatelstvo reagovalo i na červencový atentát na Adolfa Hitlera a vypuknutí povstání na Slovensku, které nejenom geograficky, ale i politicky představovalo přímé předpolí protektorátu. Experti gestapa však současně dodávali, že se zatím jedná hlavně o demonstraci postojů a že Češi se jen zcela ojediněle dávají strhnout k protiněmeckým činům. O to citelnější však byly ztráty, které zaznamenala politika podporování a rozvíjení českého aktivismu.

První otevřená krize vypukla hned po Novém roce 1944 při zakládání České ligy proti bolševismu. Celkem patnáct veřejně známých osobností odmítlo účast ve vedení tohoto spolku a z příkazu K. H. Franka některé z nich byly potrestány různými formami úřední šikany (odnětí služebných, povinné uvolnění části obytných prostor, změna pracovního zařazení aj.).[27] Na jaře 1944 pražská řídící úřadovna gestapa opakovaně hlásila, že „dříve spolehliví Češi" hledají spojení k ilegálním skupinám, aby dokázali svůj skutečný postoj k říši, respektive pro případ mocenského převratu si zajistili potřebné alibi.[28] Stejně negativně nacistické bezpečnostní složky hodnotily i samotné působení Veřejné osvětové služby, Ligy proti bolševismu, Kuratoria pro výchovu mládeže a dalších aktivistických organizací. Návštěvnost proněmeckých přednášek a manifestací byla zajišťována různými formami nátlaku, na což účastníci často reagovali okázalou nevšímavostí. Jako příklad mohou posloužit přednášky na téma „Bolševismus – nepřítel lidstva", které se konaly po celém protektorátu a jejichž účastníci byli obesíláni číslovanými pozvánkami. Představu o rozsahu této akce si lze učinit z několika dochovaných hlášení okresních vedoucích Veřejné osvětové služby:[29]

---

26 *Český odboj na sklonku války ve světle nacistických dokumentů: Sborník dokumentů k 25. výročí osvobození Československa Sovětskou armádou*, sv. 1. Praha 1970, dok. č. 7, situační zpráva za měsíc červen 1944, s. 55.

27 Blíže viz RESSLER, Kamil: Sabotéři „České ligy proti bolševismu". In: *Dnešek*, roč. 2, č. 10 (5.6.1947), s. 152–155.

28 *Český odboj na sklonku války ve světle nacistických dokumentů*, sv. 1, dok. č. 3 a 4, situační zprávy za březen a duben 1944, s. 28, 37–38. Značnou pozornost vyvolal případ prof. Josefa Drachovského, předsedy Národní rady české, který se stal designovaným vedoucím Ligy proti bolševismu. Po jeho zatčení 2.10.1944 gestapo zjistilo, že šlo ve skutečnosti o jednoho z činitelů ilegální organizace Přípravný národní revoluční výbor.

29 *Státní oblastní archiv v Praze* (dále jen *SOA Praha*), fond Mimořádný lidový soud Praha (dále jen MLS Praha), spis Ls XXII 2941/46.

místo	počet obyvatel*	datum	pozvaných	účastníků
Velký Osek (o. Kolín)	2091	2.6.1944	500	více než 600
Červené Pečky (o. Kolín)	1388	11.6.1944	250	217
Cerhenice (o. Kolín)	1541	12.6.1944	300	328
Planany (o. Kolín)	1410	18.6.1944	300	291
Zeleneč (o. Praha-východ)	1247	20.7.1944	560	328

* Podle údajů posledního sčítání lidu z roku 1930.

Na podzim 1944 již pak byla činnost aktivistických organizací v hlášeních gestapa opakovaně označována jako „mimořádně pasivní". Celkově poklesl počet pořádaných akcí, osvětové přednášky trpěly nedostatkem posluchačů a fakticky už nedokázaly vyvolat jakoukoli odezvu mezi českým obyvatelstvem.[30]

Představu o tom, jaký otřes po atentátu na Adolfa Hitlera prožívali exponenti české kolaborace, je možné si učinit na základě soukromého dopisu pracovníka ministerstva propagandy a zodpovědného redaktora časopisu *Osvěta* Jiřího Zavřela: „Dnes je již jasné, že nadchází ty dny, o nichž jsem s Vámi hovoříval, a kdy jsem říkával, že slova už nebudou nic platná, že musí nastoupit jen skutky. Co se během pěti roků u nás napsalo článků, nařečnilo řečí, aby v protektorátě nastal pokojný život Čechů s Němci, a dnes? Dnes je nejlépe vidět, že to vše bylo marné, že stačí jeden jediný měsíc vážné situace Německa, aby celá stavba 'spolupráce Čechů s Němci' se zřítila a aby na povrch vystoupila všechna ta skrývaná žhavá nenávist a odpor proti všemu, co je německé."[31]

Prakticky stejné myšlenky zaznívají i v nedávno vydaném deníku německého náměstka pražského primátora Josefa Pfitznera, který je jedinečným svědectvím o postupném vnitřním rozkladu okupační moci.[32] Frankova politika tak byla v létě

30 *Český odboj na sklonku války ve světle nacistických dokumentů*, sv. 1, dok. č. 11, situační zpráva pražského gestapa za říjen 1944, s. 102.

31 *SOA Praha*, fond MLS Praha, ls XXII 2941/46, dopis J. Zavřela z 30.7.1944 SS-Hauptsturmführerovi Willimu Richterovi bývalému referentovi v oddělení kulturní politiky úřadu říšského protektora.

32 MIŠKOVÁ, Alena – ŠUSTEK, Vojtěch: *Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945*, sv. 1: *Deník Josefa Pfitznera. Úřední korespondence Josefa Pfitznera s Karlem Hermannem Frankem*. Praha 2000, s. 123–262.

1944 konfrontována se zcela novým problémem – lavinovitě se šířícím defétismem v řadách německého obyvatelstva. Touto otázkou se 6. září 1944 zabývala i porada německého ministra s vrchními zemskými rady – inspektory. Frank v jejím úvodu konstatoval, že hlavně události v Rumunsku a Bulharsku zaskočily kompetentní místa, což se silně odrazilo na náladě v českých zemích, „zvláště mezi Němci, takže již nyní se objevují tendence k překotnému opouštění protektorátu". Potom zdůraznil, že proti podobným jevům bude co nejostřeji zakročovat a že nejdůležitějším úkolem NSDAP je uklidnit německé obyvatelstvo. Další Frankovy závěry vycházely ze skutečnosti, že protektorát je říšským územím. Podle jeho názoru, který potvrdil i Vůdce, nelze proto české země opustit, naopak „každý Němec musí zůstat na svém místě a případně na něm i padnout". Na druhou stranu ani K. H. Frank nemohl zcela ignorovat očividnou neschopnost wehrmachtu zastavit na východní frontě další postup Rudé armády. A tak, aby nevznikl podobný chaos jako v Rumunsku a Maďarsku, pověřil již teď v předstihu vedoucího Pozemkového úřadu SS-Standartenführera Ferdinanda Fischera úkolem vypracovat ve spolupráci s krajskými vedoucími NSDAP podrobný plán na ochranu německého civilního obyvatelstva.[33]

Pokud šlo o boj proti defétismu, rozhodl se K. H. Frank jít osobním příkladem. Už 9. září napsal článek „Připomínka k nynější chvíli", který následující den otiskl list *Der Neue Tag* a po něm i další protektorátní noviny. Přestože Frankův text obsahoval důrazná varování na adresu Čechů, byl určen především německým čtenářům. Stal se proto hlavní částí letáku „Naše polní pošta", který pro německé vojáky pocházející z protektorátu nechalo vytisknout Wolfovo oddělení kulturní politiky.[34] Článek, v němž Frank mimo jiné operoval s Bismarckovým citátem o Čechách jako citadele Evropy, obsahoval následující závěry: Protektorát je srdcem říše, a nelze jej proto srovnávat s rozsáhlými prostory na východě či západě, jichž se právě německá armáda vzdává, aby soustředila své síly k rozhodující bitvě. Nacistické vedení v uplynulých letech již několikrát ukázalo, že neváhá v zárodku potlačit každý odpor, a nyní je k tomu odhodlanější nežli kdy jindy. Proto „každý Čech, který miluje svou vlast a který chce jenom nejlepší pro svůj národ a pro svoji rodinu, jde v klidu po své denní práci a nabádá svého spoluobčana k rozvaze a kázni... Je si vědom, že sebemenší pokus o násilnou změnu nynějších poměrů by přinesl krveprolití, hlad a zoufalství a že by existenčně ohrozil jej a jeho rodinu."[35]

Frankův postup jasně dokládal, že tváří v tvář blížící se porážce se rozhodl překročit rámec svých pravomocí a začal aktivně jednat i v záležitostech německého obyvatelstva, které až doposud byly považovány za nedotknutelné hájemství nacistické strany. Útok na kompetence NSDAP zahájil již 16. srpna 1944, kdy vydal výnos o opatřeních totálního válečného nasazení. Zřizovala se jím Vedoucí úřadovna pro účelné nasazení německých sil z celého hospodářství v Čechách a na Moravě (*Leitstelle für den zweck-*

33 ČELOVSKÝ, Boris: *So oder so: Řešení české otázky podle německých dokumentů 1933–1945*. Ostrava 1995, s. 431 n.

34 *SÚA*, fond ÚŘP ST. 109-1-67.

35 *Lidové noviny*, (10.9.1944).

mäßigen Einsatz der deutschen Kräfte aus der gesamten Wirtschaft in Böhmen und Mähren), která se měla zaměřit na válečně méně důležité profese a nalézt další síly potřebné pro wehrmacht a zbrojní podniky. Předsedou úřadovny se stal prezident ústředního svazu průmyslu dr. Adolf a jejími dalšími členy byli předseda zbrojní komise pro Čechy a Moravu generálmajor Hernekamp, velitel doplňovací inspekce wehrmachtu generálporučík von Prondzinsky, vedoucí oddělení hospodářství a práce německého státního ministerstva dr. Bertsch a podle potřeby rovněž vedoucí oddělení výživy a zemědělství dr. Schmidt. Pokud šlo o NSDAP, ve výnosu se počítalo s tím, že příslušní župní vedoucí vyšlou do tohoto orgánu své zástupce.[36]

Frank se tak snažil čelit dominantnímu postavení NSDAP, které bylo ještě posíleno Hitlerovým výnosem z 25. července 1944 o totálním válečném nasazení. Nacistická strana měla podporovat všechna opatření směřující k uvolnění pracovních sil a zajišťovat, aby se jejich účinnost nerozplynula ve státní byrokratické mašinerii. K. H. Frank si jasně uvědomoval, že NSDAP využije tohoto prostoru k pokusům o přímé zasahování do okupační politiky v českých zemích. Ve snaze čelit tomuto nebezpečí se dokonce obrátil na Josepha Goebbelse, čerstvě jmenovaného říšského zmocněnce pro totální válečné nasazení, a požádal ho, aby na německého státního ministra delegoval příslušné plné moci tak, jako by byl protektorát jedinou župou a Frank jejím župním vedoucím. Podle vzpomínek Hermanna Neuburga šlo o starou myšlenku, se kterou přišel Frank již v roce 1939, a „vracel se k ní neustále i později, protože žárlivě dbal o to, aby bez jeho vědomí v protektorátě nikdo nepracoval".[37] Sám Frank k tomu po válce uvedl, že jeho pokus z léta 1944 selhal, protože říšský vedoucí Martin Bormann tuto iniciativu zmařil, a „tak si čtyři župní vedoucí činili nárok na plné moci a všude do věci zasahovali".[38]

Ve skutečnosti, jak ukázal Detlef Brandes, vypukla tříměsíční administrativní válka, která *de facto* skončila Frankovým vítězstvím.[39] Proti jeho požadavkům vystupoval především župní vedoucí Jury, který bránil výlučné postavení jím řízené stranické spojovací ústředny a současně chtěl prosadit myšlenku, že krajští vedoucí NSDAP budou záležitosti totálního válečného nasazení projednávat s Frankovými podřízenými úřady. Proti tomu se ostře stavěl německý státní ministr, který argumentoval tím, že podle platných nařízení mají služebny NSDAP zakázán styk s civilní správou, a splnění svých požadavků si dokonce vynucoval hrozbou demise. Ve svém dopise říšskému ministru Lammersovi z 18. srpna 1944 uváděl, že za okupační politiku v protektorátu je zodpovědný pouze Hitlerovi a že nelze uvažovat o rozdělení těchto kompetencí za situace, kdy on nese výlučnou zodpovědnost za devadesát šest procent obyvatel, zatímco strana se stará o vedení zbylých čtyř procent Němců. Pokud však již nemá důvěru, bylo by prý lepší vybavit příslušné čtyři župní vedoucí potřebnými

36 *SÚA*, fond ÚŘP, 114-85-7.

37 *Tamtéž*, nezařazeno, poválečná výpověď Hermanna Neuburga, strojopis, s. 576 n.

38 *Zpověď K. H. Franka*. Praha 1946, s. 115.

39 BRANDES, Detlef: *Češi pod německým protektorátem: Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Praha 1999, s. 330.

kompetencemi a přenést na ně i celou politickou a odbornou odpovědnost. „Stojím před rozhodnutím," psal Frank, „zda mohu i nadále plnit své politické poslání. Nepodařilo-li by se mi snad přesvědčit říšského vedoucího Bormanna o správnosti mého stanoviska, musím Vás tímto zcela oficiálně požádat, abyste mi co možná nejdříve umožnil u Vůdce slyšení, při němž bych si vyžádal rozhodnutí jak ve věci samé, tak eventuálně o mém dalším uplatnění."[40]

Zatímco se příslušná místa v Berlíně snažila vyřešit kompetenční spor s NSDAP, Frank na nic nečekal a v rychlém sledu prováděl všechny kroky potřebné k zavedení totálního válečného nasazení. Už 17. srpna 1944 vydal oznámení o chystaných opatřeních, v jehož úvodu se tvrdilo, že nařizovaná omezení, postihující prakticky všechny resorty státní správy, vycházejí z iniciativních návrhů protektorátní vlády.[41] O čtyři dny později dostali vedoucí oddělení úřadu německého státního ministra pokyn „pročesat" ve spolupráci s komisí pro totální válečné nasazení všechny obory veřejné správy, najít postradatelné německé a „nenémecké" zaměstnance a připravit nástin opatření včetně harmonogramu pro jejich uvolňování.[42] Hned následujícího dne protektorátní vláda odsouhlasila vládní nařízení, kterým zmocnila jednotlivé ministry a vedoucího Pozemkového úřadu, aby „nařizovací cestou sami činili všechna opatření, jichž je v jejich oboru zapotřebí k provedení totálního válečného nasazení a k nimž by jinak bylo třeba zákona nebo vládního nařízení".[43] Šlo o klíčovou zákonnou normu, která nejenom umožňovala rychle realizovat širokou škálu opatření, od zavedení šedesátihodinového pracovního týdne až po uzavření českých divadel, varieté a kabaretů, ale současně i zbavovala protektorátní vládu charakteru kolektivního orgánu. Jako i v jiných případech šlo o výraz právního purismu okupačního režimu, jehož formálnost jen podtrhovaly okolnosti, za kterých došlo k rychlému přijetí zmocňovacího nařízení: zákonnou normu podepsali pouze čtyři ministři a zbylé čtyři podpisy patřily jejich německým zástupcům.[44]

Kompetenční spor s župním vedoucím Jurym byl ukončen v říjnu 1944, kdy i říšský vedoucí Bormann musel uznat, že už není o co se přít, protože totální válečné nasazení bylo v protektorátu úspěšně zavedeno. Přesto však trval na tom, že bude o celé věci informovat Hitlera, aby zpětně znal jeho stanovisko.[45] Tento požadavek dokresloval vytrvalé úsilí NSDAP o vyřazení státního aparátu a naznačoval, že další kompetenční spory se dají jen čekat.

---

40 *Tamtéž.*

41 *Lidové noviny*, (18.8.1944).

42 *SÚA*, fond ÚŘP, 114-85-7, pokyn německého státního ministra I/1a-1832/21/44 z 21.8.1944 o totálním válečném nasazení.

43 Vládní nařízení č. 177/1944 Sb. Nařízení bylo hned následujícího dne, tj. 23.8.1944, uveřejněno ve *Sbírce zákonů* a tvořilo jediný obsah jeho 84. částky.

44 K platnosti nařízení byl současně nutný podpis prezidenta Emila Háchy. Tento problém byl vyřešen již 26. května 1944, kdy státní prezident dr. Hácha podle zprávy ČTK požádal po dohodě s protektorátní vládou jejího předsedu dr. Krejčího, aby ho zastupoval, „pokud by to případně vyžadovalo jeho nynější ochuravění".

45 BRANDES, D.: *Češi pod německým protektorátem*, s. 330.

V souvislosti s totálním válečným nasazením je však nutné se vyslovit i k Brandesově tezi, že za tehdejšími rozpory mezi Frankem a NSDAP stály rozdílné politické koncepce, respektive že zatímco Frank vystavoval rovnoměrně oba národnostní celky důsledkům totální války, spojovací ústředna NSDAP a zplnomocněnec wehrmachtu generál Toussaint (!) chtěli poskytovat Němcům v protektorátě určité výhody.[46] Skutečně NSDAP v protektorátě neslyšela „příkaz doby" vzývaný Goebbelsem a nechtěla „dát bezezbytku všechny síly do služeb národa"? Mnohé zřejmě napovídá Pfitznerův deník, který dokládá, že Frankova opatření ve věci totálního válečného nasazení se v protektorátě nesetkala s žádnou zásadní opozicí. Pfitzner sám jeden z Goebbelsových projevů doprovodil slovy: „Výklad, jehož jasnosti nelze nic vytknout. Nyní musí být naprosto radikálně zasáhnuto do celého veřejného sektoru... Teď je to konečně tak daleko, že se musí šlápnout na divadla, koncerty, kabarety, university atd., něco, co jsem vždy označoval za nanejvýš naléhavé."[47] Z dalších řádků Pfitznerova deníku je pak zřejmé, že totální válečné nasazení přineslo především oživení napětí mezi sudetskými a říšskými Němci, kteří „stále znovu požadují ničím nezdůvodněné privilegované postavení, nejen vůči Čechům, ale také vůči zdejším Němcům, a považují to za samozřejmé."[48] A konečně, byly to právě Frankem řízené okupační úřady, které ve své správní praxi připouštěly výrazné úlevy pro příslušníky německé menšiny. Z roku 1944 je například znám neúspěšný pokus pražského pracovního úřadu o nábor německých žen pro průmyslové závody. Ze dvou tisíc šesti set obeslaných žen se tisíc vůbec nedostavilo a ze zbylých přikazovací výměry byly vydány pouze 136 osobám, z nichž 122 odešlo pracovat do domácnosti, aby dosud zde sloužící personál mohl být uvolněn pro zbrojní podniky.[49]

---

46 *Tamtéž*. Zařazení generála Rudolfa Toussainta mezi Frankovy odpůrce je nesprávné. Brandes se opírá o studii Jana Tesaře „Poznámky k problémům okupačního režimu v tzv. 'protektorátě'" (in: *Historie a vojenství*, č. 3 (1964), s. 333–385), v níž autor mj. chybně analyzoval rozkaz o zřízení obranného obvodu Praha z 8.3.1945. „Zplnomocněnec branné moci u německého státního ministra pro Čechy a Moravu a velitel v branném obvodu Čechy a Morava", jak zněl od 4.8.1944 nový název jeho funkce (do té doby se používalo označení „zplnomocněnec branné moci u říšského protektora"), ve skutečnosti uznával Frankovu pozici jediného vykonavatele okupační politiky v protektorátu a tuto linii zastával až do posledních dnů druhé světové války. Oboustranně korektní vztah obou činitelů dokládá mj. skutečnost, že Frank 4.5.1945 pověřil Toussainta plným zastupováním pro případ své nepřítomnosti.

47 Pfitzner se v dalších odstavcích prezentuje jako naprostý fanatik a příslušnou denní pasáž uzavírá takto: „Nyní jde o poslední dostihy v této válce. Teď také Praha a její život konečně dostanou válečný vzhled. Konečně, konečně!" MÍŠKOVÁ, A. – ŠUSTEK, V.: *Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945*, sv. 1, s. 164, 166, deníkový záznam z 2.8.1944. Totální válečné nasazení se v tomto absolutním rozsahu nakonec neuskutečnilo. Po vzoru říše povolil K. H. Frank některé výjimky, jež rovnoměrně rozdělil mezi obě národnostní skupiny. Z totálního válečného nasazení tak byla např. vyňata některá umělecká tělesa: Deutsche Philharmonische Orchester, Česká filharmonie, pražský Zirkus Apollo a brněnský Cirkus Henry. Šlo pouze o propagandistický tah, ze kterého nelze vyvozovat závěry o rozdílných politických koncepcích ve věci totálního válečného nasazení.

48 *Tamtéž*, s. 167, deníkový záznam z 5.8.1944 o rozmluvě s vedoucím stranické spojovací ústředny H. Kubelkem.

49 KRÁL, Václav: *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938–1945*.

Frankova kompetenční válka s Hugo Jurym nevedla ani ke zhoršení vztahů mezi Prahou a Libercem. Zatímco dolnorakouský župní vedoucí jmenoval již 25. srpna 1944 Bruno Waltera svým novým stálým zástupcem v čele stranické spojovací ústředny,[50] a zřejmě rovněž vyvíjel tlak na vedoucí ostatních nacistických organizací působících v protektorátě,[51] Konrad Henlein se do probíhajícího sporu nezapojil a nadále postupoval ve shodě s K. H. Frankem. Jejich nejdůležitější společnou iniciativou se stal pokus o přijetí u Adolfa Hitlera, který neúspěšně podnikli po vypuknutí Slovenského národního povstání. To, že oba vedoucí činitelé k němu spojili své síly, nebylo zřejmě jen výsledkem Frankovy taktiky. Jak už bylo naznačeno výše, nacistický režim procházel hlubokou krizí, a za této situace bylo povstání na Slovensku zcela přirozeně vnímáno jako dvojnásobné nebezpečí.

Iniciátorem byl Frank, který už koncem srpna 1944 informoval Berlín o svých obavách z vývoje situace na Slovensku a navrhoval k potlačení rychle se vzmáhajícího partyzánského hnutí nasadit okamžitě německé bojové jednotky.[52] Hned 3. září zaslal říšskému vedoucímu SS Himmlerovi další dopis, ve kterém varoval, že nepřítel má v úmyslu rozšířit aktivní bojovou činnost i do protektorátu a že povstání má mezi českým obyvatelstvem mimořádný ohlas. „Jsem přesvědčen," uváděl dále Frank, „že události nabudou povážlivých rozměrů, když se vzpoura na Slovensku bleskurychle nepotlačí nasazením dostatečného počtu sil."[53]

Žádosti o audienci u Hitlera bezprostředně předcházela zpráva o situaci v protektorátu, kterou německý státní ministr nechal odeslat do Berlína 9. září 1944. Tento důležitý dokument bohužel známe pouze z edičně krácené verze, kterou v roce 1964

---

sv. 3. Praha 1959, s. 319. Obdobný případ, nasazení v rámci potravinové komise, je zmíněn i v Pfitznerově deníku: „Z žen, které se nechtěly dát k dispozici ... ačkoli se jednalo o relativně lehkou práci, je 90 % říšskoněmeckých žen. Zdejší [ženy] se díky vrozenému smyslu pro slušnost samozřejmě přihlásily, ale říšští Němci se nechtějí dát pracovním úřadem vůbec zaevidovat." MÍŠKOVÁ, A. – ŠUSTEK, V.: *Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945*, sv. 1, s. 167, deníkový záznam z 5.8.1944 o rozmluvě s vedoucím stranické spojovací ústředny H. Kubelkem.

50 Walter, držitel zlatého odznaku NSDAP, který se v červenci vrátil z východní fronty, patřil k Juryho dlouholetým spolupracovníkům. K jeho osobě blíže viz nekrolog otištěný 27.2.1945 v *Der Neue Tag*.

51 Alespoň to naznačuje následující dopis, který 28.10.1944 obdržel od Juryho nejvyšší představitel Hitlerjugend v protektorátě, gebietsführer Knoop: „S ohledem na Vaši nedostatečnou disciplínu při spolupráci s NSDAP zbavuji Vás s okamžitou platností spolupráce se stranickou spojovací ústřednou Praha říšského vedení NSDAP." *SÚA*, fond ÚŘP-ST, 109-1-67.

52 PREČAN, Vilém (ed.): *Slovenské národné povstanie: Nemci a Slovensko 1944 Dokumenty*. Bratislava 1971, dok. č. 77, s. 170 n., dálnopis K. H. Franka Himmlerovi z 27.8.1944. Obdobné varování Frank zaslal i říšskému ministru Lammersovi a náčelníku operačního štábu vrchního velení wehrmachtu (OKW) generálu Jodlovi, se kterým jednal o situaci na Slovensku již předtím telefonicky.

53 TÝŽ (ed.): *Slovenské národné povstanie: Dokumenty*. Bratislava 1965, dok. č. 237, s. 419. Pro Frankovy postoje byl charakteristický závěr dálnopisu. Na jednu stranu sice volal po rychlém potlačení povstání, současně však protestoval proti plánu SS-Obergruppenführera Bergera podřídit si německé jednotky na Moravě a použít je k vytvoření ochranného pásma táhnoucího se až k Váhu. Podle Franka „by to znamenalo nesnesitelný zásah do politického a vojenského vedení protektorátu, jehož zachování je rozhodující pro bezpečnost v Čechách a na Moravě".

publikoval Václav Král.[54] Hned v úvodu se konstatuje, že situace se od poslední souhrnné zprávy, která byla zpracována k 20. prosinci 1943, dále zhoršila. Mezi českým obyvatelstvem rostou protiněmecké nálady a značně se rozšířila víra v rychle se blížící porážku třetí říše a znovuobnovení Československé republiky. Činnost odbojových skupin vzrůstá a rovněž široké masy Čechů odhodily masku a jsou jako vyměněné. Pokud vzpoura na Slovensku nebude co nejrychleji potlačena, bude to mít pro protektorát závažné důsledky. Povstání vyvolalo psychózu osvobození, která zatlačila do pozadí všechny rozpory mezi stoupenci bolševismu a jejich odpůrci, anglofily, jakož i strach z dalšího vývoje. U většiny německého obyvatelstva, zvláště mezi rozptýlenými Němci (*Streudeutschtum*) a ženami, panuje strach z bartoloměj-ských nocí a stále zoufalejší nálada. Poslední naděje se upínají k brzkému nasazení nových německých zbraní. Mezi Němci pocházejícími z říšského území se projevuje psychóza útěku, která nezůstává utajena a působí nejhorším způsobem na růst českého sebevědomí.

O tři dny později K. H. Frank předložil Henleinovi návrh tří bodů, jež měly být probrány s Adolfem Hitlerem: „1. Důsledky situace na Slovensku pro protektorát a sudetskou župu. 2. Zásadní rozhodnutí Vůdce o opatřeních k obraně říše (předem připravovaná vyklizovací opatření) v protektorátě a v sudetské župě. 3. Bezpečnostní opatření v sudetské župě a velitelská pravomoc (*Einsatzbefehlsgebung*) nad zde umístěnými armádními jednotkami."[55]

Pokus o přijetí u Hitlera však narazil na odmítavé stanovisko Martina Bormanna. Ten obéma nacistickým činitelům vzkázal, že vůdce je natolik vytížen, že se může zabývat jen nejnaléhavějšími problémy, a navrhl jim, aby přichystané otázky projednali s říšským ministrem Lammersem. Tentokrát se iniciativy ujal Konrad Henlein, který 15. září poslal Bormannovi novou obsáhlou žádost o audienci u Adolfa Hitlera. V dopise, jenž byl psán i jménem K. H. Franka, se víceméně rozvádělo jen to, co již bylo obsaženo v předchozí korespondenci: Situace v protektorátu a v Sudetech je napjatá, a proto je nutné „z autoritativního místa" vysvětlit Němcům i Čechům, že českomoravský prostor je součástí říše a jako takový nebude za žádných okolností vydán nepříteli. Hitler měl dále všem služebnám zakázat provádění jakýchkoli vojenských nebo hospodářských opatření, která by mohla naznačovat chystané vyklizení tohoto prostoru, a svojí autoritou podpořit další koncentraci moci v rukou K. H. Franka a generála Toussainta, zplnomocněnce wehrmachtu při úřadu německého státního ministra, pro případ nenadálých vojenských či politických událostí.[56]

Dopis se obratem dostal k Himmlerovi, který na něj zareagoval se značnou podrážděností. Ještě 17. září nechal zaslat Frankovi šifrovanou depeši, v níž ho ostře vyzval, aby zanechal všech pokusů o ovlivňování situace na Slovensku: „Opakuji to, co již bylo řečeno v mém předchozím dálnopisu. I kdyby ještě župní vedoucí Horních

54 KRÁL, Václav (ed.). *Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947: Dokumentensammlung*. Praha 1964, dok. č. 430, s. 527 n. Dokument nelze zpětně identifikovat, protože editor v citaci uvedl pouze „SÚA – Reichsprotektor".

55 *SÚA*, fond NSM, 110-12-145, dálnopis K. H. Franka K. Henleinovi z 12.9.1944.

56 *Tamtéž*, dopis K. Henleina M. Bormannovi z 15.9.1944.

Bavor nebo Západního Fríska napsali na Váš podnět v této věci dopisy, nezvýší se počet rot, které na Slovensku nasazujeme, ani o jednu."[57] Frank odpověděl o tři dny později dopisem, v němž se především snažil vyvrátit podezření, že propadl panice, a proto se neřídil Himmlerovými příkazy. Žádost o přijetí u Hitlera chtěl prý s říšským vedoucím SS konzultovat, ale přes opakované pokusy jej nemohl dostat k telefonu. Dopis Martinu Bormannovi byl Henleinovou vlastní iniciativou a sám K. H. Frank ho prý nijak nepodnítil. Vývoj na Slovensku dobře odhadl a už koncem srpna nechal v protektorátě zformovat dvě bojové skupiny, které teď nesou hlavní tíhu boje proti povstalcům. „Reichsführere," uváděl Frank v závěru, „vím, že dnes máte mnohem větší starosti. Prosím Vás ale, abyste mi věřil, že jsme zde nikterak neztratili nervy. Ručím Vám za to, že na mém území vydržíme až do posledního. Jen má hluboká starost o říšské zájmy v protektorátu byla důvodem, proč jsem na Vás naléhal a proč také ještě dnes považuji mé přijetí Vůdcem za nutné."[58]

Frank sice oficiálně dál trval na svém stanovisku, ale tentokrát zvolil odpovídající postup i formu. O šest dní později dostal od Himmlera další dálnopis, kterým říšský vedoucí SS uzavřel celou aféru: „Milý straníku Franku, Váš dopis jsem obdržel. Vím, že nervy neztratíte. Od SS-Obergruppenführera dr. Kaltenbrunnera jste asi slyšel o výzvě zahraničním dělníkům. Jsem přesvědčen, že v těchto dnech, nejpozději v příštích týdnech, je nutno počítat s povstáním Čechů. O opatřeních máme jasno."[59]

V souvislosti s pokusem o audienci u Hitlera zůstává dodnes nezodpovězenou otázkou, jakou vlastně K. H. Frank sledoval taktiku. Šlo mu skutečně hlavně o projednání „důsledků situace na Slovensku pro protektorát a sudetskou župu", anebo byl připraven odchýlit se v průběhu rozpravy od navržených témat a přejít na nějaký jiný okruh problémů? Ve Frankově korespondenci s Berlínem sice nalezneme kritiku liknavého vedení boje na Slovensku, současně však nic nenasvědčuje tomu, že by se nacistické úřady v protektorátu začaly bezprostředně obávat vypuknutí povstání. Sám Frank ve svém hlášení Hitlerovi z 9. září uváděl, že „odhodlání ke vzpouře", panující mezi českým obyvatelstvem, „je všeobecné, stejně tak ovšem jako strach příliš brzy udeřit".[60] Obdobně hodnotila situaci i pražská řídící úřadovna SD. Počátkem září sice zaznamenala, že „široké kruhy obyvatelstva očekávají v příštích dnech vypuknutí nepokojů také v Čechách", nicméně nejpozději v polovině měsíce byla situace považována za zcela stabilizovanou.[61] Podle slov SS-Standartenführera Erwina Weinmanna, velitele bezpečnostní policie a SD, „jistý neklid" panoval pouze na moravsko-slovenském pomezí, kudy Češi odcházeli přes říšskou hranici na pomoc povstání. V samotném protektorátu však zatím nedošlo k nějakému výraznějšímu nárůstu odbojové aktivity a gestapo i nadále pokračovalo v likvidaci všech významnějších odbojových skupin. „Panuje přesvědčení," shrnoval v září 1944 poznatky

57 *Tamtéž*, dálnopis H. Himmlera K. H. Frankovi ze 17.9.1944.
58 *Tamtéž*, dopis K. H. Franka H. Himmlerovi z 20.9.1944.
59 *Tamtéž*, dálnopis H. Himmlera K. H. Frankovi z 26.9.1944.
60 KRÁL, V. (ed.): *Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947*, dok. č. 430, s. 527 n.
61 GEBHART, Jan: Česká společnost a evropská povstání v roce 1944. In: *SNP v pamäti národa: Materiály z vedeckej konferencie k 50. výročiu SNP*. Bratislava 1994, s. 339.

z tajné porady o situaci Josef Pfitzner, „že Češi v tomto okamžiku zachovají klid, avšak kdyby na frontách nastaly pro ně nějaké příznivé události, rovněž by začali."[62]

* * *

Frankovy stávající kompetence, případně běžný služební postup, plně dostačovaly k tomu, aby v protektorátu mohl realizovat všechna potřebná bezpečnostní opatření. Už od poloviny dubna 1944 na severovýchodní Moravě operoval policejní protipartyzánský oddíl, *Einsatzkommando Miethe*, který prozatím hlavně stíhal uprchlé válečné zajatce.[63] K boji proti hnutí odporu mohl K. H. Frank použít i jednotky zbraní SS, jež v obvodech příslušných vyšších velitelů SS a policie se měly v případě potřeby podílet na zabezpečování klidu a pořádku. V létě 1944 se jednalo o čtyřicet tisíc mužů, z nichž však více než polovinu tvořili příslušníci různých služeben, pacienti v lazaretech a noví rekruti procházející teprve druhým měsícem výcviku. Pro případ vnitřních nepokojů (poplachové heslo *Scharnhorst*) tak měl k 15. srpnu 1944 Frank k dispozici 19 896 důstojníků a mužů, z nichž zhruba čtvrtinu tvořily jednotky, které se po frontovém nasazení zotavovaly v protektorátu. Zbylou část představovaly školní a výcvikové útvary, jež v případě potřeby dílem zesilovaly takzvanou objektovou ochranu (dílčí poplachové heslo *Johannes*, respektive *Odin*) a dílem vytvářely mobilní jednotku v síle slabší pěší divize (takzvaná *SS-Kampfgruppenbrigade*).[64] Počátkem srpna chtěl K. H. Frank část těchto útvarů dočasně přeložit na severovýchodní Moravu, protože by to však znamenalo zastavení vojenského výcviku, přistoupilo se nakonec jen ke zformování speciální protipartyzánské bojové skupiny *Schill* (*Sonderkampfgruppe Schill*). Skupinu v počtu zhruba tří tisíc mužů tvořily výcvikové jednotky z Brna, Olomouce, Josefova a benešovského cvičiště zbraní SS a měla být nasazena v případě,

62 MÍŠKOVÁ, A. – ŠUSTEK, V.: *Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945*, sv. 1, s. 187 deníkový záznam z 15.9.1944 o poradě s SS-Standartenführerem E. Weinmannem. Srv. též situační zprávu za září 1944 připravenou ve štábu zplnomocněnce branné moci: „Přes tuto cílevědomou aktivitu nepřítele je postoj českého obyvatelstva ... vcelku ještě vyčkávací. Snaha získat ještě zavčas protiněmecké alibi se však projevovala stále zřetelněji. Pouze energickými opatřeními bezpečnostních orgánů a rozsáhlým zatýkáním se podařilo získat další úspěchy v boji proti národnímu odbojovému hnutí ... přičemž není pochyb o tom, že se neustále vytvářejí nové zárodky." (BOUČEK, M. – KLIMEŠ, M. (ed.): *Slovenské národní povstání a české země*. Praha 1974, dok. č. 86, s. 277.)

63 Blíže viz FIC, Vladimír: Protipartyzánská opatření fašistických okupantů na východní Moravě a ve Slezsku 1943–1944. In: HALAMA, Václav – MIKULKA, Jiří (ed.): *Morava v boji proti fašismu*, sv. 2: *Sborník statí, vzpomínek a dokumentů*. Brno 1990, s. 81 n.; srv. též SLÁDEK, Oldřich: *Ve znamení smrtihlava: Nacistický protipartyzánský aparát v letech 1944–1945*. Praha 1991, s. 58–61.

64 *Vojenský historický archiv*, Praha (dále *VHA*), německá vaňa, hlášení velitele zbraní SS v Čechách a na Moravě SS-Gruppenführera von Pücklera K. H. Frankovi z 19. srpna 1944. *SS-Kampfgruppenbrigade* měla tabulkový stav 203 důstojníků a 8070 mužů, rozdělených do 6 bojových skupin a samostatných brigádních jednotek. Celkem se jednalo o 1 prapor obměněných transportérů, 1 cyklistický oddíl, 9 praporů tankových granátníků, 7 dělostřeleckých baterií (39 děl), 1,5 baterie útočných děl (18 pancéřů) a 1 ženijní prapor.

že „bandy budou vystupovat ve větší síle a nebude je možné porazit místními zajišťovacími silami", respektive tehdy, když nepřítel „ve větší míře vysadí padákové agenty a parašutisty".[65] K tomu však nakonec nedošlo a ještě v samém závěru srpna byla bojová skupina *Schill* nasazena na Slovensku.[66] Po vypuknutí Slovenského národního povstání však Frankovy jednotky na východní protektorátní hranici současně posílily zkušené protipartyzánské útvary bezpečnostní policie, *ZbV-Kommandos* 1, 9 a 24, které podléhaly Hlavnímu úřadu říšské bezpečnosti (*Reichssicherheitshauptamt* – RSHA).

Hlavní Frankův problém spočíval v tom, že se rychle vyčerpával prostor pro provádění okupační politiky v té podobě, jak ji definoval na jaře 1944. Německý státní ministr se sice i nadále pokoušel stimulovat český aktivismus, například zavedením nového vyznamenání v podobě Svatováclavské orlice, ale v důsledku celkové vojenské a politické situace byl dopad podobných opatření naprosto mizivý. Stále hůře se mu rovněž dařilo „chránit protektorát před rušivými vlivy", ke kterým teď přibylo povstání na Slovensku a postupně se rozmáhající partyzánské hnutí. Frank na toto nebezpečí reagoval sérií policejně-bezpečnostních opatření, která však jenom podtrhávala represivní podstatu okupačního režimu a z hlediska jakékoli smysluplné okupační politiky byla kontraproduktivní:[67] Patnáctého září 1944 vydal nařízení, podle kterého každý, kdo by se pokusil překročit hranice na Slovensko, měl být popraven.[68] Současně požádal říšského protektora Wilhelma Fricka, aby vzal na vědomí, že vykonání rozsudku v těchto případech bude následovat hned po odsouzení, tj. bez možnosti podat žádost o omilostnění.[69] Nastolený kurz exemplárních trestů pak vyvrcholil 3. listopadu, kdy K. H. Frank vydal rozkaz, aby jako „odstrašující prostředek proti banditům v pohraniční oblasti" byl použit takzvaný *sonderbehandlung*. Bez soudu měl být ihned popraven větší počet dopadených „banditů", osob, jež jim pomáhaly, a dále těch, kteří uprchli z práce a dalo se u nich předpokládat, že se chtěli přidat k partyzánům. „Popravení zůstanou viset veřejně na šibenici 48 hodin a budou po patřičném oznámení hlídáni českým četnictvem, aby se v každém případě zabránilo jejich odříznutí," uvádělo se dále v rozkazu.[70]

Pro tehdejší situaci na Moravě bylo charakteristické, že ostrý kurz se K. H. Frank snažil vyvažovat svojí druhou, jakoby vlídnější tváří. Už 15. října 1944 nechal

65 PREČAN, V. (ed.): *Slovenské národné povstanie: Nemci a Slovensko 1944*, dok. č. 56, s. 136 n. a dok. č. 57, s. 137–139.

66 K tomu blíže viz SCHVARC, Michal: Pohľad z druhej strany: Účasť regimentu „Schill" v bojoch Slovenského národného povstania. In: *Acta Historica Neosoliensia: Ročenka katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela*, sv. 2. Banská Bystrica 1999, s. 126–133.

67 Na tuto skutečnost upozornil ve svém dálnopisu z 6.11.1944 ostravský vrchní rada-inspektor dr. Jonak. Ve svém návrhu, jak zefektivnit boj proti „bandám", zdůrazňoval, že je nutné postupovat „bez tzv. ostrých opatření", která by jen „posilovala duch české sounáležitosti". Viz *Český odboj na sklonku války ve světle nacistických dokumentů*, sv. 2. Praha 1970, dok. č. 23, s. 63–65.

68 Verordnungsblatt des Deutschen Staatsministers für Böhmen und Mähren, č. 18, 15.9.1944. Nařízení bylo současně zveřejněno i ve všech sdělovacích prostředcích.

69 PREČAN, V. (ed.): *Slovenské národné povstanie: Dokumenty*, dok. č. 293, s. 505.

70 *Český odboj na sklonku války ve světle nacistických dokumentů*, sv. 2, dok. č. 20, s. 58 n.

vytisknout vyhlášku „Moravané v pohraniční oblasti", která měla získat zdejší civilní obyvatelstvo ke spolupráci s německými bezpečnostními silami při potírání partyzánského hnutí. Text, přizpůsobený čítankové představě o moravském sedlákovi, byl pozoruhodný mimo jiné i tím, že v něm nacistická propaganda k zastrašení poprvé použila příklad Varšavy a slovenského povstání: „Moravané! Víte, jaký osud stihl povstalce ve Varšavě veštvané do boje zahraničními mocnostmi. Víte, jak se nyní vede Vašim slovenským sousedům... Utvořte s německými bezpečnostními orgány, které jsou Vašimi přáteli a Vašimi pomocníky, ochranný val proti teroru banditů! Vzpomeňte si na své slavné předky, kteří v dějinách Vaší domoviny již vícekrát zajistili rozhodností svých pohraničních stráží pokojnou budoucnost svým rodinám a potomkům... Moravané! Jste slušní, mírumilovní a pořádkumilovní občané a nemáte nic společného se zločinnou chátrou a rudou sběří ze Sovětského Ruska. Záleží také na Vás, bude-li ve Vaší zemi zachován mír, klid a pořádek, či zda budou ve Vašich vesnicích rachotit kulomety a na střechách Vašich domů se objeví červený kohout."[71]

Ze stejného myšlenkového konceptu vycházelo i nařízení velitele bezpečnostní policie a SD SS-Standartenführera Weinmanna o opatřeních k sebeochraně obyvatelstva na moravsko-slovenském pomezí. Bylo vydáno 20. října 1944 a přímo se odvolávalo na výše uvedené provolání K. H. Franka. Po technické stránce dále rozpracovávalo rok staré vládní nařízení o ochranné službě obyvatelstva, jejíž stráže v politických okresech Frýdek, Valašské Meziříčí, Vsetín, Zlín, Uherský Brod, Uherské Hradiště, Kyjov a Hodonín měly začít nově užívat název „Moravská domobrana".[72] Z dosavadních historických prací je zřejmé, že snahy o využití moravského patriotismu v boji s partyzánským hnutím se míjely praktickým účinkem. Na podzim 1944 sice rapidně vzrostl počet hlášení o akcích a výskytu partyzánů, ta ale zjevně záměrně přicházela s tak velkým zpožděním, že se jen těžko dala využít ke zorganizování nějaké rychlé protiakce. Značný efekt naproti tomu přinesla amnestie pro takzvané porušovatele pracovní smlouvy (*Arbeitvertragsbrüchtige*), která byla ve stejných politických okresech vyhlášena 2. listopadu 1944.[73] Týkala se osob, které se „vzdálily" ze svého pracoviště v protektorátě nebo v říši, případně se nevrátily z dovolené, ukrývaly se na různých místech a fakticky představovaly hlavní doplňovací rezervoár pro partyzánské jednotky. Podle zprávy moravského zemského viceprezidenta Karla Schwabeho výsledek akce překonal všechna očekávání. Do konečného termínu, který byl posunut na 12. listopad, se na pracovních úřadech přihlásilo 6393 osob a Schwabe současně Franka žádal, aby tito dělníci po svém návratu do říšských podniků skutečně nebyli potrestáni.[74]

Pro celkovou situaci v protektorátě bylo příznačné, že nacistická propaganda nedokázala nic vytěžit ani ze skutečnosti, že po dvou měsících bojů byla konečně

71 BOUČEK, M. – KLIMEŠ, M. (ed.). *Slovenské národní povstání a české země*, dok. č. 90, s. 293 n.

72 *Tamtéž*, dok. č. 93, s. 299–301. Nařízení bylo vydáno po linii generálního velitele neuniformované protektorátní policie, který bezprostředně podléhal SS-Standartenführerovi Weinmannovi.

73 Text vyhlášky viz *tamtéž*, dok. č. 99, s. 322 n.

74 DOLEŽAL, Jiří: Pracovní morálka za okupace. In: *Hlas revoluce*, roč. 23, č. 5 (1970), s. 5.

dobyta Banská Bystrica a potlačeno Slovenské národní povstání. Velitel pražské řídící úřadovny SD SS-Obersturmbannführer Walter Jacobi už 27. října 1944 předložil Frankovi podrobný spis o tom, jak má být hned druhého dne zahájena propagandistická akce, která by prezidentu Benešovi a jeho stoupencům zasadila drtivý úder. Třístránkový elaborát, výsledek konzultací s velitelem bezpečnostní policie a SD SS-Standartenführerem Weinmannem, šéfem Frankovy kanceláře SS-Standartenführerem Giesem a vedoucím oddělení kulturní politiky SS-Sturmbannführerem Wolfem, v deseti bodech popisoval rozsáhlou kampaň ve sdělovacích prostředcích, při níž vedle tiskových zpráv a rozhlasových reportáží ze Slovenska mělo být využito i známých večerních skečů pražského rozhlasu a satirických článků v takzvaně humoristickém časopise *Ejhle*. Poslední bod plánu se týkal nadcházejícího projevu předsedy protektorátní vlády Jaroslava Krejčího ve Vsetíně, ve kterém měly být šikovně podněcovány česko-slovenské rozpory. „Propaganda přinese rozhodující úspěch jedině tehdy," shrnoval Jacobi, „jestliže se především s ohledem na československý státní svátek včas náhle zahájí k 28. 10."[75]

Nacistická propaganda nakonec přistoupila k nabízejícímu se tématu s až překvapivou zdrženlivostí. Hlavní tón kampaně ve sdělovacích prostředcích udávalo Wolfovo oddělení kulturní politiky, které se již delší dobu snažilo, aby nacistická propaganda v protektorátě se opírala především o věcnou argumentaci založenou na konkrétních faktech. V době pádu Banské Bystrice stále ještě platila *Propagandainformation Nr. 22* z 24. října 1944, ve které se uvádělo: „Obecná linie naší propagandy spočívá nadále v tom, že vedle opakovaného poukazování na bolševické nebezpečí se zdůrazňují následky angloamerického obsazení evropských zemí (politický a hospodářský chaos, hlad atd.). Možnosti konfliktu mezi Spojenci, které v důsledku válečného vývoje v poslední době nabyly na významu, se na veřejnosti dále nediskutují." Pokud pak šlo o slovenské povstání, Wolfovo oddělení nařizovalo, aby se s ohledem na význam těchto událostí pro formování politického mínění Čechů vycházelo z oficiálních zpráv uveřejňovaných v protektorátním tisku: „Společnou tendencí těchto zpráv je prokázat, že povstání, zinscenované na přání československé emigrační vlády v Londýně, se stále více a více řadí k bolševickému proudu. Je důležité stále znovu poukazovat na to, že povstání v první řadě míří proti samostatnosti slovenského lidu, zatímco oběti německé národnostní skupiny na Slovensku nejsou teď k rozebírání politicky vhodné."[76]

Vlastní kampaň ve sdělovacích prostředcích v podstatě odpovídala Jacobiho představě, že první zprávy o porážce povstání by sice měly mít senzační úpravu, avšak bez škodolibě polemických titulků. Na pravidelné poradě tiskové dozorčí služby, která se konala 27. října 1944, bylo proto protektorátním deníkům uloženo, aby zpráva ČTK o dobytí Banské Bystrice byla otištěna na první straně tučným písmem, a to minimálně ve dvou sloupcích. Hlavní titulek měl závazně obsahovat konstatování, že povstání bylo potlačeno. Podtitulky sice přímo předepsány nebyly, požado-

---

75 *SÚA*, fond ÚŘP ST, 109-1-67, přípis SS-Obersturmbannführera W. Jacobiho K. H. Frankovi z 27.10.1944.

76 *Tamtéž*, fond NSM, 110-4-553, Informace o propagandě č. 22 z 24.10.1944.

valo se však, aby zdůrazňovaly, že Banská Bystrica padla, londýnská vládní delegace v čele s ministrem Františkem Němcem uprchla, Benešovi vyslanci utekli a podobně. Hned za oficiální zprávou ČTK měl následovat vlastní komentář, pro jehož přípravu byly určeny následující body: zhroucení Benešových iluzí; účast bolševiků na povstání; možno zmínit, že účinná pomoc bolševiků selhala, avšak neuvádět, že bolševici povstání vůbec nepomohli; srovnání s Varšavou; zmínit ztráty, které povstání přineslo; jako konkrétní počet lze uvést deset tisíc obětí, není však přípustné psát o německých obětech; pokud by byly uváděny hospodářské škody, je možné použít údajů z deníku *Der Neue Tag*. V závěru porady pak ještě bylo zdůrazněno, že jakákoli polemika s termínem „Česko-slovenská vládní delegace", jenž byl použit ve zprávě ČTK, není přípustná.[77]

V omezeném rozsahu se realizovaly i další Jacobiho návrhy včetně již tradičního vyslání české novinářské výpravy. Přestože úlohy válečných korespondentů se tentokrát osobně ujali zkušení aktivističtí redaktoři Karel Werner, Antonín Kožíšek a Jan Scheinost, výsledky jejich práce nijak nepřesvědčily. Scheinost se sice už 30. října ohlásil z Banské Bystrice článkem „Slovensko vyrváno z propasti zmatku", protože ale děkovné oslavy zřejmě nestihl, nabídl čtenářům *Národní politiky* jen oficiální zpravodajství doplněné o „obraz zkázy" spatřený při cestě do hlavního střediska „záškodnického hnutí". Ještě žalostnější pak byly vlastní reportáže z bývalého povstaleckého území. Šéfredaktor Werner vyzpovídal holiče v Prievidzi, jemuž ustupující „záškodníci" samopalem rozstříleli výlohu a zabili přitom jednoho zákazníka, Kožíšek zmapoval ve Slovanské Lupči „řádění" židovského lékaře Hellera v tamní věznici a Scheinost až pod Donovaly objevil „stařečka s vlídnýma očima", který mu popsal zmatený ústup povstalecké armády.[78] Zřejmě nejpůsobivějším dílem aktivistické propagandy se tak stal nový filmový týdeník, který byl do kin uveden 10. listopadu 1944. Místo pravidelných domácích aktualit v něm byla zařazena dokumentární reportáž ze Slovenska zachycující opuštěná obranná postavení, trosky vojenské techniky, vypálená vesnická stavení a zpustošené domy v Banské Bystrici.

Za situace, kdy zprávy od korespondentů ze Slovenska přicházely se zpožděním a ČTK se ve svém zpravodajství snažila zachovávat věcně polemický tón,[79] hlavní tíha propagandistické kampaně ležela na ministrech protektorátní vlády. Už v neděli 29. října 1944 vystoupil v pražském rozhlase Emanuel Moravec. Jeho projev byl založen na srovnání politiky, kterou prováděl Edvard Beneš v exilu a protektorátní vláda v Praze. Podle ministra školství a lidové osvěty „smutný dobrodruh v Londýně"

77 Výpisy z pravidelných porad Ústředí tiskové dozorčí služby, osobní archiv autora.

78 *Národní politika*, (1.–8.11.1944).

79 Zpráva ČTK z 27.10.1944 o dobytí Banské Bystrice obsahovala srovnání slavnostní relace londýnského rozhlasu z 13.10.1944 o příletu čs. vládní delegace na Slovensko se strohým oznámením čs. zahraničního vysílání o odletu této delegace po zhroucení povstání. V dalších dnech ČTK přinášela podrobné zprávy o různých děkovných aktivitách Tisovy vlády a informovala o dopadení generálů Rudolfa Viesta a Jána Goliana. Pejorativní výrazy se zpravidla vyskytovaly jen u přejatých zpráv, jinak se většinou používaly neutrální termíny „povstání" „povstalci", případné s uvozovkami („československý hlavní stan", „česko slovenská vládní delegace" „zplnomocněný ministr" Němec).

utrpěl na Slovensku nejenom vojenskou, ale i politickou porážku, protože se prý ukázalo, že Slováci nestojí o nějaký společný československý stát. Naproti tomu postup protektorátní vlády založený na loajálním vztahu k třetí říši se ukázal jako správný. V českých zemích nikde není vidět chudobu, neřádí zde hlad, naopak zde vládne pořádek a usilovná práce. Tuto rozvážnou politiku údajně podporuje naprostá většina českého národa, jak ostatně ukázal vzorný klid, jenž v protektorátu panoval 28. října. „Českou politiku dělá jenom pražská vláda, která po válce s klidným svědomím složí národu účty. Nikdy nebyla doba tak nebezpečná životu malých národů... Pomáhejte nám důvěrou a kázní. Pak překonáme tyto těžké doby bez pohrom a zbytečných obětí," apeloval v závěru Moravec.[80]

V úterý 31. října 1944 za své inspekční cesty v Lounech promluvil k veřejným zaměstnancům ministr vnitra Richard Bienert. Ve svém projevu zdůrazňoval vzorné plnění povinností, ke kterému podle jeho slov patřilo udržování klidu a pořádku včetně bezohledného boje proti nekalým živlům. K nim počítal i „parašutistické agenty" a ty, kteří „pod pláštíkem falešného vlastenectví" vrhají národ do zkázy, jak k tomu došlo v případě Slovenska a Varšavy. Bienert argumentoval nebezpečím bratrovražedné občanské války a současně varoval, že každý, kdo neuposlechne jeho výzvy a bude podporovat „zločinné svody", nemůže v žádném případě počítat s tím, že by se mu kdy dostalo milosti. Rovněž projev ministra vnitra myšlenkově vycházel z takzvané reálné politiky, dlouhodobě praktikované protektorátní vládou, a obsahoval i v tomto duchu zformulovanou řečnickou otázku: „Nepožaduje-li říše od nás nijaké krvavé oběti, pak zajisté nutno se tázat, jakým právem nás ony mocnosti, jež známe dosud jen z teroristických útoků na mírumilovné obyvatelstvo (míněna letecká válka – pozn. aut.), chtějí strhnout do šíleného a beznadějného boje?"[81]

Největší pozornost sdělovací prostředky věnovaly projevu ministerského předsedy Jaroslava Krejčího, který byl přednesen 31. října 1944 na shromáždění moravských představitelů státní správy a obecní samosprávy ve Vsetíně. Hned v úvodu Krejčí vysvětlil, že jako Moravan přichází do své „užší vlasti", aby otevřeně obhájil stanovisko protektorátní vlády. S odvoláním na státního prezidenta zdůrazňoval, že „boj říše je také naším bojem, protože je veden pro Evropu a její kulturu". Tuto tezi dokládal řadou argumentů, od nebezpečí bolševismu přes chaos, který vládne v zemích takzvaně osvobozených Angloameričany, až po mnichovskou zradu velmocí v září 1938. „Dějinami byli jsme umístěni doprostřed německého národa," pokračoval řečník, aby pak dovodil, že „neodpovědní štváči v emigraci a jimi svedené osoby ve vlasti ... svým chováním říši nepřátelským ohrožují méně moc říše než kulturní statky a nerušený život vlastního národa." Po tomto konstatování následovala pasáž věnovaná povstání ve Varšavě a na Slovensku, v níž Krejčí rovněž prohlašoval, že „český člověk se špatně hodí za partyzána". V závěru svého projevu pak vyzýval k organizování protektorátní domobrany. Moravané v pohraničním území měli podle představy ministerského předsedy navázat na tradici svých předků a podle jejich vzoru vytvořit pevnou hráz

80 Dva projevy ministra E. Moravce. In: *Národní politika*, (31.10.1944), s. 2.
81 Ministr Bienert v Lounech. In: *Tamtéž*, (1.11.1944), s. 1.

proti přívalu přicházejícímu z Východu. „Dnes hledíme opět k zemským branám," rozvíjel Krejčí historickou reminiscenci, „rozhodnuti zmocniti se ihned každého vetřelce, každého nepřátelského emisara a utlumiti již v zárodku tvoření band. V tomto duchu chceme se osvědčit, v tomto duchu, který ještě před nemnoho více než sto lety žil v bojových svazech našich portášů, chceme v rozhodných hodinách jednat."[82]

Kvapně připravená „propagandistická ofenziva" se pochopitelně minula jakýmkoli výraznějším účinkem. Ve zprávě pražské úřadovny gestapa o událostech 28. října 1944 se především zdůrazňovalo, že tento den proběhl zcela klidně. České obyvatelstvo to údajně přijalo se zjevným ulehčením, i když na druhou stranu bylo zklamáno, že londýnský rozhlas nevysílal pravidelný výroční projev prezidenta Beneše. Ironicky se údajně dokonce hovořilo o tom, že až německá bezpečnostní opatření včetně nasazení vojenských hlídek prý „vyvolala u Čechů vzpomínku na bývalý význam tohoto dne".[83]

Skutečně obsáhlý popis událostí z 28. října 1944 se dochoval v denních situačních zprávách řídící úřadovny SD v Praze. I v nich se sice zdůrazňovalo, že v protektorátu nikde nedošlo k narušení klidu a pořádku, avšak na druhou stranu byla zaznamenána řada znepokojivých jevů. Kromě sabotáže v továrně lutínské firmy Sigmund Chema, položení květin u hrobů legionářů na pražských Olšanských hřbitovech a dvou nápisů oslavujících Československo a Sovětský svaz, jež se objevily ve Vítkovických železárnách a ve Veselí na Moravě, se jednalo hlavně o šeptanou propagandu a ironické či přímo nenávistné výroky na adresu Němců. Denní zprávy současně ukazují, že různé fámy se šířily i mezi německým obyvatelstvem, které se obávalo, že ve výroční den vzniku republiky dojde k rozsáhlým nepokojům: „Zvláště ženy, jejichž muži narukovali, se zdály velmi vystrašené. Takové ženy, zejména z původního říšského území, se často dotazovaly na německých služebnách, zda by 28. 10. nebyl vhodnější pobyt mimo protektorát."[84]

Atmosféra strachu panovala zejména ve velkých městech. Brnem se šířila pověst, že 28. října budou všichni Němci kasernováni, protože Češi jim chystají velkou krvavou lázeň. Ve Zlíně se zase mezi německými ženami vykládalo, že všechny rodiny musí počítat s třídenním pobytem v protileteckém krytu. V Praze 382 německých dětí nedorazilo do svých škol, ačkoli den před obávaným datem jich chybělo pouze 229. Situaci v hlavním městě pak dokreslovala událost, kterou zpracovatel zprávy SD podrobně vylíčil v samém jejím závěru, aniž by ji jakkoli komentoval:

---

82 Boj Říše je také naším bojem. In: *Tamtéž*, (2.11.1944), s. 1–2. Přestože podle protektorátního tisku projev J. Krejčího vzbudil značný ohlas, ve skutečnosti se některé jeho pasáže zřejmě staly vítaným zdrojem různých posměšků. Naznačuje to alespoň rychlé otištění historického pojednání profesora J. Haniky o instituci zemských portášů (Vzpomínka na portáše, hrdinné obránce moravských hranic), jež *Národní politika* převzala 9.11.1944 v upravené podobě z listu *Der Neue Tag*. Článek, který měl podpořit výzvu Krejčího k boji proti vetřelcům, končí touto nepříliš šťastně zvolenou větou: „Ve starém domě U Dujků ve Valašské Bystřici ... je ještě dnes možno vidět v trámech stopy ran z valašek, jak je tam zasazovali hrdinní portášové při svých schůzkách."

83 ČELOVSKÝ, B.: *So oder so*, s. 433.

84 *SÚA*, fond ÚŘP, 114-301-7, příloha k situační zprávě řídící úřadovny SD v Praze č. 93/44 z 31.10.1944.

V poledne 28. října byly nad Prahou shozeny z letadla letáky, které okamžitě vyvolaly hotovou senzaci. Češi na ně vzápětí zahájili „skutečný lov", při kterém dokonce i řidiči tramvají zastavovali své soupravy. „Bylo pozorováno, že úřednictvo v bankách a v obchodních domech posílalo pro letáky učedníky, anebo že Češi dokonce porůznu nabízeli za leták cigarety." Po přečtení, když se ukázalo, že jde o dílo německé propagandy, „se však tvářili zklamaně a zahazovali je s pohrdavými gesty nebo posměšnými poznámkami, bez zájmu je strkali do tašek či je předávali školním dětem, přičemž často padaly výroky: To je pouze propaganda, To pochází jen od nich, Myslel jsem, že je to od Angličanů, atd." Našli se však i chodci, kteří ze strachu, že jde o akci Spojenců, v prvním okamžiku letáky raději ani nesbírali. „V mnoha případech bylo pozorováno, že Češi s potutelným výrazem letáky 'řádně' předali strážníkům."[85]

Zachování klidu a pořádku ve výroční den vzniku republiky hodnotil jako nesporný úspěch i Emanuel Moravec, který v již zmíněném projevu tento fakt dokonce vydával za jakési tiché referendum o správnosti protektorátní politiky. Podle postřehu britského historika Iana Kershawa přitom již v této době „bylo často právě to, o čem se nemluvilo, mnohem výmluvnější než komentáře, které mohli zachytit informátoři".[86] Skutečné představitelé okupační moci a aktivističtí činitelé stále ještě podléhali sebeklamu o úspěšnosti své vlastní politiky? Možnou odpověď lze opět nalézt v Pfitznerově deníku, jehož zápisy vznikaly v reakci na výše popsané události: V protektorátu se podle něj stále více projevovaly důsledky slovenského povstání, to však bylo nakonec potlačeno. Stalo se tak před 28. říjnem 1944, což prý může být považováno za dobré znamení vzhledem k tomu, že právě k tomuto datu se vázaly ty nejdivočejší pověsti. Nakonec vůbec k ničemu nedošlo, protože podle autora „nepřítel je ještě příliš daleko" a „pro Čechy je zahájení povstání v tomto okamžiku ještě mimořádně riskantní".[87] Jinými slovy řečeno, ani Josef Pfitzner si už nedělal nejmenší iluze o dalším vývoji v českých zemích. To, že v protektorátu zatím nevypuklo povstání, nepřipisoval úspěšnosti Frankovy okupační politiky, nemluvě už vůbec o Jacobiho „propagační ofenzivě", ale situaci na frontách a faktu, který ve svém deníku již několikrát zdůraznil – Češi zatím stále ještě vyčkávají.

* * *

V posledních dvou měsících roku 1944 se okupační politika v protektorátu ocitla ve slepé uličce. Události kolem 28. října 1944 jednoznačně ukázaly, že český aktivismus s konečnou platností vyčerpal svoje možnosti. Krize zasáhla i německé obyvatelstvo, které již bylo unaveno válkou a ve své drtivé většině přestalo věřit v konečné vítězství třetí říše. Z hlediska K. H. Franka se však situace v českých zemích nijak dramaticky nezměnila, a tak za nejdůležitější považoval zvládnutí následujících tří úkolů:

---

85 *Tamtéž.*

86 KERSHAW, Ian: *Hitlerův mýtus: Image a skutečnost v Třetí říši.* Praha 1992, s. 189.

87 MÍŠKOVÁ, A. – ŠUSTEK, V.: *Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945*, sv. 1, záznam z 6.10.1944 (sic!).

1. Udržet si co nejvíce kompetencí v podmínkách, kdy ústřední říšský správní aparát rychle procházel rozkladem a neustále se zvyšovala improvizace administrativní a výkonné moci;
2. potlačovat jevy související s přibližováním fronty a pokud možno držet i nadále iluzi, že protektorát stále ještě představuje klidný ostrov v hrůzách právě probíhající války;
3. být připraven kdykoli potlačit nepokoje, případně povstání, a s ohledem na nálady českého i německého obyvatelstva demonstrovat ve vhodných okamžicích odhodlání rozhodně se vypořádat se všemi, kteří by chtěli rušit dosavadní pokojný vývoj v českých zemích.

Fakticky nejsnáze se Frankovi dařilo realizovat policejně-bezpečnostní opatření, při jejichž zavádění zpravidla vystačil se svojí funkcí vyššího velitele SS a policie v Protektorátu Čechy a Morava. Po porážce Slovenského národního povstání nacistické vedení v Praze začalo za hlavního protivníka považovat Sovětským svazem řízené partyzánské hnutí, o němž se správně domnívalo, že začne svoji činnost přesouvat do českých zemí. Frankův návrh na zřízení horského cvičiště zbraní SS v ohrožených Beskydech sice nezískal potřebnou podporu, ale německý státní ministr měl k dispozici dostatek sil, aby v tomto prostoru mohl začít plánovat rozsáhlou protipartyzánskou ofenzivu. První přípravný rozkaz byl vydán již 3. listopadu 1944 a veliteli pořádkové policie se v něm mimo jiné nařizovalo, aby v pohraničním pásmu okamžitě připravil zničení všech horských chat, hájoven, samot a dalších podobných objektů.[88] Vlastní akce s krycím názvem „Tetřev" pak proběhla ve dnech 16. až 21. listopadu 1944 a byla pozoruhodná především neúměrně vysokým nasazením sil a prostředků. Cílem operace bylo obklíčení již částečně rozbité „bandy Ušiak – Murzin", respektive partyzánské brigády Jana Žižky z Trocnova, kterou podle německých odhadů tvořilo asi dvě stě padesát mužů. Proti nim bylo nasazeno přibližně dvanáct tisíc příslušníků zbraní SS a wehrmachtu, sedm set mužů speciálních stíhacích jednotek a asi tři sta šedesát příslušníků německých policejních sil. Avšak ani takto velkoryse naplánovaná operace, na jejíž přípravu i průběh osobně dohlížel K. H. Frank, nepřinesla kýžený úspěch. Celkem se podařilo zlikvidovat osm partyzánů, další čtyři byli zajati, zatčeno bylo rovněž třináct osob z řad jejich civilních podporovatelů. Prakticky stejné ztráty, osm padlých a čtyři ranění, však utrpěla i německá strana, a tak se v závěrečné zprávě o operaci Tetřev objevilo alespoň následující kladné hodnocení: „I když celkový výsledek této velké akce není úměrný nasazení, přece jen použití mocenských prostředků bylo pro domácí obyvatelstvo důkazem síly německé moci na Moravě a z hlediska psychologického účinku je nelze podceňovat."[89]

Pro Frankovu pozici bylo charakteristické, že bezprostředně závisela na postavení, jaké v nacistické hierarchii zaujímali jeho hlavní protektoři – říšský vedoucí SS Heinrich Himmler a šéf říšského kancléřství Hans Heinrich Lammers. Oba berlínští ochránci K. H. Franka však od atentátu na Adolfa Hitlera rychle ztráceli svůj vliv a do

88 *Český odboj na sklonku války ve světle nacistických dokumentů*, sv. 2, dok. č. 21, s. 59 n.

89 *Tamtéž*, dok. č. 31, s. 90–96. K průběhu akce Tetřev srv. zejm. SLÁDEK, O.: *Ve znamení smrtihlava*, s. 98–109.

popředí se dostávali Martin Bormann a Joseph Goebbels, kteří Frankovi rozhodně nebyli nijak příznivě nakloněni. Pád Lammerse, kterého Hitler naposledy přijal 29. září 1944, fakticky téměř uzavřel možnost konzultovat s vůdcem problémy protektorátu po běžné služební linii. Himmler si sice svoje postavení formálně udržel, a dokonce byl jmenován velitelem záložní armády, ale jeho nová funkce ho natolik zaměstnávala, že již přestával kontrolovat přebujelý aparát RSHA a SS. V závěru roku 1944 proto Frank ve snaze udržet si stávající kompetence musel začít provádět opatrnou politiku i vůči Himmlerovu resortu. Zatímco šéfa bezpečnostní policie a SD Ernsta Kaltenbrunnera počátkem prosince 1944 přesvědčoval, že partyzánské hnutí na Moravě neustále nabírá na intenzitě, a proto je zde nutno ponechat *ZbV-Kommando 1*, podléhající RSHA, tak veliteli jednotek pro potírání „band", který rovněž podléhal říšskému vedoucímu SS a koncem měsíce chtěl začít koordinovat boj proti partyzánům, vylíčil situaci v českých zemích ve zcela opačném duchu: „V protektorátu nejsou bandy ve vojenském smyslu... Na Moravě, zvláště ve východomoravské oblasti, jsou pouze skupiny banditů, které se skládají z kriminálních živlů, osob, které utekly z práce, z uprchlých válečných zajatců, ruských a anglicko-českých padákových agentů a uprchlých příslušníků českých odbojových skupin. Početně jsou tyto skupiny ještě malé, nejsou centrálně řízeny a sotva existuje v současné době mezi nimi vzájemné spojení. Činnost banditů se projevuje výhradně v přepadávání civilního obyvatelstva... Objevují se zpravidla v síle 3–6 mužů, jen v málo případech byly zjištěny skupiny v síle nad 10 mužů. Sabotážní akce jsou prováděny až dosud jen ojediněle, přičemž je možné, že jejich pachateli jsou anglicko-čeští agenti... Opatření k potírání banditů byla zahájena (aktivizace vůle k odporu u českého obyvatelstva, uplatnění tvrdých zastrašovacích trestů, zřízení české zeměbrany, nasazení stíhacích jednotek, pořádkové policie, zesílení bezpečnostně-policejních sil v ohrožených oblastech atd.). Jakmile zde budou zjištěny bandy v pravém slova smyslu, podám zprávu."[90]

Napjaté byly i Frankovy vztahy s nacistickou bezpečnostní službou SD, respektive s úřadem III RSHA (*SD-Inland*). V tomto případě však šlo o dlouhodobý spor, jehož podstatu dnes známe hlavně z poválečných výpovědí vedoucího pražské řídící úřadovny SD SS-Obersturmbannführera Waltra Jacobiho. Podle jeho interpretace vina jednoznačně spočívala na Frankovi, který nebyl spokojen s analytickými zprávami pražské úřadovny SD, postupovanými též úřadu III RSHA. Frank v nich viděl kritiku své činnosti a už v září 1943 se pokusil kontrolovat a ovlivňovat obsah zpráv, které pražská úřadovna SD zasílala do Berlína. Jacobi současně vylíčil pražskou řídící úřadovnu SD jako jakési přirozené centrum protifrankovské opozice. Sem se prý uchylovaly protektorátní nacistické špičky, aby kritizovaly okupační, správně-politický systém, jejž ztělesňoval šéf Frankovy kanceláře SS-Obersturmbannführer Robert Gies.[91]

---

90 *Tamtéž*, dok. č. 38, s. 123 n.

91 *Archiv Ministerstva spravedlnosti ČSR*, Praha, Mls Praha, I.s VI 560/47, Walter Jacobi; dnes uloženo v *SOA Praha*. Srv. též BIMAN, Stanislav: Nacistická bezpečnostní služba v Protektorátě Čechy a Morava. In: *SAP*, roč. 22, č. 2 (1972), s. 333 n.

Spor však měl i svoji druhou stranu, kterou nejspíše tvořily pokusy SD ovlivňovat okupační politiku v českých zemích. Již zmíněné denní situační zprávy a další dokumenty produkované pražskou řídící úřadovnou SD lze skutečně v některých pasážích vnímat jako nepřímou kritiku Frankovy protektorátní administrativy. Jako charakteristickou ukázku je možné uvést Jacobiho zprávu z 29. prosince 1944 o veřejném zasedání zvláštního soudu v Morávce, který odsoudil čtyřiadvacet osob za pomoc partyzánům, z toho čtrnáct k trestu smrti. Dokument polemizuje s dálnopisem moravského zemského viceprezidenta Karla Schwabeho, v němž se hovořilo o dobrém průběhu procesu. Podle zjištění SD však zasedání provázely neuvěřitelné zmatky. Dvě třetiny nakomandovaného místního obyvatelstva musely odejít domů, protože v sále pro ně nebylo dost místa. Soudci přijeli se značným zpožděním a působili dojmem, že probděli celou noc. Obžalovací řeč státního návladního pozorovatelé označili za „vyloženě ubohou" a překladatel musel být o přestávce vyměněn, protože nedovedl plynule tlumočit ani německy, ani česky. Skrytá kritika se však dotýkala i samotného principu veřejných procesů, jež představovaly důležitý prvek Frankovy koncepce zastrašovacích represí mířících na konkrétní viníky. Způsob svolávání místního obyvatelstva a bezpečnostní opatření v Morávce vyvolaly panický strach, který ještě zesilovala fáma, že každý pátý mužský obyvatel bude zastřelen. Češi stejně označili rozsudky za nespravedlivé, obávali se, že partyzáni se budou mstít na místním obyvatelstvu, a stísněná nálada se přenášela i na okolní obce. „Podle toho, co je slyšet," uváděl ve své zprávě Jacobi, „nemůže prý dnes člověk vědět, co má vlastně dělat; zdá se, že všechna nařízení Němců sledují jediný cíl, a to zanášet do řad obyvatelstva neklid a strach, a nikoli zjednat klid a pořádek."[92]

Obdobně se pražská úřadovna SD zřejmě snažila ovlivňovat vztah nacistických činitelů k jednotlivým protektorátním představitelům a manipulovat tak s otázkou případného nástupnictví po Emilu Háchovi. Ve svém politickém testamentu z 18. září 1943 státní prezident za svého nástupce sice doporučil premiéra Jaroslava Krejčího, případně ministra Adolfa Hrubého,[93] ale s ohledem na Háchův zdravotní stav začala být tato otázka v roce 1944 znovu aktuální. V této souvislosti není bez zajímavosti, jak SD hodnotila již zmíněné projevy tří protektorátních ministrů přednesené po porážce Slovenského národního povstání. Nejvíce superlativů se dostalo Krejčímu, jehož vystoupení ve Vsetíně pozorovatelé označili za „nejrozumnější a nejlepší řeč, která byla v posledních letech proslovena v protektorátu". Informace shromážděné o Moravcově rozhlasovém projevu vyznívaly tak, že šlo o nepříliš úspěšný pokus o novou protektorátní propagandu. Část Čechů sice ocenila, že „Moravec tentokrát mluvil o poznání tišeji a vynechal svoje obvyklé nadávky českému národu", avšak četní posluchači, jak už se stalo pravidlem, i tuto řeč kritizovali. Zcela zřetelně však SD upravila hodnocení Bienertova projevu v Lounech. Ministr vnitra si dal zřejmě záležet, aby dal najevo, že nemluví o své vlastní vůli, ale z přání okupantů. I pražská úřadovna SD zaznamenala, že jeho řeč byla téměř neslyšná, „bez žádného patosu,

92 *Český odboj na sklonku války ve světle nacistických dokumentů*, sv. 2, dok. č. 37, s. 119–122.
93 Blíže viz PASÁK, Tomáš: *JUDr. Emil Hácha (1938–1945)*. Praha 1997, s. 227–231.

žádných gest a rétorického lesku". Zpracovatelé zpráv SD proto zdůraznili údajný „otcovský tón" Bienertovy řeči a nechali vyniknout hlasům, které hovořily o pozitivním efektu jeho vystoupení: „Bienert, jak se poukazovalo, hovořil 'jako dobrý Čech ke svým lidem', a nikoli 'jako Moravec opičící se po Němcích svým křikem, svojí grimasou, svojí pochodovou dikcí a svým patosem'."[94]

* * *

V druhé polovině roku 1944 se rychle vytrácela iluze, že české země jsou díky „ochraně říše" ušetřeny hrůz právě probíhající války. Už v létě spojenecké letectvo zahájilo první denní nálety na průmyslové cíle v protektorátu. Tímto úkolem byla pověřena 15. americká letecká armáda, která 24. srpna zaútočila na rafinerie David Fanto v Pardubicích a Vacuum Oil Company v Kolíně. Zvláště v Pardubicích, kde Spojenci současně bombardovali německé letiště, byly oběti na lidských životech značně vysoké. Po náletu zde napočítali dvě stě třináct mrtvých, čtyřiadevadesát těžce a sto dvaadevadesát lehce raněných. Hned následující den americká letadla zaútočila na cíle v brněnské průmyslové oblasti. Jen v moravské metropoli si nálet vyžádal sto sedmdesát devět mrtvých a devadesát sedm raněných. Nacistická propaganda reagovala téměř okamžitě a pokusila se, tak jako už dříve v Německu, využít těchto nevyhnutelných ztrát na životech k vyvolání nenávisti vůči Angloameričanům. Hned 26. srpna 1944 bylo zveřejněno provolání protektorátní vlády, která alibisticky odsoudila oběti na civilním obyvatelstvu a předpověděla, že nepřátelské letecké útoky semknou český lid ještě pevněji kolem státního prezidenta Emila Háchy.[95] Ani tato kampaň však nesplnila očekávání. Už v situační zprávě pražského gestapa za měsíc září 1944 se objevilo toto konstatování: „Původní rozhořčení proti Angličanům a Američanům kvůli bombardování se zmenšilo, tvrdí se, že za bombardování jsou odpovědni jedině Němci."[96]

V souvislosti s blížící se frontou byl K. H. Frank donucen postupně revidovat i některé zásady své okupační politiky. Týkalo se to například válečných zajatců a takzvaného cizonárodního pomocného personálu wehrmachtu, pro něž dosud platilo, že nesmí být umisťováni na protektorátním území. Už počátkem srpna 1944 musel Frank připustit výjimku pod podmínkou, že zajatci a „hiwis" budou ihned kasernováni, aby jim byl znemožněn jakýkoli styk s českým obyvatelstvem.[97] Počátkem října 1944 náhle vyvstal problém s exodem banátských Němců, kteří museli být

---

94 *SÚA*, fond ÚŘP, 114-301-7, denní situační zprávy SD z 31.10. a 3.11.1944. Podle některých neprověřených informací o Bienertovu osobu projevovala zájem především berlínská centrála SD. Do Prahy prý dokonce přijel důvěrník úřadu III RSHA, který měl zjistit, zda chce být raději premiérem protektorátní vlády (jímž se nakonec stal 19.1.1945), anebo státním prezidentem. K. H. Frank, který údajně Bienerta prosazoval na Háchovo místo, sice proti tomuto postupu protestoval, ale bez většího úspěchu. Blíže viz ŽIŽKA, Jaroslav: Sledování protektorátní vlády. In: *Hlas revoluce*, roč. 27, č. 28 (1974), s. 8.

95 *Lidové noviny*, (28.8.1944).

96 *Český odboj na sklonku války ve světle nacistických dokumentů*, sv. 1, dok. č. 10, s. 79–90.

97 *SÚA*, fond ÚŘP, 114-278-3, Truppenmerkblatt z 9.8.1944.

evakuováni v důsledku rychlého postupu Rudé armády. *Volksdeutsche Mittelstelle*, která „repatriační akci" řídila, usilovala, aby protektorát přijal třicet tisíc uprchlíků z Bačky. Z pohledu K. H. Franka a jeho spolupracovníků se jednalo o neúměrně vysokou kvótu, která nebrala ohled na celkovou situaci v českých zemích. Dalším signálem blížící se porážky se stalo zřízení volkssturmu, jehož ustavení bylo oficiálně oznámeno ve stejném měsíci. I v protektorátu tyto jednotky vznikaly pod patronací NSDAP, což přinášelo civilní okupační správě nemalé problémy. Na podzim 1944 byly rovněž zahájeny přípravné práce na opatření ARLZ, jejichž realizace měla zaručit, že nepřítel dobude v případě svého úspěchu jen „spálenou zemi". A konečně, počátkem prosince přišel do Prahy Bormannův kategorický požadavek, aby deset tisíc Čechů bylo okamžitě posláno do Rakouska budovat zákopy.

Podle názoru K. H. Franka se jednalo o nesystémová opatření, která vážně narušovala dosavadní koncepci protektorátní politiky. V Berlíně naopak panovalo přesvědčení, že už není čas brát nějaké zvláštní ohledy na situaci v českých zemích. Ani jeden z výše uvedených problémů se proto nepodařilo uspokojivě vyřešit do konce roku 1944. Frank později ve svých poválečných výpovědích použil tyto konflikty pro svoji obhajobu, když dokazoval, že vlastně bojoval za protektorátní autonomii.[98] Ve skutečnosti však hlavně s úpornou setrvačností pokračoval v administrativní válce za své právo rozhodovat o všem, co se týkalo českých zemí. Pro Frankův postoj bylo současně charakteristické, že si stále nechtěl připustit možnost německé porážky.[99] A vnímal vůbec v závěru roku 1944, že koncept „odpolitizování Čechů" definitivně selhal a že nacistická moc se na okupovaném území udržuje jen díky masivním bezpečnostním opatřením? Anebo pouze ze setrvačnosti chtěl zachovávat zdání legitimity protektorátního zřízení? Zatím neznáme žádný dokument, který by dokázal odpovědět na tyto otázky. V oficiální propagandě hrál nadále důležitou úlohu český aktivismus, avšak jeho čelní představitelé museli už i sebe sama úporně přesvědčovat, že konečnou porážku třetí říše se nakonec podaří odvrátit. Vskutku biblickou inspiraci k tomu zvolil Emanuel Moravec pro svůj vánoční úvodník v *Lidových novinách*: „V roce 1945 čeká Říši vítězství a evropský lid dobré vůle vyřešení posledních sociálních bolestí, které nám odkázala demokracie. Nebude pánů ani poddaných. Místo pánů jsou tu první mezi sobě rovnými a místo poddaných miliony pracujících..."[100]

98 *Zpověď K. H. Franka*, s. 115–117.

99 K. H. Frank po válce vypověděl, že teprve od března 1945 začal tušit „vojenský a politický konec německé říše". *Tamtéž*, s. 168.

100 MORAVEC, E.: Opět válečné vánoce. In: *Lidové noviny*, (24.12.1944), s. 1.

Británie a československé zlato

„Case study" britského appeasementu?

Vít Smetana

Vítaná munice či příliš okrajové téma

Z řady neodpustitelných křivd, jichž se na sklonku třicátých let na potápějícím se ostrůvku demokracie vprostřed Evropy, Československé republice, dopustila zpoza Kanálu La Manche velká ostrovní říše, vystupuje do popředí vedle účasti na mnichovském diktátu především transfer třiadvaceti tun československého zlata Německé říšské bance (*Deutsche Reichsbank*) krátce po německé okupaci zbytku českých zemí.

Během třicátých let zlato v londýnské Bank of England uložila Banka pro mezinárodní vyrovnání (*Bank for International Settlements* – dále BIS).[1] Tato banka, která v příběhu sehrála klíčovou roli, byla založena na mezivládní konferenci v Haagu v lednu 1930 na základě doporučení expertní komise vedené Owenem D. Youngem, jež hledala řešení chronického problému německých reparací. Založením BIS byly sledovány dva rozdílné cíle: zaprvé svěřit správu reparací nepolitické instituci, zadruhé ustavit centrum pro spolupráci centrálních bank a také clearingový systém

1 Bank for International Settlements bývá zpravidla uváděna jako „Banka pro mezinárodní platy" (srv. např. KŘEN, Jan: *Do emigrace: Buržoazní zahraniční odboj 1938–1939*. Praha, Naše vojsko 1963, s. 434; TÁBORSKÝ, Eduard: *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*. Praha, Mladá fronta 1993, s. 60). „Settlement" však zcela určitě neznamená „plat", když už tak „úhradu", či spíše „vyrovnání", byť finanční (srv. La Banque des Règlements Internationaux či Die Bank für Internationalen Zahlungsausgleich). Používání nepřesného českého termínu patrně vedlo na sklonku druhé světové války ministra zahraničního obchodu Huberta Ripku k tomu, že v dopise vyslanci Philipu Nicholsovi nazval banku „Bank for International Payments". Viz *Archiv ministerstva zahraničních věcí ČR*, Praha (dále *AMZV ČR*), fond Londýnský archiv – důvěrný (LA-D), karton 15, Ripkův dopis Nicholsovi z 28.4.1945. (Za poskytnutí tohoto dokumentu, jakož i několika dalších materiálů vztahujících se k aféře s československým zlatem z fondů Archivu ministerstva zahraničních věcí ČR a Státního ústředního archivu, jsem zavázán Mgr. Haně Velecké z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.)

pro splácení mezinárodních dluhů. Šedesát článků statutu vymezovalo pro banku přesné mantinely její činnosti, nicméně samotný vznik BIS byl spojen s řadou, mnohdy pře- hnaných, očekávání. Hojně se předpokládalo, že banka bude poskytovat pomoc jednotlivým zemím v jejich snaze dosáhnout či udržet zlatý standard a také v případě nenadálých tlaků na jejich měnu, dále že dá vzniknout mezinárodnímu clearingovému systému pro zlato i jednotlivé měny a konečně že se stane centrem pro shromažďování a výměnu informací o stávajícím stavu mezinárodního měnového systému. Svůj depozit v bance složilo celkem devět zemí, v případě Velké Británie se jednalo o zhruba 2,6 milionu liber. V souladu se záměry Youngova plánu směrovala BIS do Německa v prvních letech po svém vzniku investice ve výši třiadvacet milionů liber, z nichž poté Německo splácelo úroky, a to i v letech vlády nacionálních socialistů.[2]

Transfer československého měnového zlata, částečně pocházejícího ze sbírek na „Zlatý poklad státní" a svou podstatou tudíž evokujícího národní sbírku na „Zlatou kapličku", má zvláštní nádech proradnosti, či dokonce zločinu spáchaného na poro- beném národě nejen ze strany hitlerovského Německa, ale rovněž chamberlainovské Británie. Osobní tajemník prezidenta Beneše Eduard Táborský v jinak velmi zdařilé práci o diplomatickém úsilí svého představeného v posledních deseti letech jeho života připisuje rozhodnutí o předání zlata Chamberlainově vládě a jejímu pomni- chovskému úsilí o „posílení anglo-německých hospodářských pout, jež bylo pouze přerušeno březnovými idami", ale o pouhé dva týdny později „začalo opět nabírat sílu".[3] Na jaře 1939 byl čerstvě uprchnuvší Táborský v londýnském exilu přirozeně ještě mnohem kritičtější: „...jde tu o nejpádnější doklad toho, že britská vláda je už definitivně na cestě k novému appeasementu, k novému Mnichovu. Proč by jinak Chamberlain jen tak zbůhdarma dával Německu 6 milionů liber ve zlatě?"[4] Také Benešův synovec Bohuš ve svých vzpomínkách na strýcovu půlroční exilovou činnost ve Spojených státech uvedl, že „Chamberlainova vláda rozhodla o československém zlatě v Londýně tak, jako by opět chtěla uklidňovat rozzuřeného diktátora v Berlíně".[5] Je pozoruhodné, že prezident Beneš sám o celé záležitosti ve svých pamětech po mlčel.[6] Naopak Karel Ladislav Feierabend, toho času ministr Eliášovy protektorátní vlády, obvinil ve svých vzpomínkách z provedení vynuceného příkazu k převodu zlata do Německé říšské banky pouze management BIS: „Basilejská banka rozkaz provedla, ač její vedoucí činitelé znali politickou situaci, a tedy věděli, že jde o politickou loupež."[7] Komunistická historiografie transfer ocejchovala dobovou terminologií jako „špinavou transakcí", zosnovanou přímo „anglickou vládou", která – vedena „ne-

2 Viz SCHLOSS, Henry Hans: *The Bank for International Settlements: an experiment in central bank cooperation*. Amsterdam, North Holland Pub. Co. 1958; EINZIG, Paul: *The Bank for International Settlements*. London, Macmillan and Co. 1932; *Bank of England Archive*. Londýn (dále *BEA*). G 15/327. Bank for International Settlements – News Summary, 29.9.1943.

3 TÁBORSKÝ, E.: *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 60.

4 TÝŽ: *Pravda zvítězila*. Praha, Družstevní práce 1947, s. 169, deníkový záznam z 22.5.1939.

5 BENEŠ, Bohuš: *Amerika šla s námi*. Curych, Konfrontace 1977, s. 145.

6 Srv. BENEŠ, Edvard: *Paměti: Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*. Praha, Orbis 1948.

7 FEIERABEND, Karel Ladislav: *Politické vzpomínky*, sv. 1. Brno, Atlantis 1994, s. 161.

čistými úmysly" – zahájila novou vlnu appeasementu, jejímž konečným cílem (samozřejmě v souladu se zájmy „reakce") byla širší dohoda s Německem.[8]

Příliš světla do otázky britské úlohy v této kauze nevnesla ani polistopadová česká historiografie, jakkoli se už oprostila od propagandistického balastu předchozího období. S odvoláním na sekundární britské prameny předsunul Eduard Kubů na londýnské mezinárodní konferenci s názvem „Nazi gold" datum konání klíčové debaty o československém zlatě v britské Dolní sněmovně (*House of Commons*) z 26. na 18. květen 1939; dotyčná pasáž jeho textu přitom působí dojmem, jako by v dolní komoře britského parlamentu proběhla pouze jedna debata na toto téma.[9] Ve skutečnosti se však osud československého zlata stal předmětem opakovaných interpelací a s nimi spojených debat po téměř čtvrt roku. Otázku britské viny na transferu autor dále neřeší, pouze poukazuje na skutečnost, že terčem poslanecké kritiky se nestala pouze Bank of England, ale také ministerstvo financí a celá vláda. Přestože se jednalo o majetek oběti aktu násilí, bylo podle autora zlato „nezodpovědně vydáno pachateli". Naopak druhý příkaz, vynucený německými okupanty na ředitelích Československé národní banky Peroutkovi a Malíkovi, tentokrát k převedení 26 793 kilogramů zlata uložených přímo na účtu Československé národní banky v Bank of England do BIS v Basileji, „nebyl naštěstí vykonán ... kvůli posunu v politickém náhledu na věc".[10] Fakta o transferu samotném si, bez dalšího hodnocení, našla cestu například do syntetické práce *Dějiny bankovnictví v českých zemích*.[11] A tak asi dosud nejdále zatím dospěl – poněkud paradoxně – dokument České televize s názvem *Zlatý poklad R. Č. S.*, ve kterém osudové chvíle československého zlata v březnu 1939 v britské metropoli a následná jednání Dolní sněmovny přiblížil britský historik Martin D. Brown, který podle autorů dokumentu mimo jiné „objevil" v britském centrálním archivu Public Record Office dokumenty týkající se převodu. „Britské vládní kruhy o tom věděly, ale mlčely," zní filmový komentář.[12] Písemně pak Martin Brown publikoval výsledky svého výzkumu v internetovém týdeníku *Central Europe Review*.[13] V odstavci věnovaném kontroverznímu březnovému transferu formuloval (pravděpodobně na základě následných debat, jež jsou zachyceny v jednom z archivních svazků Foreign Office)[14] předběžný závěr, podle nějž k převodu nedošlo kvůli neoblíbenosti Československa v britských vládních kruzích či

8 Viz např. KŘEN, J.: *Do emigrace*, s. 434–438; NĚKRIČ, Alexandr M.: *Politika anglijskogo imperializma v Jevrope: Oktjabr 1938 – sentjabr 1939*. Moskva, Izdatělstvo Akademii nauk SSSR 1955, s. 334–336.

9 KUBŮ, Eduard: Czechoslovak gold reserves and their surrender to Nazi Germany. In: *Nazi gold: The London Conference, 2–4 December 1997*. London, Stationery Office 1998, s. 247.

10 *Tamtéž*.

11 *Dějiny bankovnictví v českých zemích*. Praha, Bankovní institut a. s. 1999, s. 227.

12 ŠPINDLEROVÁ-BROWNOVÁ, Anděla – SKYBA, Martin: *Zlatý poklad R.Č.S.* (filmový dokument). ČT – Skyfilm 2000. Komentář doprovázel záběr na archiv a poté na jeden ze svazků všeobecné korespondence britského ministerstva zahraničí (*Foreign Office*) – FO 371, odtajněný v roce 1990.

13 BROWN, Martin D.: The Great Czechoslovak Gold Chase: Zlatý poklad RČS. In: *Central Europe Review*, roč. 2, č. 11 (20.3.2000) – www.ce-review.org.

14 Jedná se o svazek FO 371/22895.

snad jejich nekompetentnosti, ale „spíše kvůli upřímnému pocitu, že neexistuje způsob, kterým by vláda Jeho Veličenstva zablokovala transfer BIS". Jak se pokusím ukázat dále, zdaleka ne všichni zainteresovaní politikové a vysocí státní úředníci byli smířeni s touto tezí, navíc důležitou úlohu sehrál fakt, že informace o transferu dospěly do dvou klíčových ministerstev (Foreign Office a s největší pravděpodobností i do ministerstva financí) až příslovečných pět minut po dvanácté...

Britská historiografie jinak nakládá s celou kauzou poněkud zvláštním způsobem. Dělo a děje se tak v rámci dějin appeasementu, jež si v průběhu uplynulých šedesáti let vytvořily „své vlastní menší akademické výrobní odvětví".[15] Přitom lze říci, že postoj k otázce transferu československého zlata se stal nejprve jedním z nástrojů a posléze obětí diskusí probíhajících v tomto historiografickém podoboru. První etapa má své kořeny ještě v době druhé světové války, ba dokonce v období úspěchů německých zbraní, do něhož zároveň spadají první domácí pokusy o nalezení viníků (*guilty men*) britské politiky appeasementu, která – jak se tak dramaticky ukázalo na jaře a v létě 1940 – zcela selhala a vedla ke smrtelnému ohrožení samotné metropole impéria.[16] Úlohy pomyslného žalobce zejména za britské usmiřovací aktivity na poli hospodářském se v roce 1942 zhostil Paul Einzig, britský novinář se specializací na finanční a monetární otázky, který sám v celé kauze sehrál ne nevýznamnou úlohu.[17] Jeho neformální kontakty s osobnostmi i řadovými úředníky ve finančních kruzích Velké Británie, Francie a dalších zemí mu umožnily nabídnout v knize *Appeasement before, during and after the War* řadu zajímavých vhledů zejména do zákulisí světa financí, což se týkalo i kapitoly o československém zlatě.[18] Avšak ne vždy byly jeho informace zcela přesné a informační zdroje spolehlivé. Totéž platí i o analogické kapitole jeho snad až příliš sebestředných memoárů z roku 1960.[19] Opírajíce se téměř výhradně o oba Einzigovy texty, převyprávěli celé téma do stručnější podoby Martin Gilbert a Richard Gott.[20]

Zhruba od konce šedesátých let převládla v britské historiografii tendence hledat vysvětlení či ospravedlnění politiky appeasementu v reálných finančních a ekono-

15 CROWSON, N. J.: *Facing Fascism: The Conservative Party and the European Dictators 1935–1940*. London – New York, Routledge 1997, s. 2. Viz též DEJMEK, Jindřich: Britský appeasement: Bilance půlstoletí trvající historiografické diskuse. In: *Český časopis historický*, roč. 98, č. 1 (2000), s. 130–141.

16 'Cato': *Guilty Men*. London, Gollancz 1940.

17 Paul Einzig (1897–1973), britský novinář, ve 30. letech působil v londýnském City jako komentátor listu *Financial News*. Je autorem několika desítek prací s ekonomickou tematikou, zejména o měnových otázkách, úloze centrálních bank, jakož i o hospodářských systémech totalitních států. (Stručné medailony dále uvádím v případě protagonistů britského finančnictví a zahraniční politiky – s výjimkou ministerských předsedů – kteří zároveň sehráli určitou úlohu v kauze československého zlata.)

18 EINZIG, Paul: *Appeasement before, during and after the War*. London, Macmillan 1942, s. 122–135.

19 TÝŽ: *In the Centre of Things: The Autobiography of Paul Einzig*. London, Hutchinson 1960, s. 186–194.

20 GILBERT, Martin – GOTT, Richard: *The Appeasers*. London, Weidenfeld and Nicolson 1963, s. 208–211.

mických tlacích, jimž bylo britské impérium ve třicátých letech vystaveno.[21] Za oběť tomuto přístupu padla i příhoda s československým zlatem, která neměla v tomto kontextu argumentační význam. Některé publikace z devadesátých let se snaží s předchozí vlnou vést polemiku v tom smyslu, že Chamberlainova vláda zvolila v několika klíčových momentech chybnou politiku z více variant, které se jí bez ohledu na ekonomické tlaky nabízely.[22] Také zde přišlo československé zlato zkrátka. Je však také možné, že se některým autorům zdála celá aféra ve srovnání s jinými tehdejšími událostmi příliš marginální anebo dokumenty o ní příliš „zasuté". V každém případě se v konfrontaci s uvolněnými materiály záležitost s československým zlatem nejeví zcela jednoznačně, její „hrdinové" jsou spíše šedí než jednoznačně záporní, je v ní zahrnuta řada složitých finančně-právních aspektů; zkrátka jde o příliš komplikovanou kauzu na to, aby mohla dál sloužit jako munice v nekonečných akademických přestřelkách na téma vhodnosti či ospravedlnitelnosti britské zahraniční politiky třicátých let.

V některých specializovanějších pracích uplynulého desetiletí je pak celá záležitost pouze zmíněna v hrubých obrysech,[23] často pak s nepřesnými údaji.[24] Na zmiňované konferenci o nacistickém zlatě zazněl sice zásadní příspěvek vedoucího archivního oddělení BIS Pieta Clementa o úloze BIS v německém obchodu a nakládání s naloupeným měnovým zlatem centrálních bank a rovněž v poválečných snahách o zjištění původu tohoto zlata, leč autor si bohužel jako spodní časovou hranici pro svůj příspěvek zvolil až začátek druhé světové války v Evropě.[25]

Pokusem o zhodnocení zejména úlohy BIS v transferu československého zlata je desetistránková pasáž ve více než čtyřicet let staré publikaci Henryho H. Schlosse, který takzvaný incident s českým zlatem charakterizuje jako „nejdůležitější jednotlivou operaci označovanou za kolaboracionistickou" a snaží se zjistit, zda je takové nařčení oprávněné. Dospívá spíše k závěru, že nikoli, neboť BIS podle něj postupovala jediným možným způsobem.[26] Svá vlastní vylíčení incidentu zanechali jak

---

21 Viz např. MIDDLEMAS, Keith: *Diplomacy of Illusion: The British Government and Germany, 1937–39*. London, Weidenfeld & Nicolson 1972; MEDLICOTT, William N.: *British Foreign Policy since Versailles, 1919–1963*. [2. vydání.] London, Methuen 1968; KENNEDY, Paul: *The Realities Behind Diplomacy*. London, Fontana 1981, kapitoly 5 a 6.

22 Srv. PARKER, R. A. C.: *Chamberlain and Appeasement. British Policy and the Coming of the Second World War*. London, Macmillan Press 1993; TÝŽ: *Churchill and Appeasement*. London, Macmillan 2000; do jisté míry též SHEN, Peijian: *The Age of Appeasement: The Evolution of British Foreign Policy in the 1930s*. Gloucestershire, Sutton Publishing 1999.

23 FFORDE, John: *The Bank of England and Public Policy, 1941–1958*. Cambridge, Cambridge University Press 1992, s. 805, pozn. č. 1.

24 Srv. RHODES-JAMES, Robert: *Bob Boothby*. London, Hodder & Stoughton 1991, s. 204. Autor nesprávně spojuje transfer „českého" zlata s čerstvě zablokovanými „českými" účty, přestože tento blok se na zlato uložené na účtu BIS (kterou vůbec nezmiňuje) formálně nevztahoval, a navíc bez dalšího vysvětlení uvádí, že zlato předalo „Němcům" vedle Bank of England také ministerstvo financí.

25 CLEMENT, Piet: The Bank for International Settlements during the Second World War. In: *Nazi Gold*, s. 43–60.

26 SCHLOSS, H. H.: *The Bank for International Settlements*, s. 102–112.

prezident BIS J. W. Beyen, tak – podstatně stručněji – její generální manažer Roger Auboin.[27]

Zajímavý odraz celé aféry skýtají publikované deníky a memoáry britských politiků a diplomatů, respektive je pozoruhodné, jak málo se jí věnují. Ze známějších osobností ji registruje pouze Harold Macmillan, toho času konzervativní *backbencher* (opozičník ve vlastních řadách) a pozdější premiér, který byl sám v kauze také zainteresován. Transakci označuje za vedlejší produkt Mnichova, přičemž poukazuje na parlamentní kritiku i ze strany konzervativních poslanců. Ministr financí sir John Simon[28] podle něj v květnu a červnu předvedl „kombinaci legalismu a cynismu, která sněmovnu velmi znepokojila".[29] Naopak sám ministr financí, jehož osobně celá kauza dosti nepříjemně zaměstnávala po několik měsíců, jí nevěnoval ani řádku svých nepříliš otevřených memoárů.[30] Jestliže však v jeho případě je tento fakt vysvětlitelný snahou podat co nejpřesvědčivější ospravedlnění politiky appeasementu, je naopak pozoruhodné, že se celá záležitost neobjevila ani v pětidílných pamětech Winstona Churchilla, přestože do ní autor sám vstoupil s vehemencí sobě vlastní.[31] Guvernér Bank of England Montagu Norman[32] sice vzpomínky nezanechal, nicméně jeho životopisec Andrew Boyle, který při práci na snad až příliš oslavné biografii čerpal mimo jiné z Normanových nepublikovaných deníků, nevěnoval československému zlatu ani zmínku.[33] Kauzu opomíjejí rovněž klíčové osobnosti Foreign Office, a to dokonce i v rámci svých deníků.[34] Foreign Office byl v otázce československého zlata zainte-

---

27 BEYEN, J. W.: *Money in a Maelstrom*. New York, The Macmillan Co. 1949, s. 137–140; AUBOIN, Roger: The Bank for International Settlements 1930-1955. In: *Essays in International Finance*, roč. 22, Princeton University Press 1955, s. 13–16.

28 Sir John Simon, od roku 1940 baron Simon, Knight Grand Commander of Star of India (G.C.S.I.), Knight Grand Cross of the (Royal) Victorian Order (G.C.V.O.), (1873–1954), vystudoval na Fettes a oxfordské Wadham College, posléze *fellow* na All Souls College v Oxfordu. Působil jako advokát, od roku 1906 poslanec Dolní sněmovny za liberální stranu. Před rokem 1914 byl nejvyšším úředníkem pro věci soudní (*solicitor general*) a nejvyšším státním zástupcem (*attorney general*). V letech 1915–1916 ministr vnitra, v roce 1928 stál v čele komise, která v Indii zkoumala možnost konstituční reformy. V roce 1931 přivedl část liberální strany do MacDonaldovy národní koalice, poté byl po 14 let členem vlády – jako ministr zahraničí (1931–1935), vnitra (1935–1937) a financí (1937–1940). V Churchillově vládě byl lordem kancléřem, avšak mimo válečný kabinet.

29 MACMILLAN, Harold: *Memoirs*, sv. 1: *Winds of Change, 1914–1939*. London, Macmillan 1966, s. 596 n.

30 Srv. SIMON, John Allsebrook: *Retrospect: The memoirs of the Rt. Hon. Viscount Simon, G.C.S.I., G.C.V.O.* London, Hutchinson 1952.

31 Srv. CHURCHILL, Winston Spencer: *Druhá světová válka*, sv. 1: *Blížící se bouře*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1992.

32 Montagu Collet Norman (1871–1950) vystudoval na Etonu a King's College v Cambridge. V hodnosti kapitána se zúčastnil búrské války, od roku 1907 ředitel Bank of England, od roku 1915 zástupce guvernéra, v letech 1920–1944 pak její guvernér. Po čtvrt století zásadním způsobem ovlivňoval vývoj britského hospodářství.

33 Srv. BOYLE, Andrew: *Montagu Norman*. London, Cassell 1967.

34 Srv. DILKS, David (ed.): *The Diaries of Sir Alexander Cadogan 1938–1945*. New York, G. P. Putnam's Son 1972 (dále *Cadogan Diary*); HARVEY, John (ed.): *The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey 1937–1940*. New York, St. Martin's Press 1970.

resován jen okrajově, navíc v době, kdy britská zahraniční politika procházela pronikavou změnou ve smyslu přijímání rozsáhlého kontinentálního závazku. Lze konstatovat, že ze strany protagonistů britské zahraniční politiky nebyla transakce považována za prvořadou událost tehdejších dnů, tím méně pak ve světle následujícího vývoje.

Březnová rozhodnutí

Suma přístupných pramenů, včetně klíčových materiálů Bank of England, dnes umožňuje rekonstruovat události kolem převodu československého zlata poměrně přesně, byť místy připomínají solidní detektivku. Nejasností zůstává nemnoho, a to nikterak zásadních.

To nejpodstatnější kolem československého zlata a obecně československých vkladů v britských bankách se odehrálo ještě v březnu 1939. Po zkušenostech s průběhem německého anšlusu Rakouska a v souvislosti se zprávami o údajně stále napjatější ekonomické situaci Německa[35] očekávala francouzská i britská zahraniční politika vpředvečer německé okupace českých zemí, že se Němci budou snažit urychleně zmocnit také československých zlatých zásob. V Berlíně byl v tomto smyslu 14. března varován československý vyslanec Vojtěch Mastný,[36] téhož dne v britské Dolní sněmovně totéž předpověděl Winston Churchill ve své památné řeči, v níž mimo jiné poukázal na to, že se právě do puntíku naplňuje jeho chmurná pomnichovská předpověď budoucího osudu okleštěného Československa.[37] Tentokrát zareagovala britská vláda prostřednictvím ministerstva financí jinak než o rok dříve v případě Rakouska.[38] Na návrh vedoucího zámořského oddělení Sigismunda Waleyho[39] zaslal sir John Simon ještě v týž den, kdy německé kolony obsazovaly Prahu, do Bank of England urgentní žádost, aby neprováděla další platby ze dvou kont, na nichž měla československá vláda k dispozici prostředky v úhrnné výši deset milionů liber na podporu uprchlíků a na další náklady spojené s odstoupením Sudet Německu.[40] Dále Simon žádal, aby Bank of England nerealizovala na žádost Národní

35 Srv. *Bodleian Library* (Oxford), CAB 23/97, Cabinet 2 (39), memorandum ministra zahraničních věcí z 25.1.1939, odst. 3.

36 KUBŮ, E.: Czechoslovak gold reserves..., s. 246.

37 GILBERT, Martin (ed.): *Winston Churchill*, průvodní díl č. 5: *The Coming of War, 1936–1939*. London, Heinemann 1975, s. 1389 n.

38 Po anšlusu předala Británie rakouské zlato a finanční aktiva Německu. Vzhledem k tomu, že uznala připojení Rakouska k říši *de iure*, neměla pro případné zadržení jakoukoli právní oporu.

39 Sigismund David Waley, Knight Commander of (the Order of) St. Michael and St. George (K.C.M.G.), Military Cross (M.C.), (1887–1962), absolvoval Balliol College v Oxfordu. Kromě tří let v armádě (1916–1919) působil v letech 1910–1947 na ministerstvu financí – mj. coby hlavní zástupce tajemníka v oddělení zámořských financí (1931–1946) a třetí tajemník (1946–1947).

40 Dne 3.10.1938 rozhodla britská vláda, že dá československé vládě k dispozici sumu 10 milionů liber. (*Bodleian Library*, CAB 23/96, Cabinet 48 (38), 3.10.1938.) Výsledkem dalších složitých jednání byla smlouva z 27. ledna, jež navyšovala celkovou částku poskytnuté pomoci ze strany

banky česko-slovenské (NBČS) žádné zvláštní převody, aniž by o tom uvědomila ministerstvo financí, a aby mu zároveň poskytla informace o veškerých aktivech NBČS a česko-slovenské vlády v Bank of England. Zároveň ministr přislíbil, že splnění těchto požadavků zaštítí vláda svou autoritou a současně požádá parlament o odpovídající pravomoci.[41] O dva dny později rozšířil Simon svou žádost o zmrazení veškerých finančních transakcí a převodů zlata a dalších cenin na všechny osoby z bývalé Česko-slovenské republiky, přičemž měla Bank of England uvědomit také ostatní britské finanční instituce, že mají postupovat stejně.[42] Dvacátého března byla o tomto kroku informována Dolní sněmovna[43] a už o dva dny později předložil ministr financí ve zkráceném projednání návrh, který měl dát dosud jen exekutivnímu zákroku podobu zákona. Jeho účelem bylo dočasné zmrazení jistých bankovních účtů a „transferů obligací a zlata spojených s Česko-Slovenskou republikou".[44] Ministerstvu financí mělo být umožněno udělovat výjimky z tohoto pravidla, tj. kupříkladu vyplácet zablokované úspory uprchlíkům z protektorátu. Simon předestřel, že se zákonná úprava týká mimo jiného zbytku z deseti milionů liber poskytnutých Česko-Slovensku. Z těch bylo dosud vyplaceno zhruba 3,25 milionu, z nichž jen asi 750 tisíc liber pocházelo ze čtyřmilionového daru určeného na podporu pomnichovských uprchlíků (z nich bylo však jen 250 tisíc skutečně spotřebováno), zatímco zbývajících 2,5 milionu bylo odčerpáno z půjčky. Tu považovala vláda i nadále za návratnou (a hodlala v tomto směru učinit odpovídající kroky), zatímco čtyřmilionový dar měl být podle jejího přesvědčení i v budoucnu využit na podporu uprchlíků. V atmosféře nebývalé jednoty se jak koaliční (včetně odbojných *backbenchers*), tak opoziční poslanci vyjadřovali pochvalně zejména o rychlosti, s níž dokázalo ministerstvo reagovat na tragický vývoj v Česko-Slovensku. Na četné poslanecké návrhy, jak naložit se zablokovanými fondy, Simon 23. března odpověděl, že další konkrétní využití zablokovaných fondů návrh neřeší, a zároveň zdůraznil, že je potřeba jej přijmout rychle. Stalo se tak bez větších problémů v obou sněmovnách a zákon vstoupil královským souhlasem v platnost dne 27. března, tj. přesně dvanáct dní po zahájení německé okupace českých zemí.[45] Celkem se toto legislativní opatření

Velké Británie a Francie na 16 milionů liber. 4 miliony představoval britský dar na podporu uprchlíků z odstoupeného pohraničí, naopak francouzská strana odpustila Česko-Slovensku uhrazení dluhopisů z roku 1937 ve stejné výši. O poskytnutí půjčky ve výši 8 milionů liber se pak měly rovným dílem podělit britská a francouzská vláda. Částka 10 milionů liber, z níž už mohla československá vláda čerpat, byla k dispozici na dvou kontech Bank of England coby dar a půjčka. Zákon vstoupil v platnost 28.2.1939. *Treaty Series*, č. 9: *Financial Assistance to Czecho-Slovakia*, London, H.M.S.O. 1939; *Parliamentary Debates, House of Commons* (dále *HC Deb*) 1939. London, H.M.S.O. 1939. Vol. (díl) 344. Col. (sloupec) 1090, 1154. *Treaty Series* jsou interní tisky, *House of Commons Debates* jsou stenografické záznamy jednání Dolní sněmovny.

41 *BEA*, OV 4/101, Simonův dopis guvernérovi Bank of England a jeho zástupci z 15.3.1939. Viz též *Public Record Office*, Londýn (dále *PRO*), T 160/875, F 15 959.

42 *BEA*, OV 4/101 Simonův dopis guvernérovi Bank of England a jeho zástupci ze 17.3.1939. Viz též *PRO*, FO 371/22895, C 3870/3/12, 22.3.1939.

43 *HC Deb*, Vol. 345, Col. 890.

44 *Tamtéž*, Col. 1481.

45 Tamtéž, Vol. 345, Col. 1299–1330, 1481–1488.

vztahovalo na zlato a další aktiva v celkové hodnotě odhadované na 14,5 až 16 milionů liber.[46] Česko-slovenská aktiva měla zůstat zmrazena do té doby, než by bylo možné zajistit uhrazení finančních závazků Česko-Slovenska vůči Británii.

Poslanci neměli tušení, co se mezitím odehrávalo zhruba dvě míle na severozápad, v sídle Bank of England na Threadneedle Street, posledním to článku finančního řetězu Praha–Basilej–Paříž–Londýn. Už ve středu 15. března se do budovy NBČS v pražské Bredovské ulici dostavil zvláštní zmocněnec Německé říšské banky dr. Müller v čele Sonderbeauftragte der Reichsbank beim Heeresgruppenkommando 3, aby pro říši zajistil československé zlaté rezervy. Ředitelé banky František Peroutka a Josef Malík byli podle dosavadní historiografie donuceni odeslat pod hrozbou okamžité popravy dva příkazy k transferu zlata uloženého v Londýně. První z nich směřoval údajně přímo do Bank of England a požadoval převod 26 793 kilogramů zlata do BIS v Basileji, podle druhého měla naopak BIS převést 23 087,30 kilogramů zlata z celkového depozitu o hmotnosti 28 309,30 kilogramů z konta NBČS na konto Německé říšské banky. I toto zlato bylo – jak známo – uloženo v Bank of England. Soukromými cestami bylo údajně o celé věci informováno britské vyslanectví – s tím, aby britská vláda vynucené žádosti nevyhověla.[47]

Není pochyb o tom, že na oba ředitele byl činěn nátlak, nicméně hrozbu okamžité popravy relativizuje fakt, že Malík s Peroutkou dokázali odkládat odeslání příkazů formou *dopisů*[48] až do soboty 18. března a učinili tak „až po telegrafickém ujištění a potvrzení říšské banky, že zlato bude uloženo stejným způsobem jako dosud, volně k dispozici Národní bance československé, a že vlastnická práva posledně jmenované nebudou transferem poškozena". Alespoň tak uvedl Josef Malík ve svém dopise vrchnímu pokladníkovi Bank of England Kennethu Peppiattovi na jaře 1940 – tj. zhruba půl roku poté co sám uprchl do Londýna.[49] Také promptní zpravení britského vyslanectví o blížícím se vynuceném příkazu je přinejmenším problematizováno faktem, že Basil Newton[50] informoval Foreign Office až 24. března večer, a to následujícími slovy: „Národní banka si přeje, aby bylo tajně sděleno ministerstvu financí, a aniž by byla citována jako zdroj informace, že 28 309 kilogramů ryzího zlata uloženého v Bank of England jménem BIS je majetkem Národní banky [Česko-slovenské] na vkladu BIS." Aniž by v daném okamžiku v této věci Foreign Office

---

46 PRO, FO 371/22895, C 3564/3/12, Playfairův dopis do Foreign Office z 20.3.1939; FO 371/23088, C 8211/5606/18, komentář Foreign Office (Mr. Speaight). Autor pracuje s odhadem 14,5 milionu liber. Viz též HC Deb, Vol. 348, Col. 1524, 15. června 1939, kde ministr financí Simon uvádí upřesněný odhad 16 milionů liber.

47 KUBŮ, E.: Czechoslovak gold reserves..., s. 246 n.

48 V případě druhého příkazu, který později vyvolal četné spory, se jednalo o dopis č. 19599. Srv. CHMELA, Leopold: *Hospodářská okupace Československa, její methody a důsledky*. Praha, Orbis 1946, s. 44.

49 *BEA*, OV 4/101, Výtah z přílohy Malíkova dopisu nejvyššímu pokladníkovi z 29.4.1940.

50 Sir Basil Cochrane Newton, K.C.M.G., (1889–1965), vystudoval ve Wellingtonu a na King's College v Cambridge. V letech 1912–1946 působil v diplomatických službách, mj. byl kancléřem berlínské ambasady (1930–1935), poté vyslancem tamtéž (1935–1937) a v Praze (1937–1939) a velvyslancem v Bagdádu (1939–1941).

cokoli podnikal, předal promptně zprávu ministerstvu financí.[51] Vyslanec Newton je sice v českém povědomí spojován s politikou appeasementu, a zejména se známým nočním předáním britsko-francouzského ultimáta 21. září 1938, nicméně i Československu velmi příznivě nakloněná část britské historiografie ho označuje za „neochvějného antinacistu",[52] a je tedy otázkou, proč by byl už po okupaci českých zemí a také Chamberlainově projevu v Birminghamu[53] z vlastní vůle zdržoval informaci, jež mohla ve svém důsledku zamezit předání nemalé finanční výpomoci Berlínu, který ji podle obecného přesvědčení britské diplomacie tak zoufale potřeboval. Je naopak dost pravděpodobné, že přinejmenším britské vyslanectví bylo varováno (pravděpodobně Peroutkou, který byl právě 24. března ve věci dalšího osudu britské finanční podpory československým uprchlíkům kontaktován pověřencem britské vlády pro uprchlické otázky Robertem J. Stopfordem)[54] až s osudovým zpožděním a – alespoň soudě podle Newtonovy depeše – ne právě důrazně. Zprávy v opačném smyslu jsou totiž velmi sporné, byť z nich čerpala pozdější literatura: na konci roku 1942 sice informoval prezident BIS Beyen ve svém memorandu československého ministra zahraničí Jana Masaryka mimo jiné o tom, že francouzské a britské vyslanectví informovala své vlády už před 18. březnem o bezprostředně hrozícím příkazu k transferu, opíral se však přitom pouze o svůj telefonický rozhovor s generálním manažerem BIS Rogerem Auboinem.[55] Ten byl právě v Paříži a informaci získal od guvernéra Banque de France Pierra Fourniera, který byl podle všeho informován z pařížského ministerstva zahraničí na Quai d'Orsay. A tak se zdá, že britské vyslanectví v Praze mohlo být do této zprávy přidáno kdesi „na cestě". Naopak v memorandu pro Bank of England z prosince 1941 Beyen uvádí, že později vyšlo najevo, že NBČS „informovala francouzské a *belgické* (zdůraznil V.S.) vyslanectví

51 *PRO*, FO 371/22895, C 4023/3/12, Newtonova depeše do Foreign Office z 24.3.1939; viz též T 160/1417.

52 CORNWALL, Mark: The Rise and Fall of a 'Special Relationship'? Britain and Czechoslovakia, 1930–1948. In: BRIVATI, B. – JONES, H. (ed.): *What difference Did the War Make*. Cambridge, Cambridge University Press 1961, s. 136.

53 Dne 17.3.1939 britský premiér Neville Chamberlain reagoval v projevu ke konzervativní asociaci ve svém volebním obvodě v Birminghamu na nejnovější události na kontinentě. Přestože hájil svou mnichovskou politiku, poukázal na všechny sliby, jež Hitler pošlapal, a položil si sugestivní otázku, zda se nejedná o první krok ve snaze o světovládu. Hovořil o národní bezpečnosti coby hlavním cíli britské politiky a deklaroval britský zájem o situaci v jihovýchodní Evropě. Projev přetištěn in: GAUTENBEIN, W. (ed.): *Documentary Background of World War II, 1931–1941*. New York, Columbia University Press 1948, s. 385–390. Projev bývá označován za počátek zásadního obratu britské zahraniční politiky.

54 Robert Jemmett Stopford (1895–1978), po službě ve Velké válce pracoval v bankovnictví a v roce 1938 též na ministerstvu financí, za něž vedl jednání o anglo-německé platební dohodě. Byl členem Runcimanovy mise a od listopadu 1938 až do vypuknutí války působil v Praze coby zplnomocněnec pro finanční a uprchlické otázky. Za války pracoval v ministerstvu pro hospodářskou válku (1939–1940), ve funkci finančního tajemníka ve Washingtonu (1940–1943) a na ministerstvu války (1943–1945), po válce pak ve správě města Terst (1946–1949).

55 *Státní ústřední archiv*, Praha (dále *SÚA*), fond 1-5-23, Note on Czechoslovakian gold transfered to the Reichsbank on March 18th, 1939, 30.11.1942.

v Praze", a ta pak pravděpodobně informovala své vlády.[56] Možná právě tak lze vysvětlit britské zpoždění. Každopádně v britských pramenech s největší pravděpodobností neexistuje důkaz, podle nějž by britská legace a Foreign Office byly o hrozícím transferu československého zlata informovány dříve, než k němu skutečně došlo. Navíc inkriminovaný telefonát, stejně jako několik dalších zásadních událostí v BIS v Basileji, jejichž společným jmenovatelem bylo československé zlato, se neodehrál 18. března, nýbrž až o dva dny později, přestože touto mylnou datací Beyen za války opakovaně mátl všechny zainteresované, aby se nakonec po válce opravil ve svých pamětech.[57]

V pondělí ráno, to znamená 20. března, měl Beyen v Basileji na svém stole instrukci z NBČS, aby BIS převedla větší část československého zlata uloženého v Bank of England na účet Německé říšské banky. Otázka byla podle Beyenova záznamu projednána na pravidelné *odpolední* konferenci s manažery banky a *poté* předložena právnímu poradci BIS Felixi Weiserovi. Ten neshledal právní důvod, proč by příkaz neměl být vykonán; identita NBČS nebyla zpochybněna a záminka o jednání pod nátlakem by mohla být před švýcarským soudem vznesena pouze právě ze strany osoby nucené jednat pod nátlakem. Že by k něčemu podobnému došlo v případě obou ředitelů, bylo podle Weisera dosti nepravděpodobné... Odmítnuti provést příkaz by se za těchto okolností rovnalo zohlednění obecně politické situace, a něco takového Beyen nemínil uskutečňovat bez záštity klíčového orgánu BIS – rady ředitelů.[58] Obvyklou bankovní praxí však v oněch dobách bylo vyhovět příkazu klienta ještě téhož dne, kteréžto zásady se BIS striktně držela. Svolat tak rychle sedmnáct členů rady ředitelů z devíti evropských metropolí samozřejmě nebylo možné, konzultovat jejího předsedu sira Otto Niemeyera[59] pak také ne, protože se právě na své dovolené kochal egyptskými památkami. Vzhledem k Auboinovu telefonátu se však nabízela možnost konzultace s Paříží. V této pasáži však Beyenův záznam událostí není zcela spolehlivý: V už zmíněném *ranním* telefonátu tlumočil Auboin dotaz guvernéra Banque de France Pierra Fourniera, co hodlá BIS udělat. Beyen údajně referoval o stanovisku právního poradce (sic!), načež podmínil případné neprovedení příkazu tím, že Fournier coby guvernér Banque de France dá

---

56 *BEA*, OV 4/101, Memorandum on the transfer of gold holding of the Czech National Bank to the Reichsbank effected by the B.I.S., Basle in March 1939, sepsané Beyenem 3.12.1941 (dále Beyenovo memorandum).

57 Viz např. *tamtéž*, „B.I.S. and Czech gold", 29.2.1944 a připojené poznámky O. E. Niemeyera a C. F. Cobbolda; viz též *SÚA*, fond 1-5-23, záznamy Alfreda Druckera „o schůzce s dr. Beyenem" z 1.12.1942 a „o rozmluvě s dr. Beyenem a dr. P. Einzigem (Financial News)" z 5.1.1943; BEYEN, J. W.: *Money in a Maelstrom*, s. 137.

58 *BEA*, OV 4/101, Beyenovo memorandum.

59 Sir Otto Ernst Niemeyer, Knight Grand Cross of (the Order of) British Empire (G.B.E.), Knight Commander of (the Order of) the Bath (K.C.B.), (1883–1971), vystudoval na St. Paul's a Balliol College v Oxfordu. V letech 1906–1927 pracoval na ministerstvu financí, poté v Bank of England jako poradce guvernéra (1927–1938), výkonný ředitel (1938–1949) a ředitel (1949–1952). Aktivně působil ve finančním výboru Společnosti národů. V BIS byl členem rady ředitelů (1931–1965), jejím předsedou (1937–1940) a místopředsedou (1941–1964).

najevo své přání projednat celou věc jako spornou na zasedání správní rady BIS.[60] Avšak asi v šest hodin večer volal Auboin z Paříže znovu – s tím, že Fournier konzultoval celou záležitost „s Angličany" a že „on ani oni" nehodlají nic dále podnikat. S takto zjištěným stanoviskem francouzských a britských zástupců v BIS dospěl prezident této banky k závěru, že většina rady by se nepostavila proti vykonání příkazu, a tak ještě téhož večera vyhověl instrukcím z Prahy a požádal Bank of England o převod. Sám byl přitom toho názoru, že Bank of England může coby banka jen stěží nevyhovět přesunu finančního obnosu z jednoho očíslovaného konta na jiné.[61] V tom měl naprostou pravdu.

Beyenovo líčení francouzského postoje celkem pochopitelně neodpovídá francouzské verzi událostí. Paul Einzig ve své knize o appeasementu předložil na základě svých kontaktů ve francouzských finančních kruzích zdrcující kritiku Beyenova jednání, když podle něj prezident BIS „zavrhl námitky francouzského generálního manažera pana Auboina a v souladu s naléhavými žádostmi německého asistenta generálního manažera Herr Hechlera urychleně podnikl kroky k tomu, aby instruoval Bank of England k převodu zlata do říšské banky. Stalo se tak přes důrazný protest pana Fourniera ... jemuž dr. Beyen sdělil, že coby jeden z ředitelů nemá ani právo žádat o informace v této věci."[62] Na druhou stranu podle Beyenova svědectví rada ředitelů BIS na svém *následném* zasedání provedení příkazu schválila – jak uvádí Beyen, stalo se tak všemi hlasy i přes formální Fournierův protest, že nebyla záležitost předložena radě.[63] Avšak podle dobových záznamů Fournier při první příležitosti, tj. na zasedání rady ředitelů BIS a zároveň schůzi guvernérů národních bank na počátku dubna v Basileji, ani žádný protest nevznesl, ba dokonce ani celou kauzu na žádné z obou schůzí neotevřel. Pouze si v dlouhých rozhovorech s předsedou rady ředitelů BIS Niemeyerem a dalším britským zástupcem, výkonným ředitelem Bank of England Cameronem Cobboldem,[64] zastupujícím v Basileji Montagu Normana, opakovaně stěžoval na Beyenův postoj. Pro své argumenty však u nich nalezl pramalé pochopení.[65] Svým dubnovým postojem tak Fournier nepřímo potvrdil, že v kritickém okamžiku 20. března *nepožadoval* předložení kauzy radě ředitelů. Jsa mezi dvěma mlýnskými kameny – mezinárodněpolitickými argumenty členů francouzské vlády a na druhé straně postojem britských finančníků, zdůrazňujících

60 Zatímco podle memoranda z roku 1941 Beyen upozornil Auboina, že bude nucen příkaz provést, pokud od Fourniera neobdrží telegram s požadavkem odložit vykonání příkazu až do příštího jednání rady ředitelů, podle pozdějších pamětí už Beyenovi stačil Auboinův telefonát s informací o takovém postoji guvernéra Banque de France. *BEA*, OV 4/101, Beyenovo memorandum; BEYEN, J. W.: *Money in a Maelstrom*, s. 137 n.

61 *BEA*, OV 4/101, Beyenovo memorandum.

62 EINZIG, P.: *Appeasement*, s. 124 n.

63 BEYEN, J. W.: *Money in a Maelstrom*, s. 138. Za války Beyen uváděl, že Fournier sice na dubnovém jednání protestoval, ale posléze vzal svůj protest zpět. Viz *SÚA*, fond 1-5-23, 1042/dův/43-1, Záznam dr. Druckera o schůzce s dr. Beyenem, 1.12.1942.

64 Cameron Fromanteel Cobbold, baron Cobbold, lord Chamberlain (1904–1987), ve 30. a na počátku 40. let minulého století působil jako výkonný ředitel Bank of England.

65 *BEA*, OV 4/101, Niemeyerův dopis Normanovi z 5.4.1939.

nezávislost bankovnictví na politických tlacích – zachoval se podle všeho guvernér Banque de France hned dvakrát vyhýbavě a spíše nakonec pasivně akceptoval stanovisko svých britských kolegů. „Rozhodně" protestoval až na *červnovém* zasedání rady ředitelů (Beyen ve svých pamětech patrně spojil tato dvě jednání dohromady), když oponoval Normanovu a Niemeyerovu stanovisku, že BIS jednala jediným možným způsobem, a trval na tom, že rada ředitelů měla být konzultována.[66] To už se ovšem celá kauza proměnila v solidní skandál, jímž se zabývaly parlamenty i deníky obou evropských demokratických mocností.

Fournierova váhavost v rozhodujících momentech ovšem nic nemění na tom, že francouzští představitelé podnikli směrem k Londýnu řadu kroků, aby transferu zlata zamezili. Britské prameny potvrzují, že Fournier se 20. března telefonicky dotazoval Bank of England na české zlato při BIS, přičemž vyjádřil přání, aby nebylo převedeno do Německa. Cameron Cobbold jej nadvakrát ubezpečil, že nevidí způsob, jakým do této věci zasahovat. Před druhým telefonátem však konzultoval přímo s Normanem a na jeho žádost zavolal – Beyenovi (!), aby mu položil dvě sugestivní otázky: zda podle švýcarského práva existuje Česká (sic!) národní banka a zda BIS uznává Českou národní banku či příkazy, jež může vydat. Odpověď na první otázku zněla podle Cobbolda „ano, nepochybně", na druhou Beyen odpověděl v tom smyslu, že nevidí pro BIS jiný způsob, jak se k věci postavit. Po tomto vzájemném ujištění potvrdil Cobbold Fournierovi své předchozí stanovisko coby postoj guvernéra.[67] O tomto telefonátu se přirozeně Beyen ve svých pamětech nezmiňuje a neučinil tak ani v rozhovorech s československými představiteli během války; naopak hovořil o něm na zmiňovaném jednání rady ředitelů 11. června v Basileji.[68]

V pondělí a úterý se v pracovně vrchního pokladníka Bank of England doslova kupily žádosti o převody velkého množství zlata. První dorazila už v pondělí z Prahy a týkala se převodu drahého kovu za 6,4 milionu liber z přímého účtu NBČS na účet BIS. Následujícího dne dorazil dopis z Basileje, v němž BIS s odvoláním na předchozí rozhovor vyslovila přání, aby těchto 2106 zlatých cihel bylo převedeno na účet BIS číslo 3 při Bank of England. Příkaz byl podepsán asistentem generálního manažera BIS Němcem Paulem Hechlerem a belgickým manažerem Marcelem van Zeelandem. V souladu se Simonovou žádostí ze 17. března vrchní pokladník Kenneth Peppiatt těmto žádostem samozřejmě nevyhověl,[69] a tak bylo 2106 zlatých cihel zachráněno – v konečném důsledku pro financování spojeneckého válečného úsilí o dva roky později.[70] To ovšem tehdy ještě nikdo nemohl tušit. Naopak co v Bank of England

66 *Tamtéž*, Compte-rendu of the Governors' Meeting on Sunday, 11.6.1939 v Basileji v 16 hod. Správnější údaje Beyen uvedl ve své pozdější zprávě pro Jana Masaryka, podle které byla záležitost oficiálně diskutována na zasedání rady ředitelů až o několik měsíců později – poté co se také stala předmětem jednání britského a francouzského parlamentu. To odpovídá červnovému jednání. *SÚA*, fond 1-5-23, Beyenova nóta pro Jana Masaryka s názvem „Note on Czechoslovakian gold transferred to the Reichsbank on March 18th, 1939" z 30.11.1942.

67 *BEA*, OV 4/101, Cobboldův záznam telefonického rozhovoru s Fournierem z 20.3.1939.

68 *Tamtéž*, Compte-rendu of the Governors' Meeting on Sunday, 11.6.1939 v Basileji v 16 hod.

69 *Tamtéž*, komentář C.A.G. (šifra) na téma česko-slovenského zlata a BIS z 21.3.1939.

70 Smlouvou z 10.12.1940 dala československá prozatímní vláda veškeré zlato NBČS k dispozici

znali téměř jistě, byl skutečný vlastník dalších 2266 zlatých cihel v celkové hodnotě 6,8 milionu liber na kontě BIS číslo 2. Z nich mělo být podle žádosti BIS, která do Bank of England dorazila v úterý, 1845 převedeno na konto číslo 17. Zřejmě v očekávání věcí příštích připravil už 15. března zámořský a zahraniční department Bank of England pro sira Niemeyera soupis zlatých rezerv NBČS na kontech BIS k 31. prosinci 1938, jak vyplývaly z korespondence s BIS: v Bernu za 706 tisíc liber, v Londýně za 6,756 milionu a v Bruselu za 138 tisíc liber. Prostřední číslo přitom korespondovalo se stavem účtu BIS číslo 2, na němž se nalézala více než polovina veškerých zlatých depozit BIS v Bank of England,[71] čehož si na Threadneedle Street pochopitelně všimli: „Česko-slovenská národní banka nám sdělila, že má uloženu velkou část svých zlatých rezerv v Bank of England jménem BIS. Myslíme si, že toto zlato je na kontě BIS č. 2."[72] Tentýž úředník, patrně po patřičné instruktáži od některého z nadřízených, však už 24. března připsal: „Avšak nevíme to a tato věc by neměla být zmiňována." Lakonická replika „víme", bohužel nedatovaná, se však zdá svědčit o opaku.[73] Tehdy však již bylo rozhodnuto. Až na 421 cihel byly veškeré ostatní celkem za 5,512 milionu liber, převedeny dne 21. a 22. března na konto BIS číslo 17. Sama BIS vedla toto konto pro Německou říšskou banku a podle jejích příkazů od následujícího dne čile obchodovala: po osmi převodech ve dnech 23.–31. března zůstalo konto prázdné. Zlato za 1,92 milionu liber bylo převedeno do Banque Nationale de Belgique, za dalších 2,04 milionu do De Nederlandsche Bank (v obou případech šlo o přímé účty obou ústavů, tj. nikoli prostřednictvím BIS), 110 tisíc liber ve zlatě posílilo konto BIS číslo 5 a zbytek (za 1,43 milionu) byl prodán v Londýně.[74] Zcela zavádějící bylo další z Beyenových pozdějších tvrzení z doby války, a sice že zlato se musí ještě fyzicky nacházet v Londýně, případně v Americe.[75]

---

vládě Spojeného království na podporu spojeneckého válečného úsilí. Británie na oplátku poskytla československé prozatímní vládě kredit 7,5 milionu liber na úhradu válečných a jiných výloh. Viz FEIERABEND, K. L.: *Politické vzpomínky*, sv. 2, příloha 2/2, s. 292-294; *BEA*, C 43/374.

71 Celkem měla BIS na deseti kontech v Bank of England uloženo zlato za 12,506 milionu liber.

72 *BEA*, OV 4/101, memorandum C.A.G. (šifra) pro C. Cobbolda o zlatě BIS v Bank of England z 16.3.1939. Viz též interní memorandum téhož úředníka z 1.6.1939, v němž poukazuje na pouze nepřímé indicie, z nichž bylo možné usuzovat, že zlato na kontě č. 2 patřilo Česko-Slovensku. Jeho rozklad končí slovy: „Závěrem můžeme spravedlivě říci, že jakkoli to můžeme tušit, nevíme, zda nějaké zlato na účtě BIS číslo dvě je nebo zda tam bylo české zlato." *Tamtéž*, B.I.S. No. 2 Account, CAG, 1st June 1939. Zatímco ze zlatých rezerv v Bruselu a Bernu bylo částečně hrazeno československo-německé „vyrovnání" za obživo v Sudetech ze 4. března 1939, zlata uloženého v Londýně se tato transakce nedotkla. Srv. KUBŮ, E.: Czechoslovak gold reserves..., s. 246.

73 *BEA*, OV 4/101 komentář C.A.G. (šifra) z 24.3.1939 a F.F.P[owella], nedatováno.

74 *Tamtéž*, C 43/374, memorandum o československé problematice z 24.3.1939.

75 Ze záznamu člena právní rady čs. vlády v Londýně Alfreda Druckera z 8.2.1943 však není jasné, jakou či jak velkou část původního obnosu československého zlata měl Beyen na mysli. Mohlo se jednat o zbylých 421 cihel, zatímco Einzig tuto informaci vztáhl na původních 1845 roz prodaných na konci března: „Jest na základě sdělení dr. Beyena vůči mně a dr. Einzigovi jisto, že čsl. zlato spolu se značnějším obnosem zlata říšskoněmeckého bylo na účtu banky pro mezinárodní platy u Bank of England v prosinci 1939. Jest takřka vyloučeno, že by toto zlato

To sice mohla být pravda, nicméně už od konce března se nejednalo ani o zlato NBČS, ani Německé říšské banky a s výjimkou zlata za 110 tisíc liber na účtu číslo 5 nemělo nic společného ani s BIS. Beyenovo prohlášení pak vedlo k nepravdivým závěrům jak jeho do té doby největšího kritika Paula Einziga, tak zprostředkovaně kupříkladu i Churchillova „dvorního biografa" Martina Gilberta.[76] Ze samotného faktu, že zlato nebylo fyzicky přepraveno do říšské banky, dedukoval Einzig ještě v roce 1960, že československé zlato je stále v Bank of England, coby majetek říšské banky na účtu BIS.[77] Ve skutečnosti se jeho hodnota prostřednictvím clearingových operací a přímého prodeje v Londýně dostala postupně pod kontrolu říšské banky, která 12. června potvrdila dopisem Národní bance pro Čechy a Moravu, že připsala v její prospěch 23 087,2932 kilogramů zlata.[78] Jak Einzig sám napsal počátkem třicátých let, jednou z četných ambicí vzniku BIS byla eliminace neustálých transportů zlata, které jeho hodnotu rozmělňovaly.[79] V případě československého zlata zafungoval tento systém přímo exemplárně a říšská banka možnosti clearingových operací jak se patří využila i v následující fázi. Zatímco fyzický transport zlata do Německa mohl způsobit nevítanou pozornost, touto cestou posílilo německé hospodářství o 5,5 milionu liber (téměř) nepozorovaně.

Kardinální otázka v celé věci samozřejmě zní, zda byl transfer zlata posvěcen z nejvyšších britských politických kruhů. Na základě dostupných materiálů se kloním k závěru, že tomu tak nebylo. S téměř stoprocentní jistotou lze vyloučit, že by se jednalo o rozhodnutí britské vlády. Kabinet o věci zjevně vůbec nejednal a vzhledem k maximální nezávislosti centrální banky ani dost dobře jednat nemohl.[80] Ministr financí sir John Simon samozřejmě mohl být informován Montagu Normanem. Paul Einzig dokonce na základě nepřímého svědectví tvrdí, že tomu tak bylo.[81] Na druhou stranu Simon jakoukoli konzultaci v parlamentu opakovaně popřel a Einzigovo tvrzení nelze doložit ani z jinak velmi bohatých archivních fondů Bank of England

---

nebylo ještě v Anglii, a jediné místo, kam případně bylo dopraveno, je Amerika." *SÚA*, fond 1-5-23, 1042/dův/43-4, Záznam Alfreda Druckera o věci čsl. zlata v Anglii, 8.2.1943.

76 GILBERT, M. – GOTT, R.: *The Appeasers*, s. 211; GILBERT, M.: *The Coming of War, 1936–1939*, s. 1508. Tady Gilbert uvádí, že zlato nakonec zůstalo v Londýně mj. v důsledku veřejné kritiky takového transferu ze strany Churchilla a dalších.

77 EINZIG, P.: *In the Centre of Things*, s. 194.

78 Srv. CHMELA, L.: *Hospodářská okupace...*, s. 44.

79 EINZIG, P.: *The Bank for International Settlements*, s. 9, 46, 48.

80 Vzhledem k tomu, že členům Chamberlainova kabinetu snad ani nepřišlo na mysl, že by zápisy z jeho jednání mohly být v dohledné budoucnosti přístupné badatelům, jedná se o záznamy neobyčejně podrobné a otevřené i v záležitostech velmi citlivých. Pro inkriminované období se jedná o svazek CAB 23/98. Naproti tomu poválečná vláda Clementa Attleeho razila zásady otevřenosti apod. – a výsledkem je fakt, že záznamy z jejích jednání lze označit za strohé až kusé...

81 Autor byl v tomto smyslu údajně informován „oficiálními britskými kruhy někdy v roce 1944" a v roce 1946 po debatě o znárodnění Bank of England mu tuto informaci „rozhodně potvrdil" Normanův nástupce Thomas Sivewright Lord Catto. Pokud však k takové slovní výměně skutečně došlo, pak se odehrála ve znárodňovací atmosféře parlamentního očerňování nezávislé Bank of England, a Cattovy motivy k takovému bezprostřednímu přelití části oné „černi" na vládu jsou tedy zcela zřejmé. EINZIG, P.: *In the Centre of Things*, s. 192.

či z pozůstalosti Johna Simona.[82] Pozdější konzultace předáků banky s představiteli vlády a ministerstva financí v případě rovněž kontroverzních transferů zlata v červenci a říjnu 1938 jsou přitom v archivních fondech banky podrobně zachyceny. Naopak v interních záznamech ministerstva financí lze nalézt výklady toho, proč se Norman a Niemeyer *nezeptali* britské vlády, zda souhlasí s tím, aby byl transfer proveden.[83] Navíc samotné Einzigovy texty mírou své spolehlivosti odhalují, že autorem byl zainteresovaný žurnalista, vedoucí „svůj boj proti hospodařskému appeasementu" a proti monetární politice Bank of England, nikoli nestranný autor. Jiní autoři řeší rozpor mezi Simonovým a Einzigovým tvrzením návrhem, že Norman mohl konzultovat s některým jiným úředníkem ministerstva financí, například se sirem Frederickem Leith-Rossem, vrchním hospodářským poradcem britské vlády.[84] Ale to už jsou čiré spekulace. Naopak z četných vyjádření nejvyšších představitelů Bank of England (a v případě Niemeyera a Normana i samotné BIS) je patrné, že vůbec nechtěli dopustit, aby politika jakkoli vstoupila do jejich bankovních operací, a že k tomu měli ze svého pohledu velmi racionální důvody.

Ve středu 22. března ráno volal Fournier z Paříže znovu. Jsa pod tlakem francouzského ministerstva financí, v jehož čele nestál nikdo jiný než Paul Reynaud, odpůrce politiky appeasementu a pozdější premiér, navrhoval Fournier, aby proti transferu společně intervenovali u Beyena jednak zástupci obou ministerstev financí a zároveň guvernéři centrálních bank. K prvnímu návrhu Norman poznamenal jen tolik, že se jej netýká, druhý pak s díky odmítl. Když v tomto smyslu Cobbold ještě téhož dne informoval Fourniera, ten jen poznamenal, že zřejmě bude následovat politická intervence v Londýně.[85] V ručně psaném dopise Niemeyerovi z 1. dubna, zaslaném na už zmiňované jednání rady ředitelů BIS v Basileji, zmínil Norman Fournierovy předchozí návrhy a sám připojil komentář, který ukazuje, jak guvernér Bank of England smýšlel o celé záležitosti československého zlata: „V každém případě vidíš, že Fournier jednoduše hraje politiku! (možná musí) Nedovedu si představit nic nevhodnějšího než zatáhnout vlády do současných bankovních operací BIS. Myslím, že by to znamenalo rozklad. Podle mě by Němci už nikdy nezaplatili BIS žádné úroky a na zasedání rady bychom pravděpodobně shledali Němce, Italy a Japončíky (v originálu „Japs" – pozn. V.S.) v jedné řadě! Pěkné nadělení pro další hladkou práci." Norman dále uvedl, že prezident banky má v Basileji plné pravomoci a on sám coby pouhý ředitel nemíní do jeho aktivit zasahovat. I zde by byly důsledky pro BIS podle Normana fatální. „Věřím, že obě žádosti jsou mrtvé a pohřbené," uzavíral guvernér. Avšak už na začátku dopisu nepřímo dokázal, že celou záležitost nepovažoval za

82 *Bodleian Library*, Simon Papers, pro toto období fond MS 10, 85.

83 *PRO*, T 160/875/F15959/02, dopis Waleyho Phillipsovi z 23.5.1939. Podle autora se tak zřejmě nestalo proto, že britští ředitelé při BIS nejsou odpovědní vládě, a zadruhé se britská vláda zavázala, že aktiva BIS bude vždy považovat za imunní vůči jakýmkoli restrikcím. Norman ani Niemeyer tak podle Waleyho patrně neviděli možnost ptát se vlády, zda je jejím záměrem zabránit navrhované transakci.

84 GILBERT, M. – GOTT, R.: *The Appeasers*, s. 209.

85 *BEA*, 4/101, Normanův a Cobboldův záznam o telefonických rozhovorech s Fournierem z 22.3.1939.

gordický uzel, k jehož rozetnutí by snad byl nucen zcela mimořádně hledat souhlas ministra financí; předchozího dne si totiž Norman s Niemeyerem povídali o Káhiře, odkud se posledně jmenovaný právě vrátil z dovolené, a na československé zlato si přitom guvernér ani nevzpomněl...[86]

A tak se Francouzi obrátili na britské politiky a úředníky dvou klíčových ministerstev – v domnění, že tam snad pořídí lépe. Dvaadvacátého března obdržel ministr zahraničí Georges Bonnet, který právě doprovázel v Londýně francouzského prezidenta Alberta Lebruna na jeho státní návštěvě, urgentní vzkaz od Paula Reynauda. Francouzský ministr financí žádal, aby otázka československého zlata v BIS byla naléhavě předložena pozornosti britské vlády, přičemž předkládal dvě možná řešení: buď zablokování zlata ze strany britské vlády nebo odmítnutí vydat zlato ze strany BIS „na základě nemožnosti rozpoznat skutečného legitimního vlastníka".[87] Reynaud dále navrhoval, aby se 24. března v této věci Bonnet obrátil přímo na ministra zahraničí lorda Halifaxe.[88] Není zcela jasné, zda tak Bonnet skutečně učinil, každopádně tím však nedosáhl bezprostředního efektu.[89]

Jisté ovšem je, že se onoho dne na Bonnetovu žádost obrátil na britské ministerstvo financí první z dlouhé řady úředníků francouzské ambasády, asistent finančního atašé Monick – s dotazem, co hodlá ministerstvo v této záležitosti podniknout. Po konzultaci s Cameronem Cobboldem z Bank of England odpověděl Sigismund D. Waley v tom smyslu, že jde o záležitost BIS, která musí sama rozhodnout.[90] Následujícího dne,

---

86 *Tamtéž*, Normanův dopis Niemeyerovi z 1.4.1939.

87 *Documents Diplomatiques Français 1932-1939* (dále *DDF*), IIe Série (1936-1939), Tome XV (16 Mars – Avril 1939), Paris, Imprimerie Nationale 1981, No. 229, Note 2.

88 Edward Frederick Lindley Wood, od roku 1925 baron Irwin, od roku 1934 vikomt Halifax, Knight of (the Order of) the Garter (K.G.), Member of the Order of Merit (O.M.), G.C.S.I., (1881–1959), vystudoval na Etonu a oxfordské Christ Church, byl zvolen *fellow* na All Souls. V letech 1910–1925 byl poslancem Dolní sněmovny za yorský obvod Ripon, 1921–1922 Churchillovým podtajemníkem pro kolonie, 1922–1924 ministrem školství, 1924–1925 zemědělství a v letech 1926–1931 vicekrálem Indie. V následujících osmi letech byl nepřetržitě členem vlády – jako ministr školství (1932–1935), války (1935), lord strážce pečeti (1935–1937), prezident rady (1937–1938) a konečně ministr zahraničí (1938–1940). V letech 1941–1946 pak působil jako velvyslanec na klíčovém diplomatickém postu ve Washingtonu. Halifax byl prezidentem či guvernérem asi třiceti charitativních organizací a spolků a v letech 1933–1959 rovněž kancléřem Oxfordské univerzity.

89 Podle tiskových zpráv Bonnet na konci června sdělil v zahraničním výboru Senátu, že tehdy lorda Halifaxe skutečně informoval. Srv. např. *Financial News*, (1.7.1939). Na druhou stranu o této komunikaci neexistuje záznam v protokolech britsko-francouzských jednání probíhajících v oněch dnech ani v archivních svazcích obsahujících materiály o československém zlatě a finančních záležitostech. Tím samozřejmě nelze vyloučit, že se tak skutečně stalo a že šéf britské diplomacie o tom jen nezanechal záznam ani v této věci nic bezprostředně nepodnikl. Nebylo by to ostatně žádným překvapením – ať už vzhledem k jisté Halifaxově váhavosti nebo k faktu, že zaneprázdněnost čelných tvůrců zahraniční politiky zdánlivě naléhavějšími záležitostmi dosáhla v těchto dnech, plných hektických diplomatických jednání, svého zenitu. Srv. *Cadogan Diary*, s. 162, 21. března 1939: „Pracuji dnem i nocí..."; s. 163, 25. března: „Neexistují víkendy, ani dny, ani noci."

90 *PRO*, T 160/1417, komentář S. D. Waleyho z 25.3.1939. Datum francouzské intervence zveřejnil 20. června ministr financí sir John Simon v House of Commons. Viz *HC Deb*. Vol. 348, Col. 2008.

zohledňujíc už také Newtonovu informaci, si ministerstvo financí slovy svého podtajemníka sira Fredericka Phillipse[91] vyjasnilo vlastní pozici: „Tato informace nepochybně přišla z nějakého zdroje v Česko-Slovensku, nepřátelského vůči Němcům. Lze předpokládat, že je to pravda, ačkoli samozřejmě nejsme oprávněni žádat v této věci informace od Bank of England."[92] V každém případě byla tato zpráva podle Phillipsova mínění bezcenná, neboť Británie spolu s dalšími signatáři včetně Německa přiznala podpisem takzvaného bruselského protokolu z 30. července 1936 BIS plnou imunitu. Protokol ještě prohluboval článek deset statutu BIS přijatého v Haagu v lednu 1930, když zakotvoval zásady nedotknutelnosti jak pro majetek či aktiva třetích stran uložená na kontech BIS, tak pro majetek a aktiva, jež naopak BIS držela na kontech třetích stran. Francouzi se však s vyhýbavou odpovědí nemínili smířit, tím spíše že se blížilo jednání rady ředitelů BIS, a tak na základě Bonnetových instrukcí z Paříže intervenoval jednak francouzský finanční atašé Le Norcy na britském ministerstvu financí, jednak kancléř ambasády Roger Cambon ve Foreign Office. Le Norcy opět navrhl zablokování československého zlata v Londýně, případně odmítnutí transferu ze strany BIS. S odvoláním na guvernéra Fourniera vyslovil podezření, že představitelé Bank of England v rozhodovacích orgánech BIS nemají zájem transfer československého zlata zablokovat, a vyjádřil naději, že odpovědní britští činitelé jistě najdou způsob, jak polooficiálně ovlivnit Bank of England. Frederick Phillips na to opáčil, že to by tedy byla novota. Sám pak vyslovil pochybnost, že by britská vláda ustoupila od své politiky nezasahování do záležitostí BIS, které přesahují hranice jejích pravomocí.[93] Cambon v rozhovoru s vycházející hvězdou britské diplomacie Williamem Strangem[94] doporučoval spíše druhou z řečených variant, i přes možné nebezpečí vzniku německo-italského bloku v rozhodovacích orgánech BIS. Prvního dubna zanechal další z diplomatů francouzské ambasády ve Foreign Office memorandum, „které ukazuje opravdový zájem, jenž má francouzská vláda na této věci". Po jeho přečtení se britský ministr zahraničí vyjádřil následovně: „Nemyslím si, že Foreign Office může udělat více než definovat vlastní pozici v politických otázkách, které se naskytnou v tom, co musí být hlavně rozhodnutím ministerstva financí. Měli bychom se zasadit, abychom 1. spolupracovali s Francouzi, jak jen to bude možné; 2. zabránili

91 Sir Frederick Phillips, Knight Grand Cross of St. Michael and St. George (G.C.M.G.), (1884–1943), vystudoval na Haberdasher's Aske's School a Emmanuel College v Cambridge. Od roku 1908 až do smrti působil na ministerstvu financí, v letech 1932–1940 ve funkci podtajemníka, poté byl zástupcem ministerstva financí ve Washingtonu.

92 *PRO*, T 160/1417, komentář sira Fredericka Phillipse z 28.3.1939.

93 *Tamtéž*, záznam sira Fredericka Phillipse o schůzce s Le Norcym z 30.3.1939.

94 William Strang, od roku 1954 baron Strang ze Stonesfieldu, K.C.M.G. (1893–1978), vystudoval na Palmer's School, na University of London a Sorbonně, za službu ve Velké válce byl vyznamenán řádem Member of (the Order of) the British Empire (M.B.E.). Během své diplomatické kariéry působil v Bělehradě a Moskvě, byl hlavou sekce pro Společnost národů (1933–1937), šéfem Centrálního departmentu (1937–1939), asistentem podtajemníka pro Evropu (1939–1943), britským reprezentantem při European Advisory Commission (1943–1945). Po válce působil jako politický poradce velitele britské okupační zony v Německu (1945–1947), společný stálý podtajemník Německé sekce Foreign Office (1947–1949) a stálý státní podtajemník pro zahraniční záležitosti (1949–1953).

tomu, aby zlato za současných okolností padlo do německých rukou. A řekl bych, že bychom neměli dopustit, aby nějaké obvyklé rutinní námitky bránily dosažení těchto cílů."[95] Avšak ministerstvo financí zdaleka nemělo na věc tak jednoznačný názor jako Foreign Office. Kupříkladu Sigismund D. Waley akcentoval zejména technickou stránku věci: BIS musí splnit instrukci svého klienta, přičemž ministerstvo financí nemůže ani dávat instrukce zástupcům Bank of England v radě ředitelů BIS. Ti ostatně nezastupují britskou vládu a musejí se řídit technickými, a nikoli politickými ohledy, neboť BIS je nepolitická instituce. To sice Strang vzhledem k „současnému stavu světa" označil za absurditu, nicméně Waley trval na svém.[96] „Samozřejmě nemůžeme uvalit embargo na zlato uložené v Londýně jménem BIS," ubezpečoval také sir John Simon 31. března své podřízené. „Ale nemohla by Bank of England říci, že BIS by neměla provádět transfer, pokud nebude přesvědčena, že její mandát platí i v nových podmínkách[?]."[97]

V souladu se stanoviskem ministerstva financí měl 3. dubna večer ve Foreign Office informovat lord Halifax či stálý státní podtajemník pro zahraniční záležitosti (*de facto* hlava Foreign Office) Alexander Cadogan[98] francouzského velvyslance Charlese Corbina, že britská vláda chápe, proč si francouzští partneři nepřejí, aby zlato padlo do německých rukou. Bohužel však nejde o politickou záležitost, která by spadala do kompetence britské vlády, jež by v takovém případě samozřejmě podnikla všechny nezbytné kroky... A tak rozhodnutí musí přijmout rada ředitelů BIS. Leč ani Halifax, ani Cadogan nebyli s to francouzského velvyslance přijmout, a tak zůstalo na Williamu Strangovi, aby využil slavnostní večeře na ministerstvu letectví, pořádané na počest návštěvy francouzského resortního ministra, a sám informoval ve výše uvedeném smyslu kancléře francouzské ambasády Rogera Cambona.[99] Tlumočil také čerstvý telefonický vzkaz z ministerstva financí, iniciovaný samotným ministrem financí: „Faktem zůstává, že Bank of England by v tomto bodě nepřipustila ovlivňování z naší strany. BIS nezaplatí (jestliže tak už neučinila), pokud se jí dostane rady, že zánik československého státu činí neplatným mandát Národní banky československé. Doufáme, že tomu tak bude."[100] Na britské právní stanovisko, jež navíc potvrzovalo správnost postupu BIS, si však francouzská ambasáda musela počkat dva a půl měsíce...[101] O celé věci jednali představitelé ministerstva financí

95 *PRO*, FO 371/22895, C 4543/3/12, Halifaxův komentář z 1.4.1939.

96 *Tamtéž*, Strangův komentář z 1.4.1939.

97 *Tamtéž*, T 160/1417, Simonův komentář z 31.3.1939.

98 Sir Alexander George Montagu Cadogan, G.C.M.G., K.C.B., (1884–1968), vystudoval na Etonu a Balliol College v Oxfordu, v diplomatické službě působil od roku 1908, do roku 1933 byl hlavou sekce pro Společnost národů, vyslancem a posléze velvyslancem v Pekingu (1933–1935), zástupcem státního podtajemníka (1936–1937) a stálým státním podtajemníkem ve Foreign Office (1938–1946). V letech 1946–1950 stálý britský představitel v OSN, 1951–1957 vládní ředitel Společnosti Suezského kanálu.

99 *PRO*, FO 371/22895, C 4771/3/12, Phillipsův dopis Cadoganovi z 3.4.1939; Strangův dopis Waleymu z 4.4.1939.

100 *Tamtéž*, T 160/1417, Simonův komentář z 3.4.1939; *DDF*, IIe Série (1936–1939), Tome XV (16 Mars - Avril 1939), No. 244.

101 *Tamtéž*, Note 1.

a Bank of England 4. dubna a nejspíš tehdy také Cameron Cobbold konečně alespoň „důvěrně" upozornil Waleyho, že „ptáček už ulétl". Jen mu tak potvrdil jeho tři dny starý předběžný odhad, že „Hitler už zlato má".[102]

V téže době psal sir Otto Niemeyer z Basileje guvernéru Normanovi o své už zmiňované rozpravě s Fournierem: „...a řekl jsem Fournierovi ... 1. že jde o bankovní operaci s klientem, který formálně stále existuje – ať už za jeho vnějšími projevy stojí jakékoli motivy – což F. rozhodně odmítl; 2. že coby mezinárodní instituce (plus čl. 10 atd.) se nemůžeme zaobírat politickými otázkami a že se ani tentokrát nehodlám odchýlit od těchto zásad – řečeno vyhroceně – na základě nanejvýš pochybného právního tvrzení. On sice i potom soukromě trochu mrmlal, ale spíš mám pocit, že už o tom víckrát neuslyšíme, pokud se ovšem k tomu tématu nevrátí vlády."[103] Jak vidno, kormidelníci Bank of England pro svůj pohyb ve světových finančních vodách skutečně nepotřebovali politické navigátory...

Ozvěny a dohry

Celých šest týdnů se zdálo, že se Niemeyerova předpověď vyplní a o celé záležitosti už nikdo neuslyší. Bankéř však zjevně podcenil možnosti demokratických institucí v otevřené společnosti. Na základě zpráv získaných shodně 18. května zveřejnili následujícího dne informace o transferu československého zlata hned dva novináři – ve *Financial News* Paul Einzig a v *Daily Telegraph* politický korespondent T. B. Martin. Podle Einziga se britská vláda rozhodla obejít nedávno přijatý zákon o zablokování československých účtů, a sice vzhledem ke smlouvě s Bankou pro mezinárodní vyrovnání, na základě které jsou aktiva BIS v Londýně imunní vůči konfiskaci „v čase míru i války". V souladu s touto smlouvou už mělo být údajně vyhověno žádosti o transfer 814 tisíc uncí zlata za zhruba šest milionů liber. Dále podle *Financial News* právě v Londýně jednala německá delegace o vzájemném britsko-německém vyrovnání pohledávek souvisejících s bývalým Česko-Slovenskem. Einzig dlouze spekuloval na téma osudu těchto jednání.[104] Mnohem kratší článek v *Daily Telegraph* hovořil o zlatě pouze za pět milionů, zato s naprostou jistotou uváděl, že v Londýně právě jedná faktický šéf německého čtyřletého plánu Helmuth Wohlthat se zástupci ministerstva financí a Bank of England.[105]

V rámci velmi zajímavé debaty o britské zahraniční politice se ještě téhož dne na parlamentní půdě „ujala" československých financí osobnost z nejvýznamnějších – bývalý premiér Lloyd George. Vlastně od vlády jen žádal vysvětlení, kam se podělo oněch pět milionů ve zlatě, o nichž toho dne psaly noviny, a obvinil ministra financí,

102 *PRO*, T 160/1417, Waleyho nedatovaný komentář; komentář S. D. Waleyho z 1.4.1939, určený ministru financí.

103 *BEA*, OV 4/101, Niemeyerův dopis Normanovi z 5.4.1939.

104 EINZIG, Paul: Lombard Street: Blocked Czech Assets to be Surrendered to Germany? In: *Financial Times*, (19.5.1939).

105 MARTIN, T. B.: Czech Assets for Germany. In: *Daily Telegraph*, (19.5.1939).

že se tak stalo s jeho souhlasem. Členové vlády byli podle všeho zcela nepřipraveni na takový útok. Simon se radil s úředníky svého ministerstva na galerii a během necelé hodiny dostal právě hovořící premiér stručnou vysvětlující poznámku, která však reagovala přímo na článek v *Daily Telegraph* spíše než na slova Lloyda George: „Jsem rád, že v této konkrétní záležitosti mohu ctěného gentlemana povzbudit, protože celý příběh je jen nafouklou bublinou. Herr Wohlthat – což je jméno toho gentlemana – vůbec není v Londýně a ministerstvo financí nedalo souhlas k vydání žádných československých aktiv Bance pro mezinárodní vyrovnání ani nikomu jinému."[106] Nelze nevzpomenout, že tento působivý způsob předávání informací právě hovořícímu premiérovi už měl tandem Simon–Chamberlain nacvičený z památné parlamentní debaty 28. září 1938, při níž premiér tak „slavně" ohlásil právě doraziví pozvání na velmocenský summit v Mnichově. Tentokrát však ohlas jeho slov zdaleka nebyl takový jako před osmi měsíci, naopak se jeho prohlášení v následujících dnech stalo terčem ironických poznámek řady poslanců. Ti navíc ve stejné době kritizovali nejen uznání *de facto* vzniku slovenského státu, ale rovněž avizované uznání Protektorátu Čechy a Morava, rovněž *de facto*.[107] Dvaadvacátého května tak museli vládní představitelé odpovídat na nepříjemné otázky přicházející doslova ze všech stran, včetně takzvané Churchillovy skupiny v Konzervativní straně. Z ní se Duncan Sandys[108] dotázal, zda v nedávné době proběhla jednání mezi britskou vládou a představiteli vlády německé, respektive německých finančních kruhů, na téma uvolnění česko-slovenského zlata či aktiv uložených v Británii. Jakkoli byl tento dotaz nepříjemný, zvláště po předchozím premiérově prohlášení, představitelé „appeaserské" vlády se v parlamentě nemínili uchylovat k otevřeným lžím, jak to o sedmnáct let později v souvislosti se suezskou krizí učinil jejich stávající kritik a bývalý kolega Anthony Eden... „Probíhají neformální rozhovory mezi ministerstvem financí a představiteli německého zahraničního úřadu a německého ministerstva hospodářství ve věci aktiv pokrytých zákonem a souvisejících otázek," odpověděl tajemník ministerstva financí kapitán Harry F. C. Crookshank.[109] „Cílem těchto rozhovorů je zjistit, zda existuje základ pro formálnější

106 Premiér v originálu označil celou záležitost za *mare's nest*, tedy doslovně „kobylí hnízdo", tj. výraz stěží přeložitelný do češtiny. *HC Deb*, Vol. 347, Col. 1813, 1831–1832; *PRO*, T 160/1417, memorandum S. D. Waleyho „Czech Assets for Germany" z 19.5.1939.

107 Došlo k němu 15. června, když podle instrukcí Foreign Office požádal britský velvyslanec v Berlíně Nevile Henderson o udělení *exequatur* pro britského generálního konzula v Praze. Nicméně Britové neuspěli, protože Berlín podmínil udělení *exequatur* uznáním protektorátu *de iure*, kterýžto krok už Britové v létě 1939, i vzhledem ke stále napjatější mezinárodní atmosféře, nebyli ochotni učinit. *PRO*, FO 371/23082, C 8466/3955/18; FO 371/23083, C 9349/3955/18.

108 Duncan Edwin Sandys, od roku 1974 baron Duncan Sandys, Companion of Honour (C.H.), (1908–1987), vystudoval na Etonu a oxfordské Magdalen College, v letech 1930–1933 působil v diplomatických službách. Od roku 1935 byl poslancem Dolní sněmovny. Zúčastnil se norské expedice (1940), v letech 1941–1943 byl finančním tajemníkem na ministerstvu války, 1944–1945 ministrem práce, po válce protagonistou panevropského hnutí. V 50. a 60. letech stál v čele několika ministerstev, mj. obrany (1957–1959), letectví (1959–1960) a kolonií a Commonwealthu (1960–1964).

109 Harry F. C. Crookshank, od roku 1956 vikomt Crookshank (1893–1961), od roku 1919 působil ve Foreign Office, v letech 1924–1956 byl poslancem Dolní sněmovny, 1939–1943 finančním tajemníkem ministerstva financí a v letech 1943–1945 ministrem pošt a telegrafů.

diskuse, jež by proběhly počátkem příštího měsíce."[110] Na další otázky týkající se přímo BIS odpovídal Crookshank vyhýbavě s tím, že britská vláda s ohledem na oba přijaté mezinárodní protokoly nemohla a nemůže zablokovat aktiva BIS v Británii a není ani informována o finančních operacích této banky. Neville Chamberlain pak vysvětloval své předchozí poněkud unáhlené prohlášení o nafouklé bublině...

Případ československého zlata a BIS byl v té době v tisku i v parlamentu (a později i v literatuře) mylně směšován s otázkou budoucího osudu zablokovaných československých účtů. V Londýně tou dobou skutečně nejednal Helmuth Wohlthat, nýbrž jiná německá delegace vedená šéfem hospodářského oddělení zahraničního úřadu dr. Rütterem. Oboustrannou snahou bylo zjistit možnost vzájemného odškodnění zablokovaných pohledávek – britské straně šlo rovněž o uvolnění a částečně též navrácení prostředků určených na pomoc uprchlíkům. K několika sondážním kontaktům došlo v letních měsících, ovšem bez jakéhokoli závěru. Odškodnění britských občanů a firem, jejichž dluhopisy, obligace a hotovostní pohledávky zůstaly zablokovány v protektorátu, a rovněž uvolnění prostředků z britského daru na podporu uprchlíků z Česko-Slovenska umožnil nakonec až zákon z 31. ledna 1940.[111] V každém případě se však předchozí sondážní jednání netýkala československého zlata uloženého na kontech BIS.[112]

V úterý 23. května ministr Simon v palbě parlamentních dotazů připustil, že ministerstvo financí získalo nepřímou informaci o tom, že Německá říšská banka se snaží zajistit si z BIS určité množství zlata svěřeného této bance „Českou národní bankou", nicméně nemohlo proti tomu nic podniknout, přestože si takový transfer nepřálo. Zároveň velmi ostrými slovy odmítl nepodložené tvrzení Lloyda George, že by snad sám dal k transferu souhlas – s tím, že pokud by to bývalo bylo v jeho pravomoci, takový souhlas by byl samozřejmě nedal. Podle Simona šlo v celé věci o to, zda Bank of England vyhoví požadavku svého zákazníka, tj. „basilejské banky", přičemž prohlásil, že neověděl a neví, jaký je stav účtu mezi „bankou v Basileji a Česko Slovenskem". Následující slova pak odhalují myšlení liberálního finančníka a právníka, nikoli realistického politika, který by si uvědomoval drastickou specifičnost své doby: „Jsem si vědom jediné věci, a sice že banka v Londýně byla vyzvána, aby předala to, co u ní uložila banka ve Švýcarsku, a to je vše, co mě zajímá, a řekl bych, že to je vše, co by mělo zajímat každého, kdo rozumí bankovnictví. Londýn nezůstane dlouho světovým bankovním centrem, pokud banky nebudou proplácet šeky a provádět příkazy svých zákazníků."[113]

O kolik se tato slova liší od prohlášení Winstona Churchilla o tři dny později, který k celé věci přistupoval pod dojmem sílící německé hrozby: „My se tady zabýváme tím, že povoláme náš lid do armády, vyzveme jej k tomu, aby přijal novou formu vojenské služby; platíme tady daně v gigantickém měřítku proto, abychom

110 *HC Deb*, Vol. 347, Cols. 1917–1920.

111 *Tamtéž*, Vol. 356, Cols. 440–473, 613–629, 1159, 1174.

112 Z důvodu limitovaného rozsahu tohoto příspěvku se touto pozoruhodnou „československou" epizodou britsko-německých vztahů předvečer války hodlám zabývat v samostatné studii.

113 *Tamtéž*, Vol. 347, Col. 2079–2082.

sami sebe chránili. Pokud je v téže době náš vládní mechanismus tak neohrabaný, že těchto 6 000 000 liber ve zlatě může být předáno nacistické vládě v Německu, která si jen přeje je použít a jenom je používá stejně jako v případě všech zahraničních měn ke zvýšení svého zbrojení, pokud tyto peníze mají odejít z našich rukou, aby se za určitých okolností vrátily ještě rychleji, než odešly, pak to zcela zesměšňuje úsilí, které náš lid vyvíjí na všech frontách a na všech místech, aby zajistil národní obranu a zmobilizoval veškerou sílu země."[114] Churchillovo vystoupení však bylo plné paradoxů: Hovořil až v samotném závěru debaty, která se protáhla na tři hodiny a v níž byly probírány různé aspekty britského postoje vůči německé anexi českých zemí. Kvůli tomu se Winston Spencer ke slovu téměř nedostal, protože jiný z poslanců, Tinker zvolený za obvod Leigh, už si přál obrátit konečně pozornost sněmovny k záležitosti, „která zvláště zajímá lidi, kteří nás sem vyslali", a sice k bezpečnostním předpisům v britských dolech. Churchill pro sebe nakonec doslova usmlouval ne více než tři minuty. Jakkoli působí jeho slova impozantně svou rozhodností, jeho vystoupení bylo jinak velmi konsenzuálním završením ostré debaty, neboť především ocenil předchozí Simonovu upřímnost a jeho závazek, že se zasadí o to, aby ono zlato v hodnotě šest milionů liber nebylo předáno nacistickému Německu. Churchill měl informace od Jana Masaryka. Obsahovaly sice přesný údaj o množství přesunutého zlata (23 087 kilogramů), na druhou stranu však budily zdání, že zlato je stále na účtu Německé říšské banky v Londýně.[115] Simon se navíc k ničemu podobnému nezavázal, pouze prohlásil, že zjistí, zda v této záležitosti jeho úřad postupoval správně, a poděkoval Lloydu Georgeovi za to, co sám označil za „rozumný návrh", a sice aby se obrátil na soud s dotazem, zda je možné v souladu s platným právem (tj. i mezinárodním) suspendovat platbu do té doby, než bude definitivně rozhodnuta otázka vlastnictví. Bylo to z Churchillovy strany nepochopení, anebo snad záměrná snaha vložit ministru financí do úst něco, co neřekl – například ve snaze zajistit, aby se už něco jako „aféra BIS" nemohlo opakovat?

Vláda a potažmo BIS byly v parlamentní debatě vystaveny tvrdé kritice – souhlasná vystoupení byla toho dne v drtivé menšině. Výhrady se týkaly především faktu, že Simon coby ministr financí o transakci nevěděl. „My tady ve sněmovně, znajíce legalistickou mysl ministra financí, věříme tomu, co říká, ale jsem si jist, že tomu nebude věřit vláda žádné jiné země,"[116] prohlásil labouristický poslanec Frederick W. Pethick-Lawrence.[117] S tím vřele souhlasil jeden ze členů Churchillovy skupiny konzervativních *backbenchers* a zároveň kritiků britské zahraniční politiky Bob

114 *Tamtéž*, Col. 2759–2760.

115 GILBERT, M.: *The Coming of War, 1936–1939*, s. 1502 n.

116 *HC Deb*, Vol. 347, Col. 2718.

117 Frederick William Pethick-Lawrence (1871–1961), vystudoval na Etonu a cambridgeské Trinity College. Byl vydavatelem několika labouristických tiskovin (*The Echo*, *Labour Record and Review*), v letech 1923–1931 poslancem za West Leicester, od roku 1935 pak za East Edinburgh, v letech 1929–1931 finančním tajemníkem na ministerstvu financí a v závěru války místopředsedou sněmovní frakce Labour Party. Po válce byl členem Attleeho vlády ve funkci tajemníka pro Indii a Barmu a protagonistou jednání o indické nezávislosti.

Boothby[118] a dodal, že se dosud domníval, že vztah mezi guvernérem a ministrem financí se podobá vztahu prvního námořního lorda a prvního lorda Admirality: zatímco guvernér nabízí technické rady, ministr financí rozhoduje v politických záležitostech. Že se guvernér ministru financí nezmínil o transferu pěti či šesti milionů liber, bylo podle Boothbyho prostě neuvěřitelné. Téhož názoru byl Lloyd George, který navíc dodal, že v době, kdy byl ministrem financí on sám, Winston Churchill, či dokonce Neville Chamberlain, konzultovala Bank of England ministerstvo financí, kdykoli se vyskytla otázka principiální, politická, a tím spíše zahraničněpolitická. Tato laxnost, tento nedostatek kontroly byly podle Lloyda George záležitostí posledního jednoho či dvou let. Podle dalšího člena Churchillovy neformální skupiny Brendana Brackena[119] měli Norman a Niemeyer nejen informovat ministra financí, ale poté ještě v Basileji podat proti transakci důrazný protest. Bracken poukázal také na to, že BIS, která vznikla proto, aby podporovala mezinárodní bankovní operace a zároveň napomáhala vzniku ovzduší důvěry v mezinárodních vztazích, v tomto případě sankcionovala největší zločin své doby – znásilnění Česko-Slovenska. Několikrát během debaty zaznělo, že je nejvyšší čas činnost Banky pro mezinárodní vyrovnání ukončit.

Simon ve svém často přerušovaném vystoupení informoval o tom, že ministerstvo financí získalo z nepřímého zdroje informaci, že se BIS chystá zlato předat. Zdůraznil přitom, že tímto zdrojem nebyla ani Bank of England, ani česko-slovenské zastupitelství v Londýně. Poukázal na imunity, jež se britská vláda zavázala respektovat v mezinárodních smlouvách, a proto také nehodlala zahrnout BIS do legislativního opatření týkajícího se československých finančních aktiv v Británii. Zdůraznil, že bylo nemyslitelné, aby vláda zasahovala do transakce BIS. Prohlásil také, že si není jistý, zda se ministerstvo financí může vůbec dotazovat Bank of England, zda zlato má či nemá ve svých trezorech. Nicméně kancléř pokladu toho dne rozhodně nevystupoval arogantně; dokonce přijal několik poslaneckých návrhů týkajících se dalšího postupu.[120]

Pod tlakem kritiky z parlamentu i z tisku byl Simon nucen jednat: 26. května požádal guvernéra Bank of England o maximální ozřejmení celé záležitosti – zejména v otázce, zda zlato NBČS na účtu BIS je stále ještě v Bank of England. Norman o čtyři dny později odpověděl, že Bank of England čas od času drží na kontě zlato či jiná aktiva BIS, ale neví, zda jde o skutečný majetek BIS či zda jej tato banka drží ve

118 Robert J. G. Boothby, od roku 1958 baron Boothby, Knight Commander of (the Order of) the British Empire (K.B.E.), (1900–1986), už ve věku 24 let se stal poslancem Konzervativní strany za East Aberdeen a Kincardineshire, zároveň v letech 1924–1929 osobní tajemník ministra financí Winstona Churchilla. V letech 1940–1942 ministr výživy, odstoupil z důvodu křivého nařčení z defraudace čs. zlata a následné tiskové kampaně. Po válce propagátor evropské jednoty, působil též v BBC.

119 Brendan Bracken (1901–1958), studoval v australském Sydney a na Sedbergh School, v letech 1929–1951 poslanec Dolní sněmovny za Paddington. Založil list *The Banker*, koupil *The Economist* a stal se vydavatelem *The Financial News*. V letech 1940–1941 Churchillův parlamentní tajemník, 1940–1945 úspěšný ministr informací.

120 *HC Deb*. Vol. 347, Col. 2713–2760.

prospěch jiných. Totéž prý platilo pro československé zlato.[121] Tato „korespondence" byla konzultována úředníky obou klíčových finančních institucí, přičemž ministr financí, vědom si očekávaného tlaku ze strany poslanců, žádal od Bank of England odpověď na dvě klíčové otázky: a) zda Bank of England převedla po 15. březnu nějaké zlato do Německé říšské banky podle příkazu BIS; b) zda je takto předané zlato převedeno pouze formou poukázek nebo bylo také fyzicky přepraveno z Británie. Bank of England však nebyla ochotna podávat ani ministru financí informace o účtech svých klientů.[122] Dále si Simon vyžádal právní stanovisko k celé transakci. Dlouhé vysvětlující memorandum pro nejvyšší právníky koruny (*attorney general* a *solicitor general*) bylo zakončeno pěti poněkud sugestivními otázkami: 1. zda přijaté mezinárodní protokoly znemožňují britské vládě legislativními či jinými prostředky zabránit tomu, aby Bank of England vyhověla instrukcím BIS k převodu zlata do říšské banky; 2. zda legislativní opatření z 27. března ukládá Bank of England, aby si i pro tento specifický převod zlata vyžádala souhlas ministerstva financí – a v případě, že tomu tak je, zda dojde k porušení smluvních závazků, jestliže ministerstvo financí tento souhlas nevydá; 3. zda některé z četných prohlášení v House of Commons, podle nichž by Bank of England byla oprávněna odmítnout instrukce BIS k transferu, má právní oporu; 4. zda existují prostředky, jimiž by ministerstvo financí mohlo získat rozhodnutí soudu, kterým by mohlo zabránit Bank of England v provedení transferu po dobu, než bude definitivně rozhodnuta otázka pravého vlastnictví zlata; 5. jaké je obecné stanovisko dotázaných. Čtvrtého června Simon konzultoval s právníky D. B. Somervellem a T. J. O'Connorem osobně a ti posléze předložili písemné dobrozdání: na první otázku odpověděli kladně, na druhou záporně (s tím, že jiná situace by nastala, pokud by bylo zlato uloženo specificky na jméno NBČS; souhlas ministerstva financí nebyl za daných okolností nutný, nicméně jeho neudělení by bylo porušením smlouvy), na třetí otázku rovněž záporně. Dále byly nejvyšší právní autority přesvědčeny, že neexistuje způsob, jak získat dobrozdání soudu podle čtvrté otázky, a obecně necítily potřebu cokoli dodávat.[123]

Příval parlamentních interpelací na téma československého zlata zatím pokračoval. Už 5. června měl Simon příležitost v House of Commons téměř doslovně reprodukovat jak Normanovu odpověď na svůj dopis, tak stanovisko nejvyšších královských právníků. Poslanci se však s takovým vysvětlením nespokojili. Místopředseda Labouristické strany Arthur Greenwood zapochyboval, že by Montagu Norman – v případě, že byl přítomen schůzi BIS, kde bylo v této věci přijato rozhodnutí – nyní nevěděl, kde se tyto peníze nacházejí. Na otázku Lloyda George, zda je nevyhnutelné, aby bylo zlato předáno podle instrukcí BIS, ministr financí odpověděl, že tomu tak je, a „pokud se nechystáme porušit smlouvy, jež jsme

121 *PRO*, T 160/1417, Simonův dopis Normanovi z 26.5.1939; Normanův dopis Simonovi z 30.5.1939.

122 *Tamtéž*, Phillipsův dopis Normanovi z 2.6.1939; *BEA*, OV 4/101.

123 *PRO*, T 160/1417, nedatovaný návrh memoranda s názvem „Case for the opinion of the Law Officers": stanovisko nejvyšších právníků koruny z 8.6.1939.

podepsali, není jiná možnost".[124] Další poslanci žádali záruky, že v budoucnu nebudou britští reprezentanti v BIS podporovat v záležitostech mezinárodního významu rozhodnutí, která směřují proti politice britské vlády. Na to Simon zopakoval, že nejde o „britské představitele", kteří tudíž nereprezentují britskou politiku, nýbrž o jednotlivce, kteří musejí jednat podle vlastního úsudku a pověření, jež nedostávají od britské vlády, nýbrž které vyplývá ze statutu BIS. Lze však pochybovat, že byl sám přesvědčen o váze tohoto argumentu.[125] Harold Macmillan volal po zahájení arbitrážního řízení podle druhého článku konvence z 20. ledna 1930. Ministr financí odpověděl vyhýbavě – s tím, že z právního hlediska nedošlo k žádnému pochybení.[126] Macmillan reagoval následujícího dne rozsáhlým memorandem, zaslaným ministru financí, v němž navrhoval, aby britská vláda právně zpochybnila zamýšlený krok BIS (stále ještě nebylo jisté, zda už k transakci došlo) před mezinárodním soudem. Podle Macmillana se banka prohřešovala proti vlastnímu statutu, když považovala „novou Českou národní banku" (ve skutečnosti Národní banku pro Čechy a Moravu) či Německou říšskou banku za legálního vlastníka zlata uloženého v BIS Československou národní bankou.[127] Zastánci legality transferu se však opírali především právě o argument, podle něhož si už provedenou operaci vyžádal stejný subjekt, který zlato u BIS v minulosti ukládal. Faktor nátlaku, z něhož později československá strana vyvozovala nelegálnost celého transferu, nebyl v tomto případě brán v potaz. Paul Einzig se svými českými přáteli sice uvažoval o uspořádání soudního procesu v celé záležitosti, přičemž se snažil zapojit i Jana Masaryka, tento záměr však překazil nedostatek potřebných financí a nakonec také vypuknutí války, v níž už se řada věcí jevila v jiné perspektivě.[128]

Příliv parlamentních otázek neustával: 13. června se z řad liberálních poslanců ozvalo volání po zestátnění Bank of England, přičemž hlavním argumentem byl právě lapsus s československým zlatem. Liberálové rovněž na příkladě „kauzy BIS" zapochybovali nad Simonovým prohlášením, že mezi ministerstvem financí a Bank of

124 *HC Deb*, Vol. 348, Col. 38.

125 Vágnost takové definice si uvědomoval i sir Otto Niemeyer, který sám označil postavení britských ředitelů v BIS vůči britské vládě za stěží definovatelné, nicméně akcentoval pravděpodobnou váhu britského příkladu pro ostatní ředitele BIS: „Záměrem nepochybně bylo udržet co možná největší odstup od vlád. Jiní ředitelé bezpochyby ne vždy cítí tento záměr, avšak činí tak spíše, pokud si myslí, že totéž dělají Britové, než je li tomu naopak. (...) Pochopitelně v hlavních otázkách mezinárodní politiky by všichni ředitelé byli ve skutečnosti ve spojení se svými vládami, ale není dost dobře možné říci předem, které jsou takové otázky. To může být pouze ponecháno na citu jednotlivých ředitelů." *BEA*, OV 4/101, Niemeyerovo memorandum pro Montagu Normana z 28.6.1939.

126 *HC Deb*, Vol. 348, Col. 35–41.

127 *PRO*, T 160/1417, Macmillanovo memorandum pro Johna Simona ze 6.6.1939.

128 EINZIG, P.: *In the Centre of Things*, s. 193 n. Jan Masaryk byl akcionářem NBČS, neboť zdědil po svém otci deset akcií, které NBČS věnovala prezidentu Osvoboditeli jako výraz díku, a které měly tudíž i svou symbolickou hodnotu. Bývalý československý vyslanec v Londýně však už v houstnoucí mezinárodní atmosféře léta 1939 nechtěl být spojen s procesem, který by zcela určitě nebyl vítán vládou země, jež skýtala a i do budoucna měla skýtat útočiště jemu samému i bezpočtu dalších emigrantů z Československa.

England probíhá normální spolupráce, když se tak podle nich nedělo ani v klíčových finančních a ekonomických otázkách ovlivňujících národní bezpečnost.[129]

Omezené možnosti takové spolupráce však podtrhl další transfer zlata, který proběhl zcela mimo pozornost veřejnosti. Tentokrát se jednalo o drahý kov, jejž nechala říšská banka na počátku května 1939 přepravit z Hamburku do Londýna a uložit jej na kontě BIS číslo 19. Podle instrukcí BIS, které na Threadneedle Street dorazily v pátek 1. června krátce před jedenáctou hodinou, měla banka z konta jednak prodat 146 zlatých cihel v hodnotě asi 435 tisíc liber a jednak vyvézt do New Yorku 141 zlatých cihel za zhruba 420 tisíc liber. Ve světle Simonova dopisu z 26. května, respektive jeho poslední věty (podle níž si měla banka podržet případnou neprodanou část československého zlata alespoň do doby, než bude Simon znát stanovisko královských právníků), se guvernér Norman rozhodl oznámit žádost ministerstvu financí a důrazně žádal o jeho stanovisko. Snad bylo patrné, že toto německé zlato *může* mít souvislost se zisky tak či onak zajištěnými v pražské Bredovské ulici, nicméně Norman v telefonickém rozhovoru se sirem Frederickem Phillipsem uvedl, že *nemá* důvod si myslet, že jde o československé zlato. Protože to však podle Phillipse zároveň nebylo možné vyloučit, neodvážil se ani on, ani Chamberlainův nejbližší spolupracovník sir Horace Wilson[130] rozhodnout choulostivou záležitost bez konzultace s kancléřem pokladu. Simon byl právě mimo Londýn, ale posléze telefonicky sdělil, že by byl rád, pokud by se guvernérovi podařilo zdržet transfer alespoň do doby, než bude známo stanovisko královských právníků (k prvním konzultacím mezi nimi a úředníky ministerstva financí mělo dojít téhož dne pozdě večer). Pokud by to ovšem možné nebylo, ministr financí „nebyl připraven instruovat nebo žádat guvernéra, aby nevyhověl instrukcím, které obdržel od svého zákazníka, BIS".[131] Kolem šesté hodiny odpolední vymohl toto stanovisko z ministerstva financí opět sám guvernér, když si předtím jeho zástupce Niemeyer vyslechl další ze série urgencí, které během dne přicházely z Basileje. Snad jen shodou okolností byl na druhém konci drátu asistent generálního manažera BIS, Němec Paul Hechler... Protože podle Normana by se Bank of England v případě zdržení mohla dočkat protiopatření ze strany BIS (například stažení veškerých jejích depozit z Londýna) a Simonův postoj dal zároveň Bank of England víceméně volnou ruku, rozhodli se na Threadneedle Street ještě téhož večera vyhovět i tentokrát přání svého klienta, tj. Banky pro mezinárodní vyrovnání...[132]

„Ve světle nekonečného proudu parlamentních otázek ohledně BIS" začal ministr financí v první polovině června zjišťovat možnost případného ukončení existence BIS

---

129 *HC Deb*, Col. 216–217, 6.6.1939; Col. 880–881, 12.6.1939; Col. 1098–1104, 13.6.1939.

130 Sir Horace John Wilson, Knight Grand Cross of (the Order of) the Bath (G.C.B.), G.C.M.G., Commander of (the Order of) the British Empire (C.B.E.), (1882–1972), vystudoval na Kurnella School v Bournemouthu a LSE v Londýně. Ve 20. letech byl stálým tajemníkem v ministerstvu práce, v letech 1930–1939 vrchním ekonomickým poradcem britské vlády (s obrovským vlivem na premiéra Chamberlaina), v letech 1939–1942 stálým tajemníkem v ministerstvu financí a hlavou civilní služby.

131 *BEA*, OV 4/101, záznam událostí 1.6.1939 s názvem „Czech gold".

132 *Tamtéž*; *PRO*, T 160/1417, komentář Fredericka Phillipse z 1.6.1939.

anebo ukončení britské účasti v ní, případně alespoň zbavení BIS její imunity.[133] Svou vlastní úlohu přitom vůbec nepovažoval za záviděníhodnou: „Situace, v níž jsem nucen v parlamentě hájit pozici, za kterou nenesu odpovědnost a kterou nemám možnost kontrolovat, je přirozeně dosti nepříjemná, a jakkoli může mít vláda Jeho Veličenstva pravdu ve všech těch promyšlených vysvětleních, jež jsem až dosud musel podávat, nemyslím si, že podáváním takových vysvětlení se pozice vlády posiluje. Obecný názor je, že vláda Jeho Veličenstva tím, že odmítla zasahovat a zřekla se odpovědnosti, vlastně předávala Německu české zlato, což je také skutečný výsledek."[134]

Leč ani Foreign Office, ani Bank of England nedoporučovaly dramatické změny v britskem postoji k BIS. Podle Foreign Office nebylo z právního hlediska možné „zbavit se" BIS před rokem 1945 (kdy měla vypršet platnost smlouvy se Švýcarskem o BIS, uzavřená na patnáct let), pokud by v dřívějším termínu s jejím zrušením nesouhlasily všechny signatářské země. Bank of England byla toho názoru, že činnost BIS nebude možné ukončit ani v roce 1945, neboť s vypršením platnosti smlouvy se Švýcarskem nepřestane platit mezinárodní smlouva z Haagu. Foreign Office, ministerstvo financí i Bank of England se shodovaly v tom, že stále existuje řada praktických ekonomických a koneckonců i politických důvodů pro britské setrvání v BIS. Guvernér Norman byl toho názoru, že likvidace BIS by posloužila pouze Německu. V souladu s Youngovým plánem totiž banka v prvních letech existence směrovala velké množství svých prostředků do Německa, které od té doby až dosud tyto své dluhy splácelo. V případě likvidace BIS (zvláště pak z politických důvodů) by však bylo možno tyto prostředky jednoduše odepsat ve prospěch Německé říšské banky.[135] O zrušení BIS navíc mohla podle článku 55 statutu BIS rozhodnout jen tříčtvrteční většina hlasů na generálním shromáždění. Vzhledem k tomu, že jen Německo, Itálie a Japonsko spolu s Maďarskem a Česko-Slovenskem kontrolovaly více než třetinu hlasů, jednalo se o čirou teorii. Navíc ani postoj Spojených států, Belgie či dalších zemí k tak radikálnímu kroku nebyl předem jasný.[136]

V palbě sedmi ohlášených interpelací a řady doplňujících otázek na téma BIS a československého zlata v jediný den, 20. června, označil John Simon transfer za „politováníhodnou událost" a o chvíli později znovu zdůraznil, že sám lituje, že k ní došlo. Na druhou stranu ministr financí zopakoval, že vláda nemůže přijmout odpovědnost za činy BIS a že britští členové v radě ředitelů BIS nejsou odpovědní vládě. Simon také na základě předchozích konzultací trval na závaznosti uzavřených smluv; stávající imunity BIS mohly být modifikovány jen se souhlasem všech států,

133 *Tamtéž*, T 160/1417, Waleyho dopis Sargentovi z 15.6.1939.

134 *Tamtéž*, Simonův komentář z 9.6.1939.

135 *Tamtéž*, Sargentův dopis Waleymu z 16.6.1939; Normanův dopis Simonovi ze 7.6.1939; Cobboldův dopis Waleymu z 16.6.1939.

136 Rozvržení hlasů bylo podle materiálů Bank of England následující – „Osa": Německo a Rakousko 23 772, Japonsko 19 770, Itálie 19 772, celkem 63 314; „Anti-Osa": Velká Británie 19 772, Francie 19 772, USA 19 770, Polsko 4000, celkem 63 314; „Neutrálové": Belgie 19 772, ostatní 45 600, celkem 65 372; Maďarsko 4000, Česko-Slovensko 4000. *BEA*, OV 4/101, memorandum s názvem „How put into liquidation?", sepsané C.A.G. (šifra), z 1.6.1939.

jež byly signatáři relevantních mezinárodních smluv. Prohlásil, že BIS je stále obecně považována za v mnoha směrech prospěšnou instituci a že navíc nevidí způsob, jak její existenci ukončit.[137] „A tak i přes hlubokou lítost sira Johna," napsal *Manchester Guardian*, „se zdá, že i dlouho do budoucna budeme osedláni BIS a jejími podivnými způsoby." Celou záležitost označil list za tragikomedii, přičemž smršť parlamentních otázek podle něj ukazovala vyhraněný názor sněmovny na tuto věc a zároveň odrážela podobné smýšlení celé země.[138]

V případě *Manchester Guardian* nešlo samozřejmě o ojedinělou pozornost tisku. V té době už případ československého zlata sledovaly v podstatě veškeré britské deníky déle než měsíc a jejich zájem nepolevil ani ve dnech následujících. Asi nejkonciliantnější postoje zastával provládní *The Times*, o jehož nezávislosti, a zejména objektivitě v oblasti zahraničněpolitického zpravodajství v této době skutečně nelze hovořit,[139] který se omezil na opakování vládních stanovisek a rozsáhlé citace z parlamentních debat.[140] Mnohem kritičtější byl *Daily Telegraph*, *Daily Mail* a překvapivě také Beaverbrookův *Daily Express*. *Daily Herald* věnoval 31. května československému zlatu jednu ze svých sžíravých karikatur: Montagu Norman na ní sděluje celnímu úředníkovi, že v zavazadlech určených do Německa nemá nic k proclení. Kapsy svého pláště má přitom naplněné českým zlatem, což ovšem neunikne ostřížímu zraku Labour Party v podobě uniformovaného britského strážníka...[141] Velkou pozornost aféře s československým zlatem přirozeně věnovaly listy *Financial Times* a *Financial News*. Prvně jmenovaný se snažil hodnotit celou aféru z hlediska fungování mezinárodního finančního systému a jeho zásad, díky čemuž dával v mnohém zapravdu jak postoji Bank of England, tak BIS.[142] Naopak reportáže a komentáře z pera Paula Einziga ve *Financial News* zaujímaly vůči vládě ty nejkritičtější postoje.[143] Celou záležitost Einzig opakovaně označil za ukázku finančního appeasementu, přičemž byl podle něj transfer odsouhlasen v důsledku politického tlaku z Berlína. Četné výpady proti ministru financí a celé vládě přitom autorovi usnadnilo nepodložené tvrzení, podle něhož k transferu nedošlo dříve než na počátku května.[144] Aféře věnoval Einzig tolik prostoru, až koncem července vyprovokoval jinak názorově spřízněného vydavatele Brendana Brackena k písemnému upozornění šéfredaktorovi, že by bylo vhodné zase vydávat noviny, a ne se téměř výhradně věnovat libůstkám a půtkám jednoho z redaktorů...[145] Už od konce května se však většina britského tisku postupně sjednocovala zejména na kritice BIS coby hlavního viníka transferu a také na odsuzování

137 *HC Deb*, Vol. 348, Cols. 2006–2012.

138 *Manchester Guardian Commercial*, (23.6.1939).

139 Srv. COCKETT, Richard: *Twilight of Truth: Chamberlain, Appeasement & the Manipulation of the Press*. London, Weidenfeld and Nicolson 1989.

140 Viz *The Times*, (27.5.1939); (1.6.1939); (6.6.1939); (12.7.1939).

141 Karikatura s názvem „Nothing to Declare" s nečitelným podpisem. In: *Daily Herald*, (31.5.1939).

142 Viz např. Could B.I.S. Have Stopped Czech Gold Transfer? In: *Financial Times*, (9.6.1939).

143 Viz rozsáhlý soubor výstřižků k aféře uložený v *BEA*, OV 4/102.

144 Government & Czech Gold Release. In: *Financial News*, (27.5.1939); Czech Gold: The Legal Position. Can Bank of England Refuse Payment? In: *Tamtéž*, (30.5.1939).

145 EINZIG, P.: *In the Centre of Things*, s. 193.

úlohy dvou britských zástupců v radě ředitelů BIS. Převládal názor, že primární uplatňování právního stanoviska vůči BIS je nejen nečasové, ale dokonce velmi nebezpečné.[146]

V zahraničí věnoval záležitosti zvýšenou pozornost zejména tisk švýcarský a francouzský. *Journal de Genève* dospěl k závěru, podle nějž bylo obtížné napadnout transakci z právního hlediska, na druhou stranu hned dva švýcarské listy (*Le Bulletin Financier Suisse* a *Tribune de Lausanne*) upozornily na jeden z pravděpodobných důsledků transakce: malé evropské státy coby potenciální objekty budoucí agrese nebudou už napříště ukládat své zlato u BIS, jež ztratila dosavadní reputaci bezpečného místa pro zlaté rezervy. Objektem ostré kritiky francouzského tisku se stala zejména BIS, pro jejíž další existenci podle mínění některých listů (*Agence Economique & Financière*, *Les Commentaires*) stěží existovaly jakékoli důvody. Transakce byla unáhlená, ignorovala mezinárodní právo (*La Vie Financière*) i morální principy (*La Journée Industrielle*) a postup BIS navíc zvyšoval panující politickou nejistotu (*Le Figaro*). *L'Ordre* 30. května bez obalu připsal akci BIS samotnému faktu, že banka momentálně žila ze svých investic v Německu. Zajímavé je, že pařížský list *Les Commentaires* věnoval BIS dvě analýzy už 7. a 14. května, tj. několik dnů předtím, než vyšly najevo skutečnosti o transferu československého zlata. Už tehdy list dospěl k závěru, že banka ztratila svou individualitu a stala se závislou na říšské bance, jakmile v roce 1931 tak masivně investovala v Německu a ke své další činnosti pak nutně potřebovala pravidelné splátky úroků z těchto investic. Zpočátku byla terčem kritiky francouzského tisku i Bank of England, ale postupně převládl názor, že nemohla postupovat jinak než vyhovět žádosti svého klienta, tj. BIS, načež se novináři zaměřili spíše na nejasný statut britských ředitelů a jejich postoje v radě BIS.[147]

I pod tlakem tisku se na konci června od celé transakce distancoval francouzský ministr zahraničí Georges Bonnet. Učinil tak na jednání zahraničního výboru francouzského parlamentu, když poukázal na sérii francouzských nót britské vládě z konce března a počátku dubna a také na protesty francouzských ředitelů učiněných u prezidenta BIS Beyena. Bonnet také kritizoval samotnou BIS, když poukázal na absurdní postavení banky, jež je závislá na jednotlivých vládách, a přitom může přijímat politická rozhodnutí, aniž by ovšem s těmito vládami konzultovala.[148] Na konci května a v průběhu června 1939 se naopak v postojích odpovědných úředníků Bank of England vůči celé záležitosti mísil údiv s rozhořčením. Dobové záznamy ukazují, že mezi nimi panovalo přesvědčení, že banka se v případu československého zlata zachovala jediným možným způsobem: že je na kontě BIS číslo 2 uloženo zlato NBČS, věděla Bank of England pouze na základě informace z roku 1935, nicméně nebylo jí známo, zda se to týká veškerého zlata na tomto kontě. BIS sama přitom

146 Kromě *Financial News* viz např. *News Chronicle*, (24.5.1939); *The Economist*, (27.5.1939); *The Times*, (6.6.1939); *Daily Herald*, (7.6.1939); atd.

147 Viz souhrnná analýza Bank of England s názvem „Czech Gold and the B.I.S. Press Campaign and Parliamentary Debates". In: *BEA*, OV 4/101. Viz též *PRO*, FO 371/23087, C 7915/5606/18, Phippsova depeše pro Halifaxe č. 329 z 1.6.1939.

148 Viz Moves in Czech Gold Transfer. In: *Financial News*, (1.7.1939).

nesdělovala Bank of England, čí zlato se nachází na kterém účtu, a navíc nebylo výjimkou, když kumulovala na jednom účtu zlato náležející více stranám. Oficiálně, coby bankéř od svého klienta, tudíž Bank of England *nevěděla* nic o původu zlata na kontě číslo 2. Ani na zbývajících zlatých cihlách na tomto kontě přitom nebylo fyzicky patrné, komu náležejí: podle svého označení byly slity v Londýně.[149] I kdyby banka měla oficiální informace o skutečném vlastníkovi inkriminovaného zlata, byla by postupovala v souladu s haagskou smlouvou o BIS – v Bank of England se přitom pozastavovali nad tím, že zrovna socialistická opozice žádá, aby se s mezinárodní smlouvou nakládalo jako s cárem papíru. Bank of England také nepřevedla žádné zlato přímo na konto říšské banky, přestože za to byla opakovaně osočována v tisku. Na vině byl podle Niemeyera i ministr financí John Simon, který v parlamentu 23. května informoval o tom, co ministerstvo „zaslechlo" z nepřímého zdroje (že říšská banka se snaží získat z BIS zlato, jež jí svěřila NBČS), a nezmínil přitom, jaká byla pravda. „Problém tkví v tom," psal 25. května Otto Niemeyer Beyenovi do Basileje, „že pokud *já* poukážu na to, že je to nepřesné, vystavím se nebezpečí, že budu dotazován na detaily transakcí BIS, které podle mého mínění ministerstvo financí není oprávněno znát. Ministerstvo financí ve skutečnosti ví, že jsme neměli žádnou žádost z říšské banky, ale jednali jsme na žádost Národní banky československé, ale nechci, aby to věděli ode mne."[150] Když se Beyen chystal navštívit 2. června Londýn, ujistil jej Niemeyer, že se s ním rád uvidí, ale zároveň ho varoval, ať nechodí v době oběda, protože tehdy má přijít Phillips z ministerstva financí! S referencí k českému zlatu pak varování doprovázela douška: „V současnosti tady ve Westminsteru řádí naprosté blbství."[151] Třicátého května a poté 1. srpna sepsal rozezlený Otto Niemeyer dva interní „poziční dokumenty", v nichž po výčtu vesměs legalistických argumentů exkulpoval Bank of England, respektive BIS v aféře s československým zlatem.[152]

Během června se ze samotného Johna Simona stala v Bank of England téměř *persona non grata* – vzhledem k jeho neobvykle otevřeným odpovědím na parlamentní interpelace. Podle Niemeyera poskytl Simon v parlamentu spoustu „bláznivých odpovědí", zejména na doplňující otázky, čímž jen přilil olej do ohně. Přitom mohl lavinu interpelací zastavit hned na počátku tím, že by byl jasně prohlásil, že za daných okolností nemohly ani Bank of England, ani BIS jednat jinak. Podle viceguvernéra dal ministr financí svými nešťastnými odpověďmi vzniknout dojmu, že mezi Bank of England a ministerstvem panuje v celé věci názorová odlišnost. Zrovna

---

149 V tomto případě je však evidentní, že přinejmenším sir Otto Niemeyer měl z titulu předsedy rady ředitelů BIS k dispozici přesný seznam zbývajících 421 zlatých cihel, které BIS nadále držela pro NBČS v Bank of England, neboť dostal 4. dubna k dispozici kopii dopisu adresovaného z basilejské centrály BIS do Prahy, která tento seznam včetně číselných označení obsahovala. Viz *BEA*, OV 4/101, francouzsky psaný dopis BIS (podepsáni Auboin, Pilotti) pro NBČS ze 4.4.1939.

150 *Tamtéž*, Niemeyerův dopis Beyenovi z 25.5.1939; viz *tamtéž*, memorandum „B.I.S. and Czech gold", sepsané J.B.I.. (šifra), z 1.6.1939; pracovní verze memoranda s názvem „B.I.S. No. 2 gold account", sepsaná CAG (šifra), z 1.6.1939.

151 *Tamtéž*, Niemeyerův dopis Beyenovi z 31.5.1939.

152 *Tamtéž*, Niemeyerova memoranda ze 30.5. a 1.8.1939.

předchozího dne, tj. 20. června, ministr financí „vyprodukoval další perlu: Ctěný člen [parlamentu] bude se mnou souhlasit, že pokud zjistíme, že jsme vázáni smlouvou, musíme najít zákonný způsob, jak se z ní vyvléci."[153] Jak uvedl Niemeyer: „Základní svízel v této věci tkví v tom, že zatímco dotazující mohou volně použít jakýkoli výňatek nalezený v tisku, ani my (Bank of England), ani BIS nemůžeme volně uvést skutečná fakta, tj. např. datum transferu, který se uskutečnil dříve, než jsme cokoli zaslechli z ministerstva financí; fakt, že v managementu [BIS] nepanovala názorová odlišnost; nebo fakt, že o tom nerozhodovala rada [ředitelů]."[154]

Nicméně i nadále ministerstvo financí s bankou podle zavedené praxe konzultovaly ohlášené parlamentní otázky týkající se Bank of England či BIS. Se vší rozhodností se kupříkladu Niemeyer na konci června postavil proti Simonem navržené odpovědi na otázku předního labouristického poslance George Strausse,[155] zda vláda před 19. květnem konzultovala otázku československého zlata BIS s reprezentanty Bank of England v BIS. Kancléř pokladu se totiž chystal odpovědět, že Bank of England byla informována o ústním sdělení ze strany francouzské vlády a o odpovědi francouzské vládě, přičemž hodlal dodat: „Jak už jsem uvedl, sám jsem si nanejvýš přál zabránit tomuto transferu, pokud by to bylo možné, a Bank of England o tom byla informována."[156] To ovšem Niemeyer ostře odmítl s tím, že to není pravda, neboť vzájemná konverzace pouze potvrdila, že v této záležitosti nelze vést s Bank of England diskuse ani jí dávat instrukce. A tak 27. června Simon poskytl v House of Commons mnohem zastřenější odpověď, podle níž byli britští ředitelé informováni jak o intervenci francouzské vlády, tak o postoji vlády britské.[157] Další parlamentní otázky a následné slovní přestřelky, v nichž však už jen velmi zřídka zaznělo cokoli nového, nebraly konce ani v červenci.[158]

S patřičnou noblesou se otázkou transferu československého zlata zabývala Sněmovna lordů – jen jednou (11. července), ale zato o to důkladněji, a nikoli formou poštěkávání a překřikování se, nýbrž ucelených, strukturovaných vyjádření. Zástupce vůdce labouristické opozice v House of Lords baron Strabolgi[159] nejprve poukázal na to, že celá událost vzbudila v britské veřejnosti údiv a později spíše rozmrzelost až odpor. Poté upozornil na některé odvrácené a dosud jen minimálně diskutované

153 *Tamtéž*. Niemeyerovo stanovisko z 21.6.1939; viz též *HC Deb*, Vol. 348, Col. 2010.

154 *BEA*, OV 4/101, Niemeyerovo stanovisko z 21.6.1939.

155 George Russell Strauss (1901–1993), vystudoval v Rugby, v letech 1929–1931 a opět od roku 1934 labouristický poslanec za North Lambeth. V Labour Party sdílel osud Stafforda Crippse, včetně vyloučení v roce 1939, od roku 1942 byl jeho parlamentním tajemníkem, v letech 1947–1951 ministrem zásobování.

156 *Tamtéž*, memorandum „B.I.S. and Czech Gold" z 20.6.1939.

157 *HC Deb*, Vol. 349, Col. 212–213.

158 Srv. *tamtéž*, Vol. 349, Col. 208–213, 27.6.1939; Col. 2433, 13.7.1939; Vol. 350, Col. 187, 18.7.1939.

159 Joseph Montague Kenworthy, baron Strabolgi (1886–1958), vystudoval ve Winchesteru a Royal Naval College, působil jako námořní důstojník, od roku 1919 poslanec (liberální a od roku 1926 labournistický) za obvod Central Hull. Byl vůdcem opozice v House of Lords a předsedou britské sekce Meziparlamentní unie.

souvislosti transferu: prezident BIS Beyen se chystal v nejbližší době odstoupit ze své funkce a dále pracovat v koncernu Unilevers. Přitom manažerem této společnosti v Londýně byl Franz Schicht, který si už stačil vydobýt reputaci organizátora německých nacistů v Londýně. Další Němec Paul Hechler, asistent generálního manažera BIS, byl ve skutečnosti Normanův a Niemeyerův chráněnec; oba britští bankéři se v roce 1937 zasazovali za jeho jmenování generálním manažerem, ale setkali se s tvrdou opozicí francouzských členů rady ředitelů BIS. Dále Strabolgi prohlásil, že ačkoli britští a francouzští ředitelé tvořili menšinu rady, měli zajisté možnost prosadit změny statutu pouhou hrozbou, že v opačném případě vyberou z BIS své vklady a odsoudí tak banku k insolvenci. Podle Strabolgiho se vláda zpočátku snažila celou záležitost ututlat, když podle jeho informací hodlal Duncan Sandys položit první otázku na toto téma v House of Commons už 15. května, ale finanční tajemník ministerstva financí kapitán Crookshank jej od toho úspěšně odradil. Dále lord Strabolgi působivě zpochybnil obvyklé vládní argumenty o bankovní morálce, etice mezinárodních financí atd., když zdůraznil, že ředitelé NBČS po invazi do Česko-Slovenska nejednali svobodně, nýbrž pod nátlakem. Přitom Strabolgi uvedl tři případy, kdy se za analogických okolností jednotlivé britské banky rozhodly uložené finanční fondy svým klientům nevydat (ruské vklady v několika bankách, vklad španělské centrální banky ve výši 1,25 milionu liber v době občanské války a rakouské vklady v Londýně po anšlusu). Opírat se pouze o stanovisko nejvyšších královských právníků, zdůrazňující závaznost haagské smlouvy z roku 1930, bylo podle řečníka absurdní vzhledem k tomu, že Německo tuto smlouvu nedodržuje už od roku 1932, a především se dopustilo vrcholně protiprávního činu (což je i stanovisko premiéra a ministra zahraničí) invazí do Česko-Slovenska. Za takových okolností je přece neobhajitelné, že britští zástupci v radě ředitelů BIS jednali ve vzduchoprázdnu a nekonzultovali britskou vládu.

Vládní stanovisko hájili zejména dlouholetý prezident Asociace britských bankéřů baron Wardington[160] a také čelný vládní *whip* (politik odpovědný za kázeň ve své straně) baron Templemore.[161] Prvně jmenovaný snesl řadu argumentů pro své tvrzení, že Bank of England a BIS jednaly správně, zatímco britská vláda se stejně tak správně zdržela zasahování do záležitostí BIS. Upozornil mimo jiné na to, že ředitelé NBČS čelili těsně po 15. březnu fatálnímu dilematu: buď rezignovat na své funkce, anebo dělat za oněch nešťastných okolností maximum. Nerezignovali a připojili své podpisy k těmto instrukcím. Následující Wardingtonovo tvrzení pak bezpochyby mělo

160 John William Beaumont Pease, baron Wardington (1869–1950), vystudoval v Marlborough a na oxfordské New College, od počátku století zastával čelné funkce v řadě britských bank (mj. Lloyds Bank) a bankovních asociací, ve 20. a 30. letech opakovaně zvolen prezidentem Asociace britských bankéřů.

161 Sir Arthur Claud Spencer Chichester, baron Templemore, Knight Commander of the Royal Victoria Order (K.C.V.O.), Distinguished Service Order (D.S.O.), Officer of (the Order of) the British Empire (O.B.E.), (1880–1953), vystudoval Harrow a vojenskou akademii v Sandhurstu, sloužil v burské válce, v Tibetu a ve Velké válce. V civilu (od roku 1924) působil mj. jako státní podtajemník na ministerstvu války (1927–1929) a za války jako hlavní vládní *whip* v House of Lords.

svou platnost: „Není to podle mého mínění jen otázka názoru, nýbrž otázka mravní integrity. Obviňujeme jiné národy z porušování slova a z popírání jejich slavnostních slibů z politických důvodů, jakmile jim to nejvíce vyhovuje, a doufám, že se nechystáme s nimi v tomto smyslu soutěžit. Věřím, že v jakékoli válce tohoto druhu by tato země byla zoufale handicapována."[162] Oba lordi zopakovali také mnoho argumentů, které už dříve použil sir John Simon v House of Commons. Poslední slovo však měl opět lord Strabolgi, když vyjádřil přesvědčení, že pokud by byla bývala vyvinuta snaha, aby tyto peníze neskončily v rukou současných zlodějů, byl by se také našel odpovídající způsob, jak tomu zabránit. „Předpokládejme, že mezi touto zemí a Německem by existoval válečný stav – a ministerský předseda sám řekl, že nejsme ve stavu míru; nejsme tedy ani v jednom, ani v druhém – tvrdila by vláda i tehdy, že je nucena dovolit, aby toto zlato opustilo tuto zemi, vzhledem ke statutu z roku 1930, který Německo nikdy nedodržovalo?"[163]

Válečný stav samozřejmě změnil i britský postoj k BIS a s ní souvisejícím mezinárodním smlouvám. Změna se přitom neomezila na prohlášení ministra financí v House of Commons, podle nějž se britští členové rady ředitelů BIS nadále neměli bez souhlasu jeho úřadu zúčastňovat žádného zasedání rady a v žádném případě se neměli setkávat se svými německými kolegy.[164] V úterý 10. října odpoledne se sir Otto Niemeyer dozvěděl z Banque de France, že podle informací získaných od Josefa Malíka se na základě nové žádosti následovnice NBČS chystá další transfer československého zlata v hodnotě asi 1,75 milionu liber z kont BIS, tentokrát v Amsterdamu a Bernu, do říšské banky. Podle další informace z Paříže bylo přitom zlato za dalších padesát milionů francouzských franků (asi 350 tisíc liber) uloženo v Basileji. Guvernér Norman se po předchozích zkušenostech rozhodl neprodleně informovat ministra financí, a tak se ještě téhož večera konala na ministerstvu schůzka, jíž se vedle Normana a Simona zúčastnili také ministr zahraničí Halifax, ministr bez portfeje sir Maurice Hankey[165] a dva úředníci ministerstva – Frederick Phillips a druhý tajemník R. V. Hopkins. Jednání mělo, alespoň podle Normanova záznamu, dosti bouřlivý průběh: ačkoli Norman prohlásil, že dostane-li patřičné instrukce od britské vlády, je ochoten poslat Beyenovi do Basileje žádost, aby instrukcím nevyhověl, nakonec ještě na chvíli zvítězily politické ohledy, i když tentokrát mnohem závažnější. Přítomní ministři prosadili, aby byla nejprve prostřednictvím velvyslance

162 *House of Lords Debates*, Vol. 114, Col. 57.

163 *Tamtéž*, Col. 60–61. Celá debata viz *tamtéž*, Col. 50–61.

164 *HC Deb*, Vol. 352, Col. 554, 12.10.1939.

165 Sir Maurice Paschal Alers Hankey, od roku 1938 baron Hankey, G.C.B., G.C.M.G., G.C.V.O., (1877–1963), vystudoval v Rugby a na Royal Naval College v Greenwichi. V letech 1912–1938 byl tajemníkem Výboru imperiální obrany a současně tajemníkem kabinetu (1916–1938). Působil jako britský tajemník na řadě mezinárodních konferencí, mj. v Paříži (1919) a ve Washingtonu (1921), na pěti imperiálních konferencích atd. V letech 1938–1939 byl vládním ředitelem Suezského průplavu a 1939–1940 ministrem bez portfeje ve válečném kabinetu. V Churchillově vládě byl kancléřem lancasterského vévodství (1940–1941) a vrchním pokladníkem (1941–1942), později předsedou několika specializovaných vládních výborů.

v Paříži sira Erika Phippse[166] konzultována francouzská vláda.[167] Telegram do Francie zdůrazňoval, že britská vláda je připravena instruovat Niemeyera a Normana, aby proti transferu protestovali, pokud se k nim ovšem připojí francouzští členové rady ředitelů. Zároveň však Simon a Halifax viděli v takovém postupu značná rizika: dalo se totiž předpokládat, že Beyen, který podle jejich přesvědčení bude chtít i tentokrát standardně dostát obdrženým instrukcím z Prahy, se v případě protestu rozhodne informovat ostatní ředitele. Německá vláda se tak dozví, že Británie a Francie se snaží znemožnit transfer, který by BIS jinak provedla. Neučiní z toho Němci záminku pro hrozbu obsazení Basileje a BIS, či snad dokonce pro akci proti Švýcarsku či Holandsku? Bylo možné očekávat, že neutrální země by pak požadovaly, aby spojenci ustoupili – s argumentem, že vlastně jen ignorují protokoly chránící BIS před zásahy do její činnosti. Phipps měl urychleně vyhledat ministerského předsedu Daladiera a vysvětlit mu, že britská vláda sice je připravena dát zmíněné instrukce britským ředitelům, nicméně obě vlády by měly zvážit s tím spojená rizika. Francouzská odpověď však byla zásadová: válečný stav znamená více než politické úvahy, a proto francouzská vláda už instruovala francouzské ředitele, aby udělali vše pro to, aby zabránili transferu.[168]

V pátek 13. října tedy putovala také z Londýna do Basileje depeše, v níž Niemeyer a Norman – z pověření britské vlády – nanejvýš naléhavě žádali Beyena, aby odmítl chystaný transfer. Beyen však následujícího dne lakonicky odpověděl, že už tak učinil ve středu na základě právně nejasného následnictví České národní banky, na něž už byla Praha upozorněna před několika měsíci.[169] Nicméně stanovisko britských a francouzských ředitelů hodlal Beyen zohlednit v případě, že by Berlín či Praha v celé věci na basilejské sídlo banky nadále naléhaly.[170] Beyenovo stanovisko ohledně právní nejistoty posílil i následný Malíkův formální protest, jakkoli i prezident Beyen choval k Josefu Malíkovi obecně sdílenou nedůvěru.[171] Nakonec však nebylo zapotřebí, aby Beyen těchto podpůrných argumentů použil, neboť Němci sami stáhli svou žádost o transfer. V polovině listopadu si pak prezident BIS v Paříži v rozhovoru s předsedou rady ředitelů Niemeyerem pochvaloval, že celkový postoj Němců k BIS je až neoby-

166 Sir Eric Clare Edmund Phipps, G.C.B., G.C.M.G., G.C.V.O., (1875–1945), vystudoval na King's College v Cambridge, od roku 1899 působil v diplomatických službách – mj. v Konstantinopoli, Římě, Petrohradě, Madridu a Paříži. Zúčastnil se Pařížské mírové konference, byl asistentem státního podtajemníka ve Foreign Office (1919–1920), kancléřem vyslanectví v Bruselu (1921–1922), vyslancem ve Francii (1922–1928) a v Rakousku (1928–1933), a především velvyslancem v Berlíně (1933–1937) a Paříži (1937–1939).

167 *BEA*, OV 4/101, Normanův záznam událostí 10. a 11. října z 11.10.1939.

168 *PRO*, T 160/1417, Halifaxova depeše Phippsovi č. 378 z 10.10.1939; Phippsovo telefonické sdělení pro Foreign Office z 12.10.1939.

169 Ke změně názvu z „Národní banka česko-slovenská" na „Národní banka pro Čechy a Moravu" bohužel došlo až v dubnu 1939, tj. po provedení transferu 23 tun zlata.

170 *Tamtéž*, Niemeyerova a Normanova depeše Beyenovi z 13.10.1939; Beyenova depeše Niemeyerovi č. 236 ze 14.10.1939.

171 Srv. FEIERABEND, K. L.: *Politické vzpomínky*, Brno, Atlantis 1994, 1996, 2. sv., s. 34–35; 3. sv., s. 12, 138–139, 204; viz též *PRO*, FO 371/38929, C 3211, C 1680,C 1795/224/12; viz též *BEA*, OV 4/101, z Niemeyerova záznamu jeho rozhovoru s Beyenem dne 19.11.1939.

čejně vstřícný.[172] Je skutečně s podivem, že tomu tak bylo i v následujících letech: vždyť během války splatila říšská banka BIS v rámci úrokových plateb za předválečné investice v Německu celkem 7,8 tuny zlata.[173]

„Druhý život" československého zlata

Poválečné osudy československého zlata byly neméně dramatické. Bezprostředně po válce byla zajištěna (a záhy z nemalé části rozkradena) velká část zlata, které nacisté uloupili v různých evropských zemích. V prosinci 1945 byla na pařížské konferenci o reparacích založena trojstranná americko-britsko-francouzská komise pro návrat zlata oloupeným zemím. Jejím úkolem bylo shromáždit zlato zajištěné nejen spojeneckými okupačními silami v Německu, ale rovněž převedené za války do neutrálních zemí, a z tohoto kvanta pak odškodnit poměrným dílem jednotlivé země.[174] Československo, jehož vláda se už v londýnském exilu pochopitelně zabývala problémem ztraceného zlata, požádalo o návrat více než 45 tun drahého kovu, přičemž trojstranná komise uznala téměř celé toto množství jako legitimní požadavek (přesně 43 999,4 kilogramů).[175] Vlastně tak *de facto* akceptovala československou právní interpretaci, podle níž události po 17. září 1938 ve vztahu k Československu byly buď přímou agresí nebo k nim došlo pod hrozbou síly, a tudíž byly z hlediska mezinárodního práva neplatné. Z poměrné částky více než 24 tun, které měly být Československu navráceny, bylo šest tun předáno v roce 1948. Návrat dalších 18,4 tun, uložených jednak ve Spojených státech (8,2 tuny), jednak v Británii (10,2), zablokovala zejména americká vláda vzhledem k tomu, že americkým občanům a firmám nebyla po únoru 1948 vyplacena náhrada za zkonfiskovaný majetek. Následovala více než tři desetiletí jednání, která byla několikrát na delší dobu přerušena a nakonec vyústila v návrat 18,4 tun československého měnového zlata 20. února 1982. Smlouva ze 6. listopadu 1981, která tento transfer zlata v aktuální hodnotě zhruba 250 milionů dolarů umožnila, byla hodnocena jako velmi výhodná pro americkou stranu. Nejenže vcelku bezprecedentně ukládala československé straně uhradit americkým žadatelům ztráty z poválečného období v plné výši, ale dokonce tuto sumu navyšovala o úroky – celkem se jednalo o 81,5 milionů dolarů. Dále mělo Československo zaplatit 4,87 milionu dolarů za vybavení přejaté v roce 1946 od 3. americké armády a uvolnit zmrazené účty amerických bank v Československu po roce 1948 v celkové výši jeden milion dolarů. Americká strana se na oplátku zavázala uvolnit zablokovaný československý majetek a nebránit jeho transferu do Československa.[176]

172 *Tamtéž.*

173 CLEMENT, Piet: The Bank for International Settlements during the Second World War. In: *Nazi gold*, s. 49.

174 Tamtéž, s. 55.

175 KUBŮ, E.: Czechoslovak gold reserves..., s. 248.

176 Viz blíže PECHOTA, Vratislav: The 1981 U.S.-Czechoslovak Claims Settlement Agreement: An

Jakkoli byly podmínky navrácení československého zlata výhodné pro americkou stranu, je třeba podotknout, že 18,4 tun zlata znamenalo vítanou finanční injekci pro komunistický režim v Československu, který toho času mimo jiné sanoval dodávkami zbraní i jiným způsobem hned několik zemí aktivně podporujících terorismus v různých částech světa (Libye, Sýrie atd.) a sám na svém území cvičil příslušníky protizápadně orientovaných teroristických bojůvek. Připočteme-li k tomu fakt, že také legitimita a svým způsobem i legalita komunistické vlády v Československu byly více než sporné, je možné označit rozhodnutí americké administrativy vedené zatvrzelým antikomunistou Ronaldem Reaganem za přinejmenším stejně kontroverzní jako uplatňování legalistických argumentů ze strany britského ministra financí Johna Simona a jeho kolegů o čtyři desetiletí dříve.

Ale vraťme se ještě jednou do Británie. Není a ani na britské politické scéně jara a léta roku 1939 nebylo pochyb o tom, že posílení německého hospodářství o šest milionů liber bylo ve svých důsledcích katastrofální. Je také zřejmé, že březnový transfer československého zlata se v Británii i ve Francii během jarních měsíců proměnil v natolik závažný skandál, že jeho „opomíjení" v pracích o politice demokratických mocností vpředvečer války či o posledních předválečných měsících jako takových ze strany tolika historiků není vůči čtenářům právě korektní. Ve výsledných textech totiž zeje nezanedbatelná trhlina. Při detailnějším zkoumání sporného transferu československého zlata *ad fontes* se také rozplývá zažitý obraz zlolajné politiky britské vlády, která se i po okupaci Československa chystala usmiřovat Hitlera dalšími „dary" na úkor Československa, respektive tak signalizovala „novou vlnu" politiky appeasementu. Naopak vystupuje do popředí konfrontace myšlení bankovně-finančního světa s jeho právními, ale rovněž ekonomickými (německé splácení úroků BIS) prioritami a hlubokým přesvědčením o správnosti vlastního konání v souladu se zákony branže na jedné straně, se světem britské politiky na straně druhé. Britská vládní místa byla se zpožděním nucena podávat nepříliš uspokojivá vysvětlení, proč proti březnovému transferu nezasáhla. Avšak jen pokud bychom přistoupili na riskantní hru na téma „co by se stalo kdyby", snad bychom mohli dedukovat – ať už z parlamentních prohlášení Johna Simona a jeho kolegů, případně také ze zprvu poněkud váhavé reakce na říjnovou německou žádost o další transfer – hypotetickou reakci britské vlády v případě, že by bylo bývalo v její moci včas zasáhnout. Odpověď se zdá být jednoznačná.[177] Nicméně taková dedukce je vždy sporná a zohlednění říjnové váhavosti by nebylo zcela fér: tehdy už nastala nejen jiná situace (válečný stav), ale také byla v sázce jiná rizika (reálná hrozba německé ozbrojené akce proti neutrálním zemím),

---

Epilogue to Postwar Nationalization and Expropriation Disputes. In: *American Journal of International Law*, roč. 76, č. 3 (1982), s. 639–653.

177 Srv. analýzu Eduarda Táborského „Československé zlato uložené u Banky pro mezinárodní platy" v *AMZV ČR*, Londýnský archiv, karton 209. Autor si klade hned několik spekulativních otázek, přičemž v té nejzávažnější dedukuje, „že je velmi nepravděpodobné, že by Bank of England nebyla transakci pozastavila a popřípadě se sama neobrátila na Arbitrální tribunál, kdyby jí takovéto přání britské vlády bylo bývalo oznámeno". Ve skutečnosti však Bank of England nehodlala ani poskytnout vládě informace o kontech BIS v Londýně.

jejichž zvážení bylo jistě namístě. Naopak z vyjádření lorda Halifaxe, a zvláště Johna Simona na přelomu března a dubna 1939 je zřejmé, že – byť se zpožděním a poněkud váhavě – zjišťovali možnosti, zda a jak by se dalo transferu zamezit, nicméně nebyli kvůli tomu připraveni uvalit embargo na veškeré zlato na kontech BIS v Londýně. Opoziční část britského politického spektra pak březnovou transakci jednoznačně odsoudila bez ohledu na jakékoli právní formule a nakonec ji učinila jedním z důležitých argumentů pro poválečné znárodnění Bank of England.

Z labouristických, liberálních, ale částečně i konzervativních politických kruhů se v jarních měsících roku 1939 stále silněji ozývaly hlasy volající po rezistenci německé expanzi. V obecné rovině se to netýkalo jen stále silnější části parlamentu, ale rovněž Foreign Office i části Konzervativní strany. Tragédii Československa je fakt, že i v důsledku této relativně méně významné epizody sehrálo opět spíše úlohu jednoho z katalyzátorů následné změny politiky demokratické velmoci, než aby bylo samo a včas objektem skutečného zájmu této politiky. Parlamentní ozvěny transferu časově zapadaly do období, v němž parlament stále důrazněji požadoval kontrolu zahraničněpolitických aktivit britské vlády a trval na tom, aby dostála svým závazkům, jež přijala mimo jiné v reakci na německou okupaci českých zemí. Stále častěji byly žádány záruky, že neformální kontakty s německými vyjednavači nevyústí v zásadní zahraničněpolitický obrat ani ve finanční „odměny" za efemérní německá ujištění o vstřícnosti a mírumilovnosti. Ani tak silný muž britské politické scény, jakým nesporně byl Neville Chamberlain, nemohl tento tlak v konečném důsledku ignorovat, přestože sám byl spíše přívržencem hledání smířlivých řešení sílícího mezinárodního napětí.[178] Jestliže v tomto procesu, který nakonec vyústil v britské vyhlášení války Německu 3. září 1939, sehrálo i československé zlato určitou úlohu, byla to patrně jeho „nejskvělejší hodina".

178 Viz asi nejdůkladněji PARKER, R. A. C.: *Chamberlain and Appeasement*...

Britská pomoc uprchlíkům z Československa od okupace do vypuknutí války v roce 1939

Hana Velecká

Emigrace z ČSR v této době byla pouze malou a nejnovější epizodou rozsáhlého uprchlického proudu z třetí říše. Britská politika vůči ní tak byla limitována staršími závazky k mnohem většímu množství německých a rakouských uprchlíků. Velká Británie jako signatářka mnichovské dohody, jež stála na počátku této emigrace, si byla vědoma své zodpovědnosti, a proto se rozhodla jí částečně pomoci. Její pozice však byla značně ztížena neochotou ostatních zemí podílet se na řešení uprchlického problému. Cílem tohoto příspěvku je zmapovat zejména činnost britských dobrovolných organizací, které nesly hlavní zátěž péče o uprchlíky, a ač se již záhy ocitly ve vážných finančních problémech, dokázaly přimět vládu k finanční spoluúčasti, dostát svým závazkům a zachránit tisíce lidí před perzekucí či smrtí v nacistické říši.

Literatura vztahující se k tomuto tématu a období není příliš početná. Nejvýznamnější jsou práce Petera Heumose,[1] který využil materiály jak anglické, tak sudetoněmecké provenience a obrovské množství české a zahraniční literatury. Významná je loňská kniha Louise Londonové o vztahu britské vlády k evropské židovské emigraci,[2] jejíž jedna kapitola je věnována přímo Československu v období od Mnichova

---

1 HEUMOS, Peter: *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten 1938–1945: Politisch-soziale Struktur, Organisation und Asylbedingungen der Tschechischen, jüdischen, deutschen und slowakischen Flüchtlinge während des Nationalsozialismus. Darstellung und Dokumentation.* (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, sv. 63.) München, Oldenbourg 1989; TÝŽ: Flüchtlingslager, Hilfsorganisationen, Juden im Niemandsland: Zur Flüchtlings- und Emigrationsproblematik in der Tschechoslowakei im Herbst 1938. In: *Bohemia*, sv. 25, č. 2 (1984), s. 245–275; TÝŽ: Soziale Aspekte der Emigration aus der Tschechoslowakei 1938–1945. In: BECHER, Peter – HEUMOS, Peter: *Drehscheibe Prag: Zur deutschen Emigration in der Tschechoslowakei 1933–1939.* (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, sv. 75.) München, Oldenbourg 1992, s. 181–198.

2 LONDON, Louise: *Whitehall and the Jews, 1933–1948: British immigration policy, Jewish refugees and the Holocaust.* Cambridge, Cambridge University Press 2000.

do vypuknutí druhé světové války. Podobnému tématu se věnovaly i čtyři starší práce Yvonne Kappové a Margaret Mynattové, Ari Joshuy Shermana, Bernarda Wassersteina a Meiera Sompolinského,[3] v nichž byla ovšem problematika českých (případně slovenských) uprchlíků a českých Židů zmiňována jen okrajově, zatímco v první řadě byla věnována pozornost německým a rakouským emigrantům a posléze částečně sudetským Němcům. Podobně je tomu i v dalších zahraničních pracích zabývajících se vztahem Velké Británie k uprchlíkům či židovské emigraci do Palestiny. Handicapem těchto knih je to, že vycházejí téměř výhradně pouze z britské pramenné základny.

V roce 1971 byl publikován druhý díl třídílné práce *The Jews of Czechoslovakia*,[4] v němž je několik příspěvků týkajících se židovské emigrace. Kurt R. Grosmann, jeden z jejích autorů, se tomuto tématu věnoval i v jiné, obsáhlejší práci.[5] Na české straně je pak nutné zmínit studie Bohumila Černého.[6] Konkrétně sudetoněmecké emigraci se věnují sudetoněmečtí či němečtí autoři. Za všechny je třeba připomenout alespoň Wenzela Jaksche a Waltera Kolarze, Martina K. Bachsteina, Leopolda Grünwalda, Andrewa Amstättera atd.[7] Partikulárními problémy se zabýval Lawrence Darton (pomocné aktivity církve kvakerů), knihy vzpomínek dětí na jejich emigraci do Velké Británie sestavili v roce 1966 Karen Gershonová a v roce 2000 Mark J. Harris a Deborah Oppenheimerová.[8]

---

3 KAPP, Yvonne – MYNATT, Margaret: *British Policy and the Refugees, 1933–1941*. London, Frank Cass 1997. (Kniha byla z největší části napsána v druhé polovině roku 1940 jako kritika politiky britské vlády vůči uprchlíkům.) SHERMAN, Ari Joshua: *Island Refuge: Britain and Refugees from the Third Reich 1933–1939*. London, Frank Cass 1994 (první vydání je z roku 1973); WASSERSTEIN, Bernard: *Britain and the Jews of Europe 1939–1945*. Oxford, Oxford University Press 1988 (první vydání je z roku 1979, nejnovější pak z roku 1999); SOMPOLINSKY, Meier: *Britain and the Holocaust: The Failure of Anglo-Jewish Leadership?* Brighton – Portland, Sussex Academic Press 1999.

4 *The Jews of Czechoslovakia: Historical Studies and Surveys*, 2. díl. New York, Society for the History of Czechoslovak Jews 1971.

5 GROSSMANN, Kurt R.: *Emigration: Geschichte der Hitler-Flüchtlinge 1933–1945*. Frankfurt/M., Europäische Verlagsanstalt 1969. (Tato kniha je z velké části vzpomínková, protože K. R. Grossmann založil ve 30. letech jeden z pomocných výborů a aktivně se podílel na pomoci uprchlíkům.)

6 ČERNÝ, Bohumil: Emigrace Židů z Českých zemí v letech 1938–1941. In: KÁRNÝ, Miroslav – KÁRNÁ, Margita (ed.): *Terezínské studie a dokumenty*, 1997. Praha, Nadace Terezínská iniciativa 1997, s. 55–71; TÝŽ: Německá sociálně demokratická dělnická strana v ČSR a emigrace 1938/39. In: *Český časopis historický*, roč. 95, č. 3–4 (1997), s. 655–678.

7 JAKSCH, Wenzel – KOLARZ, Walter: *England and the Last Free Germans: The Story of Rescue*. London 1941; BACHSTEIN, Martin K.: *Wenzel Jaksch und die sudetendeutsche Sozialdemokratie*. (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, sv. 29.) München, Oldenbourg 1967; TÝŽ: *Menschen in Exil: Eine Dokumentation der sudetendeutschen sozialdemokratischen Emigration 1938–1945*. Stuttgart, Seliger-Archiv 1977; GRÜNWALD, Leopold: *Sudetendeutscher Widerstand gegen Hitler*. (Veröffentlichungen des Sudetendeutschen Archivs, sv. 12.) München, Verlagshaus Sudetenland 1978; AMSTÄTTER, Andrew: *Tomslake: Die Geschichte der sudetendeutschen Sozialdemokraten in Kanada*. Euskirchen, Tony Grundler 1995.

8 DARTON, Lawrence: *An Account of the Work of the Friends Committee for Refugees and Aliens, first known as the Germany Emergency Committee of the Society of Friends 1933–1950*. London,

Zároveň nelze opomenout závěrečnou zprávu o činnosti československou vládou zřízeného Ústavu pro péči o uprchlíky, kterou vypracoval jeho zaměstnanec Jaroslav Šíma, a vzpomínky dvou nejvýznamnějších britských humanitárních pracovníků Roberta J. Stopforda a Doreen Warrinerové.[9]

Ve svém příspěvku se snažím využít materiálů jak zahraniční, tak české provenience ve snaze podat co možno nejúplnější obraz sledovaného tématu a komplexně shrnout problematiku, která byla částečně zpracována ve výše zmíněných pracích.

Akce na pomoc uprchlíkům v období druhé republiky

Nástup nacistů k moci v Německu vyvolal velkou vlnu uprchlíků, kteří se záhy stali celoevropským problémem. Společnost národů reagovala v roce 1933 zřízením Úřadu vysokého komisaře pro uprchlíky přicházející z Německa. Prvním vysokým komisařem se stal Američan James G. McDonald, kterého v prosinci 1935 nahradil Angličan Herbert Emerson.[10] Krize se prohloubila v roce 1938 po anšlusu Rakouska. Možnostmi řešení se zabývala v červenci konference v Evianu, na níž byl ustaven Mezivládní výbor pro uprchlíky (*Inter-Governmental Committee on Refugees* – IGCR), jehož prvním ředitelem byl Američan George S. Rublee. Konference stanovila kategorie uprchlíků, které měl výbor podpořit. Od ledna 1939 pak jako ředitel IGCR a zároveň vysoký komisař pro uprchlíky působil Herbert Emerson.[11]

Ve Velké Británii vedl vzrůstající počet uprchlíků po obsazení Rakouska Němci k vytvoření Koordinačního výboru pro uprchlíky (*Co-ordinating Committee for Refugees* – CCR). Založen byl z iniciativy ministerstva vnitra (*Home Office*) jako nadstavbový výbor organizací zabývajících se uprchlíky z říše, jejichž zájmy měl vůči vládě hájit.[12]

Mnichovská dohoda výrazně zhoršila uprchlický problém. Odcházet začali Němci a Rakušané, kteří ve třicátých letech nacházeli azyl v Československu, a za nimi následovali odpůrci Konrada Henleina z řad sudetských Němců, kteří museli uprchnout ze Sudet do československého vnitrozemí. Velká Británie za této situace

---

Friends Committee for Refugees and Aliens 1954; GERSHON, Karen (ed.): *We came as Children: A Collective Autobiography*. London, Victor Gollancz Ltd. 1966; HARRIS, Mark J. – OPPENHEIMER, Deborah: *Into the arms of strangers: Stories of the Kindertransport*. London, Bloomsbury 2000 (tato kniha vznikla paralelně s dokumentárním filmem).

9 ŠÍMA, Jaroslav: *Československí přistěhovalci v letech 1938–1945: Příspěvek k sociologii emigrace a teorii sociální péče*, Praha 1945, s. 34; WARRINER, Doreen: Winter in Prague. In: *Slavonic and East European Review*, roč. 62, č. 2 (1984), s. 209–239; CHALUPA, Aleš: Pražský rok Roberta J. Stopforda: Vzpomínky na léta 1938–39. In: *Sborník národního muzea v Praze* (Řada A – Historie), č. 2 (1988), s. 114 (originální strojopis Stopfordových pamětí je uložen v *Imperial War Museum*, London (dále IWM), Stopford Collection, karton 1, 67/118/1).

10 WASSERSTEIN, B.: *Britain and the Jews...*, s. 8.

11 *Tamtéž*, s. 9; SHERMAN, A. J.: *Island Refuge*, s. 119, 221.

12 *Tamtéž*, s. 99. V lednu 1939 byl výbor zreformován a v jeho čele stanul lord W. M. Hailey, který se poté významně podílel i na pomoci uprchlíkům z ČSR. Lord Hailey byl v minulosti guvernérem indického Paňdžábu. *Tamtéž*, s. 215 n.

zostřila svou přistěhovaleckou politiku a dala najevo, že nové sudetoněmecké emigraci již nemá zájem ani možnosti pomáhat, neboť je plně vytížena podporou německé a rakouské emigrace. Své zodpovědnosti za pomnichovské problémy Československa si však byla vědoma, a proto se uvolila udělit sudetským Němcům tři sta padesát víz k dočasnému pobytu[13] a již v říjnu také začala jednat s československou vládou o půjčce, jejíž část by mohla být použita na pomoc emigraci. V této souvislosti zřídila při britském vyslanectví v Praze funkci zodpovědného úředníka pro záležitosti uprchlíků. Stal se jím Robert J. Stopford,[14] jehož úkolem bylo vyřizovat náležitosti týkající se emigrace a informovat britskou vládu o situaci v ČSR. Měl taktéž prošetřit zprávy, které hovořily o vracení uprchlíků ze Sudet zpět na německé území.

Zatímco se vedla československo-britská jednání o finanční pomoci, staraly se o uprchlíky většinou nově vzniklé dobrovolné organizace a fondy, kterým začala spontánně posílat peníze britská veřejnost. Záhy vyslaly do Prahy své zástupce a zřídily si tam delegatury. Pomáhaly i církve a odbory. Již 5. října 1938 londýnský starosta Harry Twyford založil Fond londýnského starosty (*Lord Mayor of London Fund*), následoval News Chronicle Fund v čele s Walterem Laytonem, zřízený britským listem *News Chronicle*.

Koncem října vznikl Britský výbor pro uprchlíky z Československa (*British Committee for Refugees from Czechoslovakia* – BCRC) v čele s předsedou Ewartem G. Culpinem (byl též členem výkonného výboru ve Fondu londýnského starosty), místopředsedkyní Mary Ormerodovou[15] a čestnou tajemnicí Margaret Laytonovou. Jeho zástupkyní v Praze se stala Doreen Warrinerová.[16] Tato organizace byla pro zajišťování emigrace a podporu uprchlíků na půdě Velké Británie klíčová. Své zástupce vyslali do Československa i britští kvakeři (*Society of Friends*),[17] kteří zřídili v Londýně speciální

13 WARRINER, D.: Winter in Prague, s. 212; SHERMAN, A. J.: *Island Refuge*, s. 148; KAPP, Y. – MYNATT, M.: *British Policy*..., s. 19; LONDON, I.: *Whitehall and the Jews*, s. 148.

14 Robert Jemmett Stopford (1895–1978) byl zaměstnancem státní pokladny, resp. ministerstva financí (*Treasury*). V létě roku 1938 pobýval v ČSR jako člen Runcimanovy mise. Po Mnichovu se do země vrátil jako britský spojovací úředník pro záležitosti uprchlíků. Po návratu do Londýna v květnu 1939 pracoval opět v Treasury, posléze se stal finančním poradcem britského velvyslanectví ve Washingtonu a od roku 1943 do konce války poradcem na ministerstvu války (*War Office*).

15 Mary Ormerodová byla místopředsedkyní BCRC a tajemnicí CCR. Zároveň byla kvakerka a pracovala jako pokladnice v Německém záchranném výboru (*Germany Emergency Committee*).

16 Doreen Warrinerová (1904–1972) byla v letech 1933–1938 asistentkou ekonomie na londýnské univerzitě. Posléze pracovala pro BCRC a během války pro ministerstvo válečného zásobování, pak ministerstvo výživy a později pro oddělení politického zpravodajství ministerstva zahraničí (*Foreign Office*). V roce 1941 byla za svou práci pro uprchlíky oceněna Řádem britského impéria.

17 Křesťanské společenství kvakerů (oficiálním názvem Society of Friends) bylo založeno v roce 1652 v Anglii. Po následných perzekucích se přesunulo ponejvíce do Severní Ameriky. Kvakeři vždy zdůrazňovali lidskou důstojnost, rovnost a lidská práva. Patří k zastáncům pacifismu. V případě, že dojde k válečnému konfliktu, aktivně se účastní zdravotnické služby (poskytují ambulance a zdravotníky) a humanitárních akcí. I mimo válku pomáhají uprchlíkům a účastní se sociálních programů. V období před druhou světovou válkou a během ní patřili k nejdů

Československý výbor v čele s Barbarou Duncan Harrisovou.[18] Věnovali se především shánění víz, posléze uprchlíky podporovali na britské půdě a zařizovali pro ně zemědělské školení jako přípravu pro další emigraci buď na soukromých farmách nebo ve střediscích, na jejichž zřizování se podíleli.[19]

Vzhledem k tomu, že se z pohraničí do vnitrozemí valily desetitisíce lidí a začínala zima, stávala se situace kritickou. Československá vláda proto vládním nařízením z 11. listopadu 1938 zřídila Ústav pro péči o uprchlíky (ÚPU) při ministerstvu sociální a zdravotní správy, který začal koordinovat pomocné akce. Zajišťoval jednak podporu uprchlíků z pohraničí na území zbytku republiky, včetně rozdělování finančních prostředků, ale měl i vystěhovalecký odbor, který začal organizovat emigraci.[20]

Na podzim 1938 také Světové hnutí pro záležitosti dětí z Německa (*The World Movement for the Case of Children from Germany*) a britská sekce Fondu Zachraňte děti (*Save the Children Fund*) započaly s organizováním emigrace židovských dětí, nejdříve pouze z Německa a Rakouska. Vedle toho působilo i židovské hnutí Youth Aliayah, které se staralo o vyškolování mladých Židů v zemědělství za účelem usídlení v Palestině.[21] Zařizovat emigraci pro židovské děti z ČSR začal od prosince 1938 Nicolas Winton ve spolupráci s BCRC a jeho pracovníkem Martinem Blakem. Pro každé dítě ve věku do sedmnácti let bylo nutno získat záruku padesáti liber a náhradní rodinu, poté již nebyl problém obdržet britské povolení ke vstupu do země a pobytu. Transporty těchto dětí začaly odjíždět z Prahy v březnu.[22] Paralelně s nimi začal v Československu pracovat Trevor Chadwick, který také doprovázel jeden z prvních leteckých transportů, jež byly vypraveny těsně před okupací.[23]

Britské humanitární organizace společně se svými českými protějšky pod vedením československé vlády financovaly zejména péči o uprchlíky z pohraničí. Nejvíce peněz vyplatil Fond londýnského starosty, který dotoval ÚPU a dával peníze i na činnost BCRC, jemuž poukázal celkem osmdesát tisíc liber. Z těchto peněz byla financována především emigrace rodin vybraných tří set padesáti sudetoněmeckých uprchlíků.[24] Za rok 1938 vyplatil fond ve prospěch československých uprchlíků 360 tisíc liber a celkem pak sesbíral 528 510 liber.[25] Fond londýnského starosty byl v mezidobí od

ležitějším pomocným organizacím a výrazně pomáhali i uprchlíkům z ČSR. V roce 1947 obdrželi američtí a britští kvakeři Nobelovu cenu míru.

18 DARTON, L.: *An Account of the Work...*, s. 57 n.

19 *Tamtéž*, s. 60–62; *Library of the Religious Society of Friends* (*LRSF*), London, Friends Service Council (FSC), Minutes of German Emergency Committee.

20 ŠÍMA, J.: *Československí přestěhovalci v letech 1938–1945*, s. 34; ČERNÝ, B.: Německá sociálně demokratická dělnická strana..., s. 668.

21 HARRIS, M. J. – OPPENHEIMER, D.: *Into the arms of strangers*, s. 9–11.

22 *Tamtéž*, s. 15; GISSINGOVÁ, Věra: *Perličky dětství*. Praha, Odeon 1992, s. 8 n.

23 GERSHON, K. (ed.): *We came as Children*, s. 22; ČERNÝ, B.: Německá sociálně demokratická dělnická strana..., s. 673.

24 HEUMOS, P.: *Die Emigration...*, s. 41; *Public Record Office*, London (dále *PRO*), Foreign Office (FO) 371, 24087, W 11591/977/48, Final Report of the Lord Mayor's Czech Refugees Fund, červenec 1939; *tamtéž*, Home Office (HO) 294/66, dopis R. G. Pinneyho H. Bunburymu z 10.7.1939.

25 *Tamtéž*, FO 371, 24087, W 11591/977/48, Final Report of the Lord Mayor's Czech Refugees Fund, červenec 1939.

Mnichova do uzavření smlouvy o půjčce a daru (viz níže) nejvýznamnějším fondem podporujícím uprchlíky. News Chronicle Fund sebral celkem 44 500 liber, z nichž pro ČSR použil 26 500 liber.[26]

Ústav pro péči o uprchlíky od počátku organizoval emigraci pro skupiny i jednotlivce a v lednu 1939 byl pověřen prováděním vystěhovalecké akce dle československo-britské finanční smlouvy o půjčce osmi milionů liber na rekonstrukci a daru čtyř milionů liber na vystěhovalectví. Z něj bylo půl milionu liber rezervováno na vystěhovalectví do Palestiny. Peníze byly určeny jednak pro osoby, které měly před 21. květnem 1938 bydliště na některém z později odstoupených území Československa a posléze nalezly útočiště v okleštěné republice, avšak nemohly optovat pro ČSR anebo by se zde nemohly uživit, jednak pro osoby s německou nebo rakouskou státní příslušností, které našly před 30. zářím 1938 azyl na území Československa.[27] Jako britský styčný úředník začal fungovat Robert J. Stopford, jeho zástupcem se stal Walter Creighton.

Praxe v přidělování peněz byla následující: Do 18. února 1939 byly valuty poskytovány ze zásob Národní banky česko-slovenské. Po tomto datu, kdy zahájila činnost britská pomocná akce, byly přidělovány peníze z daru těm, kteří vyhovovali podmínkám československo-britské smlouvy. Ostatní uprchlíci dostávali peníze nadále od Národní banky. Bance byly z daru také uhrazeny valuty, které vydala od 15. října 1938 na vystěhovalce, na něž se vztahovaly podmínky lednové smlouvy.[28]

Ústav pro péči o uprchlíky přijímal žádosti zájemců o vystěhovalectví a zkoumal, zda vyhovují stanoveným podmínkám. Žadatelé následně složili peníze u poštovní spořitelny, nato obdrželi potvrzení ÚPU pro Národní banku, aby jim vydala valuty. V Londýně byly čtyři miliony liber deponovány u Bank of England na jméno Národní banky česko-slovenské. Peníze byly rozdělovány takto: Kdo neměl vlastní prostředky, obdržel od ÚPU zdarma částku dvou set liber na usídlení a určitou sumu na dopravu.[29] Kdo disponoval finanční hotovostí, poukázal tuto částku v korunách ÚPU a posléze za ni dostal ekvivalentní sumu v librách. Dále si mohl koupit ještě další libry, ale s velkými srážkami. Z peněz vyplacených majetnějšími uprchlíky a ze srážek pak byli financováni ti, kteří zůstali bez prostředků. Se Stopfordem bylo ujednáno, že Bank of England bude peníze uvolňovat postupně po sto tisících librách. Prováděním finančních transakcí byly v Praze pověřeny Anglo-československá banka a Živnostenská banka, které ve prospěch ÚPU zřídily zvláštní účty.[30]

---

26 *Tamtéž*. HO 294/41, dopis W. Laytona H. Bunburymu ze 4.8.1939.

27 Agreements between His Majesty's Government in the United Kingdom, the Government of the French Republic and the Government of the Czecho-Slovak Republic regarding Financial Assistance to Czecho-Slovakia. Smlouva byla uzavřena 27.1.1939 v Londýně.

28 ČERNÝ, B.: Emigrace Židů..., s. 57; *Státní ústřední archiv*, Praha (dále *SÚA*), fond Ministerstvo práce a sociální péče – Repatriace (MPSP-R), karton 158, inv. č. 347, K. Šlapák – Zpráva o činnosti tzv. Stopfordovy akce, 21.3.1944.

29 *Tamtéž*; ČERNÝ, B.: Německá sociálně demokratická dělnická strana..., s. 668.

30 Tamtéž, s. 669; *SÚA*, fond MPSP-R, karton 158, inv. č. 347, K. Šlapák – Zpráva o činnosti tzv. Stopfordovy akce, 21.3.1944.

Uvolňování peněz z daru začalo až 3. března 1939. Podle uvedených zásad se akce prováděla do 15. března, poté byla na více než měsíc pozastavena a obnovena 22. dubna.[31] Z daru ovšem nemohly být uprchlíkům vypláceny podpory na území Velké Británie, a proto je tam musel podporovat BCRC z vlastních fondů.

Víza ke vstupu do Velké Británie se udělovala buď na dočasný pobyt před další emigrací, nebo pro trvalý pobyt. V prvním případě potřebovali žadatelé vízum nebo potvrzení cizího konzula, že budou přijati do další země. Na dobu svého pobytu ve Velké Británii museli mít garanta (organizaci nebo soukromou osobu), který za ně nesl plnou finanční odpovědnost, anebo museli sami disponovat dostatečnými finančními prostředky. To se týkalo i mladých lidí do pětatřiceti let, kteří mohli přicházet na jednoroční přeškolení s cílem pokračovat jinam do emigrace, jakož i dětí do osmnácti let, které se posléze mohly rozhodnout pro stejný postup. Šanci získat trvalý pobyt měli specialisté, jichž byl ve Velké Británii nedostatek, podnikatelé schopní založit tam nový podnik, bezdětné ženy pro práci v domácnostech a na místa zdravotních sester. Přijet mohly i ženy, které již nechtěly pracovat, musely mít však dostatek financí. Dále mohly trvalý pobyt získat osoby nad šedesát let, pokud měly garanta nebo dostatek peněz. Zajišťování práce v domácnostech obstarávalo zvláštní Domestic Bureau.[32]

Národnostně měli prioritu říšskoněmečtí a rakouští uprchlíci, následováni sudetskými Němci, kteří byli pokládáni za ohrožené politické uprchlíky. Sudetští Němci byli také v lednu 1939 zahrnuti do mandátu vysokého komisaře Společnosti národů pro uprchlíky. Na české Židy bylo nahlíženo jako na emigranty z rasových a ekonomických důvodů, kteří nebyli pokládáni za přímo ohroženou skupinu, takže získání víz pro ně bylo velmi obtížné. K tomu ještě přispívala všeobecná nechuť zemí přijímat Židy trvale na svém území.[33]

Největším problémem, který se týkal i emigrace z ČSR, byl po celou dobu nedostatek míst pro usídlení. Jednu z nejnadějnějších cílových zemí představovala Kanada, jejíž vláda pověřila dvě své železniční společnosti, Canadian Pacific Railway a Canadian National Railway, aby organizovaly usídlování zemědělských přistěhovalců. V rámci tohoto projektu se podařilo zajistit místa i pro sudetské Němce, když Kanada souhlasila s přijetím tří set rodin a určitého počtu svobodných mužů pro zemědělství. Celkem se počítalo asi s tisícem dvěma sty osobami, které měly dostat k dispozici zemědělské farmy na neosídleném území a založit si zde novou existenci. Náklady

---

31 *SÚA*, f. MPSP-R, karton 158, inv. č. 347, K. Šlapák – Zpráva o činnosti tzv. Stopfordovy akce, 21.3.1944; *tamtéž*, Memorandum o finančních záležitostech. Národní banka obdržela za platby ze svých zdrojů v období od 15.10.1938 do 1.3.1939 celkem 223 600 liber. Zároveň bylo téhož dne uvolněno prvních 100 000 liber.

32 *PRO*, HO 294/39, leták BCRC – Condition for entering Great Britain; *tamtéž*, HO 294/5, Memorandum Czech Refugee Trust Fund – Short Account of the work to be taken over from the late British Committee for Refugees from Czechoslovakia, 1.8.1939.

33 O nepříznivém postavení českých Židů a diskriminační politice britské vlády, která se postavila proti možnosti masové židovské emigrace z Československa se zřetelem na své závazky vůči starší židovské emigraci z Německa a Rakouska, podrobně viz LONDON, L.: *Whitehall and the Jews, 1933–1948*.

měly být kryty z anglického daru.[34] Ústav pro péči o uprchlíky proto 2. března požádal Národní banku, aby uvolnila pro Kanadu sto padesát tisíc dolarů. Tento příkaz byl proveden ještě před okupací.[35]

Další velká vystěhovalecká akce byla palestinská. V jejím rámci se mělo za přiřčeného půl milionu liber vystěhovat do Palestiny dva tisíce pět set osob.[36] Z Londýna organizovala emigraci Židů Jewish Agency v čele s Leo Hermannem, která měla pobočku i v Praze. Kromě toho byly též udělovány certifikáty pro vyškolení k zemědělské práci pro Palestinu do Anglie, Dánska a Norska. Do 15. března bylo za účelem vystěhovalectví do Palestiny vyplaceno pětasedmdesát tisíc liber, zbytek byl zablokován v Londýně.[37]

Vystěhování ovšem probíhalo pomalu, protože se zdlouhavě odbývala procedura s vyřizováním víz. Seznamy žadatelů o víza byly nejdříve zaslány do Londýna, načež je potvrdilo ministerstvo zahraničí a poslalo nazpět. Doreen Warrinerová potom musela zajít s pasy na konzulát, kde do nich byla natištěna víza. Tímto způsobem nebylo možné vyřídit více než třicet až čtyřicet víz týdně. Na konci ledna 1939 se ovšem podařilo dosáhnout změny a od té doby byla víza vydávána na zvláštních kartičkách.[38] Posléze byla procedura ještě urychlena tím, že se autorizace seznamů prováděla z Londýna telefonicky, načež pasový úředník v Praze uděloval kolektivní víza dle seznamů předložených BCRC.[39] Dopravu zajišťovala cestovní kancelář Čedok.

První týdny po okupaci

Situace v březnu 1939 se rapidně zhoršovala. Množily se zprávy o možnosti německé invaze, takže bylo stále naléhavější dostat ze země zbylé uprchlíky. Britský výbor pro uprchlíky z Československa zde v tuto dobu registroval přes sedm set sudetoněmeckých žen a dětí, jejichž muži byli za hranicemi.[40]

34 ŠÍMA, J.: *Československí přistěhovalci...*, s. 244; WARRINER, D.: Winter in Prague, s. 219 n.; AMSTÄTTER, A.: *Tomslake*, s. 64; ČERNÝ, B.: Německá sociálně demokratická dělnická strana..., s. 669 n.; *SÚA*, fond MPSP-R, karton 158, inv. č. 347, K. Šlapák – Zpráva o činnosti tzv. Stopfordovy akce.

35 ČERNÝ, B.: Německá sociálně demokratická dělnická strana..., s. 670; *SÚA*, fond MPSP R, karton 158, inv.č. 347.

36 BRADA, Fini: Emigration to Palestine. In: *The Jews of Czechoslovakia*, sv. 2, s. 596; ČERNÝ, B.: Emigrace Židů..., s. 58; LONDON, L.: *Whitehall and the Jews*, s. 151; *SÚA*, fond MPSP-R, karton 158, inv. č. 347, K. Šlapák – Zpráva o činnosti tzv. Stopfordovy akce; *PRO*, Treasury (T) 160/1324/F 13577/05/16, dopis L. Hermanna H. Bunburymu z 11.8.1939; *IWM*, Stopford Collection, karton 2, 67/118/3/15, Address declared by Leo Hermann in Tel Aviv giving account of emigration to Palestina, 11.8.1941.

37 *IWM*, Stopford Collection, karton 2, 67/118/3/15.

38 WARRINER, D.: Winter in Prague, s. 221 n.

39 LONDON, L.: *Whitehall and the Jews*, s. 152 n.

40 *Tamtéž*; WARRINER, D.: Winter in Prague, s. 225; *IWM*, Stopford Collection, 67/118/3/9, dopis R. J. Stopforda S. D. Waleymu ze 7.3.1939.

Den před okupací konečně z Londýna přišel telefonický souhlas se seznamem BCRC, na jehož základě pak byla hromadně udělena víza, takže večer mohl odjet poslední transport asi čtyř set padesáti uprchlíků přes Polsko do Velké Británie. Tento transport ovšem nestihlo dvě stě až tři sta žen a dětí, které s ním měly odjet.[41] Téhož dne odcestovalo také sto šedesát židovských rodin do Palestiny.[42]

Druhého dne ráno vstoupily do země německé okupační armády a Československá republika přestala fakticky existovat. Německá okupace znamenala nebezpečí nejenom pro její politické představitele, ale i pro uprchlíky a osoby angažované v pomocných akcích. Na britské vyslanectví se okamžitě uchýlilo několik britských novinářů, ale i sudetoněmeckých politiků, včetně nejohroženějšího Wenzela Jaksche, dále jeden Rakušan a jeden Němec.[43] Britské ministerstvo zahraničí s udělením azylu obratem souhlasilo, doporučilo však, aby další uprchlíci kromě nesporně ohrožených již nebyli na vyslanectví přijímáni.[44] Ostatní žádosti o azyl pak již byly odmítnuty.[45]

Britští diplomaté jednali o možnosti odjezdu uprchlíků z legace se zástupcem německého ministerstva zahraničí v Praze Ritterem a jeho asistentem Mitisem, kteří sice nakonec souhlasili, žádali ale vydání Wenzela Jaksche. Ten však tajně opustil vyslanectví již 21. března večer. Uprchlíci odjeli 1. dubna.[46]

Paralelně jednal v Londýně o osudu ohrožených Čechů a sudetských Němců Hubert Ripka. Hned 15. března intervenoval u britských poslanců a poté předal Foreign Office seznam osob, které měl vyslanec Spojeného království v Praze, pokud

---

41 Údaje o tom, kolik bylo v tomto transportu osob, se v různých dokumentech a publikacích liší. Pohybují se od čísla 450, které je uvedeno v soudobých dokumentech, do čísla 500. Viz CHALUPA, A.: Pražský rok, s. 114; *IWM*, Stopford Collection, 67/118/1, rukopis Stopfordových paměti – 2. díl, s. 27; WARRINER, D.: Winter in Prague, s. 225; JAKSCH, W. – KOLARZ, W.: *England and the Last Free Germans*, s. 52; GROSSMANN, K. R.: *Emigration*, s. 346; AMSTÄTTER, A.: *Tomslake*, s. 56 n.; HEUMOS, P.: *Die Emigration...*, s. 61; LONDON, L.: *Whitehall and the Jews*, s. 152 n.; *PRO*, HO 294/5, zpráva o schůzi výkonného výboru BCRC 15.3.1939; *tamtéž*, HO 294/53, zpráva o evakuaci uprchlíků z Prahy od 13. března; T 160/1324/F13577/05/6, záznam jednání mezi lordem Wintertonem a Myronem Taylorem u lorda Wintertona 15.3.1939.

42 ČERNÝ, B.: Emigrace Židů..., s. 59; TÝŽ: Německá sociálně demokratická dělnická strana..., s. 670.

43 CHALUPA, A.: Pražský rok, s. 115; *IWM*, Stopford Collection, 67/118/3/11, Political Refugees admitted to the British Legation, Praha 15.3.1939; *PRO*, FO 371, 22897, C 3083/7/12, telegram B. Newtona pro FO z 15.3.1939; C 3217/7/12, telegram B. Newtona č. 92 pro FO z 16.3.1939; FO 371, 22904, C 3231/3145/12, telegram B. Newtona č. 94 pro FO z 16.3.1939.

44 *IWM*, Stopford Collection, 67/118/1, rukopis Stopfordových pamětí – 2. díl, s. 32; 67/118/3/11, Political Refugees admitted to the British Legation, Praha 15.3.1939; *PRO*, FO 371, 22897, C 3083/7/12, telegramy FO č. 46 a 48 B. Newtonovi z 15.3.1939.

45 *PRO*, FO 371, 22897, C 3295/7/12, telegram B. Newtona č. 109 pro FO z 16.3.1939; *IWM*, Stopford Collection, 67/118/3/11, Political Refugees admitted to the British Legation, Praha 15.3.1939.

46 WARRINER, D.: Winter in Prague, s. 231; CHALUPA, A.: Pražský rok, s. 116; *IWM*, Stopford Collection, 67/118/1, rukopis Stopfordových pamětí – 2. díl, s. 32–35; 67/118/3/11, Political Refugees admitted to the British Legation, Praha 15.3.1939; *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/6, telegram B. Newtona pro FO z 24.3.1939; T 160/1324/F 13577/05/7, telegram B. Newtona pro FO z 30.3.1939; telegram B. Newtona pro FO z 1.4.1939.

by to bylo možné, kontaktovat a vyzvat, aby se dostavily do bezpečí na vyslanectví. Nikdo z nich to ovšem neudělal.[47]

Pod vlivem okupace ministerstvo vnitra schválilo udělení víz pro dalších tisíc rodin, které měl do své péče převzít BCRC.[48] Britská vláda byla zároveň atakována ze strany nevládních organizací a veřejnosti dopisy, telegramy a deputacemi, které žádaly, aby všemi diplomatickými prostředky zajistila bezpečí uprchlíků a odjezd nejohroženějších osob z protektorátu.[49] Hned 15. března také zmocnila k intervencím ve prospěch uprchlíků své diplomaty v Praze a Berlíně.[50] Zároveň dostal pasový úředník v Praze Gibson pravomoc, aby sám vydával ohroženým osobám víza bez čekání na to, až přijdou z Londýna.[51]

Okupace ohrozila práci BCRC v Praze a pro uprchlíky znamenala smrtelné nebezpečí. Zbývající ženy a děti, které nestihly transport 14. března a dosud žily v táborech, je ve strachu z nacistů opustily. Schovávali je pak u sebe Češi.[52] Robert J. Stopford se znepokojením oznamoval, že účinně by se o uprchlíky mohla postarat pouze mezinárodní organizace.[53] České pomocné organizace byly rozbity, práce Ústavu pro péči o uprchlíky dočasně přerušena. Někteří humanitární pracovníci byli perzekvováni, nebo dokonce uvězněni.

Dalším problémem byly peníze. Po 15. březnu již Národní banka nedostávala z Londýna libry. Uprchlíci proto nebyli v Praze vybavováni penězi na usídlení, ale pouze potvrzeními od ÚPU, na jejichž základě pak měli obdržet libry v Londýně. Vzhledem k tomu, že československé účty – mezi nimi i peníze z britského daru – byly zablokovány, nebylo po určitou dobu možné uprchlíkům peníze na usídlení vyplácet. Z tohoto důvodu se již záhy začalo jednat o zřízení nového fondu, který by peníze převzal.[54] Britské ministerstvo financí informovalo Stopforda již 16. března, že dokud se situace neuklidní a nevyjasní, nebudou provedeny žádné další platby. Peníze na uprchlíky byly uvolněny pouze pro Kanadu.[55]

Bezprostředně po německé okupaci se ještě podařilo dostat za hranice jednotlivce, posléze však bylo možné z protektorátu vycestovat legálně pouze s propustkami od

47 *SÚA*, fond I (Hubert Ripka), 1-1-258-5, dopis H. Ripky E. Benešovi z 20.3.1939; *PRO*, FO 371, 22904, C 3253/ 3145/12. Na seznamu je i pozdější velezrádce Emanuel Moravec.

48 *PRO*, HO 294/50, zpráva o schůzi výkonného výboru BCRC 15.3.1939; HO 294/52, dohoda uzavřená na schůzi výkonného výboru BCRC 15.3.1939.

49 SHERMAN, A. J.: *Island Refuge*, s. 224.

50 *Tamtéž*; *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/6, telegram FO č. 40 B. Newtonovi z 15.3.1939; FO 371, 24081, W 4548/520/48, dopis lorda Halifaxe velvyslancům Lindsayovi a Phippsovi z 16.3.1939; T 160/1324/F 13577/05/6, telegram B. Newtona č. 89 pro FO z 15.3.1939; telegram B. Newtona N. Hendersonovi z 16.3.1939; telegram FO N. Hendersonovi z 16.3.1939.

51 *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/6, telegram FO J. Troutbeckovi z 21.3.1939.

52 KAPP, Y. – MYNATT, M.: *British Policy...*, s. 20.

53 *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/6, telegram B. Newtona č. 114 (od Stopforda) ze 17.3.1939; telegram B. Newtona č. 129 (od Stopforda) z 20.3.1939; *IWM*, Stopford Collection, 67/118/3/10, dopis R. J. Stopforda S. D. Waleymu z 21.3.1939.

54 *PRO*, HO 294/5, Trendovo memorandum – Czecho-Slovak Refugees, září 1939.

55 *Tamtéž*, T 160/1324/F 13577/05/6, dopis Treasury Chambers R. J. Stopfordovi ze 16.3.1939.

gestapa.[56] Do Anglie se podařilo převést malé skupinky uprchlíků přes Německo a Holandsko. Tyto cesty zajišťovaly spolu se zástupkyní BCRC Beatrice Wellingtonovou především kvakerky. Beatrice Wellingtonová a Tessa Rowntreeová úspěšně vypravily tři transporty v počtu 56, 47 a 37 osob, mezi nimiž bylo jen málo mužů.[57] S problémy se setkaly na dánských hranicích, ke kterým směřovala mimo organizované transporty spousta uprchlíků zejména z Německa. Dánové se zvýšeného přílivu osob zalekli a začali dělat problémy s jejich vpouštěním do země. Většina z nich byla po dosažení hranic internována buď na německé nebo (ti šťastnější) na dánské straně hranic. Sedmnáctého března se dokonce rozšířily zprávy, že hranice byly definitivně uzavřeny pro Židy a osoby, které nemohou dokázat, že budou hned pokračovat do Velké Británie. Britský výbor pro uprchlíky z Československa proto do Dánska neprodleně vyslal Richarda Lathana, aby na místě zjistil situaci a snažil se problémy vyřešit. Lathan zůstal nějakou dobu v Oldenzaalu, kde se uprchlíci shromažďovali. V této době jich tudy procházelo dvacet až třicet denně, jejich počet však záhy dosáhl několika set, a proto byli na místo vysláni další spolupracovníci.[58] Nápomocni byli také britští kvakeři (zejména Tessa Rowntreeová) a jejich američtí kolegové (paní Balderstonová a další),[59] kteří měli ještě stále relativně svobodné možnosti působení a pohybu i na nacisty kontrolovaných územích. Problémy v Dánsku se podařilo vyřešit celkem brzy po ujištění, že Velká Británie přijme uprchlíky na své území. Britský výbor přitom vydržoval uprchlíky jak v Dánsku, tak i na německé straně hranic, dokud nebyla vyřízena jejich víza, nebyli vpuštěni do země a internováni v Oldenzaalu.[60]

Celkem bez problémů byla vydávána švédská tranzitní víza při cestě přes Polsko,[61] jakož i povolení k cestě přes Belgii a dočasnému pobytu na jejím území.[62] Podobné problémy jako v Dánsku nastaly také ve Švýcarsku, které 17. března informovalo britskou vládu, že se rozhodlo uzavřít hranice pro uprchlíky z ČSR vzhledem k velkému počtu žadatelů, kteří zde již pobývali a zatím nemohli získat azyl jinde. Přes své území byli Švýcaři ochotni nechat projet jen ty, kteří budou mít povolení k usídlení ve Velké Británii nebo jiné zemi.[63]

Počet osob odcházejících do emigrace přes západní Evropu byl velmi malý. Počítalo se s tím, že až to Němci dovolí, budou velké organizované transporty nadále odjíždět přes Polsko, kam začala směřovat i neorganizovaná ilegální emigrace.

---

56 SHERMAN, A. J.: *Island Refuge*, s. 225.

57 DARTON, I.: *An Account of the Work...*, s. 57; *PRO*, HO 294/53, zpráva o evakuaci uprchlíků z Prahy od 13. března; *IWM*, Stopford Collection, 67/118/3/11, dopis zástupkyně BCRC v Praze pro M. Laytonovou z 16.5.1939; *LRSF*, FSC, Minutes of Czechoslovakia Committee, záznam o schůzi 29.3.1939.

58 *PRO*, HO 294/53, zpráva o evakuaci uprchlíků z Prahy od 13. března; HO 294/43, zápis o schůzi finančního výboru BCRC 27.3.1939.

59 *Tamtéž*, HO 294/43, záznam o schůzi finančního výboru BCRC 17.4.1939.

60 *Tamtéž*, HO 294/43 a 294/50, záznam o schůzi výkonného a finančního výboru BCRC 27.4.1939.

61 *Tamtéž*, F 160/1324/F 13577/05/6, telegram E. Monsona ze Švédska pro FO ze 17.3.1939.

62 *Tamtéž*, telegram R. Cliva z Belgie pro FO z 20.3.1939.

63 SHERMAN, A. J.: *Island Refuge*, s. 225; *PRO*, FO 371, 24081, W 4639/520/48, memorandum švýcarského vyslanectví ze 17.3.1939; též in: F 160/1324/F 13577/05/6.

Vypravování uprchlíků ovšem vázlo. Doreen Warrinerové se sice podařilo 31. března vypravit jeden transport,[64] ale i tak většina žen a dětí nadále zůstávala v protektorátu. Vzhledem k tomu, že to byly manželky sudetoněmeckých sociálních demokratů, a některé dokonce komunistů, bylo zpočátku velmi problematické získat od Němců povolení k jejich odjezdu. Ukrývaly se v malých hotýlcích na okraji Prahy, mnohé z nich ztratily pasy a neměly peníze. Stopford jednal o jejich odjezdu s Mitisem, který žádal jejich jména a adresy, jež se mu britský diplomat zdráhal poskytnout, protože se bál, že je Němci budou chtít uvěznit jako rukojmí za jejich muže.[65]

Nakonec po mnoha jednáních Stopford předal Mitisovi požadovaný seznam 17. dubna. První skupina uprchlíků odjela 22. dubna,[66] následující okolo 28. dubna a další o něco později.[67] V protektorátu však setrvávalo dalších asi pět set osob, které figurovaly na seznamech Doreen Warinerové a jejichž emigrace byla plánována před 15. březnem.[68]

Vedle BCRC (D. Warrinerové, B. Wellingtonové, M. Douganové, Ch. Maxwellové, T. Chadwicka atd.) pracovaly v Praze také britské kvakerky (například Tessa Rowntreeová, Margaret Kingová, Honor Kinghamová a další). Zabývaly se individuálními případy, o nichž zasílaly informace do Londýna, kde se pak vyřizovaly náležitosti potřebné ke vstupu těchto uprchlíků do Anglie a posléze vytipovávaly i země vhodné pro jejich usídlení. Kvakeři přitom úzce spolupracovali s BCRC. Spolehnout se mohli i na pomoc kvakerů z dalších zemí, kterými uprchlíci projížděli, a na součinnost ostatních křesťanských církví. Velmi aktivní byli například také američtí unitáři. Z Londýna podnikali cesty do Holandska a Dánska, kde pomáhali uprchlíkům a snažili se zajišťovat jejich nerušené průjezdy.[69] Na území Velké Británie pak uprchlíkům poskytovali podporu, obstarávali pro ně ubytování, školení a podobně. Zařizování zaměstnání pro Čechy a české Židy koordinoval zvláštní Československý výbor, počet osob, které podporoval, byl ovšem ve srovnání s BCRC nebo židovskými organizacemi relativně nízký.

64 WARRINER, D.: Winter in Prague, s. 232–234; CHALUPA, A.: Pražský rok, s. 117; *IWM*, Stopford Collection, 67/118/1, rukopis Stopfordových pamětí – 2. díl, s. 35; *PRO*, HO 294/53, zpráva o evakuaci uprchlíků z Prahy od 13. března; *IWM*, Stopford Collection, 67/118/3/11, D. Warriner – The Number now remaining in the Protectorate, květen 1939; též *PRO*, HO 294/52. (Warrinerova uvádí číslo 40.)

65 CHALUPA, A.: Pražský rok, s. 117; *IWM*, Stopford Collection, 67/118/1, rukopis Stopfordových pamětí – 2. díl, s. 36; 67/118/3/1, dopis R. J. Stopforda G. Winthrop-Youngovi z 13.4.1939; *PRO*, HO 294/58, dopis M. Douganové M. Laytonové z 3.4.1939. Warrinerová později poznamenala, že je gestapo nebylo schopno samo najít, protože je schovali ve svých hotýlcích Češi, kteří je nikdy neprozradili. Viz WARRINER, D.: Winter in Prague, s. 236.

66 WARRINER, D.: Winter in Prague, s. 237–240; CHALUPA, A.: Pražský rok, s. 117 n.; *IWM*, Stopford Collection, 67/118/1, rukopis Stopfordových pamětí – 2. díl, s. 36–38; 67/118/3/11, D. Warriner – The Number now remaining in the Protectorate, květen 1939; též *PRO*, HO 294/52; *tamtéž*, T 160/1324/F 13577/05/8, telegram J. Troutbecka pro FO (od R. J. Stopforda pro S. D. Waleyho a Coopera) z 22.4.1939.

67 *IWM*, Stopford Collection, 67/118/3/11, D. Warriner – The Number now remaining in the Protectorate, květen 1939; též *PRO*, HO 294/52.

68 *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/6, telegram B. Newtona pro FO z 21.3.1939.

69 *IRSF*, FSC, Minutes of Czechoslovakia Committee, záznam o schůzi 29.3.1939 a 12.4.1939.

Britský výbor pro uprchlíky z Československa byl také v úzkém kontaktu s norským filantropem Oddem Nansenem, který pracoval pro norskou pomocnou organizaci a zařizoval odjezdy malého počtu uprchlíků, které bylo Norsko ochotno akceptovat. V úvahu přicházeli zejména lidé vhodní pro průmysl.[70] Do Norska odjelo před 15. březnem dvě stě sedmnáct osob a po něm do 16. května dalších devadesát.[71] Dalších několik set uprchlíků našlo v té době útočiště ve Švédsku (364), Belgii (161) a Nizozemí (70).[72]

Okupace 15. března znamenala ohrožení pro další stovky až tisíce Čechů a českých Židů. Tito noví potenciální uprchlíci nefigurovali na seznamech BCRC a nebylo možné pro ně všechny získat garance. Jedinou možností záchrany pro neregistrované osoby se tak postupně stala ilegální emigrace. Pracovníci BCRC se ji rozhodli tolerovat, ba dokonce jí napomáhat, aby těmto lidem alespoň nějak ulehčili situaci. Začali proto spolupracovat i s českým odbojem. Aktivní v tomto směru byly zejména Doreen Warrinerová, Beatrice Wellingtonová, Margaret Douganová a Christine Maxwellová, čímž si záhy vysloužily pozornost gestapa. Zároveň se BCRC rozhodl uvolňovat peníze i pro ilegální uprchlíky. Na důsledky okupace však nebyl a nemohl být připraven a záhy se ocitl před finančním krachem.

Kromě politických uprchlíků začaly z protektorátu do Polska odcházet stovky mužů, kteří hodlali v zahraničí bojovat za osvobození Československa. Jejich masovou emigraci podnítily zejména ničím nepodložené zvěsti o formování československých legií v Polsku, které se šířily v protektorátu. Ilegálně se přes hranice dostávali buď sami nebo za pomoci místních obyvatel a odbojových organizací. Asi nejznámější cesta vedla přes ostravské šachty, kde je horníci převáděli podzemím, železničáři zase zajišťovali přejezdy hranic ve vlacích. Ostatní přecházeli pěšky s místními průvodci, nejčastěji přes Beskydy nebo ze Slovenska přes Vysoké Tatry. Němci to ovšem brzy zjistili a zpřísnili režim na hranicích, někde je dokonce nechali zatarasit ostnatým drátem. Nasadili sem své špehy a agenty, a tak záhy odhalili jak tyto šachty, tak vlaky a pozatýkali řadu zúčastněných osob.[73] To se dotklo i britských dobrovolníků, o jejichž spojení s odbojem se Němci dozvěděli.

Postoj polské vlády vůči uprchlíkům byl relativně benevolentní. Zpočátku byli sice někteří vráceni zpět do protektorátu, a varšavská vláda dokonce požádala československé vyslanectví v Paříži, aby zařídilo odsun všech svých občanů z polského území. Posléze však tento požadavek odvolala[74] a pokračovala v jejich přijímání. Nazpět do

70 *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/6, záznam o setkání Odda Nansena a lorda Wintertona 23.3.1939.

71 *Tamtéž*, T 160/1324/F 13577/05/10, dopis H. Emersona J. Trendovi z 25.5.1939; T 160/1324/F 13577/05/11, dopis Duncana J. Trendovi z 2.6.1939.

72 *Tamtéž*, T 160/1324/F 13577/05/11, dopis Duncana J. Trendovi z 2.6.1939.

73 VACLAVÍK, Z. – SCHRICK, J.: *Z Protektorátu do republiky: Příběhy příslušníků čs. zahraniční armády ze Západu*. Praha, Naše vojsko 1946, s. 9 n.; BROD, Toman: *Tobrucké krysy*. Praha, Naše vojsko 1967, s. 15 *n.*; HEUMOS, P.: *Die Emigration...*, s. 62; KULKA, Erich: *Židé v československém vojsku na Západě*. Praha, Naše vojsko 1992, s. 19–21.

74 BROD, Toman – ČEJKA, Eduard: *Na západní frontě: Historie československých vojenských jednotek na Západě v letech druhé světové války*. Praha, Naše vojsko 1963, s. 30.

protektorátu pak již byli odsunuti jen jednotlivci. Vláda povolila činnost BCRF a nadále tolerovala aktivity československého konzulátu v Krakově v čele s Vladimírem Znojemským, který tak zůstal jediným československým zastupitelským úřadem v Polsku, jenž nebyl po 15. březnu vydán Němcům. Neoficiálně mohlo působit i československé vyslanectví ve Varšavě, původně vydané Němcům. Centrem československé zahraniční akce v Polsku se stal Krakov.

Britské zájmy v Polsku zastupovalo vyslanectví ve Varšavě v čele s velvyslancem Howardem Kennardem a několik konzulátů. Všechny tyto úřady byly postupně zainteresovány na pomoci uprchlíkům v úzké součinnosti s dobrovolnými pracovníky. Britský výbor pro uprchlíky z Československa vyslal do Polska své zástupce okamžitě po okupaci. Do Katovic, které se staly hlavním přijímacím střediskem, odjela Clare Hollingworthová, která byla pověřena řízením veškerých operací v Polsku. Pracovala zde v úřadu britského vicekonzula Johna Thwaitose. Ve Gdyni působil krátce novinář *Manchester Guardian* John Midgeley, Miss Benjaminová a posléze Margaret Douganová, v Krakově se v dubnu stal jejím asistentem Hermann H. Field.[75]

Uprchlíci se po přechodu hranic shromažďovali v Katovicích, odkud byli případně posíláni do Krakova. Pomáhaly jim zejména místní židovské obce a také různé polské organizace a spolky. Vzhledem k tomu, že nebylo možné je okamžitě evakuovat do Británie nebo jiné země, začala se jejich situace v těchto městech zhoršovat. K tomu přispívala i okolnost, že BCRC neměl peníze, aby je mohl podporovat, a fondy židovských obcí byly po krátké době vyčerpány. Stejně tak měl omezené prostředky československý konzulát v Krakově, který vydával uprchlíkům pasy a zajišťoval jim povolení k pobytu.

Záhy po svém příjezdu do Polska oznamovala 27. března Clare Hollingworthová, že v Krakově čeká okolo tří set uprchlíků. Zároveň navázala spolupráci s britskými kvakery, kteří zde působili.[76] Transporty uprchlíků, kteří dostali víza, se vypravovaly z Katovic nebo Krakova do Gdyně, odkud odplouvaly lodí do Velké Británie, případně do skandinávských zemí a dobrovolníci později do Francie.

Vzhledem k tomu, že v této době Československo nemělo v zahraničí žádné exilové zastoupení, které by se mohlo zabývat osudem uprchlíků, spočinul tento problém pouze na bedrech cizích zemí, v první řadě na Velké Británii, a formálně i na Úřadu vysokého komisaře pro uprchlíky, jenž – ač neměl mandát pro Čechy a české Židy – snažil se pomoci i jim. Herbert Emerson vyslal na konci března do Polska svého zmocněnce G. G. Kullmanna, který se ve Varšavě zúčastnil meziministerské porady o uprchlickém problému a uzavřel s polskou vládou „gentlemanskou dohodu" se závazkem, že nebude z Polska vypovídat ani uprchlíky, kteří překročili nebo překročí hranice země ilegálně.[77] Dohodnut byl i postup, jímž se měla řídit

75 Hermann H. Field byl americký architekt, který pracoval pro BCRC v Krakově od počátku roku 1939. Byl silně levicově orientován a jeho kritici ho později obviňovali z toho, že je pod vlivem komunistické emigrace, které napomáhá k získávání výhodného postavení na úkor ostatních.

76 *PRO*, HO 294/56, dopis C. Hollingworthové M. Laytonové z 27.3.1939.

77 SIMPSON, J. H.: *Refugees: A Review of the Situation since September 1938*. London, The Royal Institute of International Affairs 1939, s. 578 n.; GROSSMANN, Kurt R.: Refugees to and from

polská policie, a zřízení delegatur BCRC ve Varšavě a Gdyni, kde již pracovala Miss Benjaminová.[78] Tato smlouva byla velice důležitá zejména kvůli závazku přijímat také ilegální uprchlíky.

Takto vstřícný postoj polská vláda zaujala ovšem pouze vůči nežidovské emigraci. Přílivu Židů se obávala a požádala Kullmannovým prostřednictvím vysokého komisaře Emersona, aby zajistil jejich evakuaci z Polska.[79] Poláci totiž v téže době řešili problém svých vlastních Židů, kteří byli vypovězeni z Německa. Úplně jasné nebylo zpočátku ani postavení Čechů, kteří nefigurovali na seznamech BCRC.

Většina uprchlíků se nacházela v hraniční zóně v okolí Katovic, ve značném počtu se soustředili též v Krakově a někteří již dorazili do Varšavy či přímo do Gdyně. Britský výbor registroval v Katovicích 342 takovýchto osob, z nichž bylo osmdesát Němců a Rakušanů, dvě stě občanů ČSR a dvaašedesát ostatních.[80] Kullmann odjel 31. března z Varšavy do Katovic a celý následující den zde strávil rozhovory s uprchlíky. V této době jich tam přicházelo třicet denně, z toho asi polovina ilegálně bez dokumentů. Nejšťastnějším se již podařilo sehnat víza do Brazílie, Bolívie nebo Velké Británie.[81] Skupinka asi padesáti běženců byla umístěna v Bielsku.[82]

Následná spolupráce BCRC s polskými orgány byla úspěšná a téměř bezproblémová. Ustálila se praxe, že polská policie sama vozila uprchlíky od hranic do Katovic, kde se museli všichni registrovat u BCRC.[83] Poté se o ně staraly místní židovské a polské organizace.

Naproti tomu v protektorátu se situace neustále zhoršovala. Problémy logicky pramenily z napjatých vztahů mezi Německem a Velkou Británií, jež okupaci českých zemí neuznala, dále ještě vyhrocených poté co britská vláda zablokovala československé účty. Dobrovolná humanitární pomoc v Praze byla ohrožena. Robert J. Stopford dokonce navrhl, aby byla svěřena kvakerům, kteří se dosud setkávali s úspěchem

---

Czechoslovakia. In: *The Jews of Czechoslovakia: Historical Studies and Surveys*, 1. díl. New York, Society of the history of czechoslovak jews 1968, s. 575; HEUMOS, P.: *Die Emigration...*, s. 73; *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/7, G. G. Kullmann – Refugees from Bohemia and Moravia in Poland, 30.3.1939.

78 SIMPSON, J. H.: *Refugees*, s. 578; GROSSMANN, K. R.: Refugees to and from Czechoslovakia, s. 575; *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/7, G. G. Kullmann – Refugees from Bohemia and Moravia in Poland, 30.3.1939.

79 SIMPSON, J. H.: *Refugees*, s. 578; GROSSMANN, K. R.: Refugees to and from Czechoslovakia, s. 575; *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/7, G. G. Kullmann – Refugees from Bohemia and Moravia in Poland, 30.3.1939.

80 *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/7, G. G. Kullmann – Refugees from Bohemia and Moravia in Poland, 30.3.1939.

81 SIMPSON, J. H.: *Refugees*, s. 579; GROSSMANN, K. R.: Refugees to and from Czechoslovakia, s. 575; *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/7, G. G. Kullmann – Refugees from Bohemia and Moravia in Poland: Supplementary Report on the Situation in Katowice and Krakow, visited on April 1st, 1939.

82 HEUMOS, P.: *Die Emigration...*, dok. 13 (Zpráva britského konzulátu v Katovicích britskému velvyslanectví ve Varšavě o uprchlících z ČSR a činnosti BCRC z 28.7.1939), s. 313; *PRO*, FO 371, 24085, W 11702/520/48.

83 *PRO*, HO 294/56, dopis C. Hollingworthové G. G. Kullmannovi z 11.4.1939.

i v samotném Německu a jejichž představitel Cordel Catchpool v té době navštívil Prahu.[84] Na začátku dubna gestapo dvakrát vyslýchalo Beatrice Wellingtonovou se zcela správným podezřením, že zaměstnankyně BCRC napomáhají ilegální emigraci. Zároveň se zajímalo i o její dvě spolupracovnice na tomto poli, Margaret Douganovou a Christine Maxwellovou. Proto byly obě okamžitě z protektorátu odvolány;[85] Douganová pak zastupovala BCRC ve Gdyni.

Klíčovým problémem byl ovšem nedostatek peněz na vydržování emigrantů ve Velké Británii. Fondy BCRC a dalších dobrovolných organizací byly vyčerpány, uprchlíků stále přibývalo, mezi nimi Češi a čeští Židé. K 18. březnu registroval BCRC ve Velké Británii celkem 1360 uprchlíků, z nichž bylo 1067 sudetských Němců.[86] Od 15. dubna se ve statistikách začali objevovat i Češi. Vzhledem k tomu, že byly zastaveny výplaty na usídlení z britského daru Československu, který byl taktéž zmrazen dle zákona z 27. března o zablokování československých účtů, přibývalo ve Velké Británii uprchlíků, kteří nemohli pokračovat do jiné země, a tudíž pro BCRC znamenali velkou zátěž.

Britský dar ČSR nebyl určen na podporu emigrace před jejím usídlením v cílové zemi. V této době z něj zbývalo tři a čtvrt milionu liber.[87] Vzhledem k velkým finančním problémům BCRC i ostatních organizací, jež kulminovaly tím, že se výbor nebyl schopen postarat ani o nových tisíc rodin, jejichž přijetí schválilo ministerstvo vnitra, začal výbor usilovat o znovuotevření daru a použití části peněz i na podpory ve Velké Británii. Jeho situace se lišila od ostatních humanitárních organizací, které většinou poskytovaly pouze nárazově finance, zatímco BCRC za uprchlíky přebíral dlouhodobější odpovědnost. Nestačilo pouze sehnat jim víza a dopravit je do Velké Británie, bylo nutné se zde o ně také postarat. Podobné závazky na sebe brali i kvakeři, ale počet jimi podporovaných osob byl nesrovnatelně nižší. Stejně tak se pochopitelně staraly židovské a další britské organizace o Židy z říše. I jejich rozpočty však byly napjaté, a proto odmítaly podporovat nové emigranty z protektorátu.

Britský výbor pro uprchlíky z ČSR začal žádat o peníze státní pokladnu, přičemž celkové náklady odhadoval na půl milionu liber. Rovněž požadoval zřízení třetí uprchlické kategorie pro Čechy a české Židy,[88] aniž by se tím ovšem chtěl zavázat k plné podpoře Židů. Rovněž totiž podléhal obecně přijímanému názoru, že se jedná většinou o emigranty z rasových a ekonomických důvodů, kteří ještě nepatří k nejvíce ohroženým. Vedle toho měl také stále na zřeteli, že v Anglii působí řada židovských

84 *IWM*, Stopford Collection, 67/118/3/10, dopis R. J. Stopforda S. D. Waleymu z 1.4.1939; *LRSF*, FSC, Minutes of Czechoslovakia Committee, záznam o schůzi 29.3.1939.

85 WARRINER, D.: Winter in Prague, s. 236 n.; CHALUPA, A.: Pražský rok, s. 118; *IWM*, Stopford Collection, 67/118/1, rukopis Stopfordových pamětí – 2. díl, s. 39 n.; *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/8, telegram J. Troutbecka pro FO ze 14.4.1939 a 16.4.1939. Při druhém výslechu obvinilo gestapo britské vyslanectví i z toho, že údajně ukrývá komunisty.

86 *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/6, BCRC – Refugees registered in Great Britain, 18.3.1939.

87 LONDON, L.: *Whitehall and the Jews*, s. 153.

88 *PRO*, HO 294/44, dopis M. Laytonové J. Simonovi z 25.3.1939; HO 294/50; T 160/1324/F 13577/05/6.

pomocných organizací, se kterými hodlal jednat o tom, aby převzaly péči i o české Židy. Rozhodl se proto vyčkat s podporou Židů až do doby, kdy bude jasné, že budou uvolněny potřebné peníze. Zároveň finanční výbor BCRC přijal stanovisko, že pokud by se tak nestalo, nezbývalo by než učinit veřejné prohlášení o neschopnosti výboru pokračovat v práci a přebírat na svá bedra další závazky.[89]

Britský výbor utratil v období od 1. listopadu 1938 do 31. března 1939 celkem 52 646,97 liber. Největší podíl z této částky získal od Fondu londýnského starosty (40 253 liber), od News Chronicle Fund (7 000 liber) a od odborářů z Národní rady práce (*National Council of Labour*) (2 500 liber).[90] Jeho žádosti o peníze podpořili kvakeři[91] i vysoký komisař pro uprchlíky, který upozorňoval zejména na nutnost vyplácet dvě stě liber na usídlení uprchlíků na osobu, aby mohli pokračovat do další země.[92]

Státní pokladna se ovšem k používání peněz z daru stavěla odmítavě, preferovala jejich vyplácení pouze z Fondu civilních rezerv.[93] O uvolnění jednoho sta tisíc liber z tohoto fondu bylo rozhodnuto v dubnu a zároveň se začalo jednat o rozšíření uprchlických kategorií. Další jednání se vedla o zřízení nového fondu pod vládní kontrolou, který by převzal peníze z britského daru, a bylo přijato stanovisko podporovat ilegální emigraci. Proti tomu protestoval Stopford, který varoval, že to bude znamenat konec nadějí na spolupráci s Němci a uzavření Ústavu pro péči o uprchlíky.[94] Ovšem ponechání ilegální emigrace na holičkách bylo v Londýně pokládáno za nemorální, neboť ji tvořily politicky nejaktivnější, a tudíž nejohroženější osoby.

Postoj Němců k uprchlické akci byl rozporuplný. Nejdříve odmítali povolit další pokračování emigrace a s ní spojených finančních převodů, dokud nebudou v Londýně uvolněna zmrazená československá konta.[95] Poté s tím v principu souhlasili a naléhali na znovuotevření fondu.[96] Preferovali ovšem vystěhování Židů, politickou emigraci striktně zamítli. Naproti tomu Britové měli zájem o politické uprchlíky a naopak o Židy příliš nestáli, neboť je nepokládali za přímo ohrožené. Jejich nechuť ještě umocňoval fakt, že bylo těžké pro ně najít trvalý azyl. Palestinu Britové postupně uzavírali a britská dominia Židy většinou odmítala.

---

89 *Tamtéž*, HO 294/43, zápis o schůzi finančního výboru BCRC 27.3.1939.

90 *Tamtéž*, záznam o schůzi finančního výboru BCRC 17.4.1939. Od odborářů dostával BCRC pravidelně každý měsíc 500 liber.

91 *Tamtéž*, T 160/1324/F 13577/05/6, dopis P. D. Sturga J. Simonovi z 29.3.1939.

92 *Tamtéž*, T 160/1324/F 13577/05/7, dopis H. Emersona S. D. Waleymu z 3.4.1939.

93 *Tamtéž*, Memorandum S. D. Waleyho 'Czech Refugees', 3.4.1939; dopis A. J. D. Winnifritha M. Laytonove z 5.4.1939; též in: HO 294/43, HO 294/44.

94 *Tamtéž*, T 160/1324/F 13577/05/7, telegram J. Troutbecka pro FO (od R. J. Stopforda S. D. Waleymu) ze 4.4.1939; T 160/1324/F 13577/05/8, dopis S. D. Waleyho Randalovi z 12.4.1939.

95 *Tamtéž*, T 160/1324/F 13577/05/7, telegram B. Newtona pro FO (od R. J. Stopforda S. D. Waleymu) z 31.3.1939.

96 *Tamtéž*, T 160/1324/F 13577/05/8, dopis R. J. Stopforda S. D. Waleymu ze 17.4.1939.

Na znovuotevření fondu a pokračování v emigraci naléhali také čeští představitelé v Praze[97] a Jewish Agency, která chtěla nadále vypravovat Židy do Palestiny.[98] Čeští Židé usilující o emigraci se ocitli ve zvlášť problematickém postavení, neboť právě cesta do Palestiny se jim po 15. březnu taktéž uzavřela. Do tohoto dne bylo na tento účel utraceno asi 150 735 liber, 167 266 liber bylo rozděleno na účty Anglické banky a Živnostenské banky.[99] Zbytek peněz byl nyní zablokován v Londýně. Na začátku dubna byl počet Židů v Československu odhadován na tři sta padesát tisíc. Bylo nutné počítat s tím, že pokud se život zde pro ně stane nesnesitelný, jistě se pokusí emigrovat a největšímu tlaku pak vystaví Velkou Británii. Britové si proto museli vyjasnit, jaký postoj k takové eventualitě zaujmou. Jeden ne příliš ohleduplný návrh, který nastínil Henry Bunbury, doporučoval stanovit kvóty, a to velmi nízké, a po jejich naplnění prostě další uprchlíky odmítnout. Zdůvodňoval to tím, že za současné situace, kdy se hlavní dobročinné organizace v čele s BCRC nebyly schopny o židovskou emigraci postarat, není jiná možnost. Navíc židovské organizace zastávaly stanovisko, že za všechny uprchlíky z ČSR, tedy i Židy, nese odpovědnost britská vláda a ony samy, i kdyby ještě nějaké peníze měly, by je nemohly uvolnit, protože byly určeny pouze pro Židy z Německa. Koordinační výbor pro uprchlíky dospěl na tomto základě k závěru, že by se měla utvořit zvláštní organizace zodpovědná za židovskou emigraci, pokud ji britské úřady vůbec na ostrovech akceptují.[100] Zároveň se stále počítalo s finanční spoluúčastí židovské komunity.

Rozšíření uprchlických kategorií o Čechy a české Židy bylo schváleno na poradě zástupců ministerstev se zástupci dobrovolných organizací 13. dubna.[101] V té době BCRC podporoval celkem 1851 osob, z toho 1513 sudetských Němců a Čechů.[102] Na podnět ministerstva financí se vypravil do Londýna Stopford, aby mohl být přítomen dalším jednáním.[103] Zúčastnil se řady porad o možnostech řešení uprchlického problému, jeho názory se ovšem s BCRC rozcházely. Navrhoval převedení zbytku peněz z britského daru na Ústav pro péči o uprchlíky v Praze a také spolupráci s Němci,[104] což BCRC striktně odmítal. Zároveň doporučoval uzavřít novou finanční smlouvu mezi ÚPU, britským styčným úředníkem a českou vládou.[105]

97 CHALUPA, A.: Pražský rok, s. 119. *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/8, dopis R. J. Stopforda S. D. Waleymu ze 14.4.1939. Obsahem sdělení byla nota z 13.4.1939 o jednání s českými představiteli (Pospíšil, Zavřel, Kotek, Šlapák z Ústavu pro péči o uprchlíky, Rossi z ministerstva financí, ministr sociální péče Klumpar).

98 *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/8, dopis Leo Hermanna R. J. Stopfordovi z 27.4.1939.

99 *Tamtéž*, T 160/1324/F 13577/05/6, telegram B. Newtona č. 121 (od R. J. Stopforda Trendovi) ze 17.3.1939. Samotná Jewish Agency však udávala, že bylo utraceno pouze asi 75 503 liber. Viz *tamtéž*, dopis Jewish Agency for Palestine pro Treasury z 27.3.1939.

100 LONDON, L.: *Whitehall and the Jews*, s. 153; *PRO*, HO 294/39, H. Bunbury – The problem of Jewish Refugees from Czechoslovakia, 5.4.1939.

101 *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/8, dopis W. M. Haileyho A. Maxwellovi ze 14.4.1939; také in: HO 294/39.

102 *Tamtéž*, BCRC – Refugees registered in Great Britain, 15.4.1939.

103 CHALUPA, A.: Pražský rok, s. 120.

104 *PRO*, HO 294/43 a 294/50, záznam o schůzi výkonného a finančního výboru BCRC 27.4.1939.

105 *Tamtéž*; HO 294/44, memorandum pro Culpina, které zaslal W. Gillies W. Laytonovi 28.4.1939.

Hledání azylu, spory o ilegální emigraci a německé obstrukce

Vzhledem k tomu, že ostatní země nebyly ochotny přijímat emigranty ani fakticky participovat na řešení uprchlického problému (pouze malou část z nich přijaly jihoamerické a skandinávské státy), nezbylo Britům než nahradit provizorní řešení definitivním a hledat místa k usídlení ve vlastních koloniích či dominiích. Dominia ovšem o židovskou emigraci nestála. Austrálie a Nový Zéland souhlasily pouze s přistěhováním několika desítek osob, Kanada se uvolila poskytnout azyl jen sudetským Němcům. Z kolonií se začalo nejvážněji uvažovat o Britské Guyaně, do níž již v únoru 1939 odcestovala angloamerická komise s cílem sondovat možnosti pro usídlení emigrantů.[106] Jednání poté nabrala obrátky v dubnu a květnu v souvislosti s přípravou palestinského *White Paper* („Bílé knihy"). *White Paper*, jehož znění bylo konzultováno s arabskými zeměmi, znamenal podstatné omezení přistěhovalectví do Palestiny a urychlil tak i jednání o poskytnutí části území Britské Guyany evropským Židům. V plánech britské vlády se počítalo s tím, že by židovští přistěhovalci byli usídleni v určité části území, které by pak případně mohli dostat zcela do své správy.[107] Okamžitě se ovšem objevily problémy s financováním tohoto projektu. Náklady přesahovaly možnosti britských Židů. Hlavní zátěž by tak padla na americkou židovskou komunitu, a proto byla vedena zdlouhavá jednání mezi Londýnem, New Yorkem a Georgetownem. Guyanský plán se nakonec nerealizoval, do země odjelo pouze velmi malé množství uprchlíků a konec spekulacím učinilo vypuknutí války.[108]

Květnový *White Paper* byl výsledkem změny britské politiky vůči Palestině. Stanovil počet přistěhovalců pro příštích pět let na pouze sedmdesát pět tisíc osob, z toho jen pětadvacet tisíc míst bylo určeno pro uprchlíky před nacismem. Po uplynutí této lhůty měli být do Palestiny vpuštěni další Židé jen s arabským souhlasem.[109] *White Paper* nakonec neuspokojil ani Araby, ani Židy. Pro Židy byl těžkou ranou a předznamenal mnoho budoucích tragédií. Vyvolal také masovou ilegální imigraci do Palestiny. Kritizován byl v britském parlamentu i tisku a znepokojení vyjádřila rovněž Společnost národů. Posléze Britové pod vlivem války kvóty na přistěhovalectví zvýšili.

Ze zemí, jež dále připadaly v úvahu, se uprchlíkům částečně otevřela pouze Kanada, která začala přijímat sudetské Němce. Pro jejich usídlení žádala tři sta liber na rodinu a dvě stě liber na svobodného muže.[110] Dle původního modelu chtěla kanadská vláda umisťovat svobodné muže na farmách u rodin a nehodlala jim vyplácet peníze. Toto řešení však bylo zamítnuto a poté se prosadil plán, na jehož

106 SHERMAN, A. J.: *Island Refuge*, s. 231.

107 *PRO*, Cabinet Papers (CAB) 23/99–24(39), záznam ze zasedání vlády 26.4.1939.

108 SHERMAN, A. J.: *Island Refuge*, s. 234 n.

109 *Tamtéž*, s. 232; WASSERSTEIN, B.: *Britain and the Jews...*, s. 17–19; HEUMOS, P.: *Die Emigration...*, s. 116.

110 AMSTÄTTER, A.: *Tomšlake*, s. 64; LONDON, L.: *Whitehall and the Jews*, s. 149; *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/6, záznam E. W. Playfaira pro S. D. Waleyho z 29.3.1939; HO 294/39, dopis S. B. Pearsona A. Maxwellovi ze 17.4.1939; HO 294/52, záznam ze schůze emigračního výboru BCRC 19.5.1939.

vypracování se podílel W. Wanka, podle kterého byly peníze pro svobodné muže prozatím složeny u kanadské vlády s tím, že jim budou vyplaceny v okamžiku, kdy se rozhodnou odejít od rodin a osamostatnit se.[111] První transport pětadvaceti rodin a určitého počtu svobodných mužů odjel do Kanady 8. dubna.[112] Do 6. května se tam vystěhovalo 156 rodin (513 osob).[113]

Kromě toho se jednalo o přijetí uprchlíků v Jižní Rhodesii, na Novém Zélandu, v Austrálii a v jihoamerických zemích, výsledky však nebyly příliš úspěšné. V Jižní Rhodesii se uvažovalo o usazení jednoho sta rodin, paralelně s tím usilovali kvakeři o usídlení dalších dvaceti rodin. Zamítnuta byla naopak možnost usazování uprchlíků na ostrově Svatá Helena kvůli nevyhovujícím životním podmínkám.[114] Neuspokojivá byla i situace v jihoamerických státech, kde bujel černý obchod s vízy.[115]

Mezitím se uprchlíci začali hromadit v Polsku a bylo velmi problematické získat pro ně víza. Pomáhat se snažili Švédové a Norové, víza ale nabízeli jen v malém počtu. Uprchlíci byli většinou vybaveni doporučujícími kartičkami od Doreen Warrinerové, která je však vydávala velmi benevolentně, a tak v Polsku přibývalo lidí, kteří nebyli zaneseni na britských seznamech, a tudíž si s nimi britští úředníci nevěděli rady.[116] Každý týden přicházelo do Polska přibližně tři sta padesát uprchlíků, ale odesílat se jich dařilo pouze sto padesát týdně. Úsilí polských úřadů o kontrolu hranic a zabránění ilegální emigraci nebylo efektivní, přesto však Poláci uprchlíky až na výjimky nevraceli.[117]

Britský výbor pro uprchlíky z Československa proto 28. dubna rozhodl vybrat v Polsku dalších sedm set uprchlíků pro Velkou Británii. Přednost dostali sudetští Němci, následováni Němci a Rakušany, poté přišly na řadu osoby uprchlé kvůli změně československých hranic po Mnichovu, další političtí uprchlíci a nakonec ostatní dle výběru zástupců BCRC v Polsku.[118] Třetího května přijela do Polska vyhledat vhodné kandidáty Mary Ormerodová, která mluvila se všemi uprchlíky a slibovala jim britská víza. Clare Hollingworthová poté vypravila z Polska v květnu pět transportů o celkovém počtu 669 osob. Mise Ormerodové v Polsku, při níž slíbila víc, než byla oprávněna, se ovšem ve Velké Británii setkala s kritikou, což vedlo k její rezignaci v Koordinačním výboru pro uprchlíky. Zároveň na funkci předsedy této organizace rezignoval lord Hailey. Hollingworthová se z Velké Británie vrátila do

111 *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/6, záznam E. W. Playfaira pro S. D. Waleyho z 29.3.1939; T 160/1324/F 13577/05/16, rozbor „Canadian emigration – finance", zasláno H. Bunburymu 4.8.1939.

112 AMSTÄTTER, A., *Tomslake*, s. 65.

113 *PRO*, HO 294/52, záznam ze schůze emigračního výboru BCRC 19.5.1939.

114 *Tamtéž*.

115 *Tamtéž*, T 160/1324/F 13577/05/10, dopis H. Emersona S. D. Waleymu z 26.5.1939.

116 *Tamtéž*, HO 294/56, dopis C. Hollingworthové M. Laytonové z 3.5.1939.

117 *Tamtéž*, T 160/1324/F 13577/05/9, dopis H. Kennarda lordu Halifaxovi z 25.4.1939. Situaci v Polsku se podrobně zabýval článek v *Manchester Guardian* z 5. května. Viz GROSSMANN, K. R.: *Emigration* ..., s. 142–147.

118 LONDON, L.: *Whitehall and the Jews*, s. 157; *PRO*, HO 294/52, revidované memorandum ze schůze vízového výboru BCRC 28.4.1939, z 1.5.1939; též in: FO 371, 24084, W 10698/520/48.

Polska s tím, že byla vybídnuta, aby svou práci v této zemi ukončila.[119] Za těchto okolností se do poloviny června podařilo vypravit pouze dva slabé transporty uprchlíků (81 lidí), což pochopitelně zneklidnilo polské orgány.[120] Britský velvyslanec Howard Kennard varoval, aby polská vláda pod dojmem neochoty Británie a ostatních zemí přijímat uprchlíky je nezačala sama vypovídat.[121]

S tím, jak počet uprchlíků vzrůstal, přibývalo mezi nimi také uvězněných. Polské orgány totiž nedokázaly vždy rozlišit, kdo je uprchlík spadající pod registraci BCRC a kdo pouze ekonomický emigrant. Většinou ale zadržené osoby byly propuštěny ihned po intervenci BCRC. Situace se zkomplikovala zejména poté, co byly vyčerpány zdroje židovské obce v Katovicích, neboť polští představitelé neměli zájem emigrantům výrazně pomáhat kvůli velkému podílu Židů. Hollingworthová se proto musela vypravit do Varšavy ve snaze získat pomoc od židovské reprezentace. Náklady na uprchlíky byly poté rozděleny tím způsobem, že BCRC platil stravu, zatímco socialistické strany (polské i židovské) spolu s židovskou komunitou financovaly dopravu. Lepší situace byla v Krakově, kde ještě nebyly prostředky vyčerpány, v Bielsku se v té době nacházelo asi sedmdesát uprchlíků.[122] Vztah polské vlády k uprchlým Židům se ovšem stále zhoršoval, až je začala na začátku června vracet zpět do protektorátu jako ekonomické emigranty.[123]

Ve druhém nejvýznamnějším uprchlickém centru Krakově se shromažďovali ponejvíce čeští dobrovolníci. Jejich skupina byla záhy rozdělena na civilní a vojenskou. Vojenská se oficiálně ustavila 30. dubna a posléze pro sebe získala vojenský tábor v Malých Bronowicích. Od této chvíle se zde formovaly československé vojenské oddíly připravené na pomoc Polsku v předpokládaném konfliktu s Německem. Tito čeští uprchlíci nespadali do kategorií BCRC a byli vydržováni pouze československým konzulátem a polskými pomocnými organizacemi. Nebyli to emigranti v pravém smyslu a nestáli o usídlení v cizině. Jejich cílem bylo bojovat proti nacistům a posléze se vrátit do osvobozeného Československa.

Polská vláda ovšem neměla v tuto chvíli zájem na roztržce s Německem, se kterým se stále ještě snažila dohodnout, a proto naléhala na odsun dobrovolníků ze svého území. Problém pomohla vyřešit Francie, která jim nabídla čtyři tisíce míst ve své Cizinecké legii s tím, že v případě vypuknutí války budou uvolněni pro československou armádu. V šesti transportech (od 22. května do 21. srpna) odjelo do Francie celkem 1212 dobrovolníků. Zbylí vojáci v Polsku zůstali, letci dostali příležitost vstoupit do řad polského letectva. Třetího září byla konečně vytvořena československá legie v Polsku, do bojů v zemi však již nemohla zasáhnout.

---

119 HEUMOS, P.: *Die Emigration...*. dok. 13 (Zpráva britského konzulátu v Katovicích britskému velvyslanectví ve Varšavě o uprchlících z ČSR a činnosti BCRC z 28.7.1939); *PRO*, FO 371, 24085, W 11702/520/48.

120 *Tamtéž*.

121 *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/9, dopis H. Kennarda lordu Halifaxovi z 5.5.1939.

122 *Tamtéž*, HO 294/56, memorandum C. Hollingworthové z 15.5.1939.

123 *Tamtéž*, FO 371, 24084, W 9134/520/48, dopis C. Hollingworthové C. Nortonovi (britské velvyslanectví ve Varšavě) z 2.6.1939 (dopis zaslal H. Kennard lordu Halifaxovi 8.6.1939); též in: T 160/1324/F 13577/05/12.

Důležitou sféru činnosti BCRC tvořilo organizování emigrace dětí. Dětskou sekci řídil Nicolas Winton, který se na začátku roku 1939 vrátil ze své návštěvy Prahy a z Londýna pokračoval v hledání náhradních rodin a zajišťování dokumentů pro azyl dětí ve Velké Británii. Britský výbor ho zmocnil k veškeré další činnosti ve prospěch prchajících československých dětí a v tomto směru se mu podařilo dosáhnout značných úspěchů: dětské transporty, které začaly odjíždět v březnu, mohly bez problémů opouštět protektorát, vlaky nerušeně projížděly přes Německo do Holandska a odtud do Velké Británie. Ze všech dětí, které dorazily do Velké Británie do 4. května, jich pouze dvacet nemělo garance a pro všechny se podařilo nalézt nové domovy.[124] V Praze již od dubna fungovala zvláštní kancelář pro zkoumání jednotlivých případů zřízená Trevorem Chadwickem, který se také zapojil do práce pro BCRC.[125] Jako čestný tajemník pražského Britského výboru pro děti působil kratší dobu i Walter Creighton. V létě se jim podařilo vypravit čtyři transporty o celkovém počtu 252 dětí.[126] Celkem bylo do Velké Británie dopraveno 664 dětí z Československa,[127] než transporty přerušilo vypuknutí války.

Počet uprchlíků, za které přebíral BCRC zodpovědnost, stále vzrůstal. Na začátku května se v memorandech výboru uvádělo, že má celkem na starost sedm tisíc jedno sto uprchlíků, tj. tři tisíce čtyři sta rodin.[128] Náklady na ně byly odhadovány na jeden milion 770 tisíc 850 liber.[129]

Po svém návratu do Prahy pokračoval Robert J. Stopford v jednáních o obnovení emigrace z protektorátu. S představiteli Ústavu pro péči o uprchlíky probíral situaci 11. května. Nastínil jim plány na převedení peněz z britského daru na novou organizaci, načež ho požádali o padesát tisíc liber pro naléhavé případy, neboť jejich zdroje byly již vyčerpány. Stopfordova jednání s kompetentním úředníkem Müllerem z říšského ministerstva financí však neskončila žádnou určitou dohodou[130] a otázka další emigrace a uvolnění peněz se tak dále odsouvala.

124 *Tamtéž*, HO 294/50, záznam o schůzi finančního výboru BCRC 4.5.1939; též in: HO 294/43.

125 *Tamtéž*, HO 294/43, záznam o schůzi finančního výboru BCRC 17.4.1939.

126 *SÚA*, fond MPSP R, karton 170, T. Chadwick – Jmenné seznamy dětských transportů.

127 GISSINGOVÁ, V.: *Perličky dětství*, s. 9.

128 GROSSMANN, K. R.: *Refugees*..., s. 576; HEUMOS, P.: *Die Emigration*..., s. 53; LONDON, L.: *Whitehall and the Jews*, s. 161, 163; *PRO*, FO 371, 24099, W 10663/1873/48, memoranda „Approximate Estimate of Commitments taken or contemplated April 1st 1939 by the BCRC" a „Number of Refugees for whom the Committee is responsible"; HO 294/44 a 39, memorandum H. Bunburyho – Liabilities in respect of Refugees from Czechoslovakia, 15.5.1939; HO 294/52, dopis M. Laytonové členům vízového výboru BCRC z 12.5.1939.

129 *PRO*, FO 371, 24099, W 10663/1873/48, Approximate Estimate of Commitments taken or contemplated April 1st 1939 by the BCRC; memorandum W. Jagelmana „The Czech Position", 6.7.1939. (Do 14. března Britové vydali 2900 víz, počet osob, které se staly uprchlíky v důsledku okupace ČSR, činil 1200, dodatečně bylo rozhodnuto – na základě dohody ministerstev s dobrovolnými organizacemi 6. května – přijmout dalších 1200 rodin, tj. asi 3000 osob, namísto původně předpokládaného tisíce uprchlíků.)

130 CHALUPA, A.: Pražský rok, s. 121; *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/9, Stopfordova zpráva o jednáních v Praze S. D. Waleymu z 13.5.1939.

Zároveň Stopforda kontaktovali Slováci, kteří žádali pomoc při řešení uprchlického problému na Slovensku.[131] Dvanáctého května se v Praze sešel se slovenskou delegací, která ho informovala, že uprchlíků je na Slovensku několik tisíc a tvoří je sudetští Němci, Němci a Rakušané. Povolení k opuštění země by dostali okamžitě.[132]

Na začátku května registroval BCRC v protektorátu ještě sedm set osm osob chystajících se emigrovat,[133] na jejichž zajištění mu zbývalo velmi málo peněz, neboť jim musel platit stravu, ubytování, dopravu, vízové a veškeré úřední poplatky. Zároveň byly výboru adresovány žádosti Domestic Bureau ohledně mnoha zájemců, kteří chtěli ve Velké Británii sehnat místo výpomocné síly v domácnostech. Tato agenda zabírala mnoho času. Nebylo ovšem v možnostech úřadu, aby prozkoumal všechny případy, s mnoha žadateli nebylo vůbec možné se spojit.[134]

Situace v protektorátu se přitom rychle zhoršovala. Němci začali vyvíjet nátlak na země, které ještě žádným způsobem neuznaly vytvoření protektorátu. Devátého května 1939 předali zahraničním diplomatům v Berlíně notu, ve které je vyzvali, aby požádali o *exequatur* pro své konzuly v Praze, s pohrůžkou, že jinak budou jejich diplomatické úřady po 25. květnu zrušeny. Zároveň stále důrazněji tlačili dobrovolné zahraniční humanitární pracovníky v protektorátu k tomu, aby pracovali pouze v těsné součinnosti s nimi. Bez spolupráce a dohody s Ústavem pro péči o uprchlíky již nebylo možné organizovat uprchlické transporty ani získat povolení gestapa k vycestování ze země. Bylo jasné, že ústav se změnil v pouhý nástroj německé okupační správy, jehož prostřednictvím se snažila získat kontrolu nad emigrací, jejím složením a převody peněz. Zároveň Němci dali najevo, že vědí vše o stycích BCRC s odbojem a že pokud organizace nepřestane napomáhat ilegální emigraci, svou činnost v Praze bude muset ukončit. Doreen Warrinerová, kterou gestapo sledovalo, se proto počátkem května vrátila do Velké Británie a pravděpodobně se díky tomu zachránila před zatčením. Řízení práce BCRC po ní převzala Beatrice Wellingtonová.

Jednání s ÚPU a německými představiteli probíhala zpočátku relativně úspěšně. Gestapo souhlasilo s udělením propustek pro velký počet žen, jejichž manželé již byli ve Velké Británii. Zároveň dalo najevo vůli postupovat podobně i v případě osob usilujících o zaměstnání v britských domácnostech a zdravotnictví, a dokonce i v případě žen registrovaných na seznamech BCRC, jejichž manželé odešli ze země ilegálně. Jednání ovšem stále komplikovala činnost BCRC v Polsku, proti níž Němci ostře kriticky vystupovali. Pražští zástupci se je snažili přesvědčit, že organizace ze své

131 *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/9, dopis A. Tuky R. J. Stopfordovi z 10.5.1939.

132 *Tamtéž*. Když přišla řeč na norimberské zákony, podotkl Stopford, že zmiňovat protižidovská opatření není příliš dobrý argument pro podporu žádosti o cizí peníze. Slováci se bránili tím, že jim je vnutili Němci. CHALUPA, A.: Pražský rok, s. 121.

133 CHALUPA, A.: Pražský rok, s. 121; *IWM*, Stopford Collection, 67/118/3/11, D. Warriner – The Number now remaining in the Protectorate, květen 1939; též in: *PRO*, HO 294/52. Z tohoto počtu 40 osob již mělo propustky od gestapa a čekalo jen na britská víza. Ze zbývajících 98 bylo 10 mužů v Katovicích, 30 žen a dětí zmizelo, 8 žen bylo uvězněno, 9 se vrátilo do Sudet, 3 lidé spáchali sebevraždu, 38 nemělo vůbec žádné cestovní doklady.

134 *IWM*, Stopford Collection, 67/118/3/11, dopis zástupkyně BCRC v Praze pro M. Laytonovou z 16.5.1939.

iniciativy nenapomáhá ilegální emigraci, ale pouze za ni přejímá odpovědnost, když už k ní dojde, a že zároveň pražská odbočka nemá vliv na aktivity odbočky v Polsku. Němci jim ale nevěřili a začali vyhrožovat ukončením jejich mise v Praze. Pracovníci BCRC byli vystaveni neustálému tlaku a museli počítat s možností, že budou z protektorátu vypovězeni.[135]

Podporou utečenců do Polska na sebe BCRC přebíral i péči o jejich ženy a děti, se všemi z toho plynoucími výdaji. Navíc nedokázal zabránit tomu, když Němci začali tyto ženy uvěznovat. Na tyto a další problémy shodně upozorňovala Wellingtonová[136] i Stopford, který se vrátil po zrušení britského vyslanectví v Praze 25. května do Londýna na ministerstvo financí. Od jeho návratu až do založení nového fondu se vedly debaty na téma, jaký postoj k emigraci z protektorátu mají Britové zaujmout. Střetly se dvě koncepce: vládní koncepce, vypracovaná Stopfordem, z níž vycházelo při jednáních ministerstvo financí a jeho podsekretář Sigismund D. Waley, a koncepce, kterou zastával BCRC za podpory řady opozičních poslanců a členů Labour Party.[137]

Stopford se stavěl proti podpoře ilegální emigrace. Argumentoval tím, že ohrožuje legální registrovanou emigraci, která byla závislá na libovůli gestapa. Němci vyhrožovali uzavřením odbočky BCRC v Praze i jejím zaměstnancům. Kromě toho se nebylo možné obejít bez spolupráce s ÚPU, protože jen tento úřad měl kompletní dokumentaci týkající se jednotlivých uprchlíků a finančních převodů. Stopford pouze připouštěl, že by ilegální emigraci mohl podporovat nějaký soukromý fond, který by ovšem nesměl být dotován z vládních peněz nebo z peněz oficiálních institucí.[138] Zároveň upozorňoval na to, že problém se týká již převážně českých politických uprchlíků, kteří podle jeho názoru nebudou chtít emigrovat do třetí země a usídlit se tam, ale zůstanou ve Velké Británii na náklady fondu. Předpokládal, že se na ostrovech budou chtít zabývat politickou činností a čekat na návrat do ČSR.[139]

Naproti tomu BCRC zásadně odmítal ignorování ilegální emigrace s tím, že by to zcela anulovalo účel jeho práce a že fondy, kterými by disponovala nová organizace na jejich podporu, by byly zajisté velmi omezené.[140] Rovněž oznámil ministerstvu vnitra, že v žádném případě nepředá Ústavu pro péči o uprchlíky dokumenty k personálním případům. Se zřízením druhého výboru, který by disponoval financemi z dobrovolných fondů, byla organizace ochotna souhlasit pouze v případě, pokud by Němci zakázali jejich působení v Praze.[141] Tyto koncepce se střetávaly až do založení

135 *PRO*, HO 294/54, memorandum B. M. Wellingtonové z května 1939.

136 *Tamtéž*.

137 Největší podporu organizaci a obecně uprchlíkům poskytovali poslankyně Eleanor Rathboneová a předseda zahraničního oddělení Labour Party William Gillies, který byl i členem výboru BCRC. Rathboneová byla tajemnicí Parlamentního výboru pro uprchlíky, který byl zřízen v prosinci 1938.

138 CHALUPA, A.: Pražský rok, s. 123–125; *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/11, R. J. Stopford – The Czech Refugee Fund, 7.6.1939; T 160/1324/F 13577/05/12, záznam o schůzi v HO 13.6.1939, komentář S. D. Waleyho „Czech Refugees" z 20.6.1939.

139 *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/12, záznam R. J. Stopforda pro S. D. Waleyho z 20.6.1939.

140 *Tamtéž*, záznam o schůzi v HO 13.6.1939.

141 *Tamtéž*, FO 294/50, záznam o schůzi výkonného výboru BCRC 21.6.1939.

nového fondu, jenž realizoval Stopfordovy návrhy a postavil se proti podpoře ilegálních uprchlíků.

Otázka ilegální emigrace byla ožehavá i z toho důvodu, že se daly očekávat dotazy poslanců, které by britskou vládu zahnaly do pasti. Jen těžko by jim mohla odpovědět, že byl Němcům dán slib nepodporovat z fondu ilegální politickou emigraci. Pokud by ovšem své vysvětlení doplnila prohlášením, že tato emigrace bude podporována nepřímo dobrovolnou organizací, Němci by ji obvinili z nečestnosti a mohli by veškerou spolupráci odmítnout.[142]

Koncem června se práce dobrovolných organizací v protektorátu ještě více znesnadnila. Němci rozhodli, aby se akce na pomoc uprchlíkům soustředily výhradně do ÚPU.[143] Britští diplomaté a humanitární pracovníci se zde přitom ocitali pod stále větším tlakem, což souviselo se vzrůstajícím nepřátelstvím Německa vůči Velké Británii, které vyvrcholilo 30. června, kdy Němci odmítli udělit *exequatur* generálnímu konzulovi do Prahy. Do vypuknutí války proto řídil britskou diplomatickou misi vicekonzul. Neurovnané diplomatické vztahy velmi ztěžovaly zdejší činnost dobrovolných organizací a ohrožovaly též bezpečnost jejich zaměstnanců.

Němci se jim snažili klást co nejvíce překážek. Walter Creighton, který v protektorátu nahradil Roberta J. Stopforda, se proto dotazoval v Londýně, zda má rezignovat,[144] a navrhoval dokonce dočasné uzavření odbočky BCRC a stažení jejích zaměstnanců do Londýna.[145] Stupňovala se zejména averze Němců vůči Wellingtonové a Creighton byl obviňován, že toleruje její říši nepřátelské aktivity, namísto aby využil své údajné pravomoci a odvolal ji z Prahy.[146]

Bez obav nebyli ani uprchlíci v Polsku. Omezení transportů na počátku června zalarmovalo polské policejní orgány v Katovicích a Krakově. Někteří uprchlíci byli zatčeni, jiní vráceni do protektorátu. Poté co v polovině června odjely dva transporty s celkem 217 osobami, se situace stabilizovala a menší transporty byly opět vypravovány kontinuálně.[147]

V té době zůstávalo v Katovicích a Krakově celkem asi tisíc uprchlíků,[148] z nichž byl Britský výbor pro uprchlíky z Československa ochoten si vzít na starost tři sta v Katovicích[149] a sto až sto padesát v Krakově.[150] Jejich sociální poměry se ovšem

142 *Tamtéž.*

143 CHALUPA, A.: Pražský rok, s. 126; *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/14, dopis J. Kotka W. Creightonovi z 22.6.1939.

144 *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/14, dopis W. Creightona R. J. Stopfordovi z 25.6.1939.

145 *Tamtéž*, telegram W. Creightona z 29.6.1939.

146 *Tamtéž*, dopis W. Creightona R. J. Stopfordovi z 29.6.1939. Němečtí úředníci mu pak oznámili, že chtějí v budoucnu kontrolovat činnost všech zahraničních subjektů v protektorátu, a proto by chtěli mít u Wellingtonové svého zástupce. Creighton na to odpověděl, že to nepřipadá v úvahu, a opět požádal Londýn o dočasné ukončení práce. Viz *tamtéž*, dopis W. Creightona R. J. Stopfordovi z 30.6.1939.

147 HEUMOS, P.: *Die Emigration...*, dok. 13 (viz pozn. 119), s. 314; *PRO*, FO 371, 24085, W 11702/520/48.

148 *Tamtéž*; *PRO*, FO 294/50, záznam o schůzi výkonného výboru BCRC 21.6.1939.

149 *PRO*, HO 294/56, dopis C. Hollingworthové M. Laytonové z 3.7.1939.

150 *Tamtéž*, dopis C. Hollingworthové E. A. Allenovi z 3.7.1939.

zhoršovaly. V obzvláště složitém postavení se zde ocitli Češi a čeští Židé, pro něž Britové neměli víza. Zejména Židům zde nyní hrozilo aktuální nebezpečí, že budou vyhoštěni. Část židovských uprchlíků se proto rozhodla odjet do Litvy, která projevila ochotu je přijmout, a tam čekat na udělení víz do jihoamerických zemí nebo kamkoli jinam.[151] Naštěstí příliv uprchlíků do Polska již ustával.

Snahy Britů o koncepční řešení a humanitární akce v předvečer války

Klíčovým problémem, který zdržoval a zkomplikoval řešení uprchlického problému, zůstával nadále nedostatek míst k jejich usídlení a finančních prostředků. Nejednalo se pouze o uprchlíky z ČSR, ale zejména o desetitisíce německých a rakouských Židů, na jejichž emigraci z říše Němci naléhali. Na počátku června jednal o tomto problému v Londýně s vysokým komisařem pro uprchlíky německý zmocněnec Helmut Wohlthat, který prosazoval realizaci Rublee–Wohlthatova plánu.[152] Herbert Emerson s tím sice souhlasil, zároveň však německého zástupce upozornil, že usídlovací akce by byla procesem postupným a dlouhodobým. Oproti tomu Němci stáli o co nejrychlejší a nejmasovější emigraci. Počítali s tím, že z fondu by bylo financováno vystěhovalectví i těch chudších, kteří by do něj přispět nemohli.[153]

Ovšem úvahy o tom, že by Židé sami financovali svou emigraci, byly nereálné. Schůdnější projekt navrhoval židovský představitel Lionel de Rotschild, jenž preferoval mezinárodní půjčku, z níž by polovinu kryly vlády a polovina by pocházela ze soukromých zdrojů. Britská vláda byla ochotna souhlasit i s tímto návrhem, ovšem za předpokladu, že se zúčastní i vlády dalších zemí.[154]

Počátkem července se britská vláda dostala pod tlak poslanců, kteří ji upozorňovali na to, že není možné stále odkládat rozhodnutí ohledně finanční pomoci uprchlíkům, zvláště když zdroje dobrovolných organizací byly již téměř vyčerpány. Vláda se však obávala, že pokud bude počet uprchlíků na ostrovech stoupat a v nejbližší době neodcestují do třetí země, budou závislí na veřejných rozpočtech, což by mohlo mít za následek vnitřní krizi.[155] Co nejrychlejší řešení bylo životně důležité, protože

151 HEUMOS, P.: *Die Emigration...*, dok. 13, s. 314; *PRO*, FO 371, 24085, W 11702/520/48; HO 294/56, dopis C. Hollingworthové M. Laytonové z 20.7.1939.

152 Tzv. Rublee–Wohlthatův plán vzešel z jednání britské a německé vlády v únoru 1939 a měl napomoci řešení problému židovské emigrace z Německa. Projektován byl pro celkem 400 tisíc Židů, tedy asi dvě třetiny tehdejší židovské komunity v Německu. Předpokládal založení mezinárodního fondu, sestávajícího nejméně ze čtvrtiny z německého židovského majetku, z něhož by byla financována emigrace. Plán se ovšem ve Velké Británii nesetkal s příliš příznivým přijetím, a ač se o něm několikrát jednalo, nebyl nikdy uveden do praxe. Viz SHERMAN, A. J.: *Island Refuge*, s. 201.

153 *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/11, memorandum H. Emersona o setkáních s Wohlthatem ze 7.6.1939.

154 SHERMAN, A. J.: *Island Refuge*, s. 244.

155 *Tamtéž*, s. 245 n.

hrozil kolaps humanitárních organizací. Pro emigraci z protektorátu to konkrétně znamenalo jediné – uvolnění výplat z britského daru.

Zároveň se vyostřil palestinský problém. Zveřejnění *White Paper* vyvolalo ostře odmítavou reakci Židů a zároveň rozsáhlou vlnu ilegální emigrace do Palestiny. Situace se stala natolik vážnou, že se Britové začali reálně obávat o udržení svého postavení na Středním východě a ve všech muslimských zemích. Proto také naléhali na vlády zemí, o nichž věděli, že se na ilegálních transportech nepřímo podílejí, aby jim veškerou pomoc zastavily. Jednalo se zejména o to, že jim povolovaly průjezdy svým územím a dávaly k dispozici své přístavy pro evakuační lodě. Britové ovšem podnikli ještě ráznější kroky. V prvé řadě přijali rozhodnutí o naprostém uzavření Palestiny až do 31. března 1940.[156] Zároveň začali vracet lodě s uprchlíky zpět do přístavů, ze kterých vyplula. Skupiny emigrantů se nedobrovolně soustřeďovaly v Istanbulu, desítky lodí křižovaly Středozemním mořem a snažily se někde zakotvit, čemuž pobřežní hlídky leckdy čelily i střelbou.[157] Situace těchto běženců byla zoufalá a vzbuzovala opět pobouření světové židovské komunity. V Palestině vypukly demonstrace. *White Paper* a s ním spojenou represivní politiku Velké Británie odsoudila i Společnost národů.[158]

Mezi ilegálními přistěhovalci se nacházeli i Židé z Československa a řada z nich tak byla postižena britskou politikou. Například v červenci intervenoval československý generální konzul v Palestině Josef M. Kadlec za čtyři sta padesát československých občanů, kteří byli v karanténě na lodi v Bejrútu. Kadlecovu žádost o jejich převzetí však britské úřady zamítly jak pro Palestinu, tak i pro další země pod svou správou.[159] Emigranti pak většinou končili v britských internačních táborech na palestinském území, z nichž největší byly Sarafand a Athlit, nebo byli odváženi do tábora na ostrově Mauritius.

V červenci se ve Velké Británii konečně ustavila nová vládou kontrolovaná organizace Svěřenecký fond českých uprchlíků (*Czech Refugee Trust Fund* – CRTF), která nahradila BCRC a převzala jeho závazky, peníze i zaměstnance. V jejím čele stála dle smlouvy z 21. července[160] trojčlenná správní rada (*trustees*) ve složení Ewart G. Culpin, Malcolm Delevigne a Erich Turk, v jejichž pravomoci bylo jmenovat ředitele, kterým se stal Henry Bunbury. Svěřenecký fond také převzal zbytek peněz Fondu londýnského starosty, který činil 17 792 liber.[161]

Hlavním úkolem CRTF bylo poskytování pomoci emigrantům při vystěhování a usazování, nově byl ale kodifikován i závazek jejich podpory na území Velké

156 *Tamtéž*, s. 238 n.

157 KADLEC, Josef M.: *Svatá země v československém odboji*. Praha, Orientální ústav 1947, s. 31.

158 SHERMAN, A. J.: *Island Refuge*, s. 241.

159 *Archiv Ústavu T. G. Masaryka*, Praha (*AÚ TGM*), fond E. Beneš – Válka, karton 174, Palestina, dopis J. M. Kadlece J. Masarykovi, Jeruzalém 20.7.1939.

160 Smlouva: Czech Refugee Trust Fund and Directions to the Trustees, 21.7.1939; originál smlouvy in: *PRO*, HO 213/292.

161 *Tamtéž*, FO 371, 24087, W 11591/977/48, závěrečná zpráva Fondu londýnského starosty pro české uprchlíky z července 1939; HO 294/66, dopis R. G. Pinneyho H. Bunburymu z 10.7.1939.

Británie. Zpočátku byl financován z veřejných prostředků (od ministerstva financí dostal padesát tisíc liber), darů, sbírek a odkazů. Až díky zákonu z 31. ledna 1940 mohl disponovat penězi ze zablokovaného britského daru pro Československo.[162]

Smlouva o jeho vzniku při specifikaci kategorií uprchlíků oprávněných čerpat z něj prostředky vycházela z československo-britské finanční smlouvy, zahrnovala však již i ohrožené Čechy a české Židy. Vedle toho se fond zavázal pokračovat ve vyplácení určitých finančních částek na konto Jewish Agency na vystěhovalectví do Palestiny.[163] Rozhodnutí podporovat uprchlíky na území Velké Británie před jejich usídlením v cílové zemi znamenalo pozitivní posun v britské politice, který velmi pomohl humanitárním organizacím. Uprchlíky v Británii rozděloval CRTF do skupin německých, rakouských, smíšených a československých, což bylo schéma převzaté od BCRC. Československé skupiny byly čtyři a lišily se podle politické a národnostní příslušnosti na sudetoněmecké sociální demokraty, komunisty, demokraty a vlastní československou skupinu.

Svěřenecký fond českých uprchlíků vznikl jako nová organizace, která měla stabilizovat vztahy s Němci a vyjednat pokračování emigrace registrovaných uprchlíků. Z tohoto důvodu odmítl podporovat ilegální emigraci, což znamenalo vítězství Stopfordovy linie. Fond se rozhodl vyslat do protektorátu delegaci, která měla jednat o další emigraci, a jako první krok k uklidnění poměrů se rozhodl odvolat do Londýna Beatrice Wellingtonovou.[164]

Na podporu uprchlíkům současně opět vystoupila poslankyně Eleanor Rathboneová. Osobním dopisem požádala ministra financí Johna Simona o přijetí parlamentní delegace, která by s ním diskutovala o tomto problému.[165] O setkání ho později za Labour Party požádal též Arthur Greenwood.[166] Ještě předtím, než k tomuto setkání došlo, vyšel 22. července v *Manchester Guardian* článek (respektive dopis) Rathboneové kritizující politiku vlády vůči uprchlíkům. Poslankyně již nežádala pouze vyplácení peněz z britského daru, ale začala bojovat za uvolnění zmrazené půjčky pro ČSR a její využití pro potřeby emigrace. Článek zakončila apelem na čtenáře, aby sami vyvíjeli tlak na vládu, aby pomohla uprchlíkům, za jejichž osud byla v důsledku mnichovské dohody odpovědná.[167]

K setkání parlamentní deputace s ministry financí a vnitra došlo 2. srpna. Poslanci jim předložili stejné požadavky, jaké zmínila ve svém článku Rathboneová. Konkrétně žádali uvolnění dalších dvou milionů liber.[168] Ministr financí John Simon proti jejich

162 Zákon o uvolnění finančních prostředků: Czecho-Slovakia (Financial Claims and Refugees) Act, 1940, 31.1.1940.

163 Smlouva o vzniku nové organizace: Czech Refugee Trust Fund and Directions to the Trustees, 21.7.1939.

164 *PRO*, HO 294/217, záznam o schůzi CRTF 24.7.1939.

165 *Tamtéž*, T 160/1324/F 13577/05/15, dopis E. Rathboneové J. Simonovi ze 14.7.1939.

166 *Tamtéž*, T 160/1324/F 13577/05/16, dopis A. Greenwooda J. Simonovi z 26.7.1939.

167 RATHBONE, Eleanor: Refugees from Czechoslovakia: A Government Economy at Their Expense. In: *Manchester Guardian*, (22.7.1939); SHERMAN, A. J.: *Island Refuge*, s. 250.

168 *Tamtéž*; *PRO*, HO 294/44, Memorandum on the need for further financial provision for Refugees from Czechoslovakia, 2.8.1939; též in: FO 371, 24 100, W 11538/1873/48.

požadavku argumentoval tím, že Velká Británie má své vlastní problémy, zejména v koloniích, a nemůže proto uvolňovat pro cizí uprchlíky další peníze. Kromě toho podle něj byla emigrace z ČSR zvýhodněna udělením finančního daru na vystěhovalectví. Pokud šlo o půjčku osmi milionů liber, ministr zdůraznil, že nebyla určena na emigraci a po zániku ČSR byly zbývající peníze vráceny do státní pokladny. Svůj výklad zakončil tvrzením, že největším problémem není nedostatek peněz, ale limitované možnosti zaměstnání a emigrace do jiných zemí.[169] Memorandum poslanců poté britská vláda zamítla stejně jako další podobné žádosti, které byly vzneseny 4. srpna v debatě v Dolní sněmovně.[170]

Situace mnoha uprchlíků byla v této době už kritická. Země dočasného azylu, jako Francie, Belgie nebo Švýcarsko, daly na srozuměnou, že nejsou ochotny přijímat další emigranty, a posílily kontroly hranic. O mnoho lepší to nebylo ani v Holandsku. Palestina byla uzavřena, kvóta USA pro přistěhovalce vyčerpána na tři roky dopředu. Jihoamerické státy byly v udělování azylu velmi rezervované, měly často zájem jen o zemědělce a nechtěly Židy. Co se týká britských dominií, Austrálie po jednáních souhlasila s azylem pro asi pět tisíc uprchlíků, Nový Zéland přijal několik rodin, Kanada několik set sudetských Němců a Jihoafrická unie pouze jednotlivce.[171] Návrhy usídlit uprchlíky v koloniích se ukázaly jako nereálné. A v tomto kritickém okamžiku Němci zesílili tlak na odchod Židů z „německých území".

Problém české židovské emigrace nevyřešilo ani ustavení CRTF. Patnáctého července vydal říšský protektor Konstantin von Neurath výnos o zřízení Ústředny pro židovské vystěhovalectví, jejíž provoz byl zahájen 28. července.[172] Ústředna měla posloužit k výraznému snížení počtu Židů v zemi. Podle původních plánů se mělo do jednoho roku vystěhovat nejméně šedesát tisíc osob. Ústředna převzala od Ústavu pro péči o uprchlíky agendu týkající se vystěhovalectví a jednotlivých případů a ÚPU tak už zajišťoval pouze příděl valut.[173] Zřízením ústředny učinili Němci další krok k naprosté kontrole vystěhovalectví z protektorátu. Legální emigrace Židů měla být od této chvíle možná pouze jejím prostřednictvím. Zároveň jí bylo přisouzeno klíčové postavení v rámci dalšího komplexního řešení židovské otázky.

Tento krok opět zkomplikoval situaci. Vzhledem k tomu, že s Němci nebyla uzavřena žádná efektivní dohoda, obávali se Britové, že jakákoli finanční pomoc, kterou by do protektorátu poslali, by skončila v rukou gestapa a spíše by ještě podpořila perzekuci. Za jediné schůdné řešení bylo považováno rozšíření Rublee–Wohlthatova plánu i na protektorát.

---

169 *Tamtéž*, T 160/1324/F 13577/05/16, memorandum ministerstva financí „Czech Refugees" pro deputaci poslanců 2.8.1939.

170 SHERMAN, A. J.: *Island Refuge*, s. 250.

171 *Tamtéž*, s. 251.

172 MILOTOVÁ, Jaroslava: Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze: Geneze a činnost do počátku roku 1940. In: *Terezínské studie a dokumenty*, 1997, s. 10 n.; *SÚA*, fond Úřad říšského protektora, karton 389, Výnos o zřízení Ústředny pro židovské vystěhovalectví; *tamtéž*, fond Gestapo Praha, arch. jedn. 101-662-4. Podobná instituce již působila ve Vídni.

173 *SÚA*, f. MPSP-R, karton 36, inv. č. 193, Zpráva o činnosti Ústavu pro péči o uprchlíky za rok 1939, 31.1.1940.

V otázce židovské emigrace se ovšem Stopford s CRTF a britskou vládou neshodl. Zatímco naléhal na její podporu, CRTF ve shodě s vládou váhal. Stopford trval na tom, že britská vláda je zodpovědná i za české Židy, kteří byli předtím zahrnuti do uprchlických kategorií, což byla také podmínka Němců, aby povolili pokračování emigrace, kterou s nimi sám ujednal. Podle něj by naprosté odmítnutí pomoci Židům vedlo ke zhroucení jednání a k zesílení jejich perzekuce.[174] Naproti tomu vláda, a dokonce i vysoký komisař pro uprchlíky tvrdili opak. Odmítali podporovat židovskou emigraci z protektorátu, protože se domnívali, že by se tím Němci cítili povzbuzeni k dalšímu tlaku na odchod Židů ze země. Prioritní pro ně bylo dostát starším závazkům, které se týkaly německých Židů. Herbert Emerson zdůrazňoval, že stále nemá mandát pro Čechy a české Židy. Kromě toho podotýkal, že na podporu Židů z protektorátu a Slovenska nejsou ani peníze, ani možnosti trvalého usídlení v cizině. Fondy židovských organizací byly již vyčerpány, a tak by se jediným zdrojem financí musela stát britská vláda. Proto podle jeho názoru neměly být pro židovskou emigraci z protektorátu uvolněny žádné peníze.[175] Ministerstvo financí se s jeho názory ztotožnilo.[176]

Obavy z masové podpory emigrace Židů z protektorátu projevovali ale i němečtí Židé, kteří si nepřáli, aby se tak dělo na jejich úkor, i nacistické vedení v Berlíně, pro něž bylo prioritou vystěhovat co nejvíce říšských Židů.[177]

Vzhledem k tomu, že BCRC svou misi v Praze ukončil a odjeli odtud i Wellingtonová s Creightonem, vyvstal problém dalších humanitárních aktivit v protektorátu. V zemi zůstaly již pouze zástupkyně kvakerů, které předtím po celou dobu pracovaly v úzké součinnosti s BCRC. Za těchto okolností kontaktovaly Bunburyho a nabídly mu, že převezmou na svá bedra veškeré jednání o osudu žen a dětí, které v protektorátu stále čekaly na propustky gestapa. Navrhovaly, že je budou podporovat za předpokladu, že dostanou k dispozici peníze (odhadované náklady na týden činily 150 liber).[178] Svěřenecký fond českých uprchlíků s tímto řešením souhlasil.[179]

Kvakerky převzaly v srpnu v plné míře péči o uprchlíky, zařizovaly pro ně propustky gestapa a organizovaly jejich odjezdy z protektorátu. Složitější to bylo s vybranými zájemci o zaměstnání v britských domácnostech, protože nebylo zcela jasné, kdo se má jejich záležitostí ujmout. Ukázalo se ovšem, že přes všechnu snahu kvakerky samy nemohly plně suplovat činnost CRTF, a to zejména v jednáních s ÚPU a při vyřizování finančních převodů, a proto naléhaly na příjezd jeho zástupců do Prahy.[180]

---

174 LONDON, L.: *Whitehall and the Jews*, s. 160; *PRO*, HO 294/7, dopis R. J. Stopforda H. Bunburymu z 31.7.1939; též: HO 294/70.

175 LONDON, L.: *Whitehall and the Jews*, s. 160; *PRO*, HO 294/217, záznam ze schůze správní rady CRTF a H. Emersona 1.8.1939.

176 *PRO*, T 160/1324/F 13577/05/16, memorandum ministerstva financí „Czech Refugees" z 2.8.1939

177 MILOTOVÁ, J.: Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze, s. 17 n.

178 *PRO*, HO 294/44, dopis H. N. Bunburyho E. G. Culpinovi z 2.8.1939.

179 *Tamtéž*, dopis CRTF D. Harrisovi z 2.8.1939.

180 *Tamtéž*, HO 294/54, dopis H. Kinghamové M. Laytonové z 11.8.1939.

Svěřenecký fond proto rozhodl povolat do Prahy znovu svého zástupce Waltera Creightona.[181] Začátkem srpna byly konečně uvolněny další peníze pro ÚPU[182] a CTRF odsouhlasil i poskytnutí dalších finančních prostředků pro Jewish Agency.[183] V principu bylo schváleno také vyplacení části peněz z daru Slovákům[184] a přijetí dalších padesáti dětí v Británii, které Nicolas Winton označil za nejnaléhavější případy.[185] Cestu delegace CRTF do Prahy však už zmařilo vypuknutí války.

Ke konci spěla i mise CRTF v Polsku. Clare Hollingworthová se vrátila do Velké Británie na konci července a na její místo nastoupila Margaret Douganová.[186] Většina uprchlíků v Polsku překročila hranice ilegálně bez potřebného vybavení, a tak byla zcela závislá na cizí pomoci, navíc z pomalého odesílání transportů do Británie nadále plynulo nebezpečí, že se jich polská vláda bude chtít zbavit a vydá je gestapu. Představitelé československé emigrace v Polsku a pod jejich vlivem i československé skupiny ve Velké Británii tuto hrozbu vnímali, a naléhali proto na britskou vládu, aby zajistila bez průtahů odjezd uprchlíků do Británie nebo jiné země.[187] Sami čeští uprchlíci v Polsku si stěžovali, že jim britské úřady vydávají víza v naprosto nedostatečném počtu. V této souvislosti také obviňovali Fielda i Hollingworthovou z politické zaujatosti a nadržování komunistům. Zároveň žádali o rozšíření kategorie politického uprchlíka o osoby, které sice nebyly organizovány v žádné politické straně, avšak vyvíjely politickou činnost, účastnily se odbojе, a proto musely emigrovat. To byly zejména případy železničářů a členů Sokola.[188]

V Londýně byla práce Clare Hollingworthové a britského konzula v Katovicích podrobena ostré kritice z opačného důvodu. Foreign Office, a speciálně jeho pasový odbor označily jejich praxi velmi liberálního udělování víz za neregulérní a přímo odporující jejich politice. Propříště měl konzul v Katovicích jednat pouze na základě pokynů pasového kontrolního úředníka z Varšavy, který měl instrukce týkající se jednotlivých případů uprchlíků dostávat přímo z pasového oddělení Foreign Office.[189] Pasový úředník varšavského vyslanectví J. P. Shelley pak vyrozuměl konzula

---

181 *Tamtéž*, T 160/1324/F 13577/05/16, záznam R. J. Stopforda pro Waleyho z 3.8.1939.

182 *Tamtéž*, dopis H. Bunburyho R. J. Stopfordovi z 11.8.1939; dopis R. J. Stopforda H. Bunburymu ze 14.8.1939. Stopford ho informoval o tom, že ÚPU již peníze obdržel.

183 *Tamtéž*, HO 294/217, záznam o schůzi CRTF 3.8.1939.

184 *Tamtéž*: T 160/1324/F 13577/05/16, dopis A. Tukovi 17.8.1939.

185 *Tamtéž*, HO 294/217, záznam o schůzi CRTF 3.8.1939.

186 *Tamtéž*, FO 371, 24085, W 11702/520/48, záznam D. P. Reillyho z 11.8.1939. C. Hollingworthová odhadovala počet uprchlíků v Polsku na 2000, z nichž bylo údajně 90 % Židů. Asi 400 jich mělo dostat víza do Velké Británie. Švédská vláda slíbila přijmout asi 200 uprchlíků, naléhala však na neprodlené vyplacení 200 liber na osobu na jejich usídlení v zemi.

187 *Archiv Národního muzea*, Praha (*ANM*), fond Zdeněk Fierlinger, karton 34, inv. č. 1294, Ústřední výbor čs. politické emigrace v Polsku – Zpráva o životě čs. politické emigrace v Polsku, 26.7.1939; *tamtéž*, fond Ambrosovi – CRTF, karton 3, inv. č. 110, dopis M. V. Ambrose pro CRTF z 15.8.1939.

188 *Tamtéž*, fond Ambrosovi – CRTF, memorandum Karla Bednáře (Výbor pro pomoc českým a slovenským uprchlíkům v Polsku) z 11.8.1939.

189 HEUMOS, P.: *Die Emigration...*, s. 75 n.; *PRO*, FO 371, 24085, W 11702/520/48, záznam M. Jeffese z 25.8.1939; dopis M. Jeffese J. P. Shelleymu z 25.8.1939.

v Katovicích o rozhodnutí, že již nesmí vydávat českým uprchlíkům žádná víza, dokud k tomu neobdrží zvláštní povolení pro každý jednotlivý případ.[190]

K 27. srpnu 1939 podporoval CRTF v Anglii celkem 6660 osob, z toho 505 Čechů a Slováků, 1770 sudetských Němců a 3200 československých občanů, kteří nebyli skupinově registrováni. Zbytek tvořili Němci a Rakušané.[191] Koncem srpna, v poslední chvíli před vypuknutím válečného konfliktu, opustili protektorát i kvakeři a britské pomocné akce na jeho půdě tak definitivně skončily. Honor Kinghamová a manželé Rudingerovi přijeli do Anglie 20. srpna společně s devatenácti ženami a sedmadvaceti dětmi.[192] Helen Kirkwoodová opustila Prahu 29. srpna.[193] O dva dny později začala válka.

Shrnutí

Stanovení přesného celkového počtu uprchlíků, kteří museli odejít z ČSR, není jednoduché, protože jednotlivé odhady se liší. Tak například Ústav pro péči o uprchlíky udával, že se z ČSR v období od 17. listopadu 1938 do 14. září 1939 vystěhovalo 12 319 osob, které vybavil legální registrací. Z nich mělo 5970 československou příslušnost, 1672 německou a rakouskou a zbytek měl v pasech zapsánu jinou příslušnost. Většina z těchto emigrantů odcestovala do Británie (2462), dále do Palestiny (2240), Spojených států (1621), Kanady (626), zemí Jižní Ameriky, skandinávských států a jinam.[194] Údaje o židovské emigraci zahrnuté v těchto číslech jsou následující: od 15. března do zřízení Ústředny pro židovské vystěhovalectví odjelo z protektorátu 9186 Židů, z toho do Palestiny 888 osob.[195] Ústředna pro židovské vystěhovalectví zaregistrovala od zahájení své činnosti do listopadu 1939 celkem 5261 žádostí o vystěhování, z toho nejvíce v srpnu (2672 žádostí pro 3504 osob). Podle tajemníka pražské Židovské náboženské obce Františka Weidmanna se od 15. března 1939 do 30. června 1940 vystěhovalo z protektorátu pětadvacet tisíc Židů, včetně ilegálních emigrantů.[196]

190 *PRO*, FO 371, 24085, W 11702/520/48.

191 VELECKÁ, Hana: Československý Červený kříž v zahraničí v období druhé světové války. In: *Historie a vojenství*, č. 2 (2000), s. 380; *AÚ TGM*, fond 40, karton 16, IV/29/6, M. V. Ambros – Přehled skupin registrovaných Czech Refugee Trust Fundem; *ANM*, f. Ambrosovi – CRTF, karton 2, inv. č. 57.

192 *LRSF*, FSC, Minutes of Prague Committee, záznam o schůzi 29.8.1939. Výbor byl přejmenován na „pražský" v květnu.

193 *Tamtéž*, záznam o schůzi 5.10.1939. V lednu 1940 bylo rozhodnuto zrušit Pražský výbor a přesunout jeho činnost do Německého výboru.

194 ŠIMA, J.: *Českoslovenští přestěhovalci*..., s. 243; HEUMOS, P.: *Die Emigration*..., s. 58; ČERNÝ, B.: Emigrace Židů..., s. 58; TÝŽ: Německá sociálně demokratická dělnická strana..., s. 669; *SÚA*, f. MPSP R, karton 158, inv. č. 347, K. Šlapák – Zpráva o činnosti tzv. Stopfordovy akce, 21.3.1944.

195 ČERNÝ, B.: Emigrace Židů..., s. 59.

196 MILOTOVÁ, J.: Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze, s. 22 n.

Z celkového počtu registrovaných emigrantů bylo z Polska od 27. března do 27. července vypraveno do Velké Británie 1731 osob v celkem dvaadvaceti transportech. K tomu je nutné přičíst poslední transport čtyř set padesáti osob, který odjel z Prahy ještě před nacistickou okupací 14. března. Zvláštní kategorii pak tvoří českoslovenští dobrovolníci, kteří nebyli registrováni a ani pokládáni za emigranty, ale za vojenský exil. Jejich osudy byly velmi rozmanité. Mnozí odpluli do Francie a tam vstoupili do Cizinecké legie (1212 vojáků). Příslušníci Československého legionu v Polsku v čele s podplukovníkem Ludvíkem Svobodou se dostali většinou do sovětského zajetí (asi osm set vojáků). Jen malému počtu se podařilo přes Rumunsko dopravit do Francie (189 vojáků).[197] Zbylí uprchlíci v Polsku, vojáci i civilisté (okolo tří tisíc osob) se dostali také do Rumunska nebo na území SSSR, několik desítek z nich uvízlo v pobaltských republikách.[198] Do Kanady se v tomto období vystěhovalo celkem tři sta pět registrovaných rodin a sedmdesát dva svobodných mužů (tedy 1024 osob).[199]

197 VUK, Václav: *Proti přesile*. Londýn, Čechoslovák 1942, s. 61, 63–64; FIERLINGER, Zdeněk: *Ve službách ČSR: Paměti z druhého zahraničního odboje*. 1. díl. Praha, Dělnické nakladatelství 1947, s. 311; BROD, T. – ČEJKA, E.: *Na západní frontě*, s. 47–49; KULKA, Erich: *Židé v československé Svobodově armádě*. Praha, Naše vojsko 1990, s. 47 n.; SVOBODA, Ludvík: *Cestami života*, 2. díl. Praha, Prospektrum 1992, s. 19–21.

198 LAŠTOVIČKA, Bohuslav: *V Londýně za války: Zápasy o novou ČSR 1939–1945*. Praha, Svoboda 1961, s. 84 n.

199 AMSTÄTTER, A.: *Tomslake*, s. 65 n.

Mezi odbojem a kolaborací

Případ Arno Haise

Dalibor Státník

Neklidný život Arno Haise, se všemi svými tragickými peripetiemi, není snad typickým, ale ani ojedinělým příběhem první poloviny 20. století, a proto jej můžeme pochopit jen v dobových souvislostech, bez vytrhávání a absolutizování těch či oněch jeho stránek. Jeho životní příběh je dokladem, jak různé politické síly a jejich vůdcové nakládali, ať už poctivě či nepoctivě, s emancipací dělnictva a jak k tomu účelu využívali a zneužívali odbory, ukazuje na dvojznačnost a problematičnost zapojení do odbojového hnutí kamuflovaného aktivistickou činností (či naopak?) v podmínkách nacistické okupace a konečně vypovídá o pokusech znovu organizovat odborové hnutí v podmínkách československého poúnorového exilu.

Odbory nikdy nepatřily k vyhledávaným tématům ani československé marxistické historiografie,[1] a proto je Arno Hais dnes možná známější spíše jako kolaborant – případně odbojář – a posléze poúnorový emigrant než jako odborář. Přitom právě bez odborů, bez toho, co bychom mohli nazvat odborovou myšlenkou, co generace odborářů v Československu vnímaly jako svou vlastní věc a k čemu se v politickém smyslu reálně upínaly, nelze pochopit jeho protektorátní osud, který jej přivedl tak nebezpečně blízko okupační moci.

---

1 Při bývalé Ústřední škole Revolučního odborového hnutí Antonína Zápotockého existoval Kabinet dějin odborů, který vydával jednak brožury pro potřeby odborářského školení, jednak i poměrně fundované práce z dějin odborů. Rudými odbory se dále zabýval např. Vladimír Dubský, Václav Král, vyšlo i několik monografií odborových funkcionářů, četné vzpomínky apod. Okrajově se tematika odborů pochopitelně objevovala v přehledných zpracováních československých dějin. I když kvantitativně není tato produkce nejmenší, nejednalo se mnohdy o skutečné dějiny odborů (tj. dějiny jejich vnitřního vývoje), ale spíše o průmět sporů o „správnou" ideologickou linii, dějin KSČ a dělnického hnutí i obecných dějin, kdy se upírala pozornost jen na tzv. pokrokové, tj. revoluční momenty z historie odborů. V důsledku toho se zcela na okraj zájmu dostaly socialistické odbory mimo sféru vlivu KSČ a o odborech nesocialistických se nepsalo takřka vůbec.

Curriculum vitae

Pokusme se proto nejdříve přiblížit „vnější" Haisův životopis.[2] Arnošt Hais se narodil 30. listopadu 1893 v Rotte Stein v Horních Rakousích v rodině uvědomělého sociálnědemokratického odborového předáka Josefa Haise.[3] Rodinné prostředí mělo na mladého Arna nezanedbatelný, možná rozhodující vliv. Ve dvacátých letech dokonce pracují s otcem „ruku v ruce" v komunistickém odborovém hnutí, společně vystupují proti gottwaldovskému vedení KSČ a přecházejí zpět do sociální demokracie. Rodina se záhy přestěhovala do Prahy, kde se mladý Hais vyučil v Janáčkově tiskárně a poté se stal korektorem *Práva lidu*. Ještě před vypuknutím první světové války v roce 1913 odjel do Kyjeva, kde pracoval v krajanské tiskárně Věnceslava Švihovského. Aktivně se zúčastnil revolučních dějů v Rusku jako komunistický organizátor a novinář. Spolu s Aloisem Munou vystupoval jako představitel Československé komunistické strany na Rusi a při Stalinově lidovém komisariátu pro národnosti vybudoval československou sekci. Již v říjnu 1918 byl vyslán jako emisar do střední Evropy, do Prahy však dorazil až v poslední den roku (předtím byl zadržován Skoropadského[4] úřady v Kyjevě). Po novinářském intermezzu ve Vídni, kde v roce 1919 redigoval časopis *Průkopník svobody*,[5] se přes Jugoslávii a Rumunsko opět vrátil do Moskvy.

Teprve v roce 1920 se trvale usadil v Československu a po opadnutí revoluční vlny se zapojil do rutinního stranického života. Stal se tajemníkem ústředního sekretariátu KSČ, odkud v roce 1923 přešel do služeb komunistického Mezinárodního všeodborového svazu (MVS). V polovině dvacátých let působil jako zástupce MVS v exekutivě Rudé odborové internacionály (ROI). V roce 1926 vstoupil do redakce *Rudého práva*. O dva roky později vypukl konflikt mezi odbory a vedením KSČ, který

---

2 Článek vychází z obžaloby a rozsudku německého soudu nad členy Haisovy skupiny, z poválečných výslechových protokolů samotného Haise a svědků, z trestního oznámení a rozsudku poválečného Národního soudu a konečně z šetření Haisovy činnosti v odborech do doby jeho zatčení pro poválečný Čestný soud Ústřední rady odborů. Přílohou těchto materiálů jsou i Haisovy novinové články a texty projevů a vystoupení, s odkazem na místo a datum publikace, ale bez uvedení příslušných stránek. Podkladem pro nástin Haisovy biografie je jeho vlastní líčení ze 14.12.1946, kdy byl vyslýchán orgány ministerstva vnitra v Praze – viz *Archiv Ministerstva vnitra ČR*, Praha (dále jen *AMV ČR*), fond 301 (Vyšetřovací komise při Ministerstvu vnitra ČSR pro Národní a mimořádné lidové soudy), karton 34, inv. jedn. 1 (dále jen 301-34-1). Na základě tohoto výslechu byla vypracována trestní oznámení z 2.1. a 14.1.1947 pro národního prokurátora při Národním soudu v Praze. Rovněž v těchto materiálech se opakovaně uvádějí Haisova biografická data – *tamtéž*, 301-34-1; fond 300 (Zemský odbor bezpečnosti), karton 21, inv. jedn. 1 (dále jen 300-21-1). Základní údaje o Haisovi viz TOMEŠ, Josef a kol.: *Český biografický slovník 20. století*, 1. díl. Praha 1999, s. 396.

3 Josef Hais (1866–1943), dlouholetý funkcionář svazu lučebního dělnictva, čelný představitel Mezinárodního všeodborového svazu. Po rozkolu s KSČ (1929) odešel do Odborového sdružení československého. Viz *Příruční slovník k dějinám KSČ*, 1. díl. Praha 1964, s. 222.

4 Pavko Skoropadsky (1873–1945), od dubna do poloviny prosince 1918 hejtman v čele pro německé ukrajinské vlády. Ta byla později a opět dočasně nahrazena ukrajinským direktoriem pod vedením atamana Petljury.

5 *AMV ČR*, 301-64-1.

vyvrcholil v březnu 1929 vzájemnou roztržkou a odchodem téměř poloviny odborářů pod vedením Josefa Haise. Haisovo křídlo po secesi splynulo v roce 1930 se sociální demokracií a MVS s Odborovým sdružením československým (OSČ), sám Arno Hais byl z KSČ vyloučen a pokračoval ve své novinářské a organizační činnosti v sociální demokracii. V roce 1937 se stal pražským tajemníkem OSČ. Aktivně se podílel na sjednocování odborů v roce 1939 a posléze zaujal významnou funkci v nově vytvořené zglajchšaltované organizaci Národní odborová ústředna zaměstnanecká (NOÚZ),[6] což se mu posléze stalo osudným. Pro podezření z ilegální činnosti jej gestapo 9. prosince 1942 zatklo a do konce války byl bez soudu vězněn na různých místech (Pankrác, Golnow, Hamburk).

Do Prahy se vrátil v červnu 1945 a v říjnu téhož roku nastoupil do tiskového oddělení ministerstva výživy, odkud byl „vyakčněn" 24. února 1948. Nedlouho poté, již 11. března 1948, emigroval do Vídně. Odtud pokračoval do Paříže a dále do Anglie a Kanady. V exilu se pokoušel znovu organizovat odborové hnutí, vydával *Odborové rozhledy* jménem Československé sekce svobodných odborů v exilu, v jejichž mezinárodním pařížském ústředí se výrazně angažoval. V roce 1962 se vzdal dalších veřejných aktivit, stáhl se do ústraní a svůj život dožil ve Vídni, kde 16. června 1971 zemřel.[7]

Protektorátní kariéra

Arno Hais byl tedy téměř od jinošských let těsně spjat s odbory a politikou a jeho protektorátní činnost, ať již zdůrazníme její odbojovou či „aktivistickou" stránku, se odvíjela od jeho postavení v Národní odborové ústředně zaměstnanecké, která nahradila dosavadní odborové ústředny, spolky a svazy. Do značné míry nedobrovolné sjednocení v podmínkách okupace však této organizaci vložilo do vínku nevyhnutelnou služebnost. Odbory se měly stát spolehlivým mechanismem zabezpečujícím klid v průmyslové výrobě, a tudíž jedním z faktorů zajišťujících stabilizaci poměrů v protektorátní společnosti. Takto sjednocené a politicky instrumentalizované odbory přejala v květnu 1945 pod egidou ilegální Ústřední rady odborů, vzniklé v podstatě na půdě NOÚZ, i nová republika. Jako Revoluční odborové hnutí napříště plnily úlohu převodové páky KSČ, před únorem 1948 i po něm.

NOÚZ v protektorátních podmínkách nemohla působit demokraticky a ani nemohla plnit tradiční odborové funkce. Vedoucí činitelé nebyli voleni členstvem, ale jmenováni a dosazováni protektorátními úřady po nátlaku či návrhu, nebo alespoň se souhlasem německé okupační správy. V únoru 1941 bylo k posílení německého

---

6 NOÚZ vznikla v roce 1939 a spolu s Ústředím veřejných zaměstnanců nahradila dosavadní odborové centrály, organizované povýtce na politickém, stranickém principu. Toto opatření znamenalo vlastně konec odborové plurality. Blíže např. LEHÁR, Lubomír: Vývoj NOÚZ v prvních letech nacistické okupace. In: *Historie a vojenství*, roč. 15, č. 4 (1966), s. 584-614.

7 Poválečné osudy viz PEJSKAR, Jožka: *Poslední pocta: Památník na zemřelé čs. exulanty v l. 1948–1984*, sv. 2, s. 119 n. Zürich 1986. Tam je vylíčena Haisova odbojová činnost.

vlivu zřízeno takzvané Spojovací místo při Úřadu říšského protektora (*Verbindungstelle*), které protektorátní odbory fakticky řídilo.

O charakteru tohoto důležitého článku okupační správy si můžeme učinit dojem již z prvního zasedání jeho představitelů se zástupci NOÚZ (konkrétně poradního sboru předsedy NOÚZ), které se konalo 11. března 1941. První vedoucí tohoto orgánu, inženýr Wilhelm Köster, ve svém úvodním projevu nastínil jeho význam a vztah k odborům, které se musely bezpodmínečně ve své činnosti řídit idejemi nacionálního socialismu. Formálně měly mít odbory zajištěnu určitou, ale jen „administrativní" samostatnost pod dohledem německých „poradců" ze spojovacího místa.[8] V červenci téhož roku se konala další porada zástupců NOÚZ a spojovacího místa, na níž Köster otevřeně vyložil skutečné německé záměry s odbory. V německých intencích měly zajišťovat klid v továrnách a pod rouškou „odpolitizování" rezignovat na skutečnou odborovou práci.[9]

Tento proces měl probíhat zdánlivě bez německé ingerence, snad dokonce jako výraz zájmů českého dělnictva a zaměstnanců. Wilhelm Köster se v tomto smyslu vyjádřil jednoznačně. Zvláště se obával, aby se „nepřátelská" propaganda (tedy domácí odboj a jeho prostřednictvím československá exilová vláda) nedověděla o existenci jeho úřadu a nevyužívala poněmčení českých odborů jako další argument proti okupační moci.[10] Tolik ve stručnosti k vymezení prostoru a mezí Haisovy „legální" činnosti.

Jeho protektorátní kariéra byla poměrně rychlá. V létě 1939 byl jmenován ministerstvem vnitra prvním zástupcem generálního tajemníka NOÚZ Ludvíka Votického. Po zřízení *Verbindungstelle* byl ustanoven organizačním tajemníkem a později, na sklonku roku 1941 hlavním tajemníkem vnitřní správy a místopředsedou celé organizace, zástupcem předsedy Václava Stočese.[11] Formálně mu bylo tak podřízeno i tiskové a propagační oddělení a z tohoto titulu[12] promlouval několikrát v rozhlase

---

8 „V tomto rámci a duchu budou odbory požívat úplné samostatnosti. Obzvláště v administrativním ohledu máte plnou volnost." *Všeodborový archiv*, Praha (dále jen *VOA*), fond NOÚZ, karton 209, inv. jedn. 93, zápis z Kösterova vystoupení 11.3.1941.

9 „Především se jedná o odpolitizování odborů, jde o to, aby se především věnovaly péči o dělníky. Tedy žádné vytáčky, žádné fráze, nýbrž skutečná práce." *Tamtéž*, zápis z jednání v červenci 1941.

10 „Výrazně podtrhuji, že nejsem žádný vedoucí českých odborů. Vykonávám pouze a jedině svou funkci pověřence ve spojovacím místě... Působím jako poradce, a to se štábem, který je mi k dispozici..." Zároveň si pro svou osobu farizejsky vymiňoval místo v pozadí a žádal, aby se na něj nikdo neodvolával." *Tamtéž*.

11 V poslední říjnový den roku 1941 přinesla *Národní práce* zprávu o jmenování Haise stálým zástupcem předsedy NOÚZ Stočese. *Tamtéž*, fond Čestný soud ÚRO (dále jen ČS; jednalo se o komisi při Ústřední radě odborů, která prověřovala činnost bývalých zaměstnanců a funkcionářů protektorátních odborů a zvláště provinilé osoby předávala k trestnímu postihu), karton 2, inv. jedn. 11. V. Stočes se narodil 24.3.1902 v Kralupech nad Vltavou, působil jako placený funkcionář OSČ, v listopadu 1939 se stal místopředsedou NOÚZ a o rok později předsedou celé organizace. Pro zajímavost snad můžeme uvést, že byl spolužákem Jaroslava Seiferta z obecné školy. Viz *AMV ČR*, 300-21-1.

12 Hais se po válce snažil z této odpovědnosti vymanit tím, že fakticky tyto záležitosti plně spadaly do kompetence Karla Korpa, šéfredaktora *Národní práce* a člověka odpovědného za celý tisk NOÚZ. Z této funkce byl Korp kvůli konfliktu s Wolframem von Wolmarem v roce 1943

o odborovém hnutí a sociálních záležitostech, publikoval rovněž v *Národní práci*, tiskovém orgánu NOÚZ, a dalších odborových časopisech. V letech 1940–1941 redigoval časopis *Práce a hospodářství*. V době druhého stanného práva promluvil z příkazu *Verbindungstelle* na velkých shromážděních v Praze a v Plzni a rovněž na jednom závodním apelu[13] v továrně Junkers ve Vysočanech. V říjnu 1942 se zúčastnil zájezdu českých dělníků a zemědělců na východní frontu. Nedlouho po návratu z této cesty byl Hais zatčen.[14]

Nacistické věznění však Haise v poválečné době zcela nevyvázalo z odpovědnosti za jeho předchozí veřejnou činnost, byl na svobodě vyšetřován orgány Ministerstva vnitra ČSR a postaven před Národní soud.[15] Přesto však NOÚZ jako celek nebyla v podstatě postižena, jak naposledy upozornil například Mečislav Borák, podle něhož se jednalo o „významnou kolaborantskou organizaci... Celou svou činností podporovala nacistický režim." V jejím středu totiž vzniklo ilegální ÚRO, jehož členové spolupracovali s ilegální KSČ, což podle něj zřejmě rozhodující měrou přispělo „k tomu, že vedení NOÚZ jako jediné kolaborantské organizace u nás zůstalo po válce nepotrestáno".[16] Na podivné zpolitizování celé záležitosti ohledně protektorátní minulosti NOÚZ, a především jeho některých představitelů, kteří přešli do ÚRO, několikrát poukazoval například Peroutkův *Dnešek*.[17]

---

odstraněn. Poté se stal pověřencem pro záležitosti českých totálně nasazených dělníků v Německu. K 1.3.1944 byl jmenován generálním tajemníkem České ligy proti bolševismu. Viz *tamtéž*, fond 305 (Ústředna Státní bezpečnosti po roce 1945), karton 571, inv. jedn. 3.

13 Stočes po válce doznal, že apely nařídil po příchodu Heydricha do protektorátu. Dělnictvo na nich bylo vyzýváno ke klidu a akcí byl pověřen Hais. V celé záležitosti se také angažoval úřad W. Köstera. (*Tamtéž*, 300-21-1.) K organizačnímu a ideovému zabezpečení celé akce se konala 10.10.1941 porada krajských tajemníků a vybraných referentů NOÚZ. Stočes zdůraznil, že porada se koná s vědomím říšského protektora, a zdůvodnil ji těmito slovy: „V poslední době objevilo se heslo: 'Pracujte pomalu!' Všichni si musíme uvědomiti, že uposlechnutí tohoto hesla mohlo by ohroziti celý hospodářský život protektorátu se všemi důsledky, jako nezaměstnanost apod. To jsou důvody, proč jste byli svoláni ... naší povinností v této době je: práce a klid." *VOA*, fond NOÚZ, karton 209, inv. jedn. 93.

14 Formálně byl stav po zatčení Haise vzat na vědomí výnosem ministerstva vnitra z 2.4.1943, zároveň byli v dohodě s ministerstvem hospodářství a práce s odvoláním na výnos ministerstva vnitra z 23.12.1941 jmenováni ústředními tajemníky František Kolář a Hanuš Březina.

15 Vedoucí činitelé NOÚZ spadali pod pravomoc Národního soudu na základě dekretu prezidenta republiky č. 17/1945. Za tyto funkcionáře byli považováni předseda a ústřední tajemníci. Viz *AMV ČR*, inv. jedn. 13492. (V Archivu MV ČR jsou uloženy spisy politického zpravodajství ministerstva vnitra zahrnující také materiály dalších bezpečnostních složek z let 1945–1948 vztahující se k prověřování činnosti různých osob v době nesvobody. Tento soubor písemností je označován pětimístnými čísly, která značí vždy jednu inventární jednotku.)

16 BORÁK, Mečislav: *Spravedlnost podle dekretu*. Šenov u Ostravy 1998, s. 69. Tam také blíže o činnosti Národního soudu, s. 59–71.

17 HORSKÝ, A.: Příruční dějiny NOÚZ. In: *Dnešek*, roč. 1, č. 49 (1946), s. 776–779; TÝŽ: Heydrichova akce a věci další. In: *Tamtéž*, roč. 2, č. 1 (1947), s. 4–7. Autor upozorňoval, že ve stejné době, kdy pod záštitou NOÚZ probíhaly zákopové práce na Moravě, byl Hais, „který se má odpovídat před Národním soudem za činnost NOÚZ, na pochodu smrti z Golnova do Hamburku". Článek vyšel před zahájením procesu 3.4.1947. Další notičku s jasným zaměřením proti pletichaření ROH a využívání retribučního soudnictví pro politické účely přinesl *Dnešek* v č. 8.

Postavení, které Hais v době protektorátu zastával, na něj přirozeně kladlo jisté požadavky. O jeho tehdejší organizátorské činnosti v odborech víme jen tolik, že se účastnil pravidelných porad a jednání, na nichž vystupoval k čistě odborářským záležitostem, a že na svěřeném úseku vyřizoval běžnou, mnohdy ryze odborovou agendu. Mnohem nápadnější je jeho činnost „žurnalistická". Z titulu své funkce byl nucen psát a pod svým jménem publikovat aktivistické články a výzvy k dělníkům.

Arno Hais totiž patřil mezi ty levicové politiky a politizující novináře, kteří od dřívější komunistické orientace přecházejí po 15. březnu zdánlivě k otevřené kolaboraci. Z německého národního socialismu ale přitom akcentují stránky sociální a „dělnické". Snad opravdově sní o novém řádu a novém uspořádání společnosti, které stavějí do protikladu ke skutečné či mnohdy jen zdánlivé nespravedlnosti první republiky, jejího celého hospodářského a politického systému. Kritizují bývalé mocné „bonzy", jejich úplatkářství a vzájemnou propojenost, hledají a nacházejí východisko v nacistickém režimu a toto zdánlivé řešení nabízejí svému okolí.

Avšak Hais narozdíl od svých souputníků skutečně v odboji pracoval. Ve stejné době, kdy lidé četli jeho oslavné tirády na nový národněsocialistický režim spolu s odsudky dřívějších poměrů, účastnil se aktivně práce takzvané odborářské skupiny Petičního výboru „Věrni zůstaneme!" (PVVZ), podílel se na zpracování jeho slavného, silně levicového programu „Za svobodu do nového Československa".[18] V něm ostatně zaznívá kritika předmnichovských poměrů spolu s vizí nového společenského uspořádání, která klade silný důraz na hospodářskou demokracii. Do rozbití struktury PVVZ, tedy do „katastrofy" na podzim 1941, buduje Hais ilegální sítě důvěrníků v některých oblastech (Plzeň, Kolín, České Budějovice a jinde) a závodech, v kroužku přátel otevřeně zpochybňuje současné poměry, uvažuje o rezignaci na své místo v NOÚZ a setrvává zde jen na přání odboje, a zároveň podporuje rodiny zatčených ilegálních pracovníků.[19]

---

z téhož roku. Reagoval tak na článek v týdeníku *ÚRO* z 1.5.1947, který přinesl zprávu o schůzi představenstva ÚRO, kde bylo konstatováno, že je nutno rozlišit vedoucí činitele ROH, kteří „se bezesporné uplatnili při organizování ilegální činnosti i v revolučních převratových dnech", zatímco jinak okupanti využívali NOÚZ jako „reakčního činitele pro podporu svých fašistických snah". Tak jak? In: *Tamtéž*, roč. 2, č. 8 (1947), s. 115 (podepsáno šifrou *-ra-*).

18 *Za svobodu do nové Československé republiky: Ideový program domácího odbojového hnutí vypracovaný v letech 1939–41*. Praha 1945. Předmluva od aktivního účastníka dějů K. J. Beneše. K problematice PVVZ viz KUKLÍK, Jan: *K problematice vzniku Národní fronty v domácím odboji: Vývoj odbojové organizace PVVZ na území Čech v letech 1939–1941*. (Acta Universitatis Carolinae philosophica et historica. Monographia LXVI.) Praha 1976, s. 115–130. K ÚVODu např. KURAL, Václav: *Vlastenci proti okupaci: Ústřední vedení odboje domácího 1940–1943*. Praha 1997.

19 Podle jeho vlastní výpovědi ze 14.12.1946, potvrzené četnými svědky. Viz *AMV ČR*, 301-34-1. Skloubení aktivismu s odbojovou činností nebylo zřejmě (nejen eticky) zcela bezproblémové. Již na samém začátku okupace vyvolala v občanském odboji z tohoto důvodu polemiku osobnost sociálnědemokratického ministra Jaromíra Nečase. Podle pozdního svědectví národně-demokratického poslance Vlastimila Klímy se jednalo „o zcela zásadní otázku, může-li člen odbojového politického vedení současně převzít protektorátní funkci, jež znamenala určitý způsob kolaborace. Nakonec převážilo mínění, že takové spojení rolí je s určitými výhradami a osobními zárukami možné, pokud to může přinést prospěch odbojové práci. Nečasovi byla tato věc vysvětlena a ponechána mu výlučná osobní odpovědnost za to, jak dovede v protektorátní

Aktivismus s marxistickou dikcí

Haisovo obvinění z kolaborace zakládaly především jeho dva projevy v době druhého stanného práva v červnu 1942. První přednesl 2. června na Staroměstském náměstí, druhý o dva týdny později, 16. června v Plzni. Pražská manifestace, kterou formálně svolala protektorátní vláda, měla demonstrovat loajalitu českého národa k říši, distancovat se od atentátu na Reinharda Heydricha a přispět tak k dalšímu poníženi národní myšlenky. V pondělí po atentátu, tedy v době zvláště rozjitřené, přišel osobně Wilhelm Köster do kanceláře za Haisem s tím, že bylo rozhodnuto, aby protektorátní vláda svolala na druhý den na Staroměstské náměstí shromáždění, na němž měl za dělníky a zaměstnance promluvit právě Arno Hais. Vedoucí *Verbindungstelle* ve svém nátlaku na Haise brutálně využil i kolujících pověstí o decimaci českého národa a varoval, že „vše leží v rukou Hitlera a podkladem pro jeho konečné rozhodnutí má býti právě tento veřejný projev k lidu".[20] Köster určil jako řečníka právě Haise údajně proto, že předseda NOÚZ Václav Stočes byl slabým řečníkem. Hais se snažil této nevděčné úlohy zbavit, ale mimořádně vypjatá situace a bezohledný nátlak, ba vydírání nacistických pohlavárů jej nakonec zlomily, jak uvedl ve své poválečné výpovědi: „Je samozřejmé, že v tak vážném okamžiku mi přešly mými myšlenkami velké oběti Čechů na životech po atentátu na Heydricha, zatýkání Čechů a hrozná perzekuce českého národa, což jsem měl také potvrzeno desítkami deputací z továren, od různých žen členů NOÚZ, jejichž muži byli zatčeni, kteří všichni žádali, aby NOÚZ něco učinila k uvolnění situace a zmírnění perzekuce proti Čechům, ježto měli všichni tito lidé obavy z věcí budoucích. Pro mou osobu, ať by vznikly odmítnutím projevu jakékoliv následky pro mne ze strany Němců, např. zatčení, rozhodně bych Kösterovi odmítl tento veřejný projev pronésti, avšak s ohledem na hroznou perzekuci českého národa a [vzhledem k] event. budoucím, možná ještě horším skutečnostem, které by pro český národ z toho vznikly, uposlechl jsem rozkazu ing. Köstera a vlastně snad rozhodnutí bývalé protektorátní vlády a svolil jsem projev pronésti."[21]

Po vynuceném souhlasu odjeli Hais s Kösterem do Černínského paláce k Antonu Zanklovi.[22] Text projevu byl Haisovi v podstatě direktivně určen („byl mi přímo

funkci prospět národní cti." KLÍMA, Vlastimil: K historii domácího odboje za druhé světové války: Politické ústředí a Ústředí vedení odboje domácího. In: JANEČEK, Oldřich (ed.): *Z počátku odboje*. Praha 1969, s. 128.

20 Cit. podle Haisovy výpovědi ze 14.12.1946, *AMV ČR*, 301-34-1.

21 *Tamtéž*.

22 Ing. Anton Zankl, sudetský Němec, v Úřadu říšského protektora zástupce vedoucího kulturně politického oddělení Martina Wolfa. Jeho vlastním „oborem" činnosti byl především film. Schůzce byl dále přítomen Emanuel Moravec a tajemník K. H. Franka, podle Haisovy domněnky zřejmě ing. Fischer. S největší pravděpodobností se jedná o SS-Standartenführera Ferdinanda Fischera, který působil jako pověřenec říšského komisaře pro upevnění „německství" v protektorátu a zároveň vedoucí Bodenamtu (Pozemkového úřadu). Výrazně se angažoval také v činnosti Kuratoria pro výchovu mládeže, kde byl jakýmsi dozorcem nad německými poradci i českými činovníky. Po válce byl odsouzen k 25 letům vězení, v roce 1955 propuštěn a odsunut do NSR.

nadiktován obsah jednotlivých odstavců řeči Moravcem")[23] a celé jeho znění druhý den ráno Moravec, hlavní řečník, přehlédl a k další revizi zaslal K. H. Frankovi. Po 16. hodině odpoledne v den manifestace se konala další porada v Černínském paláci za účasti dalšího řečníka Františka Teunera, který měl reprezentovat českou mládež. Jednalo se o první veřejné vystoupení budoucího předsedy Kuratoria pro výchovu mládeže, které oficiálně zahájilo svou činnost o čtrnáct dnů později, 17. června. Německý text Haisova projevu byl Frankovou kanceláří či jím osobně dále upraven a dle Haisovy výpovědi „přesně podle těchto oprav byly provedeny opravy v českém znění, načež mi Moravec projev předal s příkazem, že takto jej musím doslova večer přednésti při projevu na Staroměstském náměstí". Za pozornost stojí i výslovné Moravcovo upozornění, že rovněž záleží na formě, dikci, zkrátka přesvědčivosti ústního projevu. Hais se však hájil tím, že ve skutečnosti projev jen přečetl, „neužíval jsem žádného patosu řečnického, poněvadž jsem neměl na tom vůbec zájem, jelikož tuto mou funkci řečníka, kterou jsem považoval osobně za komedii, jsem konal s odporem".[24]

Plné znění tohoto Haisova projevu s německým pandánem je dochováno. Začíná oslovením „Muži a ženy práce". Atentát je v něm označen za „hanebný čin, který byl bez jakýchkoliv pochybností připraven emigrantskou skupinou bývalých politiků a kavárenských povalečů sdružených kolem pana Beneše v Londýně". Znamená nejen útok proti „vedoucí osobnosti Říše a jejímu režimu, ale hlavně a především útok plutokraticko-bolševických sil proti českým dělníkům a zaměstnancům, útok proti opravdovému socialismu, jehož je německá říše nositelem".[25]

Odsouzení bývalých politiků, liberalismu jako takového a příklon k socialismu v projevech a vystoupeních Arno Haise je možno chápat jako styčný bod s programem PVVZ a vůbec odboje, vyznačujícím se odstupem od předmnichovského režimu. Můžeme konstatovat, že některá slova a věty mohl Hais prohlašovat s docela klidným svědomím i jako představitel ilegálního hnutí a spolutvůrce jeho programu. Ten však, ať jakkoliv levicový, byl zároveň a především demokratický, takže se může jednat o podobnost nanejvýš náhodnou a povrchní. Tak se v něm například hovoří o tom, že „na politické a hospodářské krizi, v níž se Evropa zmítá už od světové války, má rozhodující podíl hospodářský řád, pod jehož vládou dosud žijeme. Proto musí s řešením politickým jít ruku v ruce řešení hospodářské... Demokratizovat hospodářství znamená podřídit zájem soukromý zásadně a obecně zájmu celku a organizovat hospodářskou činnost tak, aby mohla plnit svůj skutečný úkol, uspokojovat lidské potřeby, a to účelně a hospodárně –, což dosud nebylo její skutečnou směrnicí.

---

23 *Tamtéž.*

24 *Tamtéž.*

25 *Tamtéž.* Přepis textu projevu je součástí spisu jako důkazní materiál. Podle trestního oznámení však Haisovo tvrzení o tom, že projev přednesl bezvýrazně, „nejeví se býti pravdivým, ježto zakrátko nato, dne 16.6.1942, působil jako řečník na podobném projevu v Plzni". (*Tamtéž*, 300-21-1.) Haisova sekretářka Věra Goldhammerová vypověděla 21.12.1946, že když se Hais vrátil z *Verbindungstelle* s cenzurovanými a upravenými projevy, „tloukl projevem o stůl, nadával na Němce, že to čísti nebude, a byl velice rozčilen". (*Tamtéž*, 301-34-1). V tomto spisu jsou založeny i texty některých (osmi) Haisových „závadných" článků.

Teprve touto demokratickou přestavbou vyhoví hospodářská činnost svému poslání sociálnímu, aby totiž moderní strojová výroba vydala člověku své požehnání, aby bída, zbytečně a uměle udržovaná, konečně ustoupila obecnému blahobytu... Znovu zdůrazňujeme, že hospodářství musí být zlidštěno, musí se z pána stát služebníkem člověka, aby se člověk i hospodářsky stal z poddaného občanem. Z činitelů výroby jedinou složkou tvůrčí je lidská práce, která proto musí konečně dojít svého hospodářského zhodnocení, neboť základním fondem všeho hospodaření nejsou přírodní bohatství, ani stroje, ani kapitál, nýbrž člověk sám."[26]

Tímto souzněním v sociální myšlence samozřejmě není možno omluvit celý projev, který je vskutku aktivistický (mějme ovšem na zřeteli jeho vznik a autorství), o čemž nejlépe svědčí následující pasáže: „Praktický socialismus, který je už dnes, v době války, u nás uplatňován z popudu vedoucích činitelů, kteří byli k nám vysláni Německou říší a její sociální organizací, je nejlepším názorným vyučováním nás všech, jaký je rozdíl mezi třídním socialismem dříve u nás propagovaným a socialismem, jak jej nejen hlásá, ale také uplatňuje německý národní socialismus."

Pozoruhodný je odkaz na wartburské slavnosti z roku 1817: „Tak jako před 125 lety svět prožíval veliké boje mezi zastánci feudálních řádů a nově se rodícího liberalisticko-kapitalistického řádu,[27] v němž koneckonců ti, kdož hájili starý svět, podlehli, protože podlehnout musili, tak i dnes stojíme na předělu, kdy každý se musí rozhodnout, s kým půjde. Se starým, nebo novým světem? Veliká doba, v níž žijeme, žádá aktivní spolupráci. Každý, kdo chytrácky se snaží ji přespat a čeká, až jak to dopadne, je stejný nepřítel tvůrčího socialismu jako ten, kdo bojuje otevřeně na straně nepřátel." Projev je zakončen údernou větou: „Věříme ve veliký zítřek práce."[28]

Podobně měl být koncipován plzeňský projev, organizovaný NOÚZ, ovšem opět na nátlak německých orgánů prostřednictvím Emanuela Moravce. V tomto projevu se Hais vyjádřil také k vyvraždění Lidic, přičemž přejímal a opakoval dobovou německou propagandu s vyfabrikovanými „důkazy" a „nálezy": „V této souvislosti mohu ujistit, že trest, který stihl vesnici Lidice u Kladna, byl sice drastický, ale v žádném případě nespravedlivý, když vezmeme v úvahu, že policejní vyšetřování zjistilo kromě důležitých stop atentátníků četné další důkazy nepřátelského smýšlení tamních obyvatel vůči Říši – byla tam nalezena moderní vysílačka anglické výroby,

26 *Za svobodu do nové Československé republiky*, s. 81 n. V nově uspořádaném státě měly odbory, rovněž budované na nových základech, sehrát významnou úlohu. Autorem pasáže „Organizace pracujících a spotřebitelů" byl právě Hais. Mimo jiné v ní čteme: „Bude úkolem zaměstnanců samotných – a v tom je stát bude podporovat – aby udrželi a prohloubili jednotu odborového hnutí. Bude to záviset na jejich vyspělosti, tj. na politické a odborové výchově, i na výkonnosti odborových organizací. Ale stát v tom nebude postupovat zákazy ani příkazy, které by měly jednotu zaručovat mechanicky ... mají-li organizace být průkopníkem nového společenského řádu, musí být plně svobodné..." (s. 107) Důkladný rozbor programu PVVZ je ve zmíněné Kuklíkově studii.

27 V německém textu ovšem stojí: „So wie vor über 100 Jahren die Welt große Kämpfe zwischen den Vertretern der feudalen Ordnung und des werdenden neuen liberalistisch kapitalistischen Systems erlebte..."

28 *AMV ČR*, 301-34-1.

velké množství štvavých letáků, velké zásoby zbraní a munice atd..." Nedosti však na tom, řečník shledával oprávnění německého masakru i v historii: „Ostatně z dějin víme, že tato vesnice patřila v prvním období rozmachu komunistického hnutí u nás k těm nemnoha obcím, které se vysmívaly zákonu a kde obyvatelé už v roce 1922 svým chováním vyprovokovali policejní orgány k použití střelných zbraní. Německé orgány ovšem nejsou rakouské ani bývalé československé orgány a zjednají právo důraznými prostředky."[29]

Mezi oběma projevy se 8. června 1942 v Praze uskutečnila interní porada vysokých funkcionářů NOÚZ za účasti ministra hospodářství a práce Waltera Bertsche a Wilhelma Köstera, na níž se odbory přihlásily k projevu prezidenta Emila Háchy a stanovisku protektorátní vlády k nedávným událostem a odsoudily je. Hais pronesl tyto věty: „Ostře a rozhodně odsuzují funkcionáři odborového hnutí českých zaměstnanců ničemný zločin, atentát na Heydricha. Byli bychom špatnými vůdci, kdybychom chtěli bez účasti přihlížet, jak nekalé živly podněcované agitací z ciziny rozvracejí politické poměry u nás v naději, že se jim podaří odvrátit český lid od nastoupené cesty, upřímné a poctivé spolupráce s Velkoněmeckou říší na utváření nové Evropy a své vlastní budoucnosti. Již v minulém roce vyzvali jsme český pracující lid, aby zvýšeným výkonem zmařil každou akci za porušení kázně a pořádku v závodech, a působili na ty, kteří v pasivitě očekávají, jak se věci vyvíjí (!). S tím větší důrazností vystupujeme ... kdy hanebným způsobem bylo rozmetáno všechno, co bylo vládou protektorátu pracně vystaveno, a kdy se již objevily první slibné výsledky úzké spolupráce s německými úřady, německým národem... Mezi českými lidmi jsou ještě někteří, kteří šilhají na východ a odtud čekají spásu. Byl jsem dříve komunistou, pro něj (rozuměj komunismus – pozn. DS) jsem pracoval v Rusku i v českých zemích, a to v přesvědčení, že jde o lepší a dokonalejší společenskou soustavu, přesvědčil jsem se však, že to bylo jen zdání, fasáda, propaganda, nikoliv však nový řád ani cesta k němu. Úsilí komunistických stran v Evropě bylo jen maskou pro sovětský imperialismus, který si chtěl podmanit celou Evropu a ve víru sociálních bojů a zmatků z toho politicky těžit... Proto český pracující člověk nemá, co by očekával od sovětského Ruska. Leda otroctví, daleko horší než bývalo dříve. Co se v Sovětech vydává za nový řád, je jen bezduché asiatské (!) násilí, nesmyslné a nepřijatelné žádnému kulturnímu národu, tedy ani našemu." Dále Hais nabádal, že je nutno smířit se s realitou, tj. spolupracovat s říší.[30]

V další dochované verzi proslovu jsou navíc ještě jiné závažné momenty, které stojí za pozornost. Hais vymezuje určitou aktivní část společnosti („my, kteří v našem národě představujeme skupinu lidí usilujících o nové uspořádání společenské"), jejímž příslušníkem se cítí, a my se opět můžeme dohadovat, nejednalo-li se o jinotaj

---

29 Dochováno je pouze německé znění. Zpráva o projevu spolu s citacemi byla uveřejněna 18.6.1942 v *Národní práci*. Hais mj. hovořil o nové mzdové a sociální politice, díky níž byl upraven plat dělníkům „na výši lidsky důstojnou", došlo i ke zvýšení invalidních důchodů. *Tamtéž*.

30 Zpráva z jednání spolu s výňatky Haisova vystoupení byla otištěna v řadě odborových časopisů. *VOA*, ČS. karton 2, inv. jedn. 11, výstřižek z časopisu *Grafik*.

odkazující nejen na aktivistické protektorátní činitele, ale i na odbojové podzemí s jeho odmítáním předmnichovských poměrů a hledáním „socialistického" východiska. Možná by tomu nasvědčovala i další Haisova slova, byť z pochopitelných důvodů hovoří o „nacionálním" socialismu. Tito aktivní lidé podle Haise poznávají, že nacionální socialismus je „právě onen sociální ideál, po kterém jsme všichni v skrytu své duše toužili, o nějž jsme zápasili v dobách předcházejících, i když jsme si jej často v důsledku bývalé stranické roztříštěnosti každý představoval (!) jinak". Řečník opět zdůraznil nutnost osvobození „z pout individualismu a uznání pospolitosti všech skupin společenských, jak to krásně a výrazně vyjadřuje myšlenková soustava německého nacionálního socialismu v pregnantním hesle: Prospěch celku nad prospěchem jednotlivce." Hais si neodpustil ani apel na pasivní složky společnosti, a v tom snad můžeme vycítit i povzdech nad určitou izolací odboje: „Z historie víme, že současníci ve stálém shonu a drobných životních starostech těžko chápou dějinný význam událostí, jež se kolem nich odehrávají, neboť je posuzují pod zorným úhlem denního života. Revoluční myšlenky lze však správně posuzovat jen z perspektivy velkého vývoje lidstva..." Hais také zdůraznil, že národ by měl být říši vděčný za to, že jej uchránila před válkou, a tento dluh by měl splatit svým příklonem k říši a pracovitostí. „Nikoliv pasivní divák, ale spolubudovatel nové Evropy – to musí být hlavním heslem, s nímž je třeba jít do dělnických a zaměstnaneckých řad."[31]

Jsem si samozřejmě vědom skutečnosti, že podobné akcenty se najdou v projevech a článcích i těch kolaborantů či aktivistů, kteří neměli s odbojem nic společného. V případě Haise, který naproti tomu byl odbojově činný, však tato slova mohla nabývat i jiných, skrytých významů.

Arno Hais publikoval také řadu článků v odborovém tisku. Šestadvacátého října 1941 uveřejnil článek „Nejvyšší výkon a ukázněný pořádek", v němž se věnoval velké akci NOÚZ proti šmelině a též závodním apelům, jak se říkalo jednorázové propagandistické akci na podzim 1941. Ve velkých průmyslových závodech se konaly projevy, „na nichž promluvili dělníci z továren ke svým kamarádům o současných událostech a poukázali na nutnost upřímné a tvořivé spolupráce ve službách Nové Evropy". Hais přitom nabádal: „Jen svědomitým a pečlivým konáním pracovní povinnosti si udržíme životní úroveň svou a svých rodin a jen tím si zajistíme celkový vzestup našeho národního důchodu a tím také větší vlastní podíl v něm. Odmítněte proto každého, kdo by se pokoušel pod jakoukoliv záminkou svést vás ze správné cesty, kterou jste pod vedením Národní odborové ústředny zaměstnanecké nastoupili. Zmařte jakoukoliv akci, která by znamenala zmenšení výkonnosti nebo přerušení pracovní doby. Obraťte se na ty, kdož dosud tápou v nerozhodnosti, ukažte jim, že je příliš vážná doba, než aby mohli nadále jen pasivně přihlížet, a přesvědčte je, že jest v jejich vlastním zájmu, aby spolu s vámi kráčeli po široké cestě spolupráce k vytváření nové šťastnější budoucnosti evropských národů." Pisatel odsuzoval rozdělení národa do dvou táborů, na skupinu, která usiluje o spolupráci s říší, a pak na ty, kteří ve službách

31 *Tamtéž*. Ve složce je dochována ještě jedna, téměř totožná, jen v některých formulacích mírně pozměněná verze téhož proslovu.

„Anglie a Ruska" chtějí zastavit vývoj poměrů a udržet „starý svět vykořisťování před mocným náporem nové socialistické Evropy". Dále si vzal na mušku „kořistníky", kteří narušují řízení spotřebního hospodářství. „Tato druhá skupina musí být z našeho celku odstraněna a její činnost všemi prostředky znemožněna..." Text tohoto článku Hais jen v mírně pozměněné podobě přednesl i v protektorátním rozhlase.[32]

Popoháněčství, tak typické pro socialistické ROH, tedy zaznívá již zde, a je to jeden ze zřejmých dopadů válečných poměrů, ale snad také se v tom projevuje vliv oněch tak kritizovaných „žlutých odborů", které vnášejí do odborového hnutí motiv spolupráce se zaměstnavatelem, jejž po roce 1945 pak využívalo ROH.

Hais na jedné straně odmítá liberalismus a „bolševismus", celou předválečnou hospodářskou a společenskou strukturu, v čemž opět můžeme nacházet styčné body s programem PVVZ, na jehož části věnované sociální a odborové politice se podílel. V článku „Zaměstnanci a nové společenské uspořádání", uveřejněném u příležitosti prvního výročí vzniku NOÚZ, na druhé straně adoruje státní dirigismus. „Podnikatel nemůže zůstat nezávislý, musí být jen součástí národního hospodářství a podřizovat se – stejně jako všichni členové národního společenství – celkovému plánu... Jednotlivci nesmí získávat na úkor a útraty druhých. Může se rozvíjet [podnikatel] jen v rámci celého národního hospodářství." Sjednocením odborů šlo podle Haise i o úpravu „oněch nehmotných vztahů mezi prací a kapitálem, o úpravu vztahů pracujícího člověka k práci a pracovnímu výkonu... Zaměstnanci nechtějí být na věčné časy mechanicky se pohybujícím kolečkem ve výrobě statků, nýbrž chtějí se stát lidskou osobností uprostřed proudu hospodářského dění lidstva. Sjednocené odbory usilují, aby práci byl odňat její služebnický, zneuctívající charakter, chtějí, aby byla organizována tak, aby byla něčím libým, krásným, lehkým a pro každého účastníka žádoucím. Je smutnou skutečností, že o práci, zejména tělesné, se až donedávna mluvilo s příhanou, že byla po celá staletí kulturního vývoje lidstva zneuznávána a znehodnocována..."[33]

V podobném duchu je koncipována i stať „Hospodářský vývoj a zaměstnanci", v níž Hais dokládá důležitost výrobních poměrů pro dějiny, neboť společenské zákony „jsou určovány způsobem výroby". V článku nastiňuje vývoj jednotlivých společensko-ekonomických formací a kritizuje údajné pohrdání a deptání pracujícího člověka v době liberalismu, kdy člověk „jest jen pouhým číslem, živým strojem. Není třeba rozvádět, jak se liberální kapitalismus díval na pracujícího člověka, víme všichni, že nikdy v něm nechtěl vidět osobnost, živého člověka s vůlí a touhou po ukojení tvůrčího pudu." Proti tomu staví současnost, kdy došlo k odstranění rozdílu mezi duševní a fyzickou prací: „...čím složitější stroj, tím inteligentnějšího dělníka jest třeba k jeho obsluze." Za povšimnutí stojí mnohdy marxistická argumentace těchto pojednání.[34]

---

32 *AMV ČR*, 301-34-1. Článek byl otištěn v *Národní práci* 26.10.1941 a jako rozhlasový projev vysílán o den dříve v čase mezi 17.40 a 17.50 hod. Opis projevu je ve *VOA*, ČS, karton 2, inv. jedn. 11.

33 *Tamtéž*, výstřižek z časopisu *Dělník Kamene a zemin*, 1.8.1940. Takřka identický článek se stejným názvem vyšel v časopise *Práce a hospodářství*, č. 3–4 (1940).

34 *VOA*, ČS, karton 2, inv. jedn. 11. Vyšetřovací komise při Čestném soudu ÚRO shromáždila řadu

V trestním oznámení určeném národnímu prokurátorovi proti Václavu Stočesovi a spol. ze dne 14. ledna 1947 se uvádí, že se nacisté pokoušeli o nastolení své hegemonie a prosazení svých plánů pod rouškou „pseudosocialistických doktrín". Právě čelným funkcionářům protektorátních odborů byl dáván za vinu podíl na tomto postupu. Je známo, že nejen Hais, ale i někteří další představitelé NOÚZ měli k socialistickým myšlenkám již díky své dřívější průpravě ze socialistických odborů značně blízko, a na tuto skutečnost poukazovali často čeští fašisté.[35]

Právě jednání funkcionářů NOÚZ mělo být vzhledem ke škodám, jež mohli způsobit národu, posuzováno „nepoměrně závažněji, než je tomu u prostých přísluš-

---

dalších Haisových článků. Jsou skutečně pozoruhodné namnoze – jak bylo ostatně i tehdy konstatováno – čistě marxistickou terminologií a přístupem k otázkám dějinného vývoje a jeho vyústění. Tak k resumé článku „Dělník, spolupracovník ve výrobě" je připojena dodatečná poznámka, že je psán marxistickou terminologií v duchu marxistických názorů, přičemž nacionálněsocialistický stát je líčen „jako vzor pro splnění" sociálních tužeb dělnictva a zaměstnanců.

35 Např. články „Zakuklení bolševici" z 28.6.1941 a „Prohandlovaní sekretáři" z 12.7.1941 (oba snad z časopisu *Vlajka*), za jejichž autora podle pozdější poznámky byl považován aktivista České pracovní fronty Josef Hallman – viz *AMV ČR*, fond 315 (Zemský odbor bezpečnosti II), karton 188, inv. jedn. 43. Tato organizace byla „odborovou" složkou Českého národněsocialistického tábora – Vlajky, s níž sdílela její osud. Samotný Hallman napsal několik publikací určených dělníkům (*Na novou cestu*, Praha 1941). Jeho poválečný osud je nejasný. Blíže např. KROUPA, Vlastislav – HUŇÁČEK, Zdeněk – JOŽÁK, Jiří – STŘÍBRNÝ, Jan: *Český antifašismus a odboj: Slovníková příručka*. Praha 1988, s. 51; NAKONEČNÝ, Milan: *Vlajka: K historii a ideologii českého nacionalismu*. Praha 2001, průběžně. První článek popisuje Haisovu činnost na Rusi a otevřeně ho denuncuje pro jeho minulost, neboť zůstal „zakukleným" marxistou a bolševikem. „Lidé podobného druhu, jako je Hais, nemohou zůstat v popředí našeho dělnictva a hrát vedoucí úlohu. Nás neoklamou, i když se po 15. březnu zakuklili v jakousi loajální kuklu." Z druhého článku vybíráme: „Žijeme v Říši a zde jsou na čelných místech jen osoby bez bolševické minulosti přijatelné. Nemůžeme své autonomní věci spravovat tak, abychom do popředí tlačili bývalé ruské komisaře. Nemůžeme věřit, že běží o přehmat. Ten, kdo tajemníky Haise a Handliře (Jaroslav Handlíř, 1888–1942 v Osvětimi – pozn. DS) navrhl nebo jmenoval, znal jejich minulost ... někdo musí nést odpovědnost za ona jmenování a za četná jiná další a po této odpovědnosti nebudeme volat marně." Z dokumentu však jednoznačně vyplývá, že „odpovědnost" nesli nejvyšší nacističtí pohlaváři, kterým minulost Haise a jeho druhů z různých důvodů naprosto vyhovovala (např. z ní pocházela jejich určitá obliba a ohlas v dělnických kruzích a ve společnosti – ostatně čeští fašisté denuncovali nejen bývalé marxisty, ale i příslušníky např. hradního křídla jako nepřijatelné liberály, nehodící se do funkcí v Národním souručenství). W. Koster se na základě těchto novinových udání 30.7.1941 informoval na pražském gestapu, zdali je Hais na „černé listině" komunistů. (*AMV ČR*, 315-188-43.) Skutečnost, že nacisté věděli o politické minulosti Haise, a přesto jej schválili do funkce v NOÚZ, dokládá zpráva vedoucího pražské služebny Sicherheitsdienstu, zaslaná v listopadu 1941 Heydrichovi a Frankovi. (*Státní ústřední archiv*, Praha (dále *SÚA*), fond 110 (Německé státní ministerstvo v protektorátě), sign. 4-44/134.) Hais se cítil těmito útoky ohrožen a v reakci na článek ve *Vlajce* 28.6.1941 vypracoval svůj podrobný životopis. Byl určen Františku Formánkovi, vedoucímu personálního oddělení NOÚZ, a Hais v něm obhajoval svou komunistickou činnost na Rusi, zahaloval ji do národních barev v protiváze k revolučním snahám Bély Kúna apod. Nezůstalo však jen u těchto novinových denuncií. Česká pracovní fronta nabídla své služby dokonce K. H. Frankovi s tím, že na odpovědná místa v odborech musí být postaveni lidé, kteří nejsou politicky „zatíženi" minulostí a již dříve se stavěli kladně k idejím národního socialismu a potřebám říšského hospodářství. (*AMV ČR*, 315-245-40.) Českému fašismu, jak dokládá i toto podlézání, šlo vždy především o prebendy a majetek.

níků". Přitom právě na nich záleželo, aby členstvo uchránili od „těžko rozeznatelné hranice mezi skutečnou pravdou diktovanou zájmem národním a mezi pravdě podobně (!) přioděnou lží".[36]

Kritik sovětského režimu

Z propagandistického zájezdu dělnické a rolnické delegace na Ukrajinu, který se uskutečnil od 6. do 24. října 1942 (delegace navštívila mimo jiné Přemyšl, Oděsu, Sevastopol, Jaltu, Kyjev, Simferopol a Charkov) pod vedením Emanuela Moravce, napsal Arno Hais v listopadu článek do *Národní práce* a jeden komentář do měsíčníku *Práce a hospodářství*. Ty v podstatě vycházely z jeho vystoupení při „rozpravě" novinářů s účastníky tohoto zájezdu 13. listopadu. Výpověď všech účastníků byla krajně protisovětská a v mnohém ohledu se přitom jistě dotýkala nejen jevové stránky, ale i samé podstaty předválečného stalinského modelu. Bohužel na tyto skutečnosti poukazovali v této vyhraněné době lidé, kteří reprezentovali aktivistický, v očích veřejnosti pochybný a nepřijatelný myšlenkový proud. Haisův příspěvek v podstatě reflektoval nízkou úroveň života sovětských dělníků a celé společnosti: „To není důsledek války, to způsobily poměry hospodářské, ve kterých tam lidé žili po celou tu dobu, co trvá sovětský režim ... životní úroveň je tam tak nízká, že náš člověk by tam nechtěl za těchto okolností existovat ani jeden den. (...) Pokud jde o celkový dojem, máme všichni takový: Bolševický režim byl ve skutečnosti jen obměnou diktatury carské, utiskoval stejně široké vrstvy a nezískal proto opory ani v těch vrstvách, pro něž domněle pracoval. V tom směru, myslím, žádný režim nepropadl ještě tak neslavně. Kdyby byl aspoň zčásti provedl to, co na všechny strany hlásal, musily by poměry pracujících lidí vypadat v Sovětech jinak."[37]

---

36 *Tamtéž*, 300-21-1. Spolu s Václavem Stočesem byli dále žalováni právě Arno Hais a Hanuš Březina, rovněž bývalý zaměstnanec komunistického MVS, odkud přešel do OSČ. V NOÚZ zastával funkci ústředního tajemníka a po Stočesově odchodu spolu s Františkem Kolářem faktického vedoucího. Již 2.1.1947 byla národnímu prokurátorovi adresována osnova trestního oznámení na Haise spolu se svědeckými výpověďmi. (*Tamtéž*, 301-34-1.) Obě verze trestního oznámení jsou postaveny především na Haisových projevech po atentátu na Heydricha, na spoluúčasti na Heydrichově zotavovací akci a na citacích z některých článků („Nejvyšší výkon a ukázněný pořádek", „Rok práce NOÚZ", „Bolševismus a české dělnictvo" a články sepsané po návratu z okupovaných území SSSR). Z Haisovy publicistické činnosti tak bylo uznáno za meritorně kolaborantské všeho všudy čtyři nebo pět statí a z nich ještě jen několik pasáží.

37 *Tamtéž*, inv. jedn. 10330, zápis z rozpravy 13.11.1942. Jedná se o dobový ověřený opis materiálu vyšetřující komise při ÚRO. Zajímavé je, že jistý podnět ke zorganizování zájezdu vzešel od samotného NOÚZ, konkrétně od ruského emigranta F. Andrejnika, prozatímního předsedy krajského výboru NOÚZ v Táboře, prostřednictvím krajského tajemníka tamní organizace Josefa Traxlera, který sehrál v Haisově životě a v jeho ilegalitě svou roli. Dopis byl odeslán z Tábora 22.7.1942 a cílem exkurze mělo být, podle sdělení místních říšských kruhů Andrejnikovi, „prohloubení říšské myšlenky u nás". Hais se k zájezdu vrátil několika články, např. „Bolševismus, jaký je ve skutečnosti" v listopadovém čísle *Práce a hospodářství* z roku 1942, který vychází z této debaty, nebo „Ukrajina se připojuje k Evropě" v *Národní práci* z 8.11.1942.

Tyto a další výroky mohou snad dnes vzbuzovat pocit jakýchsi sympatií pro odhalenou „pravdu", ale je třeba si uvědomit, že byly proneseny a publikovány v době bitvy u Stalingradu, rozhodujících okamžiků zápasu války na evropské pevnině, kdy naprostá většina českého národa stála rozhodně na protiněmecké straně. Haisovy články tak objektivně podlamovaly vůli k odporu a byly ve svých důsledcích vskutku kolaborantské.

Již článek „Bolševismus a české dělnictvo" v *Národní práci* ze 17. března 1942 předjímá Haisův odsudek Sovětského svazu. Vysvětluje v něm přijímání komunistických myšlenek, jež se na sklonku první světové války a po ní šířily z Ruska jako výsledek zklamání lidových vrstev z poválečné situace, která nepřinesla skutečnou změnu společenských poměrů. Počáteční nadšení z nového řádu však vystřídala deziluze ze sovětské reality s jejími často protichůdnými a neúspěšnými experimenty. Hais otevřeně píše: „Byl jsem v Rusku celých osm let. Poznal jsem poměry v carském Rusku, prožil jsem léta revoluce a několik let žil v SSSR. Vrátil jsem se do Prahy jako stoupenec bolševických myšlenek a propagoval jsem je v přesvědčení, že jde o radikální změnu nové sociální struktury, o vytvoření nových hospodářských forem. Mé přesvědčení o správnosti bolševických cest však postupně dostávalo trhliny, když skutečnost ukazovala, jaký je rozdíl mezi teorií a praxí. To, co se dalo omluvit po prvních revolučních letech, se nedalo omluvit po téměř desetiletém klidném vývoji, kdy se měly ukázat přednosti nového režimu. Místo toho se však ukázalo, že sovětský režim není s to, aby zlepšil hmotné podmínky pracujících, nýbrž naopak ztlačil (!) jejich životní míru na stupeň nejnižší, nezlepšil však jejich život ani v sociálním a společenském ohledu. Nové hospodářství budoval jen zcela mechanicky, bez zřetele k lidskému činiteli ve výrobě. To bylo tak vzdáleno sociálnímu ideálu, který sovětská revoluce v prvních letech slibovala, že nebylo možno dále kráčet po této cestě žádnému, kdo to s nápravou sociálních křivd myslil vážně a pro koho sociální ideál

Oba články jsou zařazeny do Haisovy složky Čestného soudu ROH. (*VOA*, ČS, karton 2, inv. jedn. 11.) O svých zážitcích napsal také článek do *Prager Zeitungsdienst*, který byl 7.11.1942 ve zkrácené podobě přetištěn v *Národní práci*. Datum jistě nebylo voleno náhodně. Autor v něm opět poukazal na nízkou životní úroveň sovětského obyvatelstva, která se lepší až díky německé okupační správě. Den nato, 8. listopadu, uveřejnil Hais v *Národní práci* zmíněný úvodník „Ukrajina se připojuje k Evropě" ve formě reportážní črty z výpravy českých dělníků a rolníků na Ukrajinu. „Všichni byli neustále pod terorem NKVD ... kdo projevil sebemenší nespokojenost, byl hnán do koncentračních táborů a na nucené práce za podmínek horších než otroci ve starověku. Lidé chodili v hadrech a bez bot, nuzně se živili – zatímco sovětské továrny vyráběly děla, tanky, letadla a munici. To všechno proto, aby bolševický pořádek – který byl vlastně organizovaným nepořádkem, výsměchem hospodárnosti, rozvratem a soustavným zbídačováním – se rozšířil do celé Evropy. Bohatá země, jakou byla Ukrajina, byla bolševickým režimem přivedena do takového úpadku, že si jej nelze ani představit... Doklady toho jsme viděli na každém kroku. Bída a ubohost, kterou jsme viděli u obyvatelů Kyjeva a Charkova stejně jako v menších městech, jimiž jsme projeli, to nebyly důsledky války, nýbrž důsledek bolševického režimu, který nedovedl za celých dvacet let mírového života ... postavit hospodářství na takový základ, aby zajistil aspoň poněkud snesitelný život pracujícímu obyvatelstvu. (...) Bytové poměry pak byly prostě hrozné. Tovární kolonie, které při některých velkých závodech byly postaveny, odpovídají našim poměrům před 50 lety."

nebyl jen prázdným slovem. Definitivní rozchod pak uspíšilo vměšování se polbyra komunistické strany u nás do činnosti odborového hnutí. Když každého sebemenšího sporu chtělo využít k 'mobilizaci mas k velkým bojům', když nás odborové pracovníky nutilo, abychom stupňovali sociální a mzdové zápasy 'v zápasy čistě politického charakteru' – byly to zejména stávky horníků na Kladně, textiláků na Liberecku, kožedělníků v Brně a zemědělských dělníků na Slovensku v roce 1928 – pak už nebylo možno se rozpakovat a (ne)opustit celý ten falešný myšlenkový svět, který nás všechny zaváděl na scestí." Režim v SSSR Hais označil za státní kapitalismus, kde carská samovláda byla nahrazena diktaturou strany. Českému dělnictvu jsou však podle něj tyto ideály již cizí. Jako celek se odvrátilo postupem času od KSČ, a pakliže tato strana měla poměrně slušné volební výsledky, bylo to spíše zásluhou hlasů „anarchizující mládeže a bolševizujících intelektuálů" než přízní dělnictva. V nynější době se pak podle Haise české dělnictvo prakticky seznámilo s nacionálním socialismem, „jeho sociálním ideálem, v němž jsou pro každého vytvářeny stejné možnosti úspěchu, kdy je mu stále pochopitelnější hluboký obsah nacionálněsocialistického úsilí o beztřídní společnost, v němž stejná zásada výkonu platí pro všechny".[38]

Haisův odboj a německá obžaloba

Tato přiznání bychom mohli považovat za Haisovo osobní přesvědčení, byť hrubým způsobem desavuující sovětský protifašistický boj, které jistě nezískal až při této návštěvě a kterým je snad možno vysvětlit i jeho dřívější rozchod s komunismem, kdybychom nebyli zpraveni z jiných zdrojů o jeho téměř prosovětském smýšlení během války. A tím se dostáváme k Haisově odbojové činnosti. Ve stejné době, kdy psal či četl tyto projevy a články, zároveň úzce spolupracoval s vedoucími činiteli PVVZ (Josef Fischer, Karel Bondy, František Andršt, Volfgang Jankovec)[39] a i po jejich zatčení udržoval vybudovanou síť důvěrníků, přestože se již nepodařilo navázat spojení s odbojovým ústředím.[40]

Hais byl obžalován spolu s Janem Sýkorou a Ladislavem Cíglerem, vedoucími odboráři z Plzně, kteří byli zatčeni již 5., respektive 6. prosince 1941, tedy o celý rok dříve než Hais.[41]

---

38 *AMV ČR*, 301-34-1.

39 Josef Fischer (1891–1945), filozof, sociolog, překladatel. Čelný představitel PVVZ, hlavní autor jeho programu, v říjnu 1941 zatčen, popraven 8.2.1945. Karel Bondy (1906–1945), pražský právník, funkcionář sociálnědemokratické strany. V říjnu 1941 zatčen, v lednu 1945 popraven. Blíže k němu ŠACH, Jan: JUDr. Karel Bondy. In: *Historie a vojenství*, roč. 43, č. 1 (1994), s. 142–160. František Andršt (1897–1941), bankovní úředník a odborář. V červnu 1941 zatčen, během stanného práva v září 1941 popraven. Volfgang Jankovec (1896–1944), středoškolský profesor, organizátor Dělnické akademie. V prosinci 1941 zatčen a 20.12.1944 popraven. Schůzky Haise s Jankovcem, Andrštem a Bondym ve svém bytě výslovně potvrdil František Kaucký. Viz *AMV ČR*, 301-34-1.

40 *Tamtéž*, výpověď A. Haise ze 14.12.1946.

41 Sám Hais při poválečném šetření uváděl, že jeho ilegální činnost na něj údajně prozradil tajemník

Německá žaloba Haisovi dokázala jen zprostředkování kontaktů předních činitelů PVVZ Karla Bondyho a Františka Andršta s Janem Sýkorou z Plzně a tajemníkem NOÚZ v Kolíně Alfonsem Remundou v první polovině roku 1941. Dokázaná vina tedy spočívala pouze v těchto dvou setkáních, která inspiroval, jimž ale ani nebyl fakticky přítomen.

Haisovi bylo dále kladeno za vinu, že neoznámil Andrštovu odbojovou činnost. Před vyšetřujícím soudcem zmírnil Hais své původní výpovědi v tom smyslu, že nebyl dostatečně informován o nepřátelské činnosti Andršta a Bondyho, protože se nijak nestaral, co z celé záležitosti vzejde. Teprve když byl během stanného práva Andršt popraven, pochopil prý, o co se jednalo. Vymlouval se na to, že nezná jemnosti německého jazyka, a proto se dopustil výpovědi ve svůj neprospěch. Ve svém přiznání na gestapu, kde jej vyslýchal Hans Otto Gall, Hais uvedl, že Andršt chtěl vytvořit z důvěryhodných lidí ilegální odborovou organizaci, především v závodech zbrojního průmyslu, která by sloužila odboji. Při výslechu na gestapu vysvětloval, že neoznámil Andrštovy pikle (*Umtriebe*), protože je považoval za hru (*Spielerei*) a protože ho dlouhá léta znal. (Navíc věřil – a víme, že oprávněně – v Andrštovu statečnost a mlčenlivost v případě zatčení.)[42]

Hais se hájil také tím, že ještě na počátku roku 1941 se domníval, že zlořády v odborech je nutno odstranit, a proto vnímal Andrštův plán na vytvoření ilegální odborové organizace jako pokus o zlepšení poměrů v odborech, který nemůže být škodlivý. Ovšem tento důvod odpadl po dalším zásahu německých úřadů do samostatnosti odborů. „Zřízením Spojovacího místa při Úřadu říšského protektora došlo vzápětí ke zlepšení poměrů. Když konečně měla proběhnout přestavba českých odborů po vzoru Německé pracovní fronty, sám tuto prováděl pod vedením ing. Köstera, vedoucího spojovacího místa, a vytvořil novou odborovou organizaci. Za tím

---

NOÚZ na Kolínsku A. Remunda a údajně k němu též přispěla neopatrnost V. Běhounka. Tyto informace přejímá J. Pejskar v publikaci *Poslední pocta*, s. 119 n. Univerzitní knihovník Václav Běhounek byl zatčen 12.10.1942. *AMV ČR*, 315-44-81.

42 Později, při přešetřování svého případu v prosinci 1946 Hais osvětloval svůj výslech u komisaře Galla, na který byl víceméně připraven, neboť několik dnů před zatčením byl varován lékařem Ladislavem Görlichem, že Remunda i Běhounek příliš mluvili, a Haisovi bylo doporučeno, aby odešel do ilegality. Görlich však vykonal jen úlohu „posla", neboť jak 20.12.1946 svědecky uvedl, tento vzkaz mu byl předán v zalepené obálce neznámým děvčátkem, a sám nevěděl, kdo byl autorem vzkazu. Hais odchod do ilegality odmítl s tím, že se mu podaří „z věci vykroutit". Gall věděl, že Sýkora a Cigler ilegálně pracovali, a Hais přiznal, že Sýkoru žádal o rozšiřování letáků v plzeňské Škodovce a že jej seznámil s Bondym. Údajně však již i tuto skutečnost gestapo vědělo od Ciglera. Hais dále netajil spojení Bondyho s Remundou, neboť věděl již dříve, že věc je prozrazena. Další kontakty a místa, kde pracovali důvěrníci, nepřiznal. Václav Stočes ve své svědecké výpovědi 9.12.1946 mj. řekl, že po Haisově zatčení intervenoval u Köstera, ovšem bezvýsledně, neboť ten prohlásil, že „nemůže nic podniknout, protože na gestapu viděl jeho úplné doznání. Když jsem se jej dotazoval po příčinách zatčení, sdělil mi, že Hais se nedovedl osvoboditi ze svého starého prostředí a že i telefonicky udržoval spojení, které bylo prý... Němci odposlouchávána." *Tamtéž*, 301-34-1. K napojení J. Sýkory na vedení PVVZ viz též KUKLÍK, J.: *K problematice vzniku Národní fronty v domácím odboji*, s. 97.

účelem měl vésti na mnoha místech protektorátu jednání s odborovými funkcionáři, jimž předestřel výhody nové organizace..."[43]

Obžaloba vzala v úvahu též Haisovu proněmeckou činnost, především jeho projevy po atentátu na Heydricha, kdy vystoupil loajálně (*im deutschen Sinne*) na Staroměstském náměstí v Praze a na podobných shromážděních v Plzni, Brně, Olomouci a Ostravě, na kterých vyzýval dělnictvo v závodech k další pilné práci pro vlastní dobro i blaho říše, protože jen její vítězství může zabezpečit českému dělnictvu do budoucna žádoucí sociální vymoženosti. Nicméně se zdálo nepravděpodobným, že by Hais nevyvíjel žádnou nepřátelskou činnost, když byl ve spojení s usvědčenými ilegalisty Andrštem a Bondym.

V Haisově případu také figuroval jeho další, zřejmě dlouholetý známý – souputník, posléze „renegát" komunistického hnutí a za okupace vůdce takzvaných „zelených hakenkrojcerů" František M. Mlčoch. Ten měl vystoupit v procesu s Haisem jako svědek, neboť Hais ze zřejmé neopatrnosti se před ním v roce 1941 údajně vyjádřil vysloveně v protiněmeckém duchu (*deutschfeindlichen Sinne*), a tak prý hovořil před lidmi, ke kterým měl důvěru.[44]

Již na tomto místě je nutno připomenout význam odborové složky pro celou organizaci PVVZ (ještě se k tomu vrátím). Víme, že vedení PVVZ kladlo „největší důraz" na zapojení „širokých mas dělnických a zaměstnaneckých" do odboje, protože bylo přesvědčeno, že jedině tyto organizované masy mohou revolučně povstat a dodat tak domácímu odboji sílu, „aby ji mohl pak s úspěchem v rozhodné chvíli vrhnout na váhu dějinných událostí".[45] Zdaleka nezůstalo jen u představ a právě Jan Sýkora měl na Andrštův pokyn vytvářet z existujících závodních výborů pod vedením

---

43 *Tamtéž*, fond 141 (Německé soudy v říši), karton 424, inv. jedn. 8, obžaloba vrchního říšského zástupce při lidovém soudu proti A. Haisovi, J. Sýkorovi a L. Ciglerovi ze 6.3.1943. S německou důkladností je zde obecně popsána činnost PVVZ, jeho čelných představitelů a jednotlivých žalovaných osob.

44 František Mikuláš Mlčoch (1888–1946), dobrodruh nejasné minulosti, sehrál jistou úlohu v revolučním prosinci 1920. Posléze komunistické hnutí opustil a v roce 1939 založil po vzoru NSDAP Národněsocialistickou českou dělnickou a rolnickou stranu, která byla podle svého znaku známá i jako Strana zeleného hákového kříže. Po válce byl odsouzen Mimořádným lidovým soudem v Uherském Hradišti k trestu smrti a popraven. Podle Mlčocha byl Hais nespokojen s poměry v protektorátu a tvrdil, že „se svět točí nikoliv podle Hitlera, ale podle Stalina" (*sich die Welt nicht nach Hitler, sondern nach Stalin drehe*). Dále se Mlčoch od třetí osoby dověděl, že Hais říkal, že si Němci myslí, že jsou chytří, „on je ale vodí za nos" (*er führe sie aber an der Nase herum*), že ví, že je sledován, a že mu němečtí „blbci" (*Blödiane*) svěřili úřad v odborech a že Němci prohrají válku. Hais Mlčocha podle jeho slov osobně varoval, aby se odvrátil od nacismu. „Za tohoto stavu věcí nemůže být pochyb, že se obžalovaný Hais vědomě a záměrně zapojil do služeb ilegálního českého hnutí odporu, přičemž pochopitelně své pravé smýšlení navenek tajil." *Tamtéž*.

45 *Věrni jsme zůstali: Účast sociálních demokratů v domácím a zahraničním odboji*. Praha 1947, s. 25. Autoři tohoto kolektivního díla (25 významných odbojových pracovníků, mj. Václav Běhounek, K. J. Beneš, Ludmila Jankovcová a Václav Patzak) uvádějí, že to bylo právě sjednocení odborových organizací do NOÚZ, které „nemálo napomohlo" zapojení dělníků do odboje v rámci PVVZ (s. 27). O významu této složky svědčí i skutečnost, že PVVZ v německých materiálech vystupuje namnoze jako *der Widerstandsgruppe Odborari* (s. 29).

spolehlivých funkcionářů NOÚZ organizace, které měly v rozhodující chvíli po očekávané porážce Německa obsadit na Plzeňsku důležité podniky a budovy a převzít jejich řízení.[46] Dělníci ze závodů byli také nedocenitelným zdrojem informací o výrobních programech, kapacitě a obtížích důležitých podniků.[47] Břetislav Pitaš (v obžalobě vystupuje pod zněmčeným křestním jménem Bruno) byl mimo jiné odsouzen i za účast na schůzkách v létě roku 1941, na kterých se uvažovalo o dějinném vývoji a budoucím řešení sociální otázky. Zřejmě se jednalo o diskuse k příslušné části programu „Za svobodu do nové Československé republiky".[48] Přitom právě Pitaš byl nejméně od února 1940 spolu například s Josefem Sedlmayerem, Františkem Kafkou, Františkem Kostiukem a Haisem členem odborářského vedení PVVZ.[49] Z tohoto pohledu se Haisova odbojová činnost jeví ve výrazném světle. Víme, že byl plně zasvěcen do programových prací, vytvářel kontakty pro předávání zpravodajských informací z továren i pro organizování ilegálních „buněk" pro případ povstání. O záležitostech, na kterých se sám aktivně nepodílel, přinejmenším věděl. Nesmíme zapomínat, že Sedlmayer, Pitaš, Sýkora a další „odboráři" byli za stejnou činnost odsouzeni k trestu smrti a popraveni.

Do Haisova života však zasáhla vyšší moc v osobě K. H. Franka. Za služby, které prokázal okupantům, totiž výslovně požádal říšského ministra spravedlnosti, aby obžalovaný Hais nebyl souzen. Podle Franka by trestní řízení proti Haisovi bylo politicky nevhodné, neboť by byla ohrožena a zneklidněna proněmecky smýšlející část veřejnosti, a proto žádal odložení soudu o jeden rok. Text je natolik výmluvný, že je namístě uvést jeho výňatek v úředním českém překladu: „Odsouzení Haise, který vyjádřil své stanovisko proti bolševismu v nejostřejší formě veřejně, bylo by nesporně Říši nepřátelskou – zvláště komunisticky zaměřenou – částí odborů přijato se škodolibou radostí a využíváno k propagandě, že čeští dělníci jsou i při svém Říši přátelském poměru odsuzováni k vysokým trestům." Na ostatních dvou obžalovaných, Sýkorovi a Ciglerovi, Frank zájem neměl, a tak oba stanuli před soudem.[50]

46 *AMV ČR*, 141-450-1, rozsudek nad J. Sýkorou a L. Ciglerem. Obecně se o této záležitosti zmínil rovněž H. O. Gall ve své závěrečné zprávě k činnosti PVVZ z 10.2.1942 (*Schlußbericht*), ve které mj. uvedl, že na schůzkách vedení s Vařekou, Sedlmayerem a dalšími osobami se diskutovalo o směrnicích (*Verhaltungsmaßregeln*) postupu v případě zhroucení říše. *Tamtéž*, 141-340-4.

47 Pokyny pro zpravodajskou práci v závodech, které určovaly rozsah a charakter zpráv (mj. plány závodu, počet zaměstnanců, Němců, vlajkařů a jinak nespolehlivých osob, přehled nejdůležitějších oddělení, výrobní kapacita a novinky, objednávky, určení finálních výrobků, kamufláž aj.), z nichž si můžeme učinit představu o charakteru této „špionáže", jsou uvedeny v již citované poválečné publikaci *Věrni jsme zůstali*, s. 64–69. Komentovaně přebírá J. Kuklík v cit. studii *K problematice vzniku Národní fronty v domácím odboji*, s. 108.

48 *AMV ČR*, 141-331-9.

49 *Věrni jsme zůstali*, s. 35. Hais pracoval již v předešlém odborářském vedení spolu s Andrštem, Truksou, Žižkou a dalšími.

50 Jan Sýkora (1891–1943) byl odsouzen k trestu smrti a Ladislav Cigler byl odsouzen k šesti letům káznice. Po roce 1945 se stal krajským tajemníkem ROH v Plzni. *AMV ČR*, 141-450-1.

Haisův odboj a obžaloba před Národním soudem

Poválečné líčení před Národním soudem v Praze proti Václavu Stočesovi, Františku Kolářovi a Arno Haisovi se konalo od 17. do 30. dubna 1947 a všichni tři odboráři byli zproštěni obžaloby, že by „jako vedoucí činovníci NOÚZ ... propagovali a podporovali fašistické a nacistické hnutí a tiskem, rozhlasem a na veřejném shromáždění schvalovali a obhajovali nepřátelskou vládu na území republiky a jednotlivé nezákonné činy okupačních velitelství a úřadů a orgánů jim podřízených".[51] Tím měli spáchat zločin proti státu podle dekretu prezidenta republiky č. 16/1945 ve znění zákona č. 22/1946 Sb. a nařízení a vyhlášky ministerstva vnitra č. 23/1946 a zákona č. 245/1946 Sb.

Podle řady svědeckých výpovědí, které Národní soud přijal, se škála Haisovy odbojové činnosti, oproti gestapem dokázaným „protiříšským pletichám", rozrostla do značné šířky. Pouhá dvě setkání, z nichž vycházela nacistická obžaloba, se ukázala být jen zrnkem v Haisových kontaktech s odbojem. Četné svědecké výpovědi Haisovu odbojovou činnost zcela potvrzovaly stejně jako jeho protiněmecké smýšlení a věrné vlastenectví.[52] Důvody, které Národní soud vedly k zproštění obžaloby, jsou zároveň polemikou Haisovy odbojové činnosti se zdánlivým kolaborantstvím, a proto je uvádím v obsáhlejším výtahu.

„Obžalovaný Hais prý jako místopředseda NOÚZ měl několik závadných projevů i novinových článků, zúčastnil se delegace českých dělníků do Němci okupovaného území na východní frontě a po návratu se zúčastnil rozpravy s těmito účastníky, že prý po skončení tzv. závodních apelů byl přítomen deputaci řečníků u Heydricha a že v r. 1942 pořádána byla jeho činností výstava 'Sovětský ráj' a zaveden byl pro příslušníky NOÚZ arijský pozdrav. Oběma těmto obžalovaným (Haisovi a Stočesovi – pozn. DS) vytýkáno bylo dále, že za jejich působení v NOÚZ po příchodu Heydricha organizovány byly tzv. závodní apely, že podporovali tzv. dotazníkovou akci s heslem 'Příspěvek k anketě český dělník mluví' a že prý také jejich přičiněním pořádána byla tzv. Heydrichova akce. [53] (...)

---

51 *Tamtéž*, fond S (Staré bezpečnostní spisy), karton 404, inv. jedn. 2, rozsudek Národního soudu. Národní soud byl zřízen dekretem prezidenta republiky č. 17/1945 Sb. V paragrafu 2 se výslovně uvádí, že se vztahuje na vedoucí činovníky NOÚZ.

52 Tak svědek František Sedláček, který se jako zaměstnanec NOÚZ podílel na organizování zotavovací akce, uvedl, že Haise zná již 12 let a že je „uvědomělým Čechem, který od prvého okamžiku nebezpečí pro republiku cílevědomě budoval jednotné odborové hnutí a od okupace stavěl a organizoval odborářské ilegální hnutí. Byl to člověk charakterní, přímé páteře, který nikdy netoužil ani po funkcích, ani po penězích a který žil pro jediné, tj. českým odborům." Podobné Haisova osobní sekretářka Věra Goldhammerová, která svému šéfovi psala i některé ilegální letáky, prohlásila, že Hais byl „ve svém jednaní upřímným Čechem, neoblomným pokud se týkalo prospěchu dělnictva, jehož zájmy v duchu národním a sociálním vždy hájil". *Tamtéž*, 301-34-1.

53 Jednalo se o rekreační akci zahájenou po Heydrichově smrti, v jejímž rámci byly vysílány do lázní a zotavoven desítky tisíc dělníků a dělnic (v roce 1942 jen 6000 účastníků, v roce 1943 téměř 35 000). Zřejmě to byl také jeden ze zdrojů poválečné rekreace ROH. Podle trestního oznámení z 2.1.1947 měla tato akce „dokázati českému dělnictvu, že Heydrich není tak zlý, jak o něm

Obžalovaní hájili se tím, že NOÚZ měla za úkol chrániti činnost ilegální organizace tak, aby tato byla připravena pro provedení revoluce. Tento úkol měla NOÚZ splniti i za cenu ústupků a kompromisů s Němci. Přitom vedení NOÚZ snažilo se zachovati majetek českých dělníků a poskytnouti dělnictvu za jejich peníze zotavení. Proto připravovala vlastní akci rekreační, ale z nařízení Köstera byla akce tato prováděna pod názvem Heydrichova. (...) Obžalovaný Hais na svoji obhajobu uvedl, že hned po 1. srpnu 1939, kdy se stal v NOÚZ náměstkem generálního tajemníka, pracoval v ilegální skupině PVVZ (Petiční výbor 'Věrni zůstaneme') a stal se členem vedoucí pětky odborářské skupiny. Schůze této pětky konaly se týdně v různých částech Prahy, v Modřanech i na Zbraslavi. Jako odborník připravoval v ilegálním hnutí organizačně jeden kraj za druhým, vytvořil si síť zpravodajců, kteří mu dodávali zprávy o náladách v dělnictvu, o výrobě válečné a podobně. Tyto zprávy podával dr. Bondymu, který je dále předával oddělení zpravodajskému. Samozřejmě využíval k této činnosti organizačního aparátu NOÚZ, jejích funkcionářů i tajemníků, a poněvadž právě tím poskytoval ilegálnímu hnutí značný prospěch, mělo toto zájem na tom, aby se snažil setrvati ve své funkci v NOÚZ. Již v letech 1939–1941 svolal celou řadu konferencí, aby důvěrníky v jednotlivých místech mohl informovati o věcech týkajících se odboje. Právě organizace NOÚZ to byla, která umožňovala udržovati styky s důvěrníky závodů, s nimiž jinak by ve styk vstoupiti ani nemohl, a chránila je před následky nedovoleného shromažďování. Vedoucí pětkou skupiny PVVZ bylo mu totiž uloženo, aby zachovával staré skupiny bývalých jednot tak, aby se jejich funkcionáři mohli scházeti a aby četní ilegální pracovníci mohli nerušeně vykonávati svou funkci. Jako čelný funkcionář NOÚZ měl určité projevy a uveřejnil několik článků v novinách, ale o těchto skutečnostech vždy předem se radil se členy ilegálního hnutí, a to až do října 1941, kdy byl zatčen dr. Bondy a potom prof. Jankovec a Sedlmayer. Národní soud přijal takřka v úplnosti Haisovu verzi o navázání kontaktů s Fr. Andrštem na konci roku 1939. Hais dále uvedl, že byl člen vedoucí pětky odborářské skupiny PVVZ, spolu s ním byli členy Andršt, Bondy, Jankovec – tedy vlastní vedení celé organizace, dále J. Sedlmayer z čakovické Avie a pátým členem právě A. Hais alias 'Zajíček'. Po zatčení Bondyho a Jankovce, tedy představitelů takzvané druhé garnitury PVVZ, však činnost v podstatě ustala.[54]

---

pověsti kolují". Hais na příkaz Köstera byl pověřen jejím vedením. Podle svědeckých výpovědí (J. Sýkora, F. Sedláček) však tato akce, která se konala také pod názvem *Erholungsaktion R. Heydrich*, údajně nepřispěla k propagaci německé myšlenky, ale naopak umožnila kontakt lidí z celého protektorátu sloužící k výměně názorů a informací. Prý také tímto způsobem docházelo k odčerpání pracovních sil „ze závodů válečně důležitých". *Tamtéž*, 301-34-1.

54 *Tamtéž*. Haisova výpověď ze 14.12.1946. Haisova aktivní účast v odbojové skupině PVVZ byla dosavadní odbornou literaturou zpravidla opomíjena. Jedinou výjimku představuje monografie *K problematice vzniku Národní fronty v domácím odboji* J. Kuklíka, který o Haisovi hovoří na s. 46 v pozn. 115 a na s. 75 v pozn. 38. Autor se v této souvislosti odvolává na Haisův článek v *Právu lidu* z 27.9.1945 (v druhé pozn. tiskařskou chybou uveden rok 1946). Kuklík o této drobné vzpomínce, jejíž pisatel prozrazuje další spojení mezi odborovými pracovníky a PVVZ, soudí, že „až právě na A. Haise to souhlasí v podstatě s tím, co nacházíme v materiálech nacistického soudu proti Vařekovi, Sedlmayerovi a dalším". Tato skutečnost zřejmě souvisí s tím, že závěrečná

Obžalovaný Hais uvedl konečně, že sledoval činnost České pracovní fronty a vlajkařů, upozorňoval na ni dělníky, a musel-li k Němcům vyslati nějakou delegaci, vybíral k tomu vždy lidi spolehlivé, z Londýna prostřednictvím dr. Bondyho dostával instrukce, které byly podkladem pro jeho referáty důvěrníkům, bylo mu ilegální organizací uloženo, aby vypracoval návrh na organizaci odborového hnutí po převratu, od roku 1940 podával zprávy prostřednictvím Jar. Mikeše skupině RP-P, později partyzánské skupině RP – Vašek, která měla vlastní vysílačku, podporoval ženy po zatčených dělnících a funkcionářích závodních výborů buď z peněz vlastních, nebo ze jmění ilegální skupiny, které mu poskytoval dr. Bondy nebo Březina, a za hranice vypravil tři Čechy a dva Jugoslávce. Pro svoji odbojovou činnost byl dne 9. prosince 1942 gestapem zatčen, obviněn z velezrady a vězněn až do revoluce." Soud dospěl na základě četných svědeckých výpovědí a obhajoby samotného Haise k zjištění, že „byl dobrým, spolehlivým a uvědomělým Čechem", o jehož češství „pochybováno nebylo". „Jeho národní spolehlivost byla úplná, takže se před ním otevřeně hovořilo, o německém režimu vyslovoval [se] s despektem a měl odpor jak vůči Němcům, tak vůči jejich nařízením. Pro svoje národní uvědomění požíval ve svém okolí naprosté důvěry. Toto svoje národní uvědomění dával najevo také tím, že podporoval české lidi všemožným způsobem.[55] Když manželce uvězněného ilegálního pracovníka Sedlmayera[56] byl zastaven úplně plat jejího manžela počátkem roku 1942, staral se Hais o tuto sám, paní Miroslava Veselá zásahem obžalovaného Haise ještě celý rok po zatčení svého manžela pobírala jeho plný normální plat, a když tento plat po uplynutí této doby jí byl zastaven, podporoval i tuto paní Hais sám. Obžalovaný Hais nabádal během války svoje okolí k trpělivosti, věřil, že Němci ve válce podlehnou, s touto vírou se netajil a tvrdil, že dříve či později zasáhne do války Sovětský svaz. Proto také mluvil sympaticky o sovětském lidu po návratu ze své cesty na východní frontu."[57]

---

zpráva gestapa o skupině PVVZ, jež sloužila jako podklad pro vypracování obžaloby proti výše uvedeným osobám, byla zpracována 10.2.1942 (viz pozn. 43), tj. několik měsíců předtím než gestapo získalo informace o Haisově odbojové činnosti vedoucí k jeho zatčení. Podle Kuklíka odborářské vedení koncepčně řídilo činnost skupiny železničářů a skupiny poštovních zaměstnanců (viz s. 75). Jejich odboj byl možná významnější, rozhodně je v literatuře více oceňován. Tito odbojáři však byli zastřešeni druhou odborovou centrálou, tzv. Ústředím veřejných zaměstnanců, nezávislým na NOÚZ, kam tedy nedosahoval Haisův vliv a možnosti organizování bezprostředních odbojových aktivit. K problematice odboje železničářů a poštovních zaměstnanců blíže viz GEBHART, Jan – HÁJKOVÁ, Alena – KUKLÍK, Jan: *2245 dnů odporu*. Praha 1980.

55 Zřízení tajného fondu např. v Táboře z popudu A. Haise, z něhož měly „býti vypláceny všechny platby, které nemohly býti řádně proúčtovány z normálních prostředků NOÚZ, mezi těmito i podpory pro rodiny zajištěných Němci", výslovně uvádí jeho správce Josef Traxler. *AMV ČR*, 301-61-1.

56 Josef Sedlmayer (1884–1943), zatčen 7.1.1942 spolu se třemi dalšími odbojáři, v roce 1943 odsouzen k trestu smrti a 10.6. téhož roku popraven. *Tamtéž*, 141-340-4; fond 325 (Správa vyšetřování StB, oddělení válečných zločinů), karton 92, inv. jedn. 6.

57 *Tamtéž*, S-404-2, rozsudek Národního soudu.

Soud tedy plně akceptoval, že funkci v NOÚZ vykonával víceméně ku prospěchu českého dělnictva i odboje, a odvolal se přitom na mínění dalších osob: „Ostatně i celá řada jiných lidí pokládala skutečnost, že Hais byl v NOÚZ zaměstnán, za pouhé krytí jeho činnosti ilegální, stejně tak se mnozí lidé dívali na jeho projevy jako na pokusy k odvrácení masového teroru." Podobně uznal za rezervovaný Haisův vztah k *Verbindungstelle* a jeho nařízením s tím, že se jim podvoloval jen „tehdy, když nebylo zbytí a když k nim byl donucen". Tak tomu podle názoru soudu bylo i s jeho projevy v červnu 1942, stejně jako s vystoupením 24. října 1941 v roli vedoucího delegace u Heydricha. Soud rovněž uznal za skutečnost jeho aktivní odbojovou činnost, když konstatoval: „Stal se velmi brzy význačným členem ilegální skupiny Petiční výbor 'Věrni zůstaneme' (PVVZ) a prof. Jankovec a dr. Bondy měli s ním časté schůzky. Že v tomto hnutí pracoval, potvrzovali i Andršt a dr. Černoch. Právě jeho postavení v NOÚZ mělo pro ilegální hnutí organizačně i zpravodajsky veliký význam. Když z organizace NOÚZ chtěl Hais odejíti, bylo na něho působeno, aby na svém místě setrval, a dr. Bondy dokonce ukládal dr. Benešovi, aby se po válce ujal Haise, poněvadž pro svou činnost bude míti jistě po válce obtíže." Hais podle stanoviska soudu dodával odboji informace o náladách v továrnách, o politickém programu dělnictva, a dokonce dával příkazy k provádění sabotáží, jako například v Horní Bříze. V ilegálním hnutí požíval Hais důvěry a také osoby určené pro vedení odborů v revoluční době byly vyhlédnuty po dohodě s ním.

„Také partyzáni měli úzké spojení s odborovým hnutím a nemohli existovat bez podpory lidu. Ilegální organizace ROH byla pokládána za představitele mas lidu, na něhož se lze v čas revoluce spolehnouti, a proto tato organizace byla pro partyzány velmi významná. (...) Zprávy, které dodával Hais ilegální skupině, byly řádně do zahraničí předávány, což patrno z výpovědi svědka Moravce, který dlel za války v Anglii a měl rádiové spojení s linkou R-3 Štajnera-Veselého."[58] Na tomto místě je ovšem nutno podotknout, že v době Haisova aktivního působení nemůžeme ještě hovořit o „ilegálním" ÚRO či ROH.

Soud nakonec celkovou Haisovu činnost vyhodnotil vskutku „šalamounsky": „Obžalovaný Hais nade vší pochybnost prokázal svoji ilegální činnost, prokázal i to, že tuto podzemní činnost kryl svým chováním v NOÚZ, i když soud měl za to, že v některých případech krycí taktika Haisova zachází až příliš daleko. Poněvadž ale ve válce jest možno používati všech možných dovolených zbraní, mezi které náleží také lest, které ostatně Němci vydatně v minulé válce používali pod pojmem 'nordická lest', použil Hais vůči Němcům stejné zbraně, a jak bylo patrno, s úspěchem. Ostatně použitím lsti mohl Hais dosáhnouti svého cíle spíše, nežli by ho byl dosáhl přímým a otevřeným bojem."[59]

---

58 *Tamtéž*. Karel Veselý-Štainer, čs. důstojník, spolu s prof. Josefem Grňou a Radomírem Lužou jeden z vedoucích činitelů odbojové skupiny Rada tří. Autor vzpomínkové knihy *Cestou národního odboje*. Praha 1947.

59 *AMV ČR*, S-404-2, rozsudek Národního soudu.

Objektem zájmu Státní bezpečnosti

Arno Hais však nezmizel z dohledu komunisty ovládaného ministerstva vnitra, a když již nebylo možno dosáhnout jeho odsouzení – jistě také díky neochotě řady svědků, zastávajících exponovaná místa (za všechny můžeme jmenovat Evžena Erbana) –, hledaly se možnosti jeho občanské, jakoby spontánní tiskové kompromitace.

Podle rozboru Státní bezpečnosti z 21. ledna 1948 Haisova činnost „byla politicky škodlivá a rozkládala morální schopnost obrany našeho lidu proti okupantům. Přesto je však dost těžko nařknout jej přímo z kolaborace s Němci již s ohledem na výsledek (osvobození) jeho procesu u Národního soudu a na jeho faktické vyznění v druhé půlce období tzv. protektorátu." Haisovo zproštění viny však zpráva interpretovala jako výsledek domluvy pravicových živlů z národněsocialistické, lidové a sociálnědemokratické strany. Soud prý proběhl za určité režie Haisových přátel, kteří vypovídali na jeho obranu a kteří dnes zastávají významné posty. Příkladně byl uveden Rudolf Tayerle (který však zahynul v Mauthausenu 6. března 1942), Josef Nepraš z Jednotného svazu českých zemědělců, lidovecký odborář Alois Petr, poslanec a funkcionář ROH E. Kubát a Josef Nedoma. Tito lidé byli podle zprávy spjati s Haisem při vytvoření NOÚZ a jeho podřízení německým úřadům.[60] Za důkaz byly označeny právě Haisovy novinové články. V předúnorovém období komunistická bezpečnost dokonce bez ohledu na skončení procesu uvažovala o využití shromážděných materiálů v politickém boji proti Haisovi a dalším protivníkům. Jako nástroj měl posloužit sám Haisův život, ze kterého „vyplývá, že celá jeho činnost od prvé chvíle rozbíjela dělnické hnutí (hlavně odbory) a že byl vždy v zásadě proti komunismu a skutečnému socialismu". Autor zprávy shledával nejasnosti i okolo jeho odbojové činnosti. Sám Hais totiž uváděl napojení na PVVZ již od samého začátku v roce 1939, podle šéfa československé služby v Londýně Františka Moravce však první zprávy o navázání kontaktu odboje s odbory hlásila Rada tří až v roce 1943. Resumé elaborátu vyznělo následovně: „Z uvedeného vyplývá, že by bylo nutno kampaň proti Arno Haisovi postavit asi na této politické linii: Arno Hais svou dosavadní politickou a veřejnou činností dokázal, že stál proti skutečným zájmům dělnického hnutí, že pracoval proti dělnické třídě a její snaze učiniti z odborů skutečného činitele třídního boje za prvé republiky, že svým negativním postojem k Sovětskému svazu a komunistům objektivně prospíval buržoazii a kapitalistům, takže jeho činnost za okupace byla jen logickým důsledkem předcházející činnosti. I jeho organizování sjednocených, do té doby roztříštěných odborových složek je nutno pojímat [spíše] jako možnost osobního uplatnění a kariéry než jako snahu

---

60 Podle stavu po utvoření NOÚZ v červnu 1939 byl Josef Nedoma členem předsednictva NOÚZ jako jednatel, Alois Petr (1889–1951) jako pokladník. (*Tamtéž*, 13492.) Podle stavu v listopadu 1940 byl Josef Nepraš rovněž členem předsednictva a zároveň generálním tajemníkem Ústředí jednot dělníků. Údaje pocházejí z přehledu odborových funkcionářů s ohledem na jejich bývalou politickou příslušnost. U Haise je uvedeno, že byl komunista a později sociální demokrat. *Tamtéž*, 301-103-4.

pomoci dělnickému hnutí. Proto jeho 'ilegální činnost' měla spíše alibistickou tendenci, a pokud nějaká byla, byla napojena na měšťácký odboj."[61]

Na Haise se však „nezapomnělo" ani po jeho odchodu do exilu, zvláště když v něm opět politicky a odborářský pracoval. Jedenáctého února 1950 se obrátil člen sekretariátu ÚRO Karel Marvan, tedy jeden z vedoucích činitelů ROH, na Václava Havelku, tehdy ústředního tajemníka Svazu zaměstnanců v kovoprůmyslu, jako na bývalého předsedu Čestného soudu ÚRO ohledně Haisova případu. Marvan, který byl ovšem v této záležitosti jen prostředníkem, se domníval, že Havelka zná věci, „které podle Tvého názoru se nenajdou v materiálu čestného soudu. Prosím Tě, abys byl tak laskav a napsal mi, co si tak z tohoto případu pamatuješ a myslíš, že by bylo důležité. Potřebuje to ústřední sekretariát KSČ."[62] Havelka odpsal vzápětí, již 13. února, a to velmi vyhýbavě. Uvedl, že se čestný soud meritorně případem Haise nezabýval, protože měl být postaven před mimořádný lidový soud. Na tomto místě se Havelka, jak víme, mýlil. Zmínil jen jeden zajímavý detail, že po návratu Haise z Anglie (zřejmě se jednalo o služební cestu za Haisova působení na ministerstvu výživy, o jejímž účelu a datací nejsem blíže zpraven) byl tázán některými členy předsednictva ÚRO, zda by neměl námitky proti Haisově umístění v ROH. Proti tomu se však Havelka jako předseda čestného soudu ohradil s tím, že je pro svou kolaborantskou minulost a aktivistické vystupování pro dělníky nepřijatelný a že tudíž tento krok by musel „dělnictvo pobouřiti na nejvyšší míru".[63]

Denunciační doušku přineslo o rok později *Rudé právo*, které přetisklo Haisovu fotografii, zřejmě z projevu na Staroměstském náměstí v červnu 1942, opatřenou následujícím komentářem: „Tehdy schvaloval vyvraždění Lidic německými fašisty, dnes schvaluje vraždění korejských Lidic americkými fašisty. A. Hais mluví možná dosud česky, ale s českým národem již pranic společného nemá."[64]

O Haise neztrácela zájem ani Státní bezpečnost. Ještě v roce 1954 v souvislosti s ním vyslýchala jeho bývalého odborářského kolegu Josefa Salače. S Haisem jej spojovalo revoluční mládí. Salač byl v roce 1920 zatčen v důsledku prosincové generální stávky a nějaký čas pobyl ve věznici na Karlově náměstí společně s kladenskou skupinou Antonína Zápotockého. V době okupace působil v odborech jako tajemník NOÚZ v Ostravě. Salač byl funkcionářem sociálnědemokratického Odborového združenia československého a Hais tvořil jeho spojku k PVVZ: „Asi 4 mesiace pred zatknutím Haisa gestapom som sa veľmi divil, keď som čítal v novinách, že Hais na Staromestskom námestí v Prahe na tábore ľudu preslovil reč namierenú proti SSSR. Keď som pri nasledujúcej návšteve v Prahe v OSČ (myslí tím zřejmě odborovou budovu OSČ na Perštýně, která se stala sídlem NOÚZ – pozn. DS)

61 *Tamtéž*, 305-374-2. Rukopisně je dále připojena poznámka: „V případě tiskové kampaně je nutno uvážit, že by mohl Hais vzhledem k svému osvobození u Nár. soudu vznésti žalobu proti původci tiskové kampaně." V následujícím rukopisném textu je přímo doporučeno, aby diskreditační kampaň proti Haisovi byla vzhledem k osvobozujícímu rozsudku vedena především „letákově".

62 *VOA*, ČS, karton 2, inv. jedn. 11.

63 *Tamtéž*.

64 *Rudé právo*, (22.3.1951).

Haisovi vytýkal, prečo vo svojom prejave sa natoľko zameriaval proti SSSR, odpovedal mi Hais týmto spôsobom: "Ty tomu h...o rozumieš, my tuna máme Nemcov nad hlavou a musíme im niečím zamazať oči. Nebudeš predsa o mne veriť, že ja som nejaký fašista."' Když se dověděl od spojovacího úředníka Schestaga,[65] že byl Hais zatčen, překvapilo ho to, na což mu měl dotyčný odpovědět, že se Hais přetvařoval, že jeho projev na Staroměstském náměstí v červnu 1942 nebyl upřímný a „že ho teraz gestapo odhalilo".[66]

Tento příspěvek jistě nedal konečnou odpověď na otázky po spravedlivém zvážení nebezpečí Haisovy kolaborace a významu jeho odbojové činnosti v souvislosti s celým působením NOÚZ, o něž před Národním soudem také šlo, a vůbec s ohledem na základní problémy rezistence a kolaborace za protektorátu.[67] Je to jen upozornění na obtíže, se kterými se při studiu těchto jevů setkáváme, a na samu osobnost Arno Haise. Kým vlastně byl v kontextu českého 20. století? Jistě ne ryzím hrdinou, ale snad také nikoliv pouhým konjunkturalistou. Uvažme jen, že koncepce převzetí moci prostřednictvím odborových organizací jako jisté nátlakové skupiny, kterou se vedení PVVZ vážně zabývalo a na které Hais sám participoval, nebyla v roce 1945 zcela opuštěna. Fakticky byla provedena, ovšem pod hlavičkou ilegální ÚRO a se zcela jinými lidmi, na kterých však rovněž ulpívalo ódium kolaborace, a to zaslouženě. Arno Hais tak sdílel osud prvních odbojových garnitur, které byly zničeny a kterým nebylo dopřáno naplnit své představy.

---

65 Jedná se o ostravského důvěrníka SD Bedřicha Schestaga. Viz *AMV ČR*, fond 52 (Poválečné výpovědi zaměstnanců gestapa a SD), karton 49, inv. jedn. 1.

66 *Tamtéž*, 52-78-6. Výslech probíhal 9.4.1954 na Krajské správě ministerstva vnitra v Košicích. Salač datoval rozchod Haise s KSČ nepřesně již do roku 1927, podobně jeho zatčení do roku 1943. O Salačovi se zmiňuje Borák v knize *Spravedlnosť podľa dekretu*, s. 246 n. V odkazu na faktické vyvinění funkcionářů NOÚZ uvádí právě případ Josefa Salače, který byl postaven před soud za propagaci nacismu tiskem v ostravské mutaci *Národní práce*, „ale pro soud byla zpracována i zpráva o založení ilegální organizace ROH a jejím odboji pod pláštíkem NOÚZ. Obžalovaný byl uznán vinným, ale bylo upuštěno od jeho potrestání." V roce 1954 ve své shora uvedené výpovědi Salač v podstatě potvrdil Borákův náhled, jen s tou dobovou korekturou, že nebyl mimořádným lidovým soudem zproštěn viny prý jen kvůli ostravské buržoazii, jejíž příslušníci těžko snášeli, „že som vo svojich článkoch písal výhradne proti zotročujúcim chúťkam angloamerického kapitálu, [v] ktorých oni videli zachráncov svojho buržoázneho života, a stejnako tak táto časť ostravskej buržoázie ťažko niesla, že som nikdy vo svojich článkoch ani jedným slovom nezaútočil proti SSSR. (...) K tejto mienke ma vedie tá okolnosť, že na základe súdobného [!] výroku oproti mne mi bol konfiškovaný aj majetok, a keď som sa proti tomuto rozhodnutiu odvolal, ľudovodemokratický jednotný národný výbor v Ostrave po februári 1948 konfiškačný nález zrušil a v odôvodnení výslovne uviedol, že moju tlačovú činnosť za doby protektorátu nemožno kvalifikovať ako propagáciu fašizmu."

67 Vlastně celé retribuční soudnictví bylo silně zpolitizováno a politické spory se nevyhnuly ani Národnímu soudu. Případem trestního řízení proti činitelům NOÚZ se na svém zasedání dne 29.4.1947 zabývala vláda. Diskuse byla nesmírně bouřlivá a odhalila politické zájmy jednotlivých stran. *SÚA*, fond Úřad předsednictva vlády, záznam z jednání 82. schůze 3. vlády.

Československý výsadok Courier 5

Zlatica Zudová-Lešková

Zvýšený záujem československej vojenskej spravodajskej služby o Slovensko sa začal prejavovať zvlášť na jar 1943. Dôvody sú dnes už dobre známe: postup armád jasne naznačoval, že to bude práve východná časť Československa, kam najskôr vstúpia oslobodzujúce vojská, a tento predpoklad aktualizoval i plán zvýšeného náporu výsadkových operácií rôzneho charakteru na slovenskom území, úlohou ktorých bolo destabilizovať tunajšiu relatívne pevnú politickú situáciu a podnietiť povstanie, na ktorom by sa významnou mierou podieľali vojaci. Aj ďalší dôvod bol zásadného rázu: na počiatku štvrtého vojnového roku nemal československý exil priame, rádiotelegrafické spojenie s domovom, ktoré – najmä v prípade vypuknutia povstania – nadobúdalo pre československú politickú a vojenskú reprezentáciu priam strategický význam.

Pre plnenie spravodajských zámerov na Slovensku zaslal náčelník Štábu pre vybudovanie brannej moci (ŠVBM) generál Bedřich Neumann (krycie meno Miroslav) v apríli a počiatkom mája 1943 druhému (spravodajskému) odboru Ministerstva národnej obrany (MNO) Československej exilovej vlády v Londýne tajný prípis, v ktorom vytýčil konkrétne požiadavky pre budovanie siete spolupracovníkov na úrovni všetkých 61 okresov slovenského štátu s akcentom na moravsko-slovenské pomedzie, Veľkú Fatru a územie východne od Prešova. Predpokladalo sa, že „spolupracovat pro přípravu povstání s příslušnými osobami vyslanými ze zahraničí" budú predovšetkým vojaci, četnici, železničiari, ale tiež lesní robotníci z evanjelických kruhov a opoziční politici.[1] V auguste tohto roku adresoval náčelník ŠVBM druhému odboru nové spravodajské požiadavky pre povstanie na Slovensku, v zásade sa však jednalo len o umocnenie predchádzajúcich.[2]

---

1 *Vojenský historický archiv*, Praha (ďalej *VHA*), fond (f.) Velitelství vojenské zpravodajské služby (VVZS), 37-4-1/ 39-40.

2 Dôraz kládol na získanie spoľahlivých osôb predovšetkým v slovenskej armáde, na získanie dôverníkov pre prechovávanie odbojových pracovníkov zo zahraničia a na zaistenie priameho rádiospojenia domova so zahraničím. *Tamže*, 37-2-5/11.

Existencia početných vojenských odbojových skupín na Slovensku – Victoire, skupina plukovníka Jána Imru a plukovníka Františka Urbana, skupina Hela v čele s Josefom Špátom a Aloisom Štvánom a skupina pozostávajúca z podplukovníkov Jána Goliana, Mikuláša Ferjenčíka, Dezidera Kišša a Mirka Vesela, ktoré prevzali na seba plnú zodpovednosť za vojenskú prípravu povstania – zmenila plán ministra obrany generála Sergeja Ingra, ktorý začiatkom roku 1944 odstúpil od zámeru vysadiť nad slovenským územím necelé tri desiatky organizátorsko-spravodajských skupín.[3]

Pred československými vojenskými spravodajcami však zostávalo naplniť zásadnú úlohu – konečne uskutočniť priame rádiotelegrafické spojenie medzi Slovenskom a Londýnom. Do roku 1944 vstupovali domáci realizátori, konkrétne skupina Hela rovnako ako Dezider Bukovinský a Július Kirsteuer z bratislavskej obchodnej spoločnosti Donus, s takmer poldruharočnými skúsenosťami, a predovšetkým neúspešnými pokusmi, ktoré ich však neodrádzali od vytýčeného zámeru.[4]

Neúspechy s nadviazaním priameho rádiotelegrafického spojenia s domovom sa obrátili najmä proti druhému odboru MNO, ktorý bol za to kritizovaný exilovými politikmi v čele s prezidentom. Preto v novembri 1943 veliteľ odboru plukovník František Moravec rozhodol poslať na Slovensko kapitána delostrelectva Jaroslava Krátkého,[5] od júna 1942 v neoficiálnom postavení pracovníka československej vojenskej spravodajskej rezidentúry v Istanbule. Inžinier Otto Brückner, ako znelo krycie meno Krátkého, pricestoval začiatkom marca 1944 na Slovensko; jeho príchod a prvá, kardinálna úloha – nadviazať priame rádiotelegrafické spojenie medzi československým demokratickým odbojom na Slovensku a v zahraničí – figurovali v československých vojenských spravodajských aktivitách ako operácia Karas. Kapitán Krátký splnil svoje poslanie už 22. apríla 1944, keď sa vysielačka Leo spojila priamo s Vojenskou rádiovou ústredňou vo Veľkej Británii, čím sa začala nová kapitola v spojovacej a spravodajskej činnosti československých vojakov.

V skorú jar 1944 československá vojenská spravodajská centrála so sídlom v Londýne pod vplyvom očakávania prevratných vojenských udalostí na európskej pevnine, ale i v dôsledku oficiálne zmeneného postoja československej vlády k maršalovi Josipovi Brozovi Titovi, presunula svoju pozornosť bližšie k domovu, do oblasti Balkánu a Apeninského polostrova, kam vyslala svojho najlepšieho organizátora a spravodajcu zároveň, plukovníka generálneho štábu Františka Hieke-Stoja, oficiálne v postavení veliteľa československej vojenskej misie.[6] Druhý odbor sa choval prakticky a tento

---

3 ŠOLC, Jiří: Neregulérní válka a její aspekty na Slovensku v letech 1939–1944. In: BYSTRICKÝ, Valerián (ed.): *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava 1991, s. 76 n.

4 JABLONICKÝ, Jozef: *Z ilegality do povstania*. Bratislava 1969, s. 76–123. Z posledných štúdií: ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: Cesty k prelomu v úsilí čs. vojenskej spravodajskej služby na domácom území. In: TAJEŽ (ed.): *Válečný rok 1944*. Praha 2001, s. 244–256.

5 *VHA*, f. MNO v Londýně, 20-32-37/107, Bšt. 120101-43, zpráva plk Moravca pre plk. Hájíčka v Istanbule z 1.12.1943.

6 Plk. gšt. František Hieke (krycie meno Stoj) koncom apríla 1944 odovzdal úrad vojenského atašé v Teheráne a vo funkcii veliteľa Československej vojenskej misie pre Juhosláviu odcestoval do Káhiry a následne spolu s ostatnými príslušníkmi misie do Bari, kde sa skontaktoval s gen. V. Velebitom, tu operujúcim veliteľom vojenskej skupiny Narodno Oslobodilačke Vojsko (NOV)

krok sa ukázal ako múdry: Stojova misia prevzala na seba úlohy nielen vo vzťahu k svojej centrále, ale i vo vzťahu k spojeneckým spravodajským službám. Naopak, obdobie kľúčovej dôležitosti vojenskej rezidentúry v tureckom Istanbule pod velením plukovníka Petra Hájíčka[7] z aspektu plnenia úloh na domácom území sa stalo minulosťou.

Plukovník Hieke-Stoj počas svojho vyčkávacieho pobytu v Bari na pokyn spravodajského odboru MNO okrem iného zintenzívnil spoluprácu s britskými spravodajcami z Veliteľstva špeciálnych operácií (*Special Operations Executive* – SOE) a Tajnej spravodajskej služby (*Secret Intelligence Service* – SIS).[8] Jej konkrétnym výsledkom boli aj britské operácie Windproof, Amsterdam, ale bezpochyby aj iné, o ktorých však zatiaľ prevažujú domnienky, a československé operácie Manganese a Courier 5, všetky realizované na slovenskom území, avšak s poslaním (okrem Manganese)[9] plniť úlohy na slovenskom území obsadenom Maďarmi po 2. novembri 1938 alebo priamo v Maďarsku.[10] *De facto* všetky výsadky uskutočnené v spolupráci, či priamo v intenciách Britov sledovali ich ciele buď primárne – ako Windproof v čele s majorom Johnom Sehmerom – alebo sekundárne: Manganese poslúžila na zabezpečenie prijatia Sehmerovej misie, Courier 5 mal sledovať britské záujmy na Maďarmi okupovanom území Slovenska a zároveň pripraviť infiltráciu britskej misie na maďarské územie rovnako ako Amsterdam. Operácia Amsterdam sa však uskutočnila za pomoci aj tretieho spoločníka – Jewish Agency; dvaja jej príslušníci, Rafael Reisz a Chajim Chermesh, mali plniť úlohy priamo v Maďarsku, pričom podliehali priamo majorovi Sehmerovi. Britské vojenské aj spravodajské velenie sa však začali o povstalecké udalosti na Slovensku zaujímať vážnejšie až po 20. októbri 1944,[11] kedy došlo k definitívnemu zvratu v pomere síl medzi povstalcami a nemeckými vojenskými jednotkami a komandami SS v prospech okupantov a pre britských aj slovenských vojakov sa tým zminimalizovala možnosť operovať v Maďarsku.

Všetky operácie mali pochopiteľne i svoje špecifiká dané nielen ich poslaním, ale aj udalosťami, ktoré sa odohrali v priestore ich pôsobenia. Doposiaľ najmenšiu pozornosť historiografia venovala osudu československej operácie Courier 5, príprava ktorej sa uskutočnila za priamej asistencie plukovníka generálneho štábu

a Partyzánskih Odrada (PO) Jugoslavije, s ktorým prerokovával odchod svojej jednotky k štábu veliteľa NOV a PO maršala J. B. Tita.

7 Po zrušení neutrality a tiež stykov s Nemeckom oficiálnou cestou sa jej príslušníci v čele s plk. Petrom Hájíčkom dostali od augusta 1944 do postavenia československých vojenských diplomatických zástupcov.

8 Českoslovenští spravodajcovia často používali vo svojich depešiach a hláseniach skratku I.S. (Intelligence Service), t.j. skrátený význam Secret Intelligence Service.

9 Porovnaj: ŠOLC, Jiří: *Bylo málo mužů*. Praha 1990, s. 163–165; LAVIČKA, Václav: Stretnutie a spolupráca so skupinou Manganese. In: LIČKO, Miroslav (ed.): *Zborník úvah a osobných spomienok o Slovenskom národnom povstaní*. Toronto 1976, s. 201–208. Hlavný zdroj informácií sa však nachádza vo *VHA*, f. VVZS, 37-103-1 až 4, 37-25-10 a 37-91-18.

10 ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z.: Postoj britskej SOE k Slovenskému národnému povstaniu. In: KORČEK, Ján (ed.): *Vojenské aspekty Slovenského národného povstania*. Bratislava 1994, s. 132–145.

11 ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z.: Správa pplk. H. M. Threlfalla z rozhovoru s generálom J. Golianom 7.10.1944. In: *Historie a vojenství*, č. 3 (1996), s. 125–138.

Hieke-Stoja. Tento skúsený spravodajský dôstojník vybral osobne začiatkom júna 1944 pre plnenie zvláštnych úloh československej vojenskej spravodajskej služby na slovenskej pôde aj zbehov z Technickej brigády[12] „por. spoj. Imricha Eröše, desiatnika Jána Grajzela, četaře Jozefa Harině, vojína Františka Holého a Jozefa Chramce",[13] i keď do československo-britských prípravných kurzov v Bari bol zaradený ďaleko vyšší počet československých vojakov.[14]

Poručík Imrich Eröš bol do československej zahraničnej armády prezentovaný 1. júna 1944, druhý deň potom, čo bol internovaný v tábore v Aversse pri Neapoli, odkiaľ bol dopravený do Bari,[15] kde sa už vtedy nachádzali Holý aj Chramec.[16] Tu a v Gioia del Colle spoločne absolvovali všeobecný (bojový a paradesantný) aj špecifický (spravodajský, spojovací, šifrovací) výcvik, prevádzaný britskými a československými spravodajskými dôstojníkmi. Po návrate Eröša do Bari plukovník Hieke-Stoj

12 Jednotka vznikla koncom júla 1941, kedy bola ako Zaisťovacia divízia odoslaná do ZSSR s úlohou strážiť dôležité cestné a železničné uzle a objekty. *Nariadením MNO č. j. 3991 taj. 1/2* – 1943 z 2.8.1943 bola premenovaná na 2. pešiu divíziu. *Koncom septembra 1943 bola divízia* reorganizovaná na Technickú brigádu slovenskej armády a dislokovaná do Talianska, kde bola pridelená k skupine armád B, pod priame velenie gen. von Vietinghoffa. K 1. novembru 1943 mal útvar asi 3 413 vojakov a dôstojníkov, úlohou ktorých bolo stavať opevnenia pre nemecké vojská juhovýchodne od priestoru Ravena–Cervia–Cesanatico. Prvým júnom 1944 bolo nariadené brigádu premenovať na 2. technickú divíziu slovenskej armády. Vojenský historický archív, Trnava, f. Ministerstvo národnej obrany, Hlavné vojenské veliteľstvo, č. 31/152/5, číslo spisu 70.910/Taj.I/2-2.1944.

13 VHA, VVZS, 37-155-4/93. Ján Grajzel (nar. 3.2.1920 vo Zvolene) vo svojom curriculum vitae o týchto okamžikoch uvádza: „Na základě naší žádosti (J. Chramca, F. Holého, J. Kozla, J. Hariňa a jeho – pozn. Z.Z.-I..) přijel do zajateckého tábora český kapitán Čs. vojenské] mise v Itálii, který nás vyslechl a slíbil, že nám umožní vstup do zahraničního vojska čs. armády. Dva dny nato přijel do zajateckého tábora p. plk. Stoj a mjr. Fišer. Na dotaz plk. Stoje, zda chceme jít k parašutistům, jsme se, vyjma Kozla, přihlásili. Po dvou dnech jsme byli předáni plk. Stojovi do Bari." Tamže, 37-323-3/10.

14 Cit. z listu Michaela G. Maderu Historickému ústavu ČSA v Prahe z 29.8.1991. Svedectvo vo vlastníctve autorky. Imrich Eröš v roku 1948 emigroval a po udelení amerického občianstva v roku 1957 prijal meno Michael Georg Madera.

15 „Hned' druhého dňa po mojom príchode do zajateckého tábora bol som vyzdvihnutý anglickým dôstojníkom a prevezený naprieč Itáliou do Bari. Vo vilke predmestia bola umiestená Čs. vojenská misia pre Juhosláviu. Pri príchode do vily pripravilo mi osem parašutistov – už po výcviku – špalier. Plk. Stoj ma privítal veľmi priateľsky a po patričnom kúpeli čakala ma už pripravená anglická uniforma so štítkom 'Czechoslovakia'." Tamže.

16 Okolnosti zbehnutia Holého a Chramca prezrádza vypoveď Jozefa Hariňa (nar. 11.9.1921 v Ružomberku): „Ve Faenze seznámil se s Češkou provdanou za Itala jménem Roza Carnevalli. Ta jej seznámila s anglickými a americkými uprchlíky z vojenského koncentračního tábora v Bologni, které ukrývala. Stykem s těmito dozvěděl se o čs. vojsku v Anglii a rozhodl se uprchnouti ... při přesunu Technické brigády do Avezzana, prchl (28.3.1944) a odešel do St. Erazma. Uniformu spálil a opatřil si civil. (...) Dne 28.5.1944 se přidali 4 slovenští vojáci, a to Holý, Grajzel, Chramec a Kozel. Řekli, že zběhli od slovenské Technické brigády v Avezzaně. Když bylo okolí St. Erazma obsazeno Američany, přešli všichni k nim... 5 Slováků bylo odvezeno na americké velitelství do Priverna. Z Privema byli odvedeni do amerického zajateckého tábora Averssa u Neapole." *VHA*, VVZS, 37-323-2/16. Obdobné svedectvo vydal aj Július Kozel. *Tamže*, 37-92-12/41.

pozmenil zostavu skupiny, ktorú pôvodne tvorili Holý, Chramec, Haríň a kapitán Klein. Boli vyslovené i domnienky, že v operácii sa počítalo aj s katolíckym kňazom J. Pojarom.[17] Jednou zo zásadných požiadaviek na všetkých kandidátov operácie bolo orientovať sa na maďarskom území a pochopiteľne aj ovládať maďarský jazyk.

Čatár Haríň spolu s desiatnikom Grajzelom a rotným Karolom Mladým,[18] pôvodne príslušníkom Československej vojenskej misie na Strednom východe, boli napokon zaradení do skupiny Embassy, ktorá mala najskôr plniť úlohy na Slovensku, avšak potom čo prešla v septembri 1944 do kompetencie Britov,[19] bola vysadená 21. decembra 1944 na Prostějovsku.[20] Kapitán Klein[21] a ostatne aj Pojar vystupovali v spravodajských akciách sólovo. Zostávajúcu dvojicu Holý–Chramec doplnil Eröš, ktorý bol zároveň určený za veliteľa skupiny.

Traja príslušníci Courieru 5[22] sa poznali už zo služby v Zaisťovacej divízii, kde Holý aj Chramec slúžili v rote pod Erošovým velením.[23]

---

17 Konzultácie s plk. v. v. Jiřím Šolcom dňa 14.2.2000. Viď tiež: HIEKE-STOJ, František: Velitelem československé vojenské mise u štábu maršála Tita. In: *Historie a vojenství*, č. 3 (1969), s. 560, 568.

18 Príslušníci výsadku na československom území vystupovali aj pod občianskymi krycími menami: Karol Mladý (nar. 9.5.1916 v Novej Vsi nad Žitavou, okres Nitra), Karel Svoboda (nar. 9.5.1916 v Brne-Židenicích), Jozef Haríň (11.10.1921 v Ružomberku), Alois Mayer (11.10.1922 vo Frýdku), Ján Grajzel (8.2.1921 vo Zvolene), Jan Griger (8.2.1921 v Moravskej Ostrave). *VHA*, VVZS, 37-323-1/2, 37-323-2/18, 37-323-3/25.

19 *Archiv Ústavu T. G. Masaryka*. Praha (ďalej *AÚ TGM*), f. Edvard Beneš – MNB, fascikel 5, karton 5, depeše do Jeruzalema č. 203-5-/22 z 22.8.1944, depeše do Londýna č. 004-7/8.

20 Podrobne ŠOLC, J.: *Bylo málo mužů*, s. 251–253.

21 Kpt. Klein viedol s Chramcom a Holým spravodajský výcvik. *VHA*, f. Domáci odboj (DO), 308-121-47.

22 V archívnych dokumentoch a predovšetkým v odbornej literatúre sa uvádza ako Courier, Courier 5, Kurýr 5 alebo S 2 (*tamže*, 308-121-47/16, 308-121-8/6, 37-323-1/13) alebo Courier IV. (ŠOLC, J.: *Bylo málo mužů*, s. 249–251; ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z.: Československý výsadek Courier IV. In: *Národní osvobození*, č. 17 (17.8.2000), s. 1, 7–8). Michael G. Madera však svedčí: „Správne pomenovanie našej vyloženej spravodajskej skupiny bolo COURIER IV (nie 5)." (List M. G. Maderu autorke štúdie z 9.10.1990, svedectvo vo vlastníctve autorky.) Označenie „S 2" v prípade Courieru IV (tak ako označenie „S 1" v prípade skupiny Embassy) je archívne doložené. Takéto označenie figuruje na všetkých dokladoch pojednávajúcich o materiálnom vybavení skupín, resp. skupiny – napr.: „Seznam vydání na vystrojení por. Imricha Eröše, velitele skupiny S-2." Predpokladám, že toto označenie mali skupiny v tzv. prípravnej fáze, ktorá predchádzala vlastnému nasadeniu do akcie, a teda až neskôr obdržali obe skupiny krycie mená „Courier", resp. „Embassy". (*VHA*, f. DO, 308-121-46/14, 37-323-1/9,14, 37-323-2/21.) Označenie skupín „S1", „S2" a aktivity československej vojenskej spravodajskej služby na Maďarmi obsadenom území Slovenska a v Maďarsku, ktoré mal zabezpečiť plk. gšt. F. Hieke-Stoj v spolupráci s britskými spravodajskými službami, ma zvádzajú k domnienke, že zrejme na počiatku roku 1944 sa rysoval určitý plán stredoeurópskej britsko-československej spolupráce; akási obdoba amerického projektu Peggy, v ktorom sa s Hieke-Stojom počítalo ako s vedúcim skupiny S. Pravdou tiež je, že aj výsadky organizované Stojom v lete 1941 v ZSSR niesli rovnako označenie „S". Viď: KOKOŠKA, Stanislav: Americké dodávky zbraní Slovenskému národnímu povstání. In: LIPTÁK, Ján (ed.): *SNP v pamäti národa*. Bratislava 1994, s. 362. Konzultovala som problém osobne so Stanislavom Kokoškom.

23 Každý z trojice Courieru 5 mal za sebou bojovú cestu aj mimo taliansky front. Eröš (nar. 20.2.1918 vo Vrútkach), od 3.7.1941 vyše roka príslušník Rýchlej brigády, prešiel bojmi pri Lipovci, bol nasadený aj do operácií južne od Kyjeva a v lete 1942 zasiahol do bojov pri Rostove.

Úlohy Courieru 5 vytýčené Hieke-Stojom mali spravodajský, spojovací a zabezpečovací charakter. Výsadok nebol vybavený diverznými prostriedkami. Úlohy spravodajského a spojovacieho charakteru boli lokalizované do oblasti juhovýchodného Slovenska, násilne pričleneného k Maďarsku po viedenskej arbitráži. Neskôr bol operačný priestor skupiny rozšírený a Courier 5 dostal tretiu, nemenej dôležitú úlohu, ktorá spočívala vo vykorešpondovaní leteckých zásielok výstroje a výzbroje pre niekoľko tisíc povstaleckých vojakov, ale aj rádiostaníc a iného spojovacieho materiálu, ktoré – podľa svedectva Eröša – boli pripravené v Bari.[24] Asi 10. augusta 1944 bol Courier 5 odoslaný na spojeneckú základňu do Brindisi, kde čakal na zaradenie do akcie na československom území.[25] Tu prečkal i začiatok Slovenského národného povstania, ktoré pre skupinu znamenalo plnenie nových spravodajských úloh, keďže mala pracovať celkom nezávisle od iných spojeneckých skupín, ktoré však mala monitorovať[26] a v prípade potreby im pomáhať. Toto svedectvo veliteľa

---

na konci ktorých sa vrátil na Slovensko. Po roku bol odoslaný na východný front opäť, a to v zostave Zaisťovacej divízie, s ktorou po jej reorganizáciách prešiel do Talianska. V Minsku, kde divízia pôsobila, por. Michalovi Pavlovičovi (počas SNP styčnému dôstojníkovi Čs. vojenskej misie v ZSSR pri velení 1. ČSA na Slovensku) zaobstarával spojovací materiál pre ruských partizánov. Jeho zatknutím bola zmarená aj možnosť ich spoločného prechodu k Rusom. Holý (nar. 20.4.1921 v Malých Levároch) vydržal v Zaisťovacej divízii mesiac a 27.6.1943 zbehol k partizánom. Tu ho, ako sám udal vyšetrujúcemu dôstojníkovi Čs. vojenskej misie v Taliansku, vyhľadali sovietski dôstojníci, od ktorých dostal poverenie spojiť sa s dvomi ruskými parašutistami nachádzajúcimi sa v priestore východoslovenského Stropkova. Už koncom augusta 1943 bol v určenom cieli, spojenie zabezpečil a sám pomáhal dvom Rusom (o ktorých bol presvedčený, že sú v skutočnosti Čechmi) nadväzovať kontakty predovšetkým s komunistami. Zlato, ktorým bol vybavený a ktoré malo trojici napomôcť k plneniu úloh, však viedlo k jeho prezradeniu a 16.9.1943 aj následnému zatknutiu. Holý, ako sám priznal, stal sa napadným pre veľké a časté utrácanie. Jeho výpoveď sa zdá byť viac ako sporná. Faktom však zostáva, že poľný súd mu v januári 1944 dokázal iba samovoľné vzdialenie sa od jednotky a odoslal ho do záchytného strediska v Harmanci. Dňa 20.3.1944 bol odvelený s doplnkom pre kombinovanú spojovaciu rotu k Technickej brigáde do Talianska. O necelé dva mesiace bol už v zajateckom tábore Spojencov. Chramec (nar. 4.1.1922 v Mýte pod Ďumbierom) narukoval do slovenskej armády 1.10.1942 v Turčianskom Svätom Martine. Dňa 16.8.1943 odišiel do Minska v zostave kombinovanej spojovacej roty, s ktorou bol o tri mesiace presunutý do Talianska. Aj tu bol pridelený ako kuchár. *Státní ústřední archiv*, Praha, f. 1 (Hubert Ripka), 1-50-14/27-28, 2-11-18/336-337, 393-394; *VHA*, VVZS, 37-2-2/33-32, 37-92-13/175; list Michaela G. Maderu Historickému ústavu ČSA v Prahe z 29.8.1991.

24 Tamže.

25 „Každý večer o 20. hodine bol štartovací čas všetkých druhov lietadiel a ich návrat, často v menšom počte, ako i pokaľ lávajúcich, bol o 8. hodine ráno. Počas nášho niekoľkotýždňového pobytu na letisku každé ráno o 9. hodine boli písané názvy paraskupín, ktoré sa mali pripraviť k večernému odštartovaniu. Táto pohotovosť trvala väčšinou do 11. hodiny, kedy boli z tabule odstránené mená skupín, ktoré pre nepriazeň počasia, prílišnú letovú činnosť nemeckých lietadiel nad územím vysadenia či pre iné príčiny nemohli byť do akcie nasadené. Po 11. hodine sme voľný čas vypĺňovali kúpaním a rôznymi spoločenskými hrami." List M. G. Maderu autorke štúdie z 9.10.1990.

26 Michael G. Madera doslova uvádza: „Hlásiť sabotážnu činnosť i spojeneckých skupín v rámci možností, pomáhať pri potrebách iných misií, vrátane ruskej, s ktorou sa malo spolupracovať podľa možností." List M. G. Maderu Historickému ústavu ČSA v Prahe z 29.8.1991.

Courieru 5 vypovedá o snahe československej vojenskej spravodajskej služby pod Stojovým velením pracovať samostatne (ak to vôbec bolo možné), bez britskej „záštity", a teda uchovať si akú-takú suverenitu.[27]

Po nespočetných hodinách čakania „byla skupina pro Maďarsko (Eröš, Holý, Chramec) ze 14. na 15. 9. shozena"[28] nad slovenským územím spolu s tromi židovskými príslušníkmi spravodajskej skupiny Amsterdam. Courier 5 bol vysadený krátko po prvej hodine rannej 15. septembra 1944,[29] kvôli „nepatrnej chybe" britského navigačného dôstojníka však namiesto do priestoru Hrona do okolia Váhu, konkrétne neďaleko železničnej stanice v Liptovskom Trnovci. Skupina sa bez rádiostanice s krycím označením „Maca", ktorej sa neotvoril padák, a preto sa rozbila, a s ľahkými zraneniami dostala na druhý deň do centra Slovenského národného povstania Banskej Bystrice, kde sa jej veliteľ poručík Imrich Eröš (krycie meno „Margita") spolu s rádiotelegrafistom desiatnikom Františkom Holým (krycie meno „Mária") a šifrantom desiatnikom Jozefom Chramcom (krycie meno „Katuška")[30] hlásili na Veliteľstve I. československej armády na Slovensku náčelníkovi štábu majorovi generálneho štábu Júliusovi Noskovi. Tu veliteľ výsadku oznámil stratu rádiostanice a v snahe podať správu o vlastnej situácii na vysielaciu základňu sa spojil s kapitánom Jaroslavom Krátkým, ktorého požiadal o odoslanie telegramu do Bari.[31] Prvý rádiogram bol

27 Plk. Hieke-Stoj sa o prepiatej „starostlivosti" Britov zmienil aj vo svojich depešiach pre Londýn cez Jeruzalem. Napr. v depeši č. 203-5-/22 z 22.8.1944 oznamoval: „...sdělte Londýnu, že budeme šifrovat teher[ánským] způsobem. Dále že (přes zdej[ší] I.S.) jsem zaslal několik depeší, na které nemám odpověď. Hlavně potřebuji rozhodnutí ohledně Eröše a šifry. 2. Písemné zprávy mohu prozatím zasílat pouze přes I.S. a mám dojem, že je kontrolují. Proto důležité budu šifrovat..." *AÚ TGM*, Praha, f. Edvard Beneš – MNB, fascikel 5, kartón 5, depeše do Londýna č. 203-5-/22 z 22.8.1944.

28 *Tamže*, depeše do Londýna č. 010911/19 z 19.9.1944.

29 Dátum vysadenia skupiny bol zdrojom dohadov aj samotných aktérov výsadku: Eröš v hlásení z roku 1945 uviedol, že „až 16.9.1944 sme boli zhodení medzi Liptovským Svätým Mikulášom a Trnovcom do neky Váh o 01.30 hodine". Obdobne sa vyjadril aj Chramec: „...z Brindisi sme mali štartovať na Slovensko ... toto sa uskutočnilo 16.9.1944." *VHA*, DO, 308-121-48, 308-121-47. Eröš alias Michael G. Madera v roku 1990 svoje tvrdenie poopravil: „Lietadlo z letiska v Brindisi vzlietlo 12. septembra 1944 a obe skupiny boli desantované nad Slovenskom v skorých ranných hodinách 13. septembra." Naproti tomu Chajim Chermesh, jediný zo štyroch príslušníkov Amsterdamu, ktorý prežil vojnu, tvrdil, že Brindisi opustili 14. a pristáli severne od Vrútok krátko po jednej hodine rannej 15. septembra 1944. Viď: ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z.: Operácia Amsterdam. In: TATIEŽ (ed.): *Spojenecké misie*. Banská Bystrica 1990, s. 64. Chermeshovi dáva za pravdu československý (viď pozn. 28), ako aj izraelský archívny prameň: *Vojenský ústav Beth Hagana* (ďalej *VÚ Beth Hagana*), Tel-Aviv, f. Korešpondencia šlichim, list Ch. Chermesha Cvi a Rubenovi napísaný v Banskej Bystrici dňa 27.9.1944 (došiel 26.10.1944), s. 1 (hebrejsky). Tento fakt potvrdil Chermesh aj v liste z 28.10.1990 (vo vlastníctve autorky). Československá historiografia počiatok operácie Courier 5 zasadzuje do prvej polovice septembra 1944: ŠOLC, J.: *Bylo málo mužů*, s. 250 a iné práce.

30 Pre vysielanie londýnskeho rozhlasu platila eventualita „Nová Margita", „Nová Mária", „Nová Katuška".

31 „Stretnutie s Krátkym nemôžem označiť za priateľské. Moje hlásenie Couriera 5 plk. Stojovi do Bari chcel odoslať svojím šifrovacím kľúčom a žiadal odo mňa text správy k zašifrovaniu. Odmietol som. Predložil som už zašifrovanú správu o pristátí s požiadavkou o novú rádiostanicu. Krátký, ktorý bol asi o 7 rokov odo mňa starší, nevytvoril tak medzi nami práve najteplejšie

pochopiteľne adresovaný plukovníkovi Stojovi: „...oznámil som mu pristátie našej skupiny a požadoval som od neho náhradnú rádiostanicu... Od svojho veliteľa obdržal som ... prísľub, že náhradná stanica mi bude v najkratšej dobe doručená."[32] O ťažkostiach Courieru 5 sa Hieke-Stoj dozvedel aj od Britov.[33]

Eröš sa ohlásil aj seržantke Ade Robinsonovej, príslušníčke Amsterdamu,[34] ktorú informoval o jej druhoch, pričom se zmienil aj o svojich problémoch s rádiostanicou. Bola to ona, ktorá o štyri dni neskôr doručila Courieru 5 náhradnú rádiostanicu.[35] Sama sa ocitla v opačnej situácii, všetko potrebné k nadviazaniu rádiospojenia svojej skupiny so základňou v Bari mala k dispozícii, avšak postrádala svojich troch spolubojovníkov, ktorí sa v tom čase prebíjali cez povstaleckú frontovú líniu. Holý s Chramcom vysielačku prevzali od Robinsonovej, ktorá sa spolu s nimi vydala do Nízkych Tatier.[36] Na rozdiel od svojich spoločníkov sa však na druhý deň ráno vrátila späť do Banskej Bystrice.[37]

---

prostredie pre našu spoluprácu... Bez ďalších námietok prevzal odo mňa zašifrovanú správu a bez slova sme sa rozišli. Takéto stretnutie som neočakával a bol som sklamaný. (...) Až neskoršie som sa dozvedel, že správa bola doručená a dostala sa na správne miesto." List M. G. Maderu autorke štúdie z 9.10.1990.

32 List M. G. Maderu Historickému ústavu ČSA v Prahe z 29.8.1991.

33 Už 26.9.1944 hlásil plk. F. Moravcovi: „Podle zprávy Angličanů skupina Eröš dobře přistála, má však pokaženou radiostanici. Angličané slíbili poslat jinou." *AÚ TGM*, f. Edvard Beneš – MNB, fascikel 5, kartón 5, depeše do Londýna č. 022/25 z 26.9.1944.

34 Seržantka Ada Robinsonová, vlastným menom Chaviva Reiková, štvrtá príslušníčka skupiny Amsterdam, bola na povstalecké Slovensko dopravená letecky 17.9.1944. Viď: ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z.: Chaviva Reiková (1914–1944). In: *Historie a vojenství*, č. 2 (1999), s. 425–432.

35 „S Chavivou sme sa dohovorili, že v prípade nutnosti si budeme nápomocní... Anglicky som nehovoril, ale Chaviva prostredníctvom britskej misie mi doručila náhradnú stanicu, aby som mohol pokračovať v činnosti." List M. G. Maderu Historickému ústavu ČSA v Prahe z 29.8.1991.

36 Chramec v povojnovom „Prehlásení o činnosti" okrem iného uviedol: „Odtiaľ (z Banskej Bystrice – pozn. Z.Z.-L.) po dohovore s por. Erösom odišli sme podľa programovaného plánu na Trangošku. Tu sme mali požičanú rádiostanicu od jednej ženy zo skupiny 'Amsterdam', ktorá bola s nami ubytovaná. Táto na druhý deň odišla do Banskej Bystrice za svojou skupinou..." *VHA*, DO, 308-121-47/1. V správe o činnosti skupiny vypočúvajúcemu čs. dôstojníkovi v roku 1945 však podal aj takéto informácie: „V Banské Bystrici jsme se seznámili s příslušnicí skupiny 'Amazonka', která byla vyslána z Brindisi za svojí skupinou. Její skupina, jak jsme se později dozvěděli, nebyla nalezena. Zatímco se zaměstnávala jejím hledáním, dala nám svoji radiostanici k dispozici, ale na této stanici nebylo navázáno spojení, protože krystaly nevyhovovaly. V Banské Bystrici ja a Holý jsme nedostali ubytování a z toho důvodu jsme odešli do Mýta pod Dumbierem, do mého domova, kde jsme čekali na další rozkazy našeho velitele." *Tamže*, VVZS, 37-121-47/18. Zatiaľ som nenašla doklad o tom, že by skupina Amsterdam mala, resp. že jej bolo udelené alebo že by používala aj krycie meno „Amazonka". Faktom však ostáva, že táto Chramcova kamufláž sa medzi československými historikmi ujala.

37 Chermesh v liste priateľom okrem iného písal: „Teraz niekoľko slov o Viere (krycie meno Chavivy Reikovej medzi jej druhmi – pozn. Z.Z.-L.). ...keď nás ani po štyroch dňoch nenašla, uznala za správne spojiť sa s tromi osobami, ktoré leteli spolu s nami a zoskočili na inom mieste. Pomocou týchto osôb nás chcela nájsť. S ich pomocou sa presťahovala aj na miesto vzdialenejšie odtiaľ (z Banskej Bystrice – pozn. Z.Z.-L.), ktoré sa zdalo byť bezpečnejšie, a odtiaľ sa pokúsila spojiť s Káhirou. Tu chcela pokračovať v práci ako spojka. (...) Medzitým sa tu nazhromaždilo veľa práce, a to jej zabránilo, aby sa v ten deň vrátila na miesto, kde mala vysielačku – na šťastie

Podľa dohovoreného plánu desiatnik Holý a slobodník Chramec sa 24. septembra vybrali do chaty nazvanej „Na Trangoške", odkiaľ mali v dňoch 26. až 28. septembra o jednej hodine rannej vysielať správy. Výber tohto umiestnenia vysielačky nebol náhodný. Chramec pochádzal z Mýta pod Ďumbierom a medzi tých, ktorých už v Bari udal ako najbližších možných spolupracovníkov skupiny, patril aj Róbert Petrla, nájomca Štefánikovej chaty pod Ďumbierom a tiež chaty Na Trangoške, ktorého poznal aj plukovník Hieke-Stoj. Nájomca aj chaty boli Chramcovi – ako domorodcovi – dôverne známe, a za jeho prispenia bolo už v Bari rozhodnuté, že vysielať sa bude z menej nápadnej Trangošky. Veliteľ Courieru 5 poručík Eröš sa v dňoch 24. a 25. septembra pohyboval v oblasti Lučenca, kde kontaktoval prvých spolupracovníkov. O štvrtej hodine rannej 26. septembra 1944 už sedel vo vlaku smerom na Podbrezovú, odkiaľ cielil za spolubojovníkmi.

Po príchode na Trangošku v ten istý deň sa Erőšovi naskytol obraz, ktorý, ako konštatoval vo svojich spomienkach, mu navždy zostal v pamäti: „Dvere chaty dokorán otvorené, chata prázdna, podlaha postriekaná krvou a pred vchodom do chaty ležala mŕtvola vojaka. Mŕtvola bola prikrytá haluzami. Na prvom poschodí som našiel miestnosť s dvoma posteľami, kde mala byť stanica pripravená k vysielaniu. Po rádiostanici nebolo však ani sluchu. Keď som už chatu opúšťal, spoza krovia vystúpil muž, ktorý mi na moje oslovenie vysvetľoval, že chata bola v noci na 26. septembra prepadnutá rusky a slovensky hovoriacimi partizánmi. Medzi ťažko postrelenými bol i veliteľ a parašutista z východu Laco Kalina, ktorý bol odvezený do nemocnice v Brezne. Rozhodol som sa navštíviť Kalinu v Brezne a zistiť osud môjho telegrafistu a jeho pomocníka. Po príchode do breznianskej nemocnice našiel som jedinú posteľ vo veľkej, prázdnej miestnosti, v ktorej ležal dofáčovaný a smrteľne bledý Laco. Predstavil som sa mu. Nepovedal nič. Ani o osude mojej skupiny mi nepovedal nič."[38]

Tieto okamžiky však definitívne rozhodli o osude operácie Courier 5, ktorá týmto svoju činnosť ukončila. Udalosti noci z 25. na 26. septembra 1944 zostávajú dodnes plné nevyjasnené, napriek tomu, že všetci traja príslušníci výsadku ich prežili, že Slovenské národné povstanie bolo v plnom prúde a v oblasti ich prepadu a zadržiavania pulzoval relatívne slobodný život ovládaný povstaleckými vojenskými a partizánskymi jednotkami a že po nezvestných dvoch príslušníkoch Courieru 5 pátralo spravodajské oddelenie 1. československej armády na Slovensku. Je len ťažké uveriť, že k ich zajatiu došlo náhodne, a keď, prečo neboli po (údajnom) preverení prepustení? Zrejme už zajatie Holého a Chramca bolo považované za dostatočné paralyzovanie Courieru 5, čím bol splnený cieľ prepadovej akcie, ktorá mala zreteľne širší rozsah. A teda takto, nečakane a v porovnaní s inými spravodajskými skupinami vysadenými nad československým územím až neuveriteľne paradoxne skon-

nás všetkých. Len čo sa zotmelo, vtrhla do jej bytu skupina Nemcov, (predpokladáme) prezlečených do slovenských uniforiem, ktorí hovorili rusky..." *VÚ Beth Hagana*, f. Korešpondencia šlichim, list Ch. Chermesha Cvi a Rubenovi napísaný v Banskej Bystrici dňa 27.9.1944 (došiel 26.10.1944), s. 3 (hebrejsky).

38 List M. G. Maderu autorke štúdie z 9.10.1990.

čila operácia československej vojenskej spravodajskej služby pod hlavným velením plukovníka Františka Hieke-Stoja na slobodnom území Slovenska.

Od tohto okamžiku sa zmenil aj život veliteľa skupiny, ktorý sa plne sústredil na pátranie po svojich druhoch. Ihneď po zistení tragických skutočností ich nahlásil na veliteľstve 1. ČSA na Slovensku a na miesto prepadu sa dostavili slovenskí žandári a vyšetrujúce orgány. Z celého tohto aktu sa však zatiaľ objavilo iba jedno spravodajské hlásenie: „Pri prepade chaty Na Trangoške dňa 26. 9. boli zajatí záškodníckou skupinou tiež 2 anglickí parašutisti s vysielacou stanicou."[39] Zdá sa však, že Hieke-Stoj ešte ani koncom prvého októbrového týždňa 1944 o pravom osude skupiny nebol informovaný. Toto tvrdenie podporuje jeho depeša cez Londýn zo 7. októbra, v ktorej Erôšovej skupine dáva nové inštrukcie: „a) Od Angličanů žádáme zaslání nové stanice. Data nové stanice hlaste přes Londýn. b) Pokuste se dostat na západ, mimo obsazené území. Pracujte proti Maďarsku a spojte se též s Bari."[40]

O osude skupiny sa začalo otvorene hovoriť až po politickom prevrate v roku 1989. Pozornosť sa však sústredila predovšetkým na ozrejmenie okolnosti smrti desiatnika Františka Holého, ktorá sa dávala do súvislosti so zajatím príslušníkov Courieru 5 v chate Na Trangoške.[41] Jeho smrť, i keď akoby na prvý pohľad nesúvisela s podivným osudom Courieru 5, predsa však napomáha pochopiť vzťahy medzi jeho príslušníkmi a zároveň aj chovanie okolia k tomuto „anglickému" výsadku.

Medzi kľúčové dnes už patria dochované svedectvá Josefa Chramca, spísané bezprostredne po vojne. Jedno z nich osudové okamžiky líči takto: „...my v tú noc (z 25. na 26. septembra 1944 – pozn. Z.Z.-L.) boli sme unesení ľuďmi oblečenými v nem[eckých] uniformách, ktorí hovorili po rusky, a nimi sme boli obvinení, že sme nemeckí špióni. V zakrytom aute odviezli nás do Kordík a vtedy predstavili sa nám, že sú nemeckí vojaci. Tam sme boli uväznení, o čom svedčí pripojený list po nebohom des. Holom. Dňa 9. novembra bola skupina, ktorá nás uniesla, prepadnutá na ceste Hriňová–Brezno, pričom Holý bol zranený a zajatý Nemcami."[42]

Neskôr Chramec tvrdil: „V Banskej Bystrici ja a Holý sme nedostali ubytovanie a z toho dôvodu sme išli do Mýta pod Ďumbierom, do môjho domova, kde sme čakali na ďalšie rozkazy nášho veliteľa. Tu sme boli zatknutí partizánmi, ktorí sa domnievali, že sme nemeckí špióni. Boli sme odvedení na ruské veliteľstvo a tam sa pýtali telegraficky do Moskvy i do Londýna, či sú naše údaje správne a čo s nami majú urobiť. Na to im bolo odpovedané, aby sme boli prepustení, že sa jedná o pravých parašutistov. (...) Zatiaľ čo sme [boli] držaní partizánmi vo väzbe, zmenila sa situácia v prospech Nemcov, ktorí dostali Banskú Bystricu, a my sme sa už s naším veliteľom nestretli. Priradili sme sa k skupine partizánov, ktorí nás zajali. Bola to skupina plk. Andrejevského, s ktorou sme spolupracovali až do príchodu ČA."[43] Ďalšie riadky

---

39 *Archív Ministerstva obrany SR*, Bratislava, odd. 255/1946, f. 1. ČSA na Slovensku, Zbierka 9, arch. jedn. 7/8-12.

40 *AÚ TGM*, f. Edvard Beneš – MNB, fascikel 5, kartón 5, depeše do Londýna č. 045-6/07 zo 7.10.1944.

41 Viď naposledy: POSPÍŠIL, Jaroslav: *Hyeny*. Vizovice 1996, s. 104 n.

42 *VHA*, DO, 308-121-47/1-2.

43 *Tamže*, 308-121-47/18.

tohto svedectva sa o osude Holého už nezmieňujú, sú už len o zásluhách ich autora v partizánskom boji.

Na prekvapenie mnohých, na kľúčové chvíle Courieru 5 sa dochovalo aj svedectvo Holého, ktorý v hlásení pre Hieke-Stoja z 24. novembra 1944 udával: „Hlásim sa ako Courier 5 Nová Mária, zo dňa 24. 11. 1944 (správne v noci z 25. na 26. novembra – pozn. Z.Z.-I..) som bol partizánmi odstránený zo svojej služby i s Kaťušú Novú ... o jednej hodine po polnoci prišla pre nás čata ruských partizánov od odriadu plk. Stepanova pod velením kapitána Vasil Ivana. O polnoci počujeme z automatov streľbu. Tu partizán Kalina počne volať, že sú tu naši. My dvaja sa nebránime. (...) Tri automaty nám mieria na prsia. Sme obraní o cennosti, čo máme u seba. Hodinky a náprsná taška, kde mám tiež plány. Dávajú nám rozkaz zobrať deku a zabaliť vysielačku. Tiež sme sa legitimovali, ale naše legitimácie si ani nevšimli. (...) My dvaja sme dostali rozkaz ísť s nimi. Teraz vidím, že útok spáchali na nás, aby sme boli zneškodnení. Nás čakalo auto asi 500 m od chaty. (...) Partizáni sa nám predstavili v aute ako nemeckí vojaci. Doviezli nás do Kordík pri Banskej Bystrici. (...) Tu nás i partizáni vyzliekli z našej uniformy a dali nám uniformu slovenskú. Ani topánky nám nenechali ... prvý deň nič nehovorím, myslím, že sú to Nemci. Asi o týždeň nám povedali, že pôjdeme s nimi. (...) Dňa 10. 11. som sa dostal zo zajatia partizánov ... na mňa narazila nemecká hliadka. Bol som bez zbrane, tak som bol len slabo zaistený, takže sa mi podarilo ujsť v civilnom oblečení. Teraz čakám na vyhotovenie papierov."[44]

Zverejnené výpovede a ďalšie dochované materiály s určitosťou potvrdzujú čas a miesto prepadu oboch príslušníkov Courieru 5, ale odhaľujú aj pôvodcov prepadu: všetko nasvedčuje tomu, že išlo o príslušníkov Partizánskeho zväzku Alexander Nevskij, počiatky ktorého spadajú do roku 1942, kedy sa jeho základ začal formovať na rieke Západná Dvina. Stepanov bolo krycie meno Viktora Alexandroviča Karasiova, skúseného veliteľa zväzku, ktorý po bojoch na Ukrajine a v Poľsku sa prebil začiatkom augusta 1944 na územie východného Slovenska. V polovici septembra sa jeho časti začali presúvať na slobodné povstalecké územie v smere Poprad–Heľpa–Banská Bystrica–Kordíky, kde štáb zaujal postavenie. Velenie armády tam so zväzkom rátalo ako so zálohou prvej taktickej skupiny 1. ČSA na Slovensku. Presun jednotiek skončil 28. septembra 1944. Kapitána Vasila Ivana sa zatiaľ nepodarilo identifikovať, pravdepodobne pôjde o krycie meno jedného z ruských dôstojníkov zväzku, ale je možné, že akcii velil Vasil Matvejevič Vladimir, ktorého skupina bola vysadená 19. septembra 1944 pri Banskej Bystrici a ktorý bol v roku 1943 komisárom zväzku. Teraz mal však plniť úlohy, síce opäť ako komisár, ale v rámci Partizánskej brigády Rákosi, o ktorej sa predpokladalo, že bude pôsobiť v Maďarsku, a teda – teoreticky – v tom čase mal plno práce s organizovaním jednotky. Mužov Karasiova usvedčuje aj fakt, že krátko na to, čo nemecké jednotky začali podnikať proti nim jednu trestnú výpravu za druhou a štáb zväzku vydal rozhodnutie postupovať na východ a prebiť sa cez front k sovietskej armáde, boli pri prechode na ceste Hriňová–Brezno skutočne 9. novembra 1944

44 *Tamže*, 308-121-48/6-8.

pri obci Sihla prepadnutí a donútení zviesť ťažké boje, výsledkom ktorých bolo okrem iného rozbitie ich jednoty; časť zväzku bola tým donútená pôsobiť až do spojenia sa s Červenou armádou na Poľane.

Mnohé nasvedčuje tomu, že išlo o – pre sovietske partizánske jednotky – bežný spôsob prieskumu terénu a zaistenia podozrivo sa chovajúcich neznámych ľudí, automaticky pokladaných za nepriateľov počas presunu, ktorý sa riadil jednoduchou taktikou: zabiješ – prežiješ. S inou taktikou by pravdepodobne tento zväzok neprešiel Ukrajinou, Poľskom, a väčšina výsadkov zo ZSSR, zvlášť častí zložených z jeho občanov, túto stratégiu nezmenila ani na Slovensku, na Morave alebo v Čechách. Práve tento spôsob „boja" bol jedným zo základných dôvodov, prečo dochádzalo k nedorozumeniam až ozbrojeným incidentom medzi sovietskou a československou časťou výsadku a následne aj k rozpadom pôvodných zoskupení. Dôvody politické neboli zväčša až do prechodu frontu primárne. Prednosť pred nimi mala aj osobná prestíž, nepriznanie si zlyhania v boji, nedôvera a nenávisť, ktoré neraz vyústili v krajný postup.

V chate Na Trangoške bol totiž v onú noc „rozriešený" súčasne i iný závažný problém, ktorý nebol jediný tohto rázu. Išlo o spor o veliteľa partizánskej brigády Za slobodu Slovanov (tiež Druhá partizánska brigáda Za slobodu Slovanov), ktorý už krátko po zorganizovaní jednotky (základ ktorej tvoril pätnásťčlenný paravýsadok, zložený z ôsmich Slovákov a siedmich občanov bývalého ZSSR, vysadený v noci z 5. na 6. augusta 1944) vznikol medzi slovenskou časťou velenia v čele s ustanoveným veliteľom nadporučíkom Ladislavom Kalinom a Sovietmi, vedenými nekompromisným spravodajcom a náčelníkom štábu Jevgenijom P. Voľanským. Ten si síce už 9. septembra očiernením Kalinu „vytelegrafoval" z Kyjeva veliteľskú funkciu pre seba, ale nebol ochotný prijať zodpovednosť za svoje zlyhanie v bojoch o Liptov, v ktorých práve jeho skupina utrpela veľké straty. Hroziaci rozkol brigády sa pravdepodobne rozhodol Voľanskij vyriešiť sám. Historik Miroslav Ličko, žijúci v Kanade, ako prvý zverejnil domnienku, že práve z Voľanského iniciatívy bolo na Trangošku vyslané úderné komando z príslušníkov brigády, ktoré malo za úlohu Kalinu fyzicky zlikvidovať.[45] Ličko sa o dvoch príslušníkoch Courieru 5 nezmieňuje. Kalina síce útok prežil, ale do konca svojho života na výzvy, aby sa vyjadril k prepadu pod Dumbierom, nereagoval.[46]

Do určitej miery túto mienku podporuje aj sprostredkované svedectvo Františka Holého, ktoré vydal v roku 1991 bývalý veliteľ výsadku. Holý navštívil na konci roku 1944 Eróša v jeho úkryte u rodiny Olejčekovej v Banskej Bystrici: „Pri našom spoločnom rozhovore – medzi štyrmi očami – porozprával mi okolnosti pri prepade na Trangoške. Bližšie okolnosti mi ani nevedel opísať, lebo v čase prepadu pripravoval stanicu k vysielaniu (o 01. hod.). V prízemí došlo k prestrelke medzi Kalinom a jeho partou a skončilo to tým, že Holého i s Chramcom skupina partizánskeho veliteľa

45 LIČKO, Miroslav: Účasť 2. čsl. partizánskej brigády „Za oslobodenie Slovanov" v Slovenskom národnom povstaní. In: TENŽE (ed.): *Zborník úvah a osobných spomienok o SNP*. Toronto 1976, s. 321.

46 Autorka štúdie naposledy s Ladislavom Kalinom hovorila v roku 1989.

Ernesta Bielika i s rádiostanicou uniesla, ale po patričných nadávkach o fašistických agentoch veliteľ pripustil, aby boli zaradení do partizánskeho 'odriadu'."[47]

Rovnako však mnohé podporuje podozrenie, že Courier 5 sa stal obeťou cielenej hry a zásahu konkurenčnej „spojeneckej" sovietskej (či už vojenskej alebo partizánskej) spravodajskej služby. Prepad na Trangoške mal zrejme ochromiť aj skupinu Amsterdam, čo sa do určitej miery aj podarilo.[48] Definitívne odpovede sú však zatiaľ pevne uzavreté v ruských archívoch, a teda zatiaľ ani jedno z uvedených tvrdení nie je podporené priamymi dôkazmi.

Ruské archívy však určite nedajú odpoveď na koniec života Františka Holého.[49] Holý po úteku zo zajatia sa najskôr vydal domov do Malých Levárov, kde však vzbudil pozornosť okolia, a preto odišiel do Mýta pod Ďumbierom. Tu hľadal Jozefa Chramca. Ten sa však rozhodol i po novembrových bojoch zostať s partizánmi zväzku Alexander Nevskij. Odtiaľto začiatkom decembra 1944 Holý odišiel do Banskej Bystrice, kde sa mu podarilo prostredníctvom Erőšovej snúbenice Magdy Olejčekovej nájsť veliteľa v blízkej Sásovej (dnes súčasť Banskej Bystrice), ktorému rozpovedal jednak svoj a Chramcov osud, a jednak žiadal od neho ďalšie inštrukcie. Po spoločnom vyhodnotení situácie rozhodli sa postupovať samostatne a Holý odišiel do Bacúcha pri Polomke k priateľke Emílii Zajacovej, s ktorou sa spoznal práve na Trangoške. I tu bol nápadný, a to predovšetkým pre svoju sčítanosť a pracovitosť, ktoré vzbudili nevôľu až závisť niektorých tunajších obyvateľov, vrátane príbuzných. Holý v dedine pobýval oficiálne na doklady brata svojej snúbenky a krátko po tom, čo sa tu usadila nemecká jednotka, bol jej oznámený ako anglický špión. Vyšetrovanie udanie nepotvrdilo, sfalšovaná pracovná knižka bola uznaná Nemcami za pravú, a tak Holý bol prepustený s tým, že sa každých dvanásť hodín bude u nich hlásiť.

V polovici januára 1945, pár dní pred oslobodením Bacúcha, sa rozhodol vstúpiť k partizánom. „Keď prišiel, na jeho prekvapenie bol zatknutý a mučený a konečne zabitý. Toho dňa včasne ráno išiel Štefan Pravotiak aj s Angelou Pravotiakovou, obyvatelia obce Bacúch, do lesa k partizánom, kde obžalovali des. Holého, že je gestapák a že nesie vinu na všetkom, čo Nemci na Bacúchu porobili. Štefan Pravotiak je sused a príbuzný rodine Emílie Zajacovej, ktorý pri okupovaní Bacúchu hlásil Nemcom des. Holého, že je anglický parašutista... Keď sa Holý z lesa nevracal, išla Emília Zajacová a jej otec ho hľadať, načo však boli partizánmi vrátení domov. Na druhý deň na ich prekvapenie poznali šaty, ktoré nosil des. Holý, a to na istom

47 List M. G. Maderi autorke štúdie z 24.1.1991.

48 Chermesh o udalostiach hlásil do Káhiry „...vzali so sebou vysielačku a s ňou aj dvoch z troch nežidovských mládencov, ktorí patrili k druhej skupine, ktorá priletela s nami. Ich osud je nám neznámy. Rozumie sa, že po chytení týchto ľudí sa naše postavenie stalo kritické, nakoľko sa dalo predpokladať, že títo po mučení iste prezradia podrobnosti o majiteľke vysielačky. Medzi tým sme sa rozhodli, že budeme opatrnejší a budeme sa starať o to, aby 'Viera', rovnako ako aj my, sme sa ukazovali na verejnosti čo najmenej a zariadili sa podľa skutočnej situácie." *VÚ Beth Hagana*, f. Korešpondencia šlichim, list Ch. Chermesha Cvi a Rubenovi napísaný v Banskej Bystrici dňa 27.9.1944 (došiel 26.10.1944), s. 3–4 (hebrejsky).

49 Ako ju nedala ani bombastická pasáž v knihe J. Pospíšila *Hyeny*, s. 104 n.

príslušníkovi partizánskej skupiny Katrušina."[50] Takto charakterizuje výsledky pátrania po osude svojho druha čatár v zálohe Jozef Chramec v zápisnici, ktorú spísal 23. júna 1945. Chramec bol poverený MNO pátrať po osude Holého a vlastne dodnes nie je celkom jasné, prečo touto úlohou nebol poverený veliteľ Imrich Eröš, ktorý za Holým prišiel do Bacúcha už začiatkom marca 1945, o čom Chramcova zápisnica tiež hovorí.[51] Chramec prišiel do Bacúcha 18. marca a zistil, že Holý je pochovaný v doline Hútky v lese Adamová, a teda nemohol ani potvrdiť, že ho našiel v jame, ktorá slúžila ako záchod, i keď v spomínanej zápisnici sa o tomto fakte zmieňuje.[52] A teda zostáva na historikoch, aby zhodnotili bojovú činnosť partizánskeho oddielu Jána Katrušina, jeho osobnosť a aj podiel jeho zodpovednosti za činy príslušníkov oddielu. Rovnako je však nutný i hlboký ponor do svedomia občanov Bacúcha.

Krátke pôsobenie výsadku Courier 5 je späté s činnosťou vojakov 2. technickej divízie slovenskej armády na strane Spojencov, aj keď dnes túto súvislosť len málokto pripomína. Vyličené príbehy troch jeho príslušníkov sa zaraďujú k osudom stoviek výsadkárov a iných vojakov, ktorí rovnako dospeli k rozhodnutiu bojovať za Československo. Od tohto rozhodnutia ich život dostal náboj bohatosti udalostí, ktoré môže nahromadiť v tak krátkom časovom vymedzení len, či práve len vojna. História Courieru 5, ostatne tak ako každého československého výsadku, zrkadlí však aj obecnejšie problémy súvisiace s činnosťou československej armády v zahraničí a československých vojenských spravodajcov a bezpochyby aj zložitosť Slovenského národného povstania.

---

50 *VHA*, DO, 308-121-48/1-2.

51 „...hľadal tam Emíliu Zajacovú. (...) Na jeho prekvapenie mu bolo oznámené, že des. Holý bol zavraždený a mučený poručíkom Katrušinom ... keď sa tento dozvedel, že des. Holý nie je gestapák, ale príslušník určitej skupiny, zobral sa a ušiel aj s jeho milenkou, ktorá pochádza z Ľubietovej pri Banskej Bystrici, na neznáme miesto." *Tamže*.

52 Práve tento zápis a množstvo ďalších správ a fám o osude F. Holého boli jedným zo silných motívov návratu bývalého veliteľa Courieru 5 Eröša, alias M. G. Maderu, do vlasti, kam sa vrátil v lete 1991 po štyridsiatich dvoch rokoch exilu v Nemecku a USA. Na jeseň sa vydal spolu so svojím mladším synom po stopách Holého osudu a na mieste činu sa stretol so žijúcimi pamätníkmi, vrátane Emílie Zajacovej. Všetci, bez hystérie, i keď s bolesťou v duši, sa snažili dopátrať pravdy. Nikto z nich však nemal priame dôkazy na obvinenie Pravotiaka alebo Jána Katrušina z vražedného činu na Františkovi Holom.

Materiály

Uprchlické tábory v Čechách a na Moravě po mnichovském diktátu

Francis Dostál Raška

Odsun Němců z Československa je předmětem živých diskusí a podrobného historického studia jak českých, tak německých historiků. I když názory jsou často ostře odlišné, produktivní dialog předních historiků z obou zemí ukazuje významný pokrok ve stavu výzkumu v této oblasti.

Podstatně méně je známo o hromadném odchodu českého obyvatelstva z pohraničí po mnichovském diktátu v období druhé Československé republiky. Základní a dosud nejobsáhlejší dokumentace demografických, sociálních a hospodářských dat o uprchlících z pohraničí po německém a polském záboru byla publikována v roce 1945 pracovníkem ředitelství Ústavu pro péči o uprchlíky Jaroslavem Šímou.[1] V roce 1994 vystoupil na společném zasedání Nadace Bernarda Bolzana a Ackermannovy obce Jaroslav Macek, který poukázal na důležitost této problematiky.[2] I když jeho příspěvek udává nepřesné údaje o počtu „uprchlických táborů", zmiňuje důležitý dokument, který vyčísluje počet uprchlíků evidovaných ministerstvem vnitra k 3. prosinci 1938 na 151 997 osob.[3] V roce 1996 vyšla polemická práce Fritze P. Habela,[4] která se snaží idealizovat postavení Čechů v obsazeném pohraničí, přičemž používá komplexní statistické podklady. Nelze však jednoduše přijmout jeho názor, že Češi na okupovaném území profitovali z válečného hospodářství, neboť nepodléhali odvodní povinnosti, a tudíž nemuseli rukovat na frontu. Situace byla ve skutečnosti zcela jiná. České obyvatelstvo ztratilo postupně své zastoupení v samosprávě a v hospodářské správě.

---

1 ŠÍMA, Jaroslav: *Českoslovenští přistěhovalci v letech 1938–1945: Příspěvek k sociologii migrace a theorii sociální práce*. Praha 1945.

2 MACEK, Jaroslav: Uprchlíci z pohraničí v roce 1938. In: *Češi a Němci: Historická tabu – Tschechen und Deutsche: Historische Tabus*. Praha 1995, s. 133–138.

3 Tamtéž, s. 135.

4 HABEL, Fritz Peter: *Eine politische Legende: Die Massenvertreibung von Tschechen aus dem Sudetengebiet 1938/1939*. München 1996.

Neexistoval český tisk a bylo těžce poškozeno české školství.[5] V roce 1998 zveřejnil Zdeněk Radvanovský rozsáhlou studii o problémech uprchlíků,[6] která je založena na materiálech publikovaných Šímou a doplněna dokumenty ze Státního ústředního archivu a z archivů v Chrudimi, Chomutově, Ervěnicích a Ústí nad Labem. V poslední době shrnul stav výzkumu v této oblasti Jan Gebhart, který se kromě Šímovy práce opíral primárně o materiály ministerstva sociální a zdravotní zprávy ve Státním ústředním archivu.[7] Zdůraznil přitom, že tato problematika zasluhuje další podrobné historické studium.

V historické literatuře jsou zatím jen minimální faktické informace o organizaci péče o uprchlíky, budování hromadných ubytoven a prevenci epidemických onemocnění v prvních třech měsících po mnichovském diktátu v období druhé Československé republiky. Přístup k originálním materiálům vypovídajícím o problému sto padesáti tisíc uprchlíků, kteří se hrnuli do Čech a na Moravu z území odstoupeného nacistickému Německu a později z území polského záboru na severní Moravě, mi umožnil pokusit se částečně vyplnit tuto mezeru.[8]

Organizace státní pomoci uprchlíkům a činnost epidemiologické jednotky

Proces odchodu obyvatelstva z pohraničních oblastí začal již vlastně po první mobilizaci 20. května 1938, masového rozsahu ale nabyl po 1. říjnu, kdy německá armáda zahájila obsazování pohraničních území odstoupených podle mnichovské dohody. Hlavní skupinu uprchlíků v první vlně tvořili lidé, kteří se oprávněně obávali perzekuce za svou činnost v Československu před Mnichovem. Gestapo mělo k dispozici seznamy politických funkcionářů, členů levicových politických stran, antifašistů a členů vlasteneckých organizací. V této první skupině bylo také hodně antifašistů německé národnosti. Druhá skupina sestávala ze státních zaměstnanců, jejichž pracovní místa zanikla, takže se snažili co nejrychleji se přestěhovat do vnitrozemí. Třetí skupinu tvořili lidé, kteří nebyli v bezprostředním ohrožení a jimž nehrozila ani ztráta zaměstnání. Nechtěli však žít v cizině a trápily je nejrůznější obavy z budoucnosti. Těmto běžencům se říkalo hraničáři, utečenci, uprchlíci nebo později přestěhovalci. *Úřední*

---

5 MACEK, J.: Uprchlíci z pohraničí v roce 1938, s. 137.

6 RADVANOVSKÝ, Zdeněk: K otázce uprchlíků z pohraničí českých zemí po Mnichově 1938. In: TÝŽ. (ed.): *Historie okupovaného pohraničí: 1938–1945*, 2. díl. Ústí nad Labem 1998, s. 5–32.

7 GEBHART, Jan: Migrationbewegungen der tschechischen Bevölkerung in den Jahren 1938–1939: Forschungstand und offene Fragen. In: BRANDES, Detlef – IVANIČKOVÁ, Edita – PEŠEK, Jiří (ed.): *Erzwungene Trennung: Vertreibungen und Aussiedlungen in und aus der Tschechoslowakei 1938–1947 im Vergleich mit Polen, Ungarn und Jugoslawien*. Essen 1999, s. 13–24.

8 Dále citované dosud nepublikované dokumenty pocházejí z rozsáhlé pozůstalosti prof. MUDr. Karla Rašky, DrSc., která obsahuje původní písemnosti Ústavu péče pro uprchlíky, Výboru pro pomoc uprchlíkům, Mobilní epidemiologické jednotky, Ministerstva zdravotnictví a tělesné výchovy ČSR, Fondu londýnského starosty, dále hlášení okresních úřadů, Zemské péče o mládež a lékařů, kteří od října 1938 zajišťovali zdravotní péči o běžence. Za přístup k dokumentům děkuji prof. MUDr. Dr. h. c. Heleně Raškové, DrSc.

list Republiky Československé ze dne 2. února 1939 definoval uprchlíka jako každého, „kdo opustil po 20. květnu 1938 nebo opustí území postoupené Německu, Polsku nebo Maďarsku a měl 20. května 1938 československou státní příslušnost, ať již přísluší domovským právem do území postoupeného nebo nynějšího území československého státu".[9]

Občané ve vnitrozemí pozorovali houfy cizích lidí, kteří přijížděli často s velikými náklady a plnili jejich města a vesnice. Nejdříve na tuto humanitární krizi reagovaly dobročinné organizace jako Československý červený kříž, okresní péče o mládež, Charita a České srdce. V některých místech pomohly okresní nebo obecní úřady. Denní tisk přinášel výzvy dobročinných organizací k občanům o pomoc a dočasné pohostinství.[10]

Začátkem října žili uprchlíci u příbuzných nebo známých a někdy i u zcela cizích lidí. Skupiny hraničářů přebývaly ve školách, hostincích, skladovacích továrních halách nebo i v odstavených železničních vagonech. Uprchlíků přibývalo a chyběla jakákoli centrální organizace ze strany státních orgánů. První popud k plánovitému zajištění pomoci přišel od ředitele Státního zdravotního ústavu profesora MUDr. Hynka Pelce, který se obával přenosu a rozšíření infekčních nemocí, často spojených s náhlými velkými přesuny obyvatelstva a jeho koncentrací v primitivních podmínkách.

Rychlý vývoj událostí po mnichovské katastrofě československou státní správu zaskočil, takže útěk obyvatelstva z pohraničních území nestačila vůbec podchytit, a tudíž ani usměrnit. Přes noc tak byly československé úřady postaveny před nutnost postarat se o obživu, ubytování a zdravotní zabezpečení desítek tisíc uprchlíků, kteří přišli do vnitrozemí okleštěného státu, bez ohledu na hospodářskou schopnost jednotlivých oblastí poskytnout potřebnou pomoc. Největší počet uprchlíků se soustředil v chudých oblastech jihovýchodních Čech a na Českomoravské vysočině.

Postoj vlády generála Syrového byl ovlivněn vývojem mezinárodní situace. Vládní zmocněnci se účastnili berlínských jednání Mezinárodního výboru pro implementaci mnichovské dohody, která Praze přikazovala odstoupit území s převahou německého obyvatelstva jen v rámcové podobě. Úkolem výboru bylo stanovit území takzvaného pátého pásma německého záboru a plebiscitu. Československá delegace byla konfrontována s německým požadavkem, aby jediným kritériem pro rozhodnutí o německé většině v tom kterém případě byl nadpoloviční počet Němců podle výsledku sčítání z roku 1910. S německým požadavkem souhlasili velvyslanci Velké Británie, Francie a Itálie.[11] Československá vláda se tudíž nejdříve snažila zamezit útěku českého obyvatelstva ze sporných lokalit. Tato pozice je zřejmá z oběžníku Zemského úřadu v Praze ze 7. října 1938, který nařizoval všem obecním úřadům vyzvat uprchlíky k návratu do původního bydliště během čtyřiadvaceti hodin. Podobné výzvy se

9 *Úřední list Republiky Československé*, č. 28 (2.2.1939).

10 RADVANOVSKÝ, Z.: K otázce uprchlíků z pohraničí českých zemí po Mnichově 1938, s. 18

11 BIMAN, Stanislav: Vojenské obsazení území připojeného k Německu podle mnichovské dohody a období jeho vojenské správy (1.–20. října 1938). In: *Historie okupovaného pohraničí*, s. 73–76.

objevily i v denním tisku. *České slovo* psalo 4. října, že „občanstvo uposlechlo výzvy úřadů a vrací se do svých domovů, aby mohlo splnit svou povinnost: vyjádřit při plebiscitu hlasovacím lístkem přání zůstat v Československu".[12] Několik tisíc lidí vskutku uposlechlo těchto výzev a vracelo se, aby téměř okamžitě prchalo zpět do vnitrozemí.

První jednání o „mimořádných opatřeních při hromadném pohybu obyvatelstva" se uskutečnila v ústředních státních orgánech začátkem října 1938. Profesor Pelc správně konstatoval, že civilní správa není schopna zařizovat tak rozsáhlou akci, a proto navrhl jako nezbytnou nejužší spolupráci se zdravotnickou službou československé armády, která dosud nebyla demobilizována. Armáda měla nejvíce zkušeností s organizací hromadného ubytování a stravování a s prevencí nakažlivých nemocí v nouzových podmínkách.[13]

Jedenáctého října 1938 zahájilo ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy s ministerstvem národní obrany jednání o spolupráci. Vojenská správa přislíbila pomoc všech svých posádek a vojenských lékařů. Podle zpráv ministerstva vnitra a ministerstva sociální péče se v té době nacházelo na státním území v Čechách asi šedesát tisíc uprchlíků, kteří tábořili pod širým nebem a byli umisťováni do jihočeského evakuačního pásu, původně připraveného v případě války pro eventuální evakuaci Prahy. Poněvadž v této oblasti kolem Německého Brodu nebyly vojenské posádky, ministr zdravotnictví a tělesné výchovy Petr Zenkl rozhodl 12. října vytvořit mobilní epidemiologickou jednotku spojením antiepidemické autokolony Zemského úřadu v Praze s mobilní laboratoří ministerstva národní obrany. Koloně měly být dány k dispozici mobilní hygienické prostředky z vojenských posádek ze zabraného území. Řízením tohoto úkolu měl být pověřen Zemský úřad v Praze spolu se Státním zdravotním ústavem, které měly zároveň vyšetřit, „jakým způsobem bude možno provésti ubytování evakuovaného obyvatelstva a vyřešiti veškeré otázky osobní i věcné s tímto úkolem souvisící". Ministrova zpráva konstatuje, že v okresech Blatná, Milevsko, Sedlčany, Kamenice nad Lipou, Ledeč, Týn nad Vltavou, Královice a Jílové je situace zvláště špatná a bude zapotřebí pomoci sester Československého červeného kříže, samaritánů a sociálních pracovníků speciálně vyčleněných pro tento úkol.[14]

Ministerstvo vnitra a pražský zemský úřad ze všeho nejdříve rozeslaly oběžníky, vyhlášky a nařízení bezpečnostním orgánům a okresním úřadům, které měly na jejich základě zajistit co nejrychleji evidenci uprchlíků, zkoumat jejich důvody k opuštění domova, majetkové poměry a vztah k republice. Nezajištěným uprchlíkům bylo třeba obstarat ubytování, stravu a základní zdravotní péči. Třináctého října 1938 bylo zavedeno povinné policejní hlášení všech uprchlíků. Vláda vypravovala železniční transporty běženců zdarma a ministerstvo sociální péče vydávalo směrnice pro zá-

12 RADVANOVSKÝ, Z.: K otázce uprchlíků z pohraničí českých zemí po Mnichově 1938, s. 19.

13 RAŠKA, Karel: Hygienické zkušenosti z uprchlických táborů. In: *Věstník česko-slovenských lékařů*, č. 8 (1939), s. 1–2.

14 *Pozůstalost prof. MUDr. Rašky*. Mimořádná zdravotní opatření při hromadném pohybu obyvatelstva. Zpráva ministra zdravotnictví a tělesné výchovy, č. 41.738/38, 12.10.1938.

kladní zdravotnickou a sociální pomoc uprchlíkům, včetně finančních příspěvků na ubytování a stravování.[15]

Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy a Společnost Československého červeného kříže se dohodly 21. října 1938 na zorganizování protiepidemické akce při přesunech civilního obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.[16] Akce byla financována Výborem pro pomoc uprchlíkům, který uvolnil Červenému kříži částku sto padesát tisíc korun. Již 22. října byla mobilní epidemiologická jednotka při ministerstvu veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy vytvořena výnosem ministra, který vydal „instrukce pro vedoucího lékaře mobilní epidemiologické jednotky".[17] První odstavec instrukcí značně omezoval rozsah pravomocí vedoucího lékaře jednotky: „Pravomoc vedoucího lékaře, jakož i přiděleného personálu, je omezená výlučně na poradní a pomocnou činnost pro státní zdravotní správu (ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, zdravotní oddělení zemského úřadu a zdravotních referentů okresních úřadů)." Druhý paragraf stanovil, že jednotka je řízena ministerstvem. Tento dokument prozrazuje hlavně starost o zachování byrokratické posloupnosti a neporozumění situaci ze strany ministerstva. Jen o deset dnů dříve ministr Zenkl ve své zprávě hovořil o katastrofální situaci v ohrožených okresech, kde veřejné zdravotnictví bylo v rukách smluvních lékařů, jejichž služby byly „namnoze nedostatečné".[18] Je zcela jasné, že úloha jednotky nemohla být „výlučně poradní", nýbrž že problém uprchlíků vyžadoval záznou aktivní činnost. Dvaadvacátého října 1938 ráno byl vedením jednotky pověřen kapitán zdravotnictva MUDr. Karel Raška, který se na konci září vrátil z přerušené studijní cesty v Pasteurově ústavu v Paříži.[19] Jako perso-

15 RADVANOVSKÝ, Z.: K otázce uprchlíků z pohraničí českých zemí po Mnichově 1938, s. 31.

16 *Pozůstalost prof. MUDr. Rašky*, Ujednání mezi ministerstvem zdravotnictví a tělesné výchovy a Společností Červeného kříže o zřízení protiepidemické akce při přesunech civilního obyvatelstva v zemi České a Moravskoslezské, 26.10.1938.

17 *Tamtéž*, Instrukce pro vedoucího lékaře mobilní epidemiologické jednotky při ministerstvu veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, 22.10.1938.

18 *Tamtéž*, Mimořádná zdravotní opatření při hromadném pohybu obyvatelstva. Zpráva ministra zdravotnictví a tělesné výchovy, č. 41.738/38, 12.10.1938.

19 Prof. MUDr. Karel Raška, DrSc. (1909-1987) pocházel z rodiny učitele na Šumavě. Vystudoval gymnázium v Sušici a v roce 1932 promoval na lékařské fakultě Univerzity Karlovy. Poté působil jako mikrobiolog a epidemiolog na UK a v československé armádě. V pomnichovské republice vedl mobilní epidemiologickou jednotku pro pomoc uprchlíkům a po 15. březnu 1939 pracoval ve Státním zdravotním ústavu v Praze. Od 1. května 1945 byl organizátorem a vedoucím České pomocné akce v Terezíně a zmocněncem České národní rady a Mezinárodního červeného kříže pro zabezpečení tábora v Malé pevnosti Terezín a Terezínského ghetta. Spolu s profesorem Františkem Patočkou byl jmenován vládním zmocněncem pro zdravotnické zabezpečení odsunu Němců. Raška se zasloužil o obrovský pokrok v kontrole infekčních nemocí v Československu a je označován za zakladatele moderní československé epidemiologie. Byl průkopníkem léčby fetální erytroblastózy a založil československou transfuzní službu. Ve světovém měřítku je uznáván za jednoho z průkopníků epidemiologické *surveillance*, jedné z obecných metod veřejného zdravotnictví, přijaté jako program Světové zdravotnické organizace v roce 1968 pro kontrolu nemocí. Ve Světové zdravotnické organizaci Raška klestil cestu k úspěšnému globálnímu vymýcení pravých neštovic. Dostalo se mu mnoho zahraničních uznání. Nejvýznamnější je Jennerova medaile Britské královské společnosti, která se uděluje ne častěji než jednou

nál mu byl původně přidělen podporučík MUDr. Jiří Málek, který byl v prezenční vojenské službě, rotmistr pomocného zdravotnictví, sestra Československého červeného kříže a dva vojíni základní služby. Jak se později ukázalo, bylo štěstím, že hospodářsky podléhala jednotka Červenému kříži, který se nezabýval byrokratickými záležitostmi a umožnil jednotce rychlou práci, takže již 22. října očkovala děti ve Vlachově Březí proti záškrtu.

Činnost jednotky trvala od 22. října 1938 do 1. února 1939. Jednotka nakonec sestávala z pěti lékařů a byla rozdělena do dvou skupin, které poskytovaly péči v hromadných ubytovnách uprchlíků na celém území Čech a Moravy. Její působení je spojeno se jmény tří lékařů – Karla Rašky, Jiřího Málka a Dionýze Blaškoviče. Nejstaršímu z nich bylo v té době osmadvacet let. V první fázi potlačování záškrtu mezi uprchlíky v jednotce také pracovali četař aspirant MUDr. Fikejz a desátník aspirant MUDr. Karen, na vlastní náklady jí pomáhal MUDr. Vladimír Wagner z patologického ústavu lékařské fakulty v Praze. Později v jednotce působili také četař aspirant MUDr. Špaček, desátník aspirant MUDr. Skotnický a vojáci pomocného zdravotnictva rotmistr Boula, svobodník Brdek, vojín Čáp a svobodník Liepold. Jejich činnost se neomezovala na akci poradní a pomocnou pro státní zdravotní správu, ale vztahovala se i na organizaci hromadných ubytoven ve věcech hospodářských i pořádkových. Skupina pracovala po vojensku, rychle, bez velkého papírování a nadřazovala přitom zájem věci a celku nad zájmy osobní. Proto také zjištěné závady, pokud je nebylo možné odstranit na místě, ihned oznamovala příslušným úřadům; jejich příčinou nebyla vždy jen katastrofální situace, ale někdy také nezájem nebo neschopnost zodpovědných osob. Samozřejmě takové jednání pak v některých okresech vyvolávalo nevoli neschopných úředníků. Skupina vyvíjela činnost celkem v pětašedesáti táborech (hromadných ubytovnách) v Čechách a v třiašedesáti táborech na Moravě a ve Slezsku. Za tři měsíce svého působení najela dvacet pět tisíc kilometrů autem a vlakem a zažila dvě automobilové nehody. Během své existence naočkovala 9631 uprchlíků proti břišnímu tyfu, 495 proti neštovicím a 10 736 dětí proti záškrtu. Do očkování proti záškrtu byly navíc zařazeny další tři tisíce dětí z domácího obyvatelstva.[20]

Předseda vlády generál Syrový se zmínil o problému uprchlíků ve svém projevu v Národním shromáždění 17. listopadu. „Musíme se postarati o umístění a práci tisícům a tisícům našich bratrů, kteří ztratili střechu nad hlavou. Musíme prozíravě vyřešit otázku našich emigrantů."[21] Vláda Československé republiky zřídila Výbor pro pomoc uprchlíkům již v říjnu 1938 a 11. listopadu 1938 se usnesla vytvořit centrální

---

za pět let za „mimořádné zásluhy v kontrole epidemických nemocí". Ocenění ve vlasti na sklonku jeho života sestávalo z nuceného propuštění z práce a odepření starobního důchodu „normalizačním" režimem po roce 1970. V roce 1995, u příležitosti 70. výročí založení Státního zdravotního ústavu v Praze, byla Raškovi odhalena pamětní deska.

20 RAŠKA, K.: Hygienické zkušenosti z uprchlických táborů, s. 2–14.

21 KUBÁTOVÁ, Ludmila – MALÁ, Irena – SOUKUP, Jaroslav – VRBATA, Jaroslav: *Protifašistický a národně osvobozenecký boj českého a slovenského lidu 1938–1945: Edice dokumentů*, 1. díl, 3. svazek, 2. sešit, dokument č. 924. Praha 1983, s. 108.

orgán, který by koordinoval péči o uprchlíky. Statut této nové organizace byl uzákoněn vládním nařízením č. 292/1938.[22]

Prvního prosince 1938 vystřídala úřednickou vládu generála Syrového vláda Rudolfa Berana. Ministerstvo zdravotnictví a tělesné výchovy bylo spojeno s ministerstvem sociální péče v nové ministerstvo sociální a zdravotní správy, v jehož čele Petra Zenkla nahradil Vladislav Klumpar. Nový ministr byl uznávaným odborníkem v oblasti sociálního pojištění a jednou z jeho priorit se stalo zajištění péče o uprchlíky. K jeho ministerstvu byl přiřazen výše zmíněný orgán nazvaný Ústav pro péči o uprchlíky, který měl čtyři odbory. Sociálně-zdravotní odbor měl usměrňovat péči o uprchlíky po stránce policejní, zdravotní a dopravní, starat se o řádné ubytování a stravování i jinou sociální pomoc. Úkolem odboru bylo také vést evidenci všech uprchlíků a koordinovat veřejnou charitativní péči a doplňovat ji ze státních prostředků. Usídlovací odbor pečoval o zařazení uprchlíků do normálního života, takzvaný rozptyl, spojený s nutností obstarávat jim zaměstnání. Další příslušné aktivity zajišťovaly odbory vystěhovalecký a finanční. Ředitelem ústavu byl jmenován vrchní odborový rada Lev Zavřel. Mobilní epidemiologická jednotka byla podřízena novému ministerstvu a úzce spolupracovala se sociálně-zdravotním odborem nového ústavu. Předseda vlády Rudolf Beran v poslanecké sněmovně 13. prosince 1938 prohlásil, že vláda považuje za „čestný úkol republiky zajištění domova a existence všem těm, kteří byli a budou donuceni opustiti své domovy, nyní již v zahraničí". Kromě toho zdůraznil, že je třeba počítat s tím, že z veřejných prostředků se plně nepodaří naráz rozřešit otázku uprchlíků, a oznámil rozhodnutí vlády zorganizovat v českých zemích širokou dobrovolnou akci Národní pomoci, která měla přispět ke zmírnění problémů nejen uprchlíků, ale i nezaměstnaných.[23]

Soukromý sektor vytvořil ze zástupců některých velkých podniků Výbor pro pomoc přestěhovalcům, jehož činnosti se zúčastnili například profesor Jan Kapras, Vilém Pospíšil a Jaroslav Preiss spolu s dalšími odborníky.[24] Výbor soustředil ve svých rukou z celonárodních sbírek několikamilionový fond, který umožnil plánování rozsáhlejších akcí v péči o uprchlíky.

Uprchlické tábory, životní podmínky běženců a jejich zabezpečení

Jednadvacátého října vydalo ministerstvo vnitra zvláštní výnos o vytvoření uprchlických táborů.[25] Podle údajů Ústavu pro péči o uprchlíky bylo 131 táborů v Čechách a 154 na Moravě.[26] Uprchlické tábory, jak se nazývaly hromadné ubytovny běženců,

22 *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého*, částka 96, číslo 292, 22. listopadu 1938.

23 KUBÁTOVÁ, I. ad.: *Protifašistický a národně osvobozenecký boj*, 1. díl, 3. svazek, 3. sešit, dokument č. 987, s. 44.

24 *Státní ústřední archiv*, Praha (dále *SÚA*), fond Ministerstvo sociální a zdravotní správy – repatriace (MSZS-R), karton 75, sign. R100 (175), Volné sdružení – Výbor pro pomoc přestěhovalcům.

25 MACEK, J.: Uprchlíci z pohraničí v roce 1938, s. 135.

26 ŠIMA, J.: *Českoslovenští přistěhovalci v letech 1938–1945*, s. 47.

byly rozděleny do čtyř skupin (kategorií) podle jejich vhodnosti, kvality ubytování a hygienických poměrů.[27]

První, nejlepší kategorii tvořily objekty, které původně sloužily hromadnému ubytování. V těchto objektech bylo dost lůžek, elektrické osvětlení, otop, splachovací záchody, tekoucí voda, vanové nebo sprchové lázně a vyhovující kuchyň. Do této skupiny patřily poutní domy na Svatém Hostýně nebo Velehradě a obsazené hotely a ubytovny, jež daly k dispozici některé velké podniky. Slušná úroveň byla i v zámcích, které se pro uprchlíky adaptovaly, nebo v opuštěných či propůjčených domech. Druhou kategorii tvořily dřevěné baráky a letní tábory, které byly určeny pro hromadné ubytování a stravování, ale pouze v teplých ročních obdobích, a bylo velmi těžké je vytápět. Třetí kategorie, do které patřila většina táborů, poskytovala mnohem horší podmínky. Sestávala z ubytoven, kde v jedné místnosti bylo natěsnáno pětadvacet až sto deset osob, muži, ženy a děti pohromadě. Byly to obyčejně sály hostinců, různých spolků nebo tělocvičných jednot. Původně se spalo na slamnících na zemi a pouze postupně se zřizovaly pryčny. Většinou zde byly záchody, vyhovující voda a v místnostech tělocvičných spolků někdy i možnost koupání. Nejhorší podmínky byly na vesnicích, kde uprchlíci žili v opuštěných hospodářských staveních nebo v soukromých domech. Zde se musely budovat záchody, zajišťovat pitná voda a požadavky na koupání byly zcela iluzorní. Zcela zvláštní kapitolu představovaly tábory zemědělských uprchlíků ze Žitného ostrova. Úroveň těchto táborů odpovídala jejich tehdejšímu způsobu života a byla naprosto nevyhovující. Tito uprchlíci nepoužívali záchody, odmítali se koupat a základní principy hygieny jim byly zcela neznámé.

Sociálně-zdravotnímu výboru bylo jasné, že tábory představují pouze provizorium a že je třeba se postarat o co nejrychlejší rozptyl osob z táborů mezi domácí obyvatelstvo. Ústav pro péči o uprchlíky musel pro hromadné ubytovny uprchlíků připravit domácí řád, který byl velice strohý a sestával z devíti stran předpisů v devětadvaceti odstavcích. Řád specifikoval i kázeňské tresty, které v případech lehčích přestupků znamenaly omezení vycházek nebo dočasné snížení přídělů stravy a v případech vážných provinění předpokládaly kárné řízení u okresních úřadů podle trestního zákona. Řád byl vyhlášen příslušným okresním hejtmanem, který pro každý tábor určil pověřeného správce objektu.[28] Domácí řád by se mohl zdát přísným, ale byl nezbytný. V táborech bylo mnoho mladých mužů, kteří nesloužili v armádě, odmítali pracovat při údržbě a úklidu a svůj čas trávili hraním karet a pitím. Vyskytla se řada případů pohlavních nemocí. V táborech s uprchlíky německé národnosti byli mladí muži rovněž zdrojem většiny incidentů a stížností. Při vyšetřování opakovaných interpelací německých poslanců se často ukázalo, že stížnosti mladých mužů byly vyvráceny svědectvím starších německých uprchlíků.

Jídelní lístky pro uprchlíky připravovala komise pod vedením dr. Podzimkové-Riegrové. Jídelní lístek byl sestaven na základě mezinárodních norem doporučených pro dělníka se středně těžkou prací. Cena stravy byla stanovena na 5 korun 50 haléřů

27 *Pozůstalost prof. MUDr. Rašky*, Zpráva dr. Karla Rašky pro schůzi sociálně zdravotního výboru Ústavu pro péči o uprchlíky, prosinec 1938.

28 *Tamtéž*, Domácí řád pro uprchlíky umístěné v hromadných ubytovnách, listopad 1938.

denně. Tato činnost výboru byla jistě neobyčejně záslužná, ale také komplikovaná. První problémy se vyskytly, když byly uprchlíkům poskytovány prostředky na stravu v hotovosti. Mnozí je prostě propíjeli a výživa trpěla. Když se podařilo zorganizovat hromadné stravování, strava uprchlíků byla lepší než jídlo domácího obyvatelstva v chudých krajích. Když se ve sdělovacích prostředcích objevovaly zprávy o ubližování uprchlíkům ze strany úřadů, vyvolané snahou zapojit mladé muže do práce, obyvatelstvo to vnímalo podrážděně. Reakce byly negativní zvláště tehdy, pokud se jednalo o Němce.

Již od počátku bylo zřejmé, že velkým problémem bude zaměstnání uprchlíků. Tento resort v komisi měla na starosti vrchní ředitelka Pelantová, jejíž zprávy byly realistické a ukazovaly vcelku zoufalou situaci. Práce pro uprchlíky z táborů nebylo dost. V mnohem lepší situaci byli uprchlíci rozptýlení mezi domácím obyvatelstvem, a výbor proto zdůrazňoval nutnost co nejrychlejšího rozptylu. Ve výboru aktivně pracovala Milada Horáková, která věcně poukazovala na nedostatky některých opatření. Při plánování rozptylu upozorňovala na problémy působené vysokým nájemným, které běženci nemohou platit. Navrhla několik sociálně spravedlivých opatření a doporučila, aby majitelé domů byli veřejně vyzváni k vstřícnému přístupu při pronajímání bytů uprchlíkům.[29]

Pomoc uprchlíkům byla financována z různých prostředků. Největší podpora pocházela z Fondu londýnského starosty pro československé uprchlíky (*Lord Mayor's Czechoslovak Refugee Fund*), který k 31. lednu 1939 na tento účel vybral 357 459 liber, z nichž 260 tisíc bylo poukázáno do Československa. Československý červený kříž vybral v té době celkem 2 647 324 korun, z nichž 2 201 761 korun přišlo od dárců z ciziny. Navíc Červený kříž dostal veliké věcné dary, hlavně od Amerického a Britského červeného kříže, jež sestávaly z šatstva, ložního prádla a přikrývek.[30]

Velikou pozornost péči o uprchlíky věnovala Alice G. Masaryková, předsedkyně Československého červeného kříže. Když osobní automobil vedoucího mobilní protiepidemické jednotky byl 4. listopadu poškozen při autonehodě u Dobříše, Alice Masaryková dala skupině k dispozici svou vlastní limuzínu se šoférem. Britským reprezentantem pro věci uprchlíků byl konzul H. W. Sams z uprchlického Fondu londýnského starosty, který měl veliké zkušenosti s uprchlíky v řecko-tureckém konfliktu. Sams si vyžádal spolupráci Karla Rašky při budování táborů, které Britové hodlali financovat.[31]

Pozornost veřejnosti se obracela zvláště k táborům, ve kterých byli soustředěni uprchlíci německé narodnosti. Bylo to hlavně díky činnosti sudetoněmeckých poslanců československého parlamentu Wenzela Jaksche a C. Hellera. Do táborů s německými uprchlíky jezdila řada návštěv, kterým se nikdo nevěnoval a které šířily často

29 *Tamtéž*, Zápis o druhé pracovní schůzi sociálně-zdravotního výboru Ústavu pro péči o uprchlíky, dne 12.1.1939

30 Mise londýnského Lord-Mayora vydala už 350 350 liber šterlinků: Jak naložil čs. Červený kříž s Vaším darem pro uprchlíky? In: *Noviny Červeného kříže*, (3.2.1939) s. 2.

31 *Pozůstalost prof. MUDr. Rašky*, Hlášení kpt. dr. Karla Rašky velitelství 1. sboru, 29.12.1939 k č.j. 158.201/zdrav.1938.

zkreslené zprávy, jež byly komentovány v zahraničním tisku. Největší rozruch vyvolal článek v *Manchester Guardian* z 20. prosince 1939, který ostře kritizoval poměry v uprchlických táborech v Československu. Článek si zvláště všímal poměrů v táborech ve Světlé nad Sázavou a v Heráici, aniž by tyto tábory přímo identifikoval. Stížnosti se týkaly hlavně špatného vytápění zámku ve Světlé, kde chyběla v hlavní hale kamna. Stížnosti také měly za následek ostrou diskusi mezi konzulem Samsem a Karlem Raškou v poradním sboru Fondu londýnského starosty na začátku prosince, kde bylo rozhodnuto, že Raška znovu navštíví v doprovodu reprezentantek Červeného kříže tábory ve Světlé a v Heráici. Inspekce ve Světlé proběhla 12. prosince a potvrdila Raškův názor, že zdejší situaci poněkud zkreslil poslanec Wenzel Jaksch a popsané závady včetně problémů s vytápěním zámku již byly odstraněny. Inspekční komise rovněž poukázala na pobouření místního českého obyvatelstva způsobené zkreslováním poměrů ve veřejných médiích. Při cestě ze Světlé do tábora v Heráici se limuzína Alice Masarykové skutálela z příkré stráně. Řidiči, dvěma reprezentantkám Červeného kříže ani lékařům se v obrovském americkém autě nic nestalo.[32] Inspekce druhého tábora se však už neuskutečnila. Ve zprávách epidemiologické jednotky se nicméně opakovaně konstatovalo, že organizace, pořádek, morálka a celkové prostředí byly lepší v táborech s německými uprchlíky než v táborech s uprchlíky českými.

Činnost zdravotního zabezpečení v Čechách se koncem prosince 1938 chýlila ke konci a bylo třeba připravit kontrolu uprchlických táborů na Moravě a ve Slezsku. Ve dnech 5.–7. prosince podnikli konzul Sams s Raškou inspekční cestu po Moravě, která byla vzorně připravena dr. Němcovou z oddělení Zemské péče o mládež v Brně. Během těchto tří dnů projeli inspektoři všechny okresy, které zbyly z okleštěné Moravy a Slezska, a konstatovali, že poměry na Moravě jsou značně lepší než v Čechách a že Zemský úřad v Brně prováděl podstatně lepší kontrolu než pražské úřady v Čechách. Konzul Sams řešil řadu problémů na místě poskytováním finanční pomoci v hotovosti pro nejdůležitější věci. Komise ocenila velké pochopení pro uprchlíky jak ze strany státní správy, tak u místního obyvatelstva. Lepší stav na Moravě byl umožněn hlavně díky vzorné organizaci okresních úřadů péče o mládež, které včas podchytily příliv uprchlíků buď samy nebo ve spolupráci s Červeným křížem a jinými dobrovolnými organizacemi, a zásluhou lepší spolupráce civilních úřadů s vojenskými posádkami. Nejdůležitějším faktorem byla relativně vyšší životní úroveň místního obyvatelstva, které uprchlíky štědře podporovalo, stejně jako řada větších průmyslových podniků.[33]

Jako již dříve v Čechách, inspekce prokázala, že i na Moravě bylo o uprchlíky německé národnosti postaráno lépe než o uprchlíky české. Vzhledem k zvláště těžké situaci německých běženců to komise vítala, ale doporučovala, aby činnost Jaksche, Hellera a ostatních sudetoněmeckých poslanců byla usměrněna vhodným způsobem, tak aby nepoškozovala úsilí pomoci uprchlíkům všech národností. Inspekční

32 *Tamtéž*, Hlášení mobilní epidemické jednotky ministerstva sociální a zdravotní správy o činnosti v týdnu 12.–17. prosince 1938, Praha, 19.12.1938.

33 *Tamtéž*, Hlášení mobilní epidemické jednotky ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy o činnosti od 28. listopadu do 10. prosince 1938, Praha, 12.12.1938.

komise rovněž konstatovala, že o šest set židovských běženců bylo vzorně postaráno v adaptovaném továrním objektu v Ivančicích, což „je vysvětlitelné velkým bohatstvím těchto lidí a jejich souvěrců".[34]

Počet uprchlíků na Moravě stoupal po polském záboru. Narozdíl od předchozích zkušenosti po exodu ze Sudet se mezi uprchlíky z území okupovaného Polskem vyskytovali lidé, kteří byli zmláceni nebo utrpěli zranění. Od 1. ledna 1939 fungovala ve Frýdku a Místku zřízena zdravotní stanice pro evakuované. Byla dobře vybavena a vedl ji velice obětavě lékař Arthur Eisler.[35] Druhá stanice byla zřízena Ústavem pro péči o uprchlíky v Moravské Ostravě. Mobilní epidemiologická jednotka a Ústav pro péči o uprchlíky vypracovaly přesné pokyny pro činnost těchto stanic, které byly kontrolovány okresními úřady.[36]

Zdravotnické zabezpečení táborů v Čechách bylo dokončeno v prvních dvou týdnech ledna 1939 v jižních Čechách. Zbývalo zajistit náležitou péči o tábory na Moravě. Karel Raška vykonal druhou inspekční cestu po táborech na Moravě ve dnech 10.–14. ledna 1939 a připravil podrobnosti plánu spolupráce mobilní epidemiologické jednotky se zemskými úřady, moravskou divizí Červeného kříže a se Zemskou péči o mládež v Brně.[37]

Instrukce pro dvě součásti jednotky spolu s cestovními rozkazy pro jejich vedoucí, podporučíky Málka a Blaškoviče, byly vydány 15. ledna.[38] Málkova skupina zahájila činnost v Jihlavě, pak se přesunula do Moravské Ostravy a skončila 30. ledna v Hranicích. Blaškovičova skupina započala svou práci v Brně a dokončila ji 30. ledna v Kroměříži. Zdravotnické zabezpečení táborů na Moravě bylo zajištěno během dvou týdnů a obě skupiny odjely 31. ledna do Prahy. Výsledky činnosti mobilní epidemiologické jednotky byly předneseny na schůzi Československé společnosti pro hygienu a sociální lékařství 8. února 1939. Jednotka byla poté ve své původní podobě rozpuštěna, obratem byla však znovuzřízena a přidělena k dispozici Státnímu zdravotnímu ústavu.[39]

Ústav pro péči o uprchlíky pokračoval ve své činnosti[40] a dojednal s Ústřední jednotou československých lékařů v Praze doporučení lékařům, aby dobrovolně převzali léčebnou péči o uprchlíky pouze za náhradu hotových výloh. V některých okresech, kde se soustředilo hodně uprchlíků, byla zřízena stálá lékařská služba s využitím lékařů z řad uprchlíků ze zabraného území. Jejich služby byly ohodnoceny

34 *Tamtéž.*

35 *Tamtéž*, zpráva dr. A. Eislera o činnosti lékařské stanice pro evakuované z 23.1.1939.

36 *Tamtéž*, Zpráva o činnosti sociálné zdravotního odboru Ústavu pro péči o uprchlíky při ministerstvu sociální a zdravotní správy v době od 13. ledna do 3. února 1939, Praha, 4.2.1939.

37 *Tamtéž*, Mobilní epidemická jednotka: Hlášení o činnosti na Moravě, Praha, 17.1.1939.

38 *Tamtéž*, Cestovní rozkaz pro ppor. MUDr. Málka, Praha, 15.1.1939; Cestovní rozkaz pro ppor. MUDr. Blaškoviče, Praha, 15.1.1939.

39 RAŠKA, K.: Hygienické zkušenosti z uprchlických táborů, s. 14; Zpráva o schůzi čsl. společnosti pro hygienu a sociální lékařství ze dne 8. února 1939. In: *Časopis lékařů českých*, č. 9 (1939), s. 235.

40 *Pozůstalost prof. MUDr. Rašky*, Třetí pracovní schůze 1. odboru Ústavu pro péči o uprchlíky, R 200-4/2, 9.2.1939.

platem dvanáct set korun měsíčně, hrazeným z Fondu londýnského starosty po dobu tří měsíců. Děti uprchlíků byly zařazeny do ozdravné akce, která byla bezplatná. Lékárny byly vyzvány, aby za léky účtovaly uprchlíkům snížené ceny. Veřejné nemocnice obdržely instrukce, aby přijímaly nemocné uprchlíky bezplatně, podle předpisů pro ošetřování nemajetných. Do největších hromadných ubytoven byly přiděleny školené dětské opatrovnice z Ústavu pro péči o mládež ze Slovenska. Byla připravena organizace preventivní péče o chrup mládeže, která měla začít v Praze a rozšířit se do dalších táborů. Volné sdružení výboru spolupracovalo s Československou obcí sokolskou na rozšíření ubytovacích kapacit pro uprchlíky v soukromých bytech. V budově Studentského domova v Praze na Albertově byla zřízena Ústřední kancelář pro pomoc uprchlíkům ve Velké Praze, kde měly své úřadovny dobročinné organizace jako České srdce, Česko-slovenský červený kříž, Charita, Národní rada česko-slovenská, Sokol a Zemské ústředí péče o mládež v Praze. Ústřední kancelář měla organizovat veškeré podpůrné akce pro uprchlíky. Tisková a rozhlasová služba pro uprchlíky byla soustředěna v ministerstvu sociální a zdravotní správy v rukou redaktora Piťhy.

V únoru 1939 Ústav pro péči o uprchlíky registroval podporu 44 380 uprchlíků. Z nich bylo české národnosti 38 373, slovenské 118, rusínské 48, německé 4 582 a židovské 367. Uprchlíci nadále dostávali stravu a ošacení, na které přispíval Fond londýnského starosty částkou sedmi milionů korun. Podporu na ošacení získalo asi pětadvacet tisíc uprchlíků, kompletně ošaceno bylo asi patnáct tisíc. Pokračovala výstavba nových hromadných ubytoven a za tímto účelem byl požádán londýnský fond o další podporu. Nové ubytovny byly plánovány v zámcích v Lysé nad Labem, v Radiči a v Německém Rudolci. V Novém Městě nad Metují se přestavoval tovární objekt a v Černovicích u Tábora se plánovalo zřízení ubytovny pro matky s kojenci přestavbou dětského domova.

V únoru 1939 požadavky na hromadné ubytování i na finanční podporu dále stoupaly, i když počet nových uprchlíků se už příliš nezvyšoval. Řada uprchlíků totiž vyčerpala své úspory a možnosti ubytování u příbuzných a známých nebyly časově neomezené. Bylo jasné, že hlavním cílem péče o uprchlíky se stává jejich co nejrychlejší zařazení do normálního produktivního života. Tento úkol shrnul v rozhlasové relaci Ústavu pro péči o uprchlíky z února 1939 předseda jeho vystěhovalecké sekce Jaroslav Podhájský: „Toto ubytování je prozatímním zjevem, než své občany zařadíme do výrobního procesu. Víme, že nechtějí brát podporu, připadá jim to jako almužna. Chtějí spravedlivou mzdu. Všichni chtějí dokázat svou vděčnost národu, který je nenechal na holičkách. Finanční obětavost toho nejštědřejšího občana je omezena a také stát musí dobře hospodařit. Nebude možno dále pořádati sbírky a spoléhat na stát s doplněním nákladu spojeného s udržováním takového množství lidí, které netvoří žádné hospodářské hodnoty."[41] Cílená státní politika Beranovy vlády dosáhla určitých úspěchů ve snaze o oživení podnikatelské činnosti, v jejímž důsledku klesala nezaměstnanost. Ministr Klumpar předpokládal, že na jaře 1939

41 *Tamtéž*, strojopisný přepis rozhlasové relace „O táborech uprchlíků", únor 1939. Účastníci relace: J. Podhájský, R. Pelantová a K. Raška.

bude nezaměstnanost zlikvidována úplně, což by mělo příznivé důsledky pro budoucí osud uprchlíků.[42]

Po okupaci zbytku Československa 15. března 1939 Ústav pro péči o uprchlíky pokračoval ve své činnosti pod novým názvem Ústav pro péči o přestěhovalce. Podle dokumentů Státního ústředního archivu bylo na území protektorátu k 1. dubnu 1939 sto třiatřicet hromadných ubytoven pro přestěhovalce.[43]

Státní úřady se promptně postaraly o úhrady stěhování státních zaměstnanců.[44] Pro ostatní zajistily slevy nebo částečné úhrady nezbytné dopravy z provizorních obydlí do hromadných ubytoven nebo za zdravotní péčí. Již v listopadu 1938 byla uzavřena dohoda s Německem o vrácení osobního movitého majetku uprchlíkům. V prosinci 1939 bylo pak započato se stěhováním majetku státních zaměstnanců. Až v roce 1941 byly vypláceny zálohy na škody ostatním, a to pouze pro jedince sociálně potřebné. Do konce roku 1943 bylo projednáno 23 795 těchto případů.[45]

Závěrem

Problém uprchlíků z obsazených oblastí tudíž nebyl „legendou", jak naznačuje název výše zmíněné práce Fritze P. Habela, ale zvláště v prvních měsících obrovským organizačním a hospodářským problémem pro druhou Československou republiku. Vždyť skutečný počet uprchlíků k 1. březnu 1939 činil podle údajů Ústavu pro péči o uprchlíky 149 254 osob a dále stoupal.[46] Analýza těchto událostí s odstupem let ukazuje, že československá společnost druhé republiky jako celek, navzdory mnoha potížím, více než obstála v této zkoušce. Poměrně pomalou reakci ze strany ústředních úřadů vlády generála Syrového je třeba chápat v souvislostech vládních jednání o uplatnění mnichovské dohody a obav o výsledky plebiscitu na územích se smíšeným obyvatelstvem.

První náraz byl zvládnut neúnavnou prací místních úřadů, dobrovolných organizací, místních lékařů a obyvatelstva, které nezištně pomáhalo běžencům. Potíže s hromadným ubytováním navíc komplikovalo to, že většina vhodných objektů byla v té době zabrána vojskem, a situace se zlepšila až po demobilizaci. Další problémy působila skutečnost, že první nápor běženců se soustřeďoval na Českomoravskou vysočinu a do jihovýchodních Čech, do chudých krajů se značně omezenými hospodářskými možnostmi místních obyvatel, kde bylo těžké zřizovat vhodně vybavené tábory. Mnohem uspokojivější byly poměry na Moravě, kde státní úřady prokázaly větší pružnost a lepší organizaci než v Čechách. Z dokumentů je také zřejmé, že celková situace i morálka byly lepší v táborech s německými uprchlíky,

42 RATAJ, Jan: *O autoritativní národní stát*. Praha 1997, s. 146.
43 *SÚA*, fond MPSP-R, 1938–1939, dok. č. 211, Ústav pro péči o přestěhovalce, seznam hromadných ubytoven v Čechách a na Moravě k 1.4.1939.
44 ŠIMA, J.: *Českoslovenští přistěhovalci v letech 1938–1945*, s. 54.
45 *Tamtéž*, s. 63–68.
46 *Tamtéž*, s. 105.

o něž se systematicky staralo politické vedení sudetoněmecké sociální demokracie, které interpelovalo vládu na základě sebemenších stížností a informovalo zahraniční novináře. Jejich aktivita, jakkoli dobře míněná, často ztěžovala činnost československých úřadů. Péči o židovské uprchlíky vzorně obstarával Sociální ústav náboženských obcí židovských Velké Prahy, který spolupracoval s Ústavem pro péči o uprchlíky a zajišťoval emigraci Židů.[47] Velmi dobrou úroveň židovských ubytoven dokumentují zprávy mobilní epidemiologické jednotky pro ministerstvo sociální a zdravotní správy nebo Ústav pro péči o uprchlíky.

Péči o uprchlíky také komplikovala řada návštěv zástupců společenských organizací, hlavně žen, jejichž dojmy často zkreslovaly skutečnost. Případy, kdy se jednotlivci snažili obohatit na úkor uprchlíků, se sice vyskytly, byly však naprosto výjimečné. Proti nejhorším výstřelkům ústřední orgány přísně zakročily.[48] Pokud se negativní jevy objevovaly, byly většinou výsledkem omylů, nedorozumění nebo neschopnosti zodpovědných osob. Navzdory svízelné situaci se v táborech nevyskytly epidemie nakažlivých nemocí. Nemálo k tomu jistě přispěla skutečnost, že většina uprchlíků měla zažitou vyšší civilizační úroveň s hygienickými návyky, dosáhla určitého vzdělání a pocházela z vysoce vyvinutých průmyslových oblastí. Běženci se sami snažili o udržení přijatelné kvality života i v těch nejhorších podmínkách a situace v táborech se také jejich zásluhou celkově postupně zlepšovala. Rovněž je nutné vyzdvihnout činnost ústředních státních úřadů, které navzdory omezujícím byrokratickým předpisům umožnily místním úřadům a konkrétním organizacím, jako byl Ústav pro péči o uprchlíky a mobilní epidemiologická jednotka při ministerstvu sociální a zdravotní správy, v kritické době po Mnichovu zorganizovat a zabezpečit celou akci péče o uprchlíky s velmi dobrými výsledky.

47 *SÚA*, fond MPSP-R, 1938–1939, dok. č. 227, Spolupráce dobrovolnických, odborných, sociálně-zdravotních a zájmových organizací a sdružení; ČERNÝ, Bohumil: Emigrace Židů z českých zemí v letech 1938–1941. In: *Terezínské studie a dokumenty*, 1997, s. 56–59.

48 RADVANOVSKÝ, Z.: K otázce uprchlíků z pohraničí českých zemí po Mnichově 1938, s. 32–33.

Recenze

O Slovenskom národnom povstaní na konci 20. storočia

Zlatica Zudová-Lešková

SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy. Ed. Dezider Tóth a Katarína Kováčiková. Banská Bystrica, ADADE 1999, 491 strán.

Klasická pravda „do roka a do dňa" platí aj o knižnom vydaní príspevkov z medzinárodnej konferencie k 55. výročiu Slovenského národného povstania, ktorú zorganizovalo Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici v spolupráci s ďalšími inštitúciami 8. až 10. júna 1999 (a to napriek tomu, že vydavateľ uvádza rok zverejnenia 1999). Zborník tvorí päťdesiat referátov, koreferátov, diskusných príspevkov (niektoré z nich však možno smelo označiť za eseje či glosy) a osobných vyjadrení priamych účastníkov povstania, historikov, právnikov, archivárov, múzejníkov, politikov a politológov z ôsmich štátov Európy.

Prvé tri referáty Kataríny Zavackej, Bohuša Zvrškovca a Pavla Mešťana aktualizujú význam Slovenského národného povstania pre súčasnú zahraničnú politiku a demokratickú štátnosť Slovenskej republiky. Ďalšie referáty sa už dotýkajú výlučne historického diania v rokoch 1939–1945; kým Anton Hrnko sa zameriava na vývin satelitného slovensko-nemeckého vzťahu do roku 1943, Karol Gronský sa sústreďuje na zločinný spôsob vedenia vojny nacistického Nemecka proti Poľsku, Juhoslávii a bývalému Sovietskemu zväzu. Jozef Bystrický a Edita Ivaničková sa snažia upútať pozornosť viac-menej známymi faktami z vojenských a politických rokovaní o pomoci západných spojencov (najmä Veľkej Británie) Slovenskému národnému povstaniu. Činnosť slovenských národohospodárov (neskôr aktívnych povstaleckých odbojárov) vojnovej Slovenskej republiky s prihliadnutím k povstaniu hodnotí Miroslav Fabricius. Samuel Cambel osvetľuje povstalecký agrárny program a najzávažnejšie spory o jeho koncepciu. K vojenským predpokladom povstania z aspektu postavenia Slovenska v druhej svetovej vojne sa vyjadruje Pavel Šimunič. Synovec generála Rudolfa Viesta Ivan M. Viest rozpomína v deviatich zastaveniach na svojho strýka a povstalecké dni.

Civilno-občiansku stránku udalostí z jesene 1944 vo svetle súčasných zápasov o výklad zmyslu, priebehu a významu povstania vyzdvihuje Ivan Kamenec. Referát Daniely Baranovej mapuje účasť stúpencov evanjelickej cirkvi augsburského vyznania v druhom odboji na Slovensku. Postoj Sovietskeho zväzu k plánu povstania na jednej strane a k realite jeho vypuknutia na druhej strane so zameraním na leteckú pomoc povstalcom je ťažiskom referátu Jána Stanislava. Ladislav Suško predkladá nacistický náhľad na Slovensko z leta a jesene 1944, vychádzajúc z reakcií posledného vyslanca Nemeckej ríše na Slovensku Hansa E. Ludina, nemeckých vojenských úradov a rôznych nemeckých zložiek spadajúcich do sféry SS. Nastolenú tému rozširuje aj Klaus Schönherr, ktorý sa v svojom príspevku sústredil na potlačenie povstania nemeckými bojovými skupinami. Oldřich Vaněk a František Csémalvay sa vo svojich výstupoch vyjadrujú k etapizácii Slovenského národného povstania. Prvý – z pohľadu faktov (bohužiaľ bez určenia prameňov) o pláne prechodu prvej československej armády na Slovensku na partizánsky spôsob boja – zastáva tézu o víťazstve povstania. Druhý naopak – na podklade kritického prístupu k jeho takzvanému druhému obdobiu – víťazstvo Slovenského národného povstania popiera. Edith Drori-Ernstová zaspomínala na svoj vstup a pôsobenie v šiestom oddieli partizánskej brigády Za slobodu Slovanov, v ktorom bola známa ako partizánka Katka. Osudy priamych účastníkov povstania a ruských vojakov, ktorí sa zúčastnili Karpatsko-duklianskej operácie spoločne s prvým československým armádnym zborom v ZSSR, sleduje V. D. Rjabčuk. V. I.. Voroncov informuje o premietnutí sa partizánskeho hnutia a ilegálneho odboja na okupovanom území ZSSR v rokoch druhej svetovej vojny do expozícií Ruskej federácie, a zvlášť do expozície Ústredného múzea Veľkej vlasteneckej vojny. Sovietska zahraničná politika voči vedeniu československého zahraničného odboja v Londýne v rokoch 1943–1945 z aspektu podpory odbojových akcií (vrátane Slovenského národného povstania) na československom území je ústredným námetom vystúpenia Jana Němečka. Referát Dušana Halaja sa zaoberá aktuálnym stavom, možnosťami a perspektívami výskumu medzinárodného rozmeru povstania. Zlatica Zudová-Lešková vyjadruje nespokojnosť s metodologickými postupmi, ktoré sa používajú v posledných rokoch pri dokazovaní (či vlastne popieraní) účasti Čechov v odboji na Slovensku. Pachtenie sa len za číslami vyjadrujúcimi počet Čechov zapojených v povstaní nemôže podľa jej mienky vystihnúť mieru českej účasti v ňom a vedie len k odklonu od vlastnej problematiky. K postaveniu židovskej komunity na Slovensku a niektorým zásadným otázkam židovskej rezistencie v období vojny, ktorá vyvrcholila práve v Slovenskom národnom povstaní, zaujíma stanoviská Akiva Nir. Aj príspevok Janeka Istvána zvýrazňuje medzinárodný rozmer povstania, keď podáva obraz o maďarskej účasti v povstaní, pričom sa zvlášť zameriava na činnosť maďarských partizánskych jednotiek. Spory o antifašistický odboj v Nemecku po roku 1989, premietnuté do verejného rázu dejín v podobe premenúvania budov a ulíc, diskusií o 20. júle 1944 (atentát na Hitlera) či o samooslobodení sa koncentračného tábora Buchenwald, sú predmetom referátu Ulricha Schneidera. Osudy zajatých slovenských povstalcov internovaných v nemeckých vojenských táboroch na území dnešného Poľska osvetľuje Edmund Nowak.

Príspevkom Václava Vondráška začína ďalšia časť zborníka, venovaná povojnovým osudom nielen povstalcov, ale aj ostatných aktérov udalostí spätých s povstaním. Jeho referát sa zaoberá aktivitami mladej ľudáckej generácie v rozmedzí rokov 1945–1949. Jozef Jablonický sleduje povojnové osudy aktívnych povstalcov – politikov, národohospodárov, vojakov – ktorí boli po roku 1948 z politických dôvodov odsúdení na dlhé roky žalára či na smrť, alebo na dlhoročný exil. O začleňovaní účastníkov povstania do povojnového a pofebruárového bezpečnostného aparátu píše Jan Pešek, ktorý okrem iného dokazuje, že politickú rôznorodosť príslušníkov bezpečnosti ukončil februárový prevrat v roku 1948. Juraj Marušiak líči konkrétne prípady politických perzekúcií (Rudolf Slánský, Marie Švermová a druhí), ale i snahu o rehabilitáciu ich obetí už v druhej polovici päťdesiatych rokov. Miroslav Vilhan sa zaoberá slovenským katolicizmom a jeho postojmi k politickým režimom v priebehu rokov 1939–1951. Zaujíma stanovisko aj k činom Jozefa Tisu počas a po Slovenskom národnom povstaní a žiada nepovyšovať ich na obecný postoj katolíckej cirkvi k povstaleckým udalostiam. Účastníkov druhého odboja z evanjelickej cirkvi augsburského vyznania z hľadiska ich osudov po februári 1948 rozdeľuje Norbert Kmeť do piatich základných skupín a venuje sa aj najzávažnejším súdnym procesom s duchovnými tejto cirkvi v päťdesiatych rokoch.

Katarína Kováčiková oboznamuje s výsledkami plnenia vedecko-výskumného projektu Múzea Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici venovaného ľudským stratám a obetiam obyvateľov Slovenska v rokoch druhej svetovej vojny, pričom tieto člení na priame a nepriame a zároveň ich charakterizuje v takzvaných rámcových častiach. Predovšetkým o stave dokumentov viažucich sa k Slovenskému národnému povstaniu, ich archívnom spracovaní a možnostiach výskumu archívalií o slovenskom partizánskom hnutí v archívoch Ukrajiny podáva správu Pavel Vimmer. Súčasťou jeho príspevku je i súpis vybraných fondov k tematike povstania.

Nasledujúca časť zborníka je venovaná analýze českých, poľských, nemeckých, francúzskych, britských, amerických, slovinských učebníc dejepisu z aspektu Slovenského národného povstania a dejín Slovenska počas druhej svetovej vojny, ktorej sa venujú Adam Suchoński a Karol Fremal. Problematiku dokresľuje Vojtech Korim, ktorý objasňuje nielen zámery a ciele výučby dejín Slovenska v rokoch 1938–1945 na slovenských školách, ale hodnotí aj súčasné historické vedomie mladej slovenskej generácie. Blok referátov je zakončený nevšedne – listom priameho účastníka Slovenského národného povstania Stanislava Majewského, ktorý v ňom žiada vyňatie svojho referátu „Karpatsko-duklianska operácia a Slovenské národné povstanie" zo zborníka. Svoje rozhodnutie odôvodňuje vlnou nevôle a slovnej hrubosti, ktoré vyvolali jeho tézy a nastolené otázky u účastníkov konferencie.

Koreferáty v zborníku reprezentujú dva príspevky: Petra Švandu, ktorý sa zamýšľa nad významom prvého československého stíhacieho pluku v Slovenskom národnom povstaní, a Vladimíra Smihulu, ktorý mapuje postoj druhej najvýznamnejšej cirkvi na Slovensku – evanjelickej cirkvi augsburského vyznania – k vojnovému slovenskému štátu.

Súčasťou zborníka sú i obsiahlejšie diskusné príspevky. Autorom prvého je priamy účastník povstania Milan Rusko, ktorý pripomína, že doposiaľ sa historici nevenovali

faktickým podmienkam v slovenských väzniciach, v ktorých boli žalárovaní povstalci. Príspevok Viery Kováčovej „Nové výskumy v archívoch Ruskej federácie" nepodáva správu o stave a formách bádania v Rusku. V jeho nadpise sú „zašifrované" konkrétne poznatky zo štúdia archívnych dokumentov v Archíve zahraničnej politiky Ruskej federácie v Moskve, prispievajúce k osvetleniu počiatkov zahraničnopolitických stykov medzi slovenským štátom a ZSSR, ktoré boli spojené predovšetkým s osobnosťou sovietskeho diplomata Georgija M. Puškina. František Blaho sa zaoberá argumentmi exilového historika Milana S. Ďuricu, ktorý ešte stále nachádza na Slovensku porozumenie pre ľudácku propagandu okolo povstania. Jadrom príspevku je vyvrátenie „zaručenej" Ďuricovej správy o bombardovaní mauzólea Andreja Hlinku v deň jeho osemdesiatych narodenín. Do mozaiky poznatkov o spojeneckej pomoci povstaniu prispieva aj Milan Gajdoš, keď za pomoci kolegu Milana J. Ličku z Kanady spoločne po viac ako polstoročí „objavujú" pre slovenskú historiografiu správu podplukovníka Harolda M. Threlfalla z rozhovoru s generálom Jánom Golianom zo 7. októbra 1944. Pre pravdu veci je však nutné uviesť, že dokument spolu s osobným dodatkom podplukovníka Threlfalla pre podplukovníka Harolda B. Perkinsa ich kolegyňa zverejnila už v roku 1996 v časopise *Historie a vojenství*.

Je obtiažne posúdiť, nakoľko zborník ako celok naozaj prispel k novej faktografii, odhalil nové dokumenty o Slovenskom národnom povstaní a histórii Slovenska v rokoch druhej svetovej vojny; skôr prezentuje nové pohľady, myšlienkové postupy, bravúrnu, či zadrhávajúcu sa štylistiku písaného slova, ktorú nezjemňuje ani avizovaná celková jazyková korektúra. Nazdávam sa, že čitateľ neocení rozčlenenie zborníka podľa formy príspevkov a k jeho spokojnosti neprispejú ani iné zbytočné lapsusy, ako napríklad nezverejnenie poznámkového aparátu k príspevku Adama Suchoňského, či nekvalitná mäkká väzba publikácie, ktorá pri dôslednejšom študovaní mení zborník v separáty. Rozhodne však zborník svedčí o tom, že Slovenské národné povstanie zostáva stále v zornom uhle výskumu slovenských i zahraničných bádateľov.

Recenze

Mannovy reflexe poválečného Německa

Jiří Pešek

MANN, Thomas: *Fragile Republik: Thomas Mann und Nachkriegsdeutschland*. Ed. Stephan Stachorski. Frankfurt/M., Fischer Taschenbuch Verlag 1999, 240 stran.

Komentovaný výbor z rozhlasových relací, projevů, článků, dosud částečně neznámých deníkových zápisků a z publikovaných i nově objevených dopisů velkého autora, který se po druhé světové válce odmítl vrátit do Německa, představuje neobyčejně cenný soubor textů, zajímavý pro pochopení Mannova pozdního díla, dobové atmosféry, a hlavně její intelektuální reflexe. Tyto texty z amerického odstupu reflektují politickou i kulturní situaci v Německu let 1945–1954, odrážejí názory různých směrů německé kulturní emigrace v USA a jí blízkých amerických kruhů poválečné doby, ale zrcadlí také atmosféru v kruhu kulturně a do jisté doby v určitém prostředí též politicky vlivné Mannovy rodiny. Thomas Mann (1875–1955) byl pozorovatelem poměrně dobře informovaným, hluboce zainteresovaným, velmi kritickým a poměrně často žádaným o vyjádření názoru na situaci, mentalitu, kulturní atmosféru v poraženém a opět na nohy vstávajícím Německu.

Je samozřejmé, že se do Mannových textů veřejné i privátní povahy a do jeho hodnocení německé poválečné reality promítal i jeho vlastní osud umělce vyštvaného z Hitlerovy říše: v dubnu 1933 začala novinová a rozhlasová kampaň mnichovské kulturní prominence proti Thomasu Mannovi kvůli „hanobení" památky Richarda Wagnera, roku 1936 mu univerzita v Bonnu odebrala čestný doktorát a koncem téhož roku ho nacisticky stát zbavil občanství. Mann nakonec s československým pasem zakotvil v USA a od října 1940 pravidelně na vlnách německého vysílání BBC promlouval k posluchačům v Německu. Od roku 1944 se stal občanem USA, ztotožnil se s demokratickou Amerikou, cítil se však být nadále součástí německé kultury.

O to kritičtější byl jeho pohled na válečné a poválečné Německo. Již od roku 1942 (!) „německé posluchače" pravidelně informoval například o vyvražďování Židů. Čtrnáctého ledna 1945 pak do Německa referoval o prvých vyhlazovacích táborech osvobozených americkou armádou a připomněl, že hrůzné zločiny, na

jejichž stopy a důsledky zde narazili Spojenci, „nespáchala malá skupinka zločinců, nýbrž statisíce příslušníků tzv. německé elity, mužů, mládeže a odlidštěných žen, kteří je vykonali pod vlivem šíleného učení a v chorobné vášni".[1]

Mann odmítl roku 1945 řadu pozvání, aby se vrátil do poraženého Německa a pomohl utvářet jeho novou podobu. Nebyl to však jen strach starého a nemocného muže z trudné reality života mezi troskami, jak mu předhazovala část německého, a zejména amerického emigrantského nebo proněmeckého tisku. Mann byl především zklamán z neschopnosti německého obyvatelstva postavit se alespoň v závěru války proti nacistickému režimu, byl znechucen neschopností a neochotou německé inteligence distancovat se od nacismu, antisemitismu a zločinů minulých let, stejně jako ubližeností, sebelítostí a nacionální sebezahleděností německé poválečné společnosti. Podobně jako Hannah Arendtová byl Mann na základě informací, které dostával do USA, přesvědčen o kolektivní vině Němců za zločiny nacismu.[2]

Vztah Thomase Manna k takzvané vnitřní emigraci (*innere Emigration*), do níž se údajně stáhla velká část německých literátů, kteří nemuseli reálně emigrovat, byl hluboce negativní stejně jako k produktům německého umění vytvořeným v letech 1933–1945. „Celá ta 'vnitřní emigrace' mi, otevřeně řečeno, může být ukradená. Všichni spolupracovali [s nacistickým režimem], všichni z toho profitovali, všichni věřili ve věčnost toho svinstva, které vlastně nikdy nepokládali za svinské a neošklivili si ho. A teď hrají hrdiny a mučedníky, kteří zůstali a trpěli s Německem..."[3] A Mann se svým názorem v nejmenším netajil. Vysloužil si tím jak nevoli amerického exilového, německy nacionálního tisku (*New Yorker Staats-Zeitung und Herold*), tak především nezakrytou nenávist rozsáhlé obce domácích německých literátů.[4]

Mann si byl vědom spoluviny států vítězné válečné koalice na nebrzděném vzestupu předválečného nacismu, přesto však uvítal norimberský proces s nacistickými špičkami. Obíral se tímto tématem opakovaně v korespondenci, v deníku a posléze i v prohlášení pro agenturu United Press. Podle jeho názoru se potrestání všech skutečných zločinců vymykalo možnostem klasické justice: „Není možné popravit milion lidí, aniž by se sáhlo k metodám nacistů. Je to ale zhruba milion

1 *Fragile Republik*, s. 21.

2 K postojům H. Arendtové k těmto problémům, tak jak je zaujímala v letech 1945–1950, srovnej článek Iris Pillingové: Chybějící hněv lidu: Úvahy Hannah Arendtové o poválečné době. In: *Dějiny a současnost*, roč. 19, č. 5 (1997), s. 23–26. Thomas Mann formuloval svůj názor na „hroznou úhrnnou nacionální vinu" Němců v relaci BBC „Deutsche Hörer" z 30.12.1945: „Konu již dávno zešedl svět, když si uvědomil hory nenávisti, které se vztyčily kolem Německa, kdo si již dávno v bezesných nocích maloval, jak hrozná bude odplata, která na Německo musí dopadnout za nelidské skutky nacistů, ten nyní v tom, co se Němcům děje od Rusů, Poláků nebo Čechů, nemůže se vší lítosti vidět nic jiného než jen mechanickou a neodvratnou reakci na zločiny, které spáchal lid jako celek, přičemž bohužel nehraje roli ani individuální spravedlnost, ani vina a nevina jednotlivce." Srv. *Fragile Republik*, s. 39.

3 *Tamtéž*, s. 43.

4 Nejvýraznější reakcí byl obsáhlý článek Wilhelma Hausensteinse v *Süddeutsche Zeitung* (vydávaných s americkou licencí) z 9.10.1945, kde autor podal obsáhlý soupis podle jeho mínění vynikajících plodů literatury, filozofie a věd o umění publikovaných v nacistickém Německu.

lidí, kteří by měli být odstraněni."[5] Mann odmítl pojetí, že norimberský proces je zlovolnou justicí vítězů. Podle jeho mínění tu žalovala a soudila sama civilizace, popíraný a zneuctěný génius lidskosti. Proces, o kterém mu do USA referovala dcera Erika, akreditovaná v Norimberku jako novinářka, neměl být podle jeho mínění klasickým zkoumáním kriminální viny, nýbrž výchovnou morální demonstrací, připomenutím gigantického rozsahu nacistických zločinů.

Již před samým koncem války se Mann intenzivně zabýval otázkou budoucnosti Německa. V korespondenci z dubna 1945 plédoval pro decentralizaci a rozvolnění Německa. „Je více než jasné, že té nesvaté německé říši pruského národa, té centralizované válečnické mocnosti musí být učiněn konec," a to i přes odpor všech sociálnědemokratických patriotů.[6] Mann se bál obnovy mocného Německa: do té míry, že byl ochoten akceptovat například fantastické plány francouzského ministra zahraničí Georgese Bidaulta, který – přinejmenším podle Mannových informací – počátkem roku 1947 v Moskvě navrhl redukci počtu německého obyvatelstva vystěhováním až dvaceti milionů Němců do okolních států (včetně Francie) a jeho rychlou asimilaci.

Na druhé straně však spojenecké plány Manna šokovaly: prvé zprávy o znění postupimské smlouvy se mu jevily jako naplnění Morgenthauova plánu na okleštění, dezindustrializaci a agrarizaci Německa. Děsil se vytvoření „velkého Polska" sahajícího až na Odru, očekával osamostatnění Bavorska atd. „Německo hrálo *va banque* a prohrálo," zněl jeho závěr. Mannovy texty tak velmi názorně ukazují, že ani relativně dobře informovaní a zaujatí zahraniční pozorovatelé nedokázali odhadnout směr velmocenské politiky oněch let a jen naslepo konstruovali skládanky z útržků zpráv, komentářů nebo veřejných projevů. Strach o Německo se tu kombinoval se strachem z Německa. Velmi brzy totiž do USA dospěly zprávy o rychlé proměně postojů části okupační správy k poraženým nacistům, velmi rychle byla vlna poválečného nadšení a demokraticky socialistických ideálů a iluzí vystřídána strachem z účelového znovuvybudování Německa jako mocnosti, která by v rámci počínající studené války zrušila poválečné uspořádání kontinentu a stanula jako spojenec USA na evropském válčišti proti sovětské armádě. Známý Byrnesův projev ve Stuttgartu v září 1946 byl ostatně i částí evropské žurnalistiky chápán jako otevření dveří k rehabilitaci „nejhorších elementů" Německa. Thomase Manna těžce zkrušil zejména krach denacifikace, respektive její rychlá proměna v nesmyslnou formalitu, která stranou pozornosti ponechala skutečné nacistické veličiny. V únoru 1947 napsal Mann v dopise Franku Kingdonovi mimo jiné: „Denacifikace nespočívá v tom, že např. pošťák, který jednoho dne vstoupil do partaje, nebude již nikdy smět roznášet dopisy. Měla by spočívat v socializaci klíčového průmyslu a v bezohledném vyvlastnění všech nacistů, kteří zbohatli za onoho režimu a dodnes zůstávají bohatí.

---

5 *Fragile Republik*, s. 45.

6 *Tamtéž*, s. 49. Mann tu naráží na velkoněmecký nacionalismus řady německých exilových sociálních demokratů, jehož nejvýznamnějším hlasatelem se po válce stal předseda SPD Kurt Schumacher, bývalý antifašista, koncentrační a zuřivý antikomunista, snící o velkém, jednotném a neutrálním Německu, stojícím mimo vliv ostatních velmocí.

Měla by spočívat v tom, že tito dobře živení parazité budou zbaveni svého sociálního a politického vlivu, místo aby se s nimi připíjelo šampaňským na třídní sympatie."[7]

Zprávy o rostoucí toleranci okupačních orgánů k bývalým představitelům nacistického režimu, nyní opět začleňovaným do státní služby, Manna děsily. Jeho víra v USA jako jedinou záruku demokratického vývoje poválečného světa dostávala trhliny mimo jiné i v důsledku sílících pronacisticky či postnacisticky chápavých tendencí části amerického tisku. Mann sledoval, jak ze vzrůstajícího napětí mezi Američany a Sověty v Německu stále více profitují staré nacistické elity, a snažil se v rozhlasových projevech agitovat proti tomuto vývoji, připomínat, jakou válku právě Amerika v Evropě absolvovala. Tyto projevy však více než na Američany působily na německé publikum a pouze zesilovaly jeho averze vůči Mannovi. Výzkum veřejného mínění zorganizovaný Američany na začátku léta 1947 mezi bavorskou inteligencí ukázal, že kritické až nepřátelské mínění německého tisku o Mannovi a většině německých emigrantů sdílí také širší veřejnost a již si nepřeje návrat těchto osob do Německa.[8]

Mann přitom nesklouzl do nějaké zatrpklé antiněmecké pózy. Snažil se své postoje reflektovat, považoval se za německého umělce a – při všech obavách z obnovy moci nějaké nové velkoněmecké říše – nechtěl vzít na vědomí rozdělení Německa do zón, a hlavně pak spuštění železné opony napříč rodnou zemí. Pochopení pro nutnost politického rozčlenění Spojenci kontrolovaného Německa pro něj nevylučovalo přesvědčení o přirozenosti jeho kulturní jednoty. Odmítnutí sovětizace východních oblastí Německa pro něj neznamenalo souběžné zatracení obyvatel Rusy okupovaných německých krajů.[9] Jak přibývalo jeho výhrad proti renacionalizovanému (podle Manna renacifikovanému), antikomunismem se z hříchů nacismu vykupujícímu Německu Západu, stával se Mann dokonce vůči sovětizované východní zóně přehnaně důvěřivým až neopatrným. To se projevilo při Goethově výročí roku 1949, kdy nedokázal dohlédnout důsledky svého dobře míněného pokusu oslavit Goetha v obou částech rozděleného Německa[10] a jeho kulturní mise z Frankfurtu do Výmaru se stala vítaným objektem oslavného Mannova zneužití východoněmeckým režimem.[11]

---

7 *Fragile Republik*, s. 53. Připomeňme k tomu jen, že krátce předtím se CDU na sjezdu v Ahlenu pod předsednictvím Konrada Adenauera usnesla na znárodnění dolů a hutí.

8 Jeho korespondence i deníky svědčí o depresích, které v Mannovi vyvolávaly zprávy ze západních okupačních zón Německa o krachu denacifikace, o problémech reedukace a o trvale pronacistickém smýšlení a postojích většiny společnosti. 12.2.1949 si anglicky poznamenává do deníku, že v současnosti má 40 procent vyšších německých elit nacistickou minulost, že 60 procent bavorských soudců a 76 procent státních návladních jsou bývalí členové NSDAP. *Tamtéž*, s. 117 n.

9 Dne 7.10.1947 si zapsal do deníku: „Duchovně-morální těžiště světa leží v Evropě. Kdyby tak bylo možné její sloučení bez německé hegemonie! A bez ruské. Ale důležitější je, aby Německo už nikdy nebylo mocné." *Tamtéž*, s. 114.

10 „Rozhodující je, že moje návštěva platí staré vlasti jako celku, a nezdá se mi být pěkné udržovat si odstup od obyvatelstva východní zóny, v jistém smyslu je ponechat kdesi nalevo." *Tamtéž*, s. 81.

11 Starý koncentrační vězeň a autor snad prvé poválečné knihy o zločinech nacistického režimu Eugen Kogon Mannu ve *Frankfurter Neue Presse* 30.7.1949 varoval, že jen osm kilometrů od místa, kde bude ve Výmaru přednášet o Goethovi, trpí v bývalém nacistickém koncentráku Buchenwaldu

Zároveň s mračny nad Německem začala po Rooseveltově smrti houstnout atmosféra také v USA. Mann s obavami shledával v novém americkém omezování názorových a občanských svobod paralely s Německem těsně před nástupem nacismu. Počátek výslechů filmových herců, které vedl od roku 1947 House Committee on Un-American Activities, čtyřiasedmdesátiletého spisovatele šokoval a vyděsil. Roku 1949 byl již i on sám v časopisu *Life* označen za „souputníka komunismu". Antikomunistické křídlo německé emigrace pilně – zejména na stránkách konzervativního listu *Freeman* – denuncovalo pacifisty a prosocialistické demokraty z řad emigrace. Hlásit se k antifašismu začalo být nebezpečné. Novináři i FBI to začali chápat jako odmítnutí antikomunismu.[12] Pátého dubna 1951 zveřejnily *Los Angeles Times* seznam osobností sledovaných Výborem pro neamerickou činnost. Vedle například Alberta Einsteina či Franka Lloyda Wrighta zde figuroval i Thomas Mann. Ten 8. dubna zareagoval dopisem emigrantskému časopisu *Aufbau*. Zde mimo jiné napsal: „Nejsem komunista a nikdy jsem nebyl. Také nejsem souputník komunismu a ani bych jím nemohl být, vede-li tato cesta do totality. Nechci však při této příležitosti zamlčet, že pro tuto zemi, jejíž občanství mi bylo cti a radostí, představuje hysterický, iracionální a slepý antikomunismus daleko horší nebezpečí než americký komunismus, ba dokonce že pronásledovací šílenství a nenávist, do níž se tu beznadějně upadá, nemůže vést k ničemu dobrému, nýbrž povede ku zlému, jestli se tu nad sebou rychle nezamyslíme."[13] Roku 1952 se Mannovi přestěhovali do Švýcarska.

I tam se Mann, nadále občan USA, deklaroval jako protivník komunismu, oné „hrůzné církve ... východní ortodoxie". Šlo mu však zároveň o udržení míru a o zabránění tomu, aby se západní Evropa, s níž se cítil být duchovně svázán, proměnila (třeba i v důsledku americké nerozvážnosti) v bojiště atomové války. Odmítal veškeré nabízené sovětské i východoněmecké pocty, neslevoval však ani z dosavadní kritiky západoněmecké společnosti, respektive Spolkové republiky. Především Mann až neuroticky odmítal kancléře Konrada Adenauera, jehož označoval za tvůrce západoněmeckého (postnacisticky) restauračního režimu. Ona „pochybná republika" nacionálních konzervativců s mentalitou z počátku století pro něj byla příliš vzdálena od demokratického Německa, o němž snil. Cizí a nepochopitelná pro něj zůstávala i německá poválečná literatura.

Mannovská antologie není však zajímavá jen informacemi o Mannových názorech, postojích, obavách, soukromých kontaktech i veřejných vystoupeních. Je to též sonda do obecnější problematiky působení politických i kulturních informací na zaujatého

12 tisíc politických vězňů nového režimu. Kogon soudil, že Mann by měl ve Výmaru jejich jménem spíše nahlas mlčet než mluvit o Goethovi.

12 V tomto kontextu je dobré připomenout trudné zážitky zkušeného válečného spolupracovníka Office of War Informations Jiřího Voskovce po jeho emigraci z poúnorového Československa. O jeho roční internaci na Ellis Islandu se také zasloužila především část československé předválečné emigrace: „Ti obzvlášť reakcionářští mezi nimi vzkřikli: teď nastal pravý moment šlápnout na krk tomu předčasnému antifašistovi," říká k tomu Voskovec v rozhovoru s Pavlem Tigridem pro *Svědectví*, č. 22 (1963), přetištěném in: LEDERER, Jiří (ed.): *Když se řekne Werich, a když se řekne Voskovec*. Praha 1990, s. 221–245, zde s. 233.

13 *Fragile Republik*, s. 182.

a kultivovaného jedince, stojícího mimo politickou mašinerii, respektive jeho recepce těchto informací, situací a událostí. Při uvažování o dějinách velmi často tendujeme k tomu vnímat politické události, smlouvy či deklarace jako interpretačně jednoznačné, do ustálené systematiky historicko-politického příběhu jasně vestavěné stupně, nosníky či svorníky. Z hlediska současníků stojících mimo ohnisko dění se však z dnešního pohledu jednoznačná hodnocení dobových skutečností mnohdy jevila v dobovém světle jako více než problematická nebo – v dobré víře a v kontinuitě s předchozím vývojem – dokonce jako zcela zavrženíhodná. Thomas Mann hleděl na poválečné Německo kritickou optikou německými spoluobčany zklamaného a zároveň zatraceného antifašistického emigranta, okouzleného americkou svobodou a demokracií a doufajícího, že po nepředstavitelné strašlivé, nacismem rozpoutané válce a teroru musí už konečně přijít demokratický mír. Studená válka a v jejím kontextu znovuzrození – mentálně zdánlivě neproměněného – rozděleného Německa do tohoto rámce zoufale nepasovalo. A také Trumanova Amerika se politicky a názorově již podstatně lišila od USA válečných let, takže nebylo snadné a snad ani možné se s ní tak beze zbytku identifikovat jako s Rooseveltovou Amerikou, bojující za svobodu a demokracii.

O kulturní, mentální i politické atmosféře atlantického světa poválečných let víme zatím pořád jen velmi málo.

Recenze

„Motivem pro vyhnání byl Mnichov...“

Jiří Pešek

BRANDES, Detlef: *Der Weg zur Vertreibung 1938–1945: Pläne und Entscheidungen zum "Transfer" der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen*. München, Oldenbourg Verlag 2001, 503 stran. Předmluva Hans Lemberg. Osobní, věcný a topografický rejstřík, mapy, bibliografie.

Věta, kterou jsem vybral jako nadpis této recenze, stojí v prvém paragrafu shrnutí závěrů Brandesovy knihy. Předchází jí více než čtyři sta stránek nesmírně hutného, faktograficky nabitého textu, zkomponovaného z rozsáhlého spektra pramenných výpovědí. Nevím, zda Detlef Brandes četl Pekařova *Žižku*, do velké míry však aplikoval jeho metodu historiografického výkladu: nechává v ohromném rozsahu hovořit prameny (od memorand exilových vlád ve Velké Británii přes britské, sovětské i americké vládní „papíry“, korespondenci, deníky, záznamy oficiálních i osobních rozhovorů politiků nebo diplomatů až k relacím odbojových skupin nebo ke vzpomínkám významných účastníků), které jakoby samy objasňují vývoj, charakter i rozsah nekonečných jednání, jež vedla od roku 1938 až do konce války k vlastnímu nastolení, politickému přijetí, geografickému i objemovému vymezení i provedení projektu gigantických nucených migrací, které vešly do moderních dějin jako „vyhnání a transfer“ Němců ze střední a východní Evropy na území Spojenci okleštěného Německa.

Kniha je v tomto smyslu jaksi „neosobní“. Historik – a Brandes je dnes jeden z nejzkušenějších badatelů na poli moderních, zejména politických dějin států a národů ležících od Německa na východ a jihovýchod – ustupuje tu za autentická slova dobových aktérů a svůj výklad komponuje prostřednictvím výběru, kontrapozic a kumulování masy pramenných informací.[1] Za touhle knihou stojí tři desetiletí

1 Brandes se v širším kontextu na dnes vydanou knihu připravoval – a to do velké míry v dialogu s českými autory, zejména s Janem Křenem a Václavem Kuralem – již velmi dlouho. Srovnej jeho práce: Das Problem der deutschen Minderheiten in der Politik der Alliierten in den Jahren

pramenných výzkumů především v britských, dále v českých, polských, ruských, ale také amerických nebo jihoslovanských archivech, ohromná, je-li to dnes vůbec možné, pak vyčerpávající znalost literatury, a především nesmírná kritičnost autora, který k badatelsky náročnému a v tomto případě také psychicky vyčerpávajícímu tématu přistoupil bez jakýchkoliv nacionálních nebo politických předsudků.

Brandesem zvolená metoda, která mu umožnila předestřít množství jeho pramenných objevů i badatelských závěrů jako svým způsobem konstatování samozřejmostí, které jaksi přirozeně a „samy" vyplývají z autorem komplexně zvládnuté masy materiálu, „jen" logicky strukturovaného a v podstatě chronologicky seřazeného, má samozřejmě i svá úskalí. Text, fascinující svojí, místy více než brutální, autentičností (Brandes mimo jiné ponechává většinu významných anglických citátů v originálním znění a překládá jen české, polské, ruské a francouzské citace), je čtenářsky velmi náročný. Snaží-li se čtenář opravdu systematicky prokousávat textem a podržovat významné momenty a linie v paměti, má místy pocit, že se mu z té smrště memorand, relací, poznámek, záznamů rozhovorů, z nekonečné řady postojů a protipostojů, zvratů diplomatického kličkování a střetů o každou formulaci rezolucí, zpráv a smluv zavaří mozek.

Nejde jistě o to, že by čtenář možná uvítal odlehčení v podobě sdělení, zda při těch či oněch jednáních v Londýně pršelo, ve Washingtonu voněly fialky nebo v Moskvě mrzlo a zda měl Churchill či Roosevelt dobrou nebo zlou náladu nebo co popíjel „strýček Joe", ale spíše o větší provázanost, nebo alespoň naznačení záchytných bodů v oblasti vývoje válečných událostí, případně nacistických represí v okupovaných zemích. Brandes tyto poznámky činí jen tehdy, když válečné události bezprostředně ovlivnily vývoj jednání a příprav vyhnání a transferu (například konstatuje zásadní změnu postoje britského obyvatelstva před a po zahájení letecké bitvy o Británii – dosud transferu oponující veřejné mínění se v dešti německých bomb rychle posunulo směrem k souhlasu s vyhnáním Němců). Lze však předpokládat, že makroperspektiva „válečného počasí" ovlivňovala psychiku a úvahy politiků či expertů v daleko větší míře. Je ovšem jasné, že podobné „rozředění" by už tak rozsáhlou knihu rozšířilo možná až neúnosně.

Kniha má ještě jeden aspekt, který z ní činí spíše nástroj poznání pro zasvěcené odborníky než zdroj poučení pro širokou veřejnost: Brandes se v textu ani v poznámkách (které jsou stejně hutné jako text sám) příliš nevyrovnává s dosavadní literaturou, nepolemizuje, neopravuje dílčí chybná mínění svých badatelských

1940–1945. In: KŘEN, Jan – KURAL, Václav – BRANDES, Detlef: *Integration oder Ausgrenzung: Deutsche und Tschechen 1890–1945*. Bremen 1986, s. 105–156; *Großbritannien und seine osteuropäischen Alliierten 1939–1943: Die Regierungen Polens, der Tschechoslowakei und Jugoslawiens im Londoner Exil vom Kriegsausbruch bis zur Konferenz von Teheran*. München 1988; Eine verspätete tschechische Alternative zum „Münchener Diktat": Edvard Beneš und die sudetendeutsche Frage 1938–1945. In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, roč. 42, č. 2 (1994), s. 221–241; Die britische Regierung kommt zu einem Zwischenergebnis: Die Empfehlungen des britischen Interparlamental Committee on the Transfer of German Populations vom Mai 1944. In: POUSTA, Zdeněk – SEIFTER, Pavel – PEŠEK, Jiří (ed.): *Occursus – Setkání – Begegnung: Sborník ku poctě 65. narozenin prof. dr. Jana Křena*. Praha 1996, s. 45–68.

předchůdců ani se nezdržuje s anihilací některých starších, politicky motivovaných a odborně málo podložených konceptů. Na prosté konstatování, z čeho vycházel a co použil, mu stačí čtyři stránky úvodu. Autor prostě kumuloval znalost tématu i rozsáhlý, pečlivě vytříděný soubor klíčových, vlastním výzkumem prověřených pramenů a titulů literatury a pak v jednom velikém záběru vylíčil své téma od prvních plánů až k drastickým měsícům vyhnání a k nesnadným postupimským jednáním o transferu.

Napsal jsem na začátku recenze, že kniha je „v jistém smyslu neosobní". Nechci však, aby to bylo mylně pochopeno: Brandes se v ní na konkrétním, jemu badatelsky vlastním poli velmi niterně vyrovnává s fenoménem vyhnání a nuceného transferu obecně. Řekl bych dokonce, že je to Brandesova odpověď na události v bývalé Jugoslávii devadesátých let, které se ho dotkly velmi osobně. Autor to také jasně říká na prvé stránce vlastního textu knihy, když definuje motiv a cíl svého zkoumání: „Jde mi o odpověď na otázku, proč a jak došlo k vyhnání Němců ze středovýchodní Evropy, proč nepochybně demokratičtí politikové jako Beneš, Sikorski nebo Mikołajczyk, proč československá a polská vláda, proč české a polské odbojové skupiny všech politických směrů, proč nejen Stalin, ale právě Churchill a Roosevelt, vůdci dvou západních demokracií, a britští, američtí a sovětští úředníci a vědečtí poradci, proč oni všichni považovali vyhnání a vysídlení Němců z Československa, Polska a východního Německa za nevyhnutelné."

Čtenář, který si dal práci soustavně se pročíst celým tím hutným a obtížným, místy meritorně nesmírně depresivním textem, možná pochopí, proč autor volil právě takový způsob náročného výkladu a proč se vlastně zdržel jednoznačné odpovědi na otázku, kterou na prvé stránce formuloval. Brandes samozřejmě dokáže psát i sdílně: jeho jasné, pregnantní a věcně vyčerpávající shrnutí klíčových výsledků výzkumu v osmi bodech na stranách 419–428 by nejspíše mělo být převzato do vysokoškolských učebnic – s ohledem na obsah i na formu výkladu. To je však jen jedna vrstva historické skutečnosti, kterou kniha zprostředkovala: konstatování, že na jedné straně nacistickou propagandou nadšené německé obyvatelstvo Polska a Československa dalo před loajalitou vůči „svým" státům přednost své národní loajalitě a že na druhé straně zklamání z neúspěchu mnichovského řešení a šok z přepadu Polska otevřely dveře mezinárodnímu odmítnutí nejen ochrany menšin, ale principu existence menšin jako takovému, respektive uvolnily cestu ke konceptu Německa po porážce, oslabeného nikoliv rozdělením na dílčí státy, nýbrž jeho osekáním o rozsáhlá území na východě. Nucené migrace byly přitom vnímány jako relevantní a od řecko-turecké výměny obyvatelstva roku 1923 „osvědčená" metoda homogenizace dosud národnostně smíšených oblastí, tj. po všech stránkách relevantní stabilizace oblasti vytvořením jasně definovaných národních států.

Druhou vrstvou „vysvětlení", která však vlastně takřka není zachycena v závěrečném shrnutí, je konstatování radikálního meziválečného, a zejména po počátku války obecně identifikovatelného snížení prahu vnímavosti politiků a vládních úředníků nebo expertů pro tragičnost samé manipulace s lidmi a skupinami lidí. Hitlerův projev z 3. října 1939 o rozhodnutí přestěhovat po východní Evropě roztroušené „střepiny německého národa" domů do říše, jakož i následná, v režii SS na německé

i na všechny neněmecké populace okupovaných oblastí „v dobrém" i zlém úmyslu vztažená nucená přesídlení a vysídlení, to vše zásadně změnilo obecný „migrační diskurz" celé válečné epochy. Už roku 1940 připravil „vysídlovací" koncept také britský Královský institut mezinárodních vztahů.[2]

V tomto kontextu je – ve srovnání s dosavadní literaturou – významné, když Brandes konkrétně prameny dokládá, že rozhodnutí britského válečného kabinetu z 6. července 1942 o prohlášení mnichovské dohody za neplatnou a o poválečném transferu německých menšin ze střední a jihovýchodní Evropy padlo sice až po Heydrichově hrůzovládě v protektorátu a po vlně teroru po jeho zavraždění, nebylo však – již jen s ohledem na daleko širší záběr konceptu transferu – bezprostřední reakcí britské vlády na Lidice, nýbrž vyvrcholením dlouhodobého vývoje britské koncepce. V memorandu, které Anthony Eden 2. července jako podklad pro toto rozhodnutí předložil britské vládě, jsou v souvislosti s perspektivou poválečného „odsunu", pokládaného za nutný, vzpomenuty především rozsáhlé Hitlerovy a Stalinovy nucené přesídlovací akce.[3]

Úvahy, memoranda i veřejné výzvy zejména odbojových skupin a také zahraničních československých i polských vojenských jednotek, ke konci války pak především exilových politiků, k „iniciaci" německého „dobrovolného vysídlení" prostřednictvím cílené vlny intenzivního teroru proti německému civilnímu obyvatelstvu na československém nebo na nově definovaném polském území jsou zejména v posledních letech dostatečně probádané a historiky diskutované. Sovětské postoje, a zejména činy jsou také dostatečně známy. Brandes však zprostředkovává obdobné úvahy a výroky britských a amerických špiček, zejména z let 1942–1943, které si nejen dikcí, ale ani obsahem a cíleným záměrem s těmi neblaze proslulými formulacemi z posledních válečných a prvních poválečných měsíců vůbec nezadají.[4] Nešlo přitom o úvahy a jednání v „závěsu" za odbojovými skupinami, exilovými vládami, a zejména za názory sovětského vedení, nýbrž o vlastní britské nebo (i když méně a spíše v Rooseveltově okolí než mezi vojenskými plánovači) americké koncepce. Připomeňme alespoň Churchillův výrok z 3. dubna 1943: „Transfer obyvatelstva je nutný. Kdo chce opustit baltské státy, ať jde. Stejně tak z východního Pruska, jestli případně Polsku, a taky ze Sudet. Dostanou krátkou lhůtu, aby si vzali to nejnutnější a šli. Doufám, že to u Rusů prosadíme." (s. 193) Obdobně vyzněla 28. července 1943 živá reakce Franklina D. Roosevelta na výklad posla polského odboje Jana Karského, že po osvobození Poláci „rozpoutají na krátkou dobu, ale hrozně, teror vůči německým orgánům a přistěhovalému německému obyvatelstvu, takže obyvatelstvo dobrovolně a masově opustí území Polska". Prezident k tomu dodal: „Němci si to zasloužili." (s. 229 n.)

---

2 Zde má velký význam studie Jana Rychlíka: Memorandum britského Královského Institutu mezinárodních vztahů o transferu národnostních menšin z r. 1940. In: *Český časopis historický*, roč. 91, č. 4 (1993), s. 612–630.

3 Srovnej konkrétně s. 147–149 a celkově s. 424–426. Z české strany se základem řady postupně vyvíjených konceptů redukce německé menšiny v Československu předkládaných Benešem britské vládě stal jeho zoufalý nouzový „pátý plán" ze září 1938. Srovnej přehledně s. 420 nn.

4 Srovnej např. s. 135, 149, 158, 162, 193, 230, 245.

Bází pro takovéto posuzování brutálně vynucených migrací velkých skupin menšinového obyvatelstva byla jednak (především u Britů) idealizace úspěšného řecko-tureckého transferu z roku 1923 (i když nebylo žádným tajemstvím, že ho zaplatila nejméně desetina „vyměňovaného" obyvatelstva životem a ostatní maximálním utrpením), jednak obecné vědomí toho, co oxfordský profesor a za války pracovník Foreign Research and Press Service a Foreign Office Research Department John David Mabbot formuloval 1. září 1942 v memorandu pro britské ministerstvo zahraničí slovy: „Kde vládl Heydrich a jemu podobní, nebude si po válce žádný Němec jistý životem." (s. 227)

Změna britského a amerického přístupu k vyhnáním a transferům nastala až v okamžiku, kdy se západní spojenci jako okupační mocnosti ujímali správy a zodpovědnosti za západní teritoria Německa a abstraktní politicko-diplomatický problém se změnil v nutnost zvládnout miliony utečenců a vysídlenců z východu, vyřešit katastrofální zásobovací, energetickou, bytovou a zdravotní situaci, která se dále zhoršovala jak dalšími vlnami migrantů, tak tím, že v sovětské (a polské) okupační oblasti zůstala jak potravinová, tak energetická báze válečného Německa. Churchilla začaly humanitární aspekty drastických nucených migrací ve střední a východní Evropě zajímat až od chvíle, kdy usedl v lavicích opozice vlády Jejího Veličenstva.

Brandesova kniha, k níž stručnou, obecné kontexty tématu připomínající předmluvu napsal další vynikající znalec této problematiky Hans Lemberg,[5] je rozdělena do šesti, vnitřně dále podrobněji rozčleněných kapitol, které téma sledují v podstatě (!) chronologicky: první se věnuje vývoji od raných plánů české a polské exilové vlády a odbojových skupin v době od Mnichova až do pádu Francie, druhá etapě mezi evakuací spojenců do Británie a německým útokem na SSSR, třetí zahrnuje období od Atlantické charty (Brandes ukazuje, jak účelové a autory málo závazně pojímané prohlášení to bylo) až do anulování mnichovské dohody spojeneckými vládami v roce 1943, čtvrtá sahá od Molotovovy návštěvy Londýna ke spojenecké konferenci v Teheránu, pátá líčí vývoj až na práh Postupimi a šestá se zabývá počátkem „divokého vyhnání" Němců z Československa i Polska a postupimskými jednáními.

Brandes jasně ukázal, že vyhnání a transfer Němců nebyly ani hysterickou improvizací zloducha Beneše z posledních měsíců války, ani konceptem, který by spojenecké mocnosti „vnutily" československé nebo polské vládě. Šlo o výsledek dlouhodobých politických a diplomatických úvah, vnitropolitických i zahraničněpolitických procesů, ale také mentálních a idejových posunů v hlavách domácího obyvatelstva okupovaných zemí i exilových vojsk a politiků. Šlo též o údiv západních vlád nad tím, že

5 Srovnej LEMBERG, Hans: „Ethnische Säuberung": Ein Mittel zur Lösung von Nationalproblemen? In: *Aus Politik und Zeitgeschichte: Beilage zur Wochenzeitung „Das Parlament"*, č. 46 (6.11.1992), s. 27–38; TÝŽ: Die Entwicklung der Pläne für die Aussiedlung der Deutschen aus der Tschechoslowakei. In: BRANDES, Detlef – KURAL, Václav (ed.): *Der Weg in die Katastrophe: Deutsch-tschechoslowakische Beziehungen 1938–1947*. Essen 1994, s. 77–92 (v paralelním českém vydání: Vývoj plánů na vysídlení Němců z Československa. In: REZANKOVÁ, Ivona – KURAL, Václav (ed.): *Cesta do katastrofy: Československo-německé vztahy 1938–1947. Referáty z třetí konference česko-německé historické komise, konané ve dnech 7.–9. října 1992 ve Štiříně u Prahy*. Praha 1994, s. 59–69).

obecně pěstovaná brutální rétorika po osvobození Polska a Československa zcela přirozeně přešla v obdobně brutální praxi. Šlo o západní nedocenění vlivu a moci sovětského partnera, ale i o přecenění západní víry v moc kabinetní diplomacie a nepochopení skutečnosti, že gigantická tragédie druhé světové války a nacistických masových zločinů (respektive všech návazných regionálních a nacionálních tragédií a zločinů), které se odehrály v jejím rámci, nebude zastavitelná mávnutím politického praporku.

Brandes také ukázal – a v tom je jeho kniha coby česko-polská komparativní studie mimořádně inspirativní – jak problematika vyhnání a transferu od počátku války těsně souvisela s obnovou československé a redefinicí polské státnosti. Zásadní zlom je přitom nutno datovat do roku 1942, kdy se jak ve věci mnichovské dohody, tak v otázce vyhnání a transferu Němců z poválečného Československa a Polska zásadně a trvale změnil názor britské vlády, posléze následované Američany. Je zajímavé, jak svým způsobem konsekventně sledovalo sovětské vedení své imperiální zájmy vlastně již v defenzivní fázi války s Německem.

Paralelně s hlavním tokem Brandesova výkladu se odvíjejí boční linie, volně s ním spojené. Především tu autor soustavně a s maximálním pochopením pro tragickou situaci německých demokratických emigrantů líčí vývoj vztahu prezidenta Beneše a vedení exilové německé sociální demokracie, tj. především Wenzla Jaksche, a proměny situace i postoju německých sociálních demokratů ke konceptům poválečného Československa (například Jakschovo odmítnutí prohlášení spojeneckých vlád o neplatnosti mnichovské dohody – s. 150). Druhou takovou zásadní vedlejší linií je podrobný výklad marného polského úsilí o udržení *kresów wschodnich*, či alespoň polsko-sovětské hranice na Curzonově linii s Vilnem a Lvovem, v polských rukou. Sovětské vedení šlo – zejména od obratu ve válce roku 1943 – cestou nastolování hotových skutečností a Britové i Američané, respektive pod jejich tlakem i Poláci, se museli ruským mocenským plánům, od počátku války trvajícím na podržení a rozšíření zisků z dobyvačné expanze let 1939–1940, jednoduše podřídit.

Pozorný a zasvěcený čtenář ovšem nalezne v knize, vybavené mimo jiné deseti dobovými podkladovými mapami, ještě mnohé navíc. Brandes mu hledání usnadnil tím, že knihu opatřil promyšleným věcným rejstříkem, výkladovým osobním rejstříkem, který pro každou osobu obsahuje stručné biografické heslo, a topografickým rejstříkem s konkordancí německých a českých nebo polských názvů. Neméně užitečný je přehledný soupis použitých archivních pramenů, edic a citované literatury (zejména zde si lze uvědomit šíři autorova badatelského záběru).[6]

Jako u každé knihy může i zde zvědavý čtenář klást autorovi pochybovačné nebo doplňující otázky: Stál Jan Masaryk jako ministr zahraničí československé exilové vlády opravdu tak dokonale mimo plánování a jednání o poválečných hranicích

6 Brandes cituje literaturu vydanou do roku 1997, edice až do roku 2000. Jen namátkou lze tedy připomenout polský zájem o obě větve této tematiky: MAJEWSKI, Piotr M.: Czechosłowacy wojskowi wobec problemu wysiedlenia mniejszości niemieckiej i powojennych granic państwa 1939–1945. In: *Przegląd Historyczny*, roč. 90 (1999), s. 169–183; TEBINKA, Jacek: *Polityka brytyjska wobec granicy polsko-radzieckiej 1939–1945*. Warszawa 1998.

Československa i o transferu a vyhnání sudetských Němců? Srovnání s pozicí a rolí jeho partnerů z polské exilové vlády tu ponouká k otázkám po důvodech takového odstupu. Lze komplikovaný vztah československé vlády k sudetoněmeckým sociálnědemokratickým emigrantům opravdu tak dalekosáhle redukovat na „souboj" Jaksche s Benešem (ovšemže za sekundování úředníků Foreign Office, případně přímo britské vlády)? Měla na britské a polské, respektive i československé úvahy o polsko-československé konfederaci, případně o nových polských hranicích a „posunu Polska na západ", nějaký vliv urputná polsko-ukrajinská „občanská válka" v letech 1942–1947 a masové vraždy spáchané oběma stranami, jakož i vyhnání statisíců obyvatel z dosud smíšených území?[7]

Nechtějme však po autorovi této průkopnické monografie více, než je v lidských silách. Nenapsal příručku, shrnující výsledky masy dílčích výzkumů a diskusí, nýbrž objevitelskou práci, která nutně iniciuje další studie i diskuse na poli v tomto výměru a komparativním záběru zatím jen málo prozkoumaném. Cenné bude již jen srovnání Brandesovy práce se současně vydanou knihou Normana M. Naimarka k téže problematice.[8] Je tedy nyní především na nás, abychom se s touto obtížnou a fascinující knihou, která zanedlouho vyjde česky v nakladatelství Prostor, náležitě vyrovnali.

7 THER, Philipp: *Deutsche und polnische Vertriebene: Gesellschaft und Vertriebenenpolitik in der SBZ/DDR und in Polen 1945–1956*. Gottingen 1998.

8 NAIMARK, Norman M.: *Fires of hatred: ethnic cleansing in twentieth-century Europe*. Cambridge Mass. 2001. Kniha následovala po jeho studii Das Problem der ethnischen Säuberung im modernen Europa. In: *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, roč. 48, č. 3 (1999), s. 317–349.

Recenze

Sociální dějiny německy psané literatury

Petr Šafařík

GRIMMINGER, Rolf (ed.): *Hansers Sozialgeschichte der deutschen Literatur vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. München, Hanser Verlag.

Sv. 7: *Naturalismus, Fin de siecle, Expressionismus: 1890–1918*. Ed. York-Gothart Mix, 2000, 760 stran.

Sv. 8: *Literatur der Weimarer Republik 1918–1933*. Ed. Bernhard Weyergraf, 1995, 819 stran.

Sv. 10: *Literatur in der Bundesrepublik Deutschland bis 1967*. Ed. Ludwig Fischer, 1986, 908 stran.

Sv. 11: *Die Literatur der DDR*. Ed. Hans-Jürgen Schmitt, 1983, 588 stran.

Sv. 12: *Gegenwartsliteratur seit 1968*. Ed. Klaus Briegleb, 1992, 885 stran.

Minulý rok vydalo mnichovské nakladatelství Hanser sedmý díl svých *Sociálních dějin německé literatury*. Celek se bude skládat z dvanácti dílů v rozsahu zhruba 800 až 900 stran. Jednotlivé svazky nevycházejí chronologicky – zmíněný sedmý díl, pojednávající o období 1890–1918, vyšel až po třech svazcích o mladších obdobích; chybí ještě první (literatura 16. století) a devátý díl (období 1933–1945). Každý svazek je psán kolektivem autorů, z nichž většina zpracovává jednou kapitolu – těch bývá od patnácti do třiceti. Autory jsou téměř výhradně literární badatele z univerzit; několik přispěvatelů pracuje v kulturních přílohách prestižních listů a v rozhlase. Mezi autory najdeme též například známého filozofa Petera Sloterdijka (8. díl).

Sociální dějiny literatury jsou jako badatelské paradigma jedním z plodů myšlenkového a společensko-politického přelomu konce šedesátých let, jejich „zlatým obdobím", co do teoretického a metodologického promýšlení, byla sedmdesátá léta (kritická teorie Theodora W. Adorna a Jürgena Habermase, kritika ideologií – Louis Althusser, Kurt Lenk, Herbert Marcuse; Pierre Bourdieu, Peter Bürger), osmdesátá léta pak přinesla většinu vlastních sociálně orientovaných literárněhistorických prací – paradoxně v době, kdy se literárněvědné myšlení již od prvotních podnětů sociálněhistorických prací obecně odklonilo.

Sociálněhistorické přístupy k literatuře mají společné zacházení s literárními díly jako se sociálními fakty – při rozdílné míře respektu k literárnosti, estetické autonomii zkoumaných textů hodnotí literární praxi (produkci, šíření a recepci literatury) ve společensko politickém kontextu, sledují vzájemný vliv literárních a mimoumělec-kých diskurzů. Vnitřně, světonázorově byly sociální dějiny literatury zpočátku významně ovlivněny marxismem, v Německu především kritickou teorií a kritikou ideologií. Řada tehdejších prací byla ve zdůraznění mimoliterárních souvislostí jednotlivých děl i celých směrů příliš dogmatická a v důsledku necitlivosti vůči vnitřní dynamice literatury, pro zkratovité a schematické nakládání s marxistickými postuláty rychle zastarala – platí to například pro hodnocení surrealismu Peterem Bürgerem. Později byl sociální rozměr literatury rozkrýván metodami analýzy diskurzu (v Německu Peter V. Zima a jeho sociologie textu, sociolekty; Jürgen Link a kolektivní symbolika) a teorie komunikace. V širším pojetí dnes bývá k paradigmatu literární sociohistorie někdy řazen i britský kulturní materialismus, marxistická diskurzivní analýza Frederika Jamesona, četné feministické práce a nový historismus Stephena Greenblatta. V Německu je přinejmenším v posledním desetiletí v teorii nejvlivnější systémová teorie Niklase Luhmanna – pro svou abstraktnost a přílišné generalizace však sociálně orientovanou literární historii fakticky dosud nijak závažně neovlivnila.

Ve vztahu k literárnosti se přístup sociálních dějin literatury v průběhu třiceti let své existence (existence vyhlášené – obor má četné patrony v minulosti, mezi něž by patřili Hyppolite Taine, u nás T. G. Masaryk!) posunul od počátečního nerespektování (estetické) jinakosti uměleckých textů a imanentního vývoje literatury k jemnějšímu zacházení s literárními texty.

Vzhledem k naznačené vnitřní pluralitě sociálněhistorického přístupu k literatuře již při prvním kontaktu s hodnocenými pracemi zaráží, že jak hlavní vydavatel Rolf Grimminger, tak editoři jednotlivých svazků většinou rezignovali na možnost přiblížit v úvodu své pojetí sociálních dějin literatury, popřípadě zhodnotit metodický přístup jednotlivých přispěvatelů. Z hodnocených dílů jen v sedmém a desátém svazku jejich editoři (York Gothart Mix, respektive Ludwig Fischer) stručně předkládají svou představu sociálních dějin literatury. Ačkoli jde spíše o proklamace (společný mají závazek respektovat svéráz literatury), citujme editora sedmého, nejčerstvějšího dílu z roku 2000; z pasáže je patrné, do jaké míry se diskuse o předmětu sofistikovala, a nepřímo též, jaké kritice (ze strany literárních vědců, ne historiků!) obor jako takový čelí: „...je objasňováno, 'jakým způsobem literatura reprezentuje sociokulturní vědomí a v jakém vztahu jsou literární konstrukce tohoto vědomí ke konstrukcím ostatních sociálních systémů'. (...) Je třeba zohlednit, že se mnoho programových, esteticky a filozoficky inovativních textů staví negativně nebo silně kriticky k obecně ustaveným sociokulturním normám a konvencím a že se proto nelze domnívat, 'že by existovala synchronizovaná korespondence sociokulturní a sémantické fixace systému ve vztahu k jeho prostředí'. Je tedy třeba vycházet z 'korelace nebo kovariace obsahů vědomí a společenských struktur'." (7. díl, s. 12 n.) Ukázka naznačuje povahu metajazyka, jímž se současné sociální dějiny literatury reflektují. Mixův úvod je však užitečný tím, že odkazuje na nejnovější literaturu z diskuse o oboru jako takovém.

Mezi jednotlivými svazky kompendia lze vysledovat jisté rozdíly s ohledem na proklamovanou citlivost k povaze literárních textů. V desátém dílu (1945–1968) z roku 1986 je patrný vliv kritické teorie a kritiky ideologií. S pojmem ideologie se tu zachází často, a mnohdy příliš dogmaticky. Například pojetí poezie Gottfrieda Benna je hodnoceno vcelku negativně jako konzervativní a kontinuální s předválečným obdobím. Je tomu tak zřejmě proto (též kvůli explicitně neuváděným důvodům vnějším – Bennovým postojům za nacistické éry), že autor kapitoly o hlavních typech pojetí literatury po roce 1945 Ludwig Fischer (podobně jako v tomtéž dílu F. Kröll) dělí literáty a díla na progresivní – reflektující bezprostřední současnost a vyrovnávající se s nacistickou minulostí – a díla escapistická, estétská. Vedle Benna je takto, již ale o něco výstižněji, pojednán poválečný Hermann Hesse. Z „útěku do mýtu a estétské jedinečnosti" jsou naříčeni i někteří básníci padesátých let, mimo jiné i Ingeborg Bachmannová a Paul Celan (s. 259). Novější, osmý díl (z roku 1995) o předválečné literatuře se Bennem zabývá též, činí tak ale citlivěji, s větším porozuměním k „jinakosti" literatury.

Hodnocené kompendium ovšem jinak dobře plní nejvlastnější záměr sociálních literárních dějin – pokrývá široké spektrum vztahů literatury a společnosti. V každém svazku je dobře vylíčena souvislost literatury a dobové společenské a duchovní situace, a to nejen po stránce biografické a tematické, ale i jazykové. Pro žádnou epochu nechybí rozkrytí knižního trhu a vlivu nových médií na literární trh. Autoři přitom nepodléhají kouzlu čísel a neubíjejí statistickými údaji – dokonce by jich někdy mohli uvádět více; hutný přehled o knižní produkci a jejím složení (jak jej například přináší šestý díl, věnovaný období 1848–1890, na stranách 107–110) by slušel každému dílu, nejlépe asi v příloze.

Nejen čtenáře zajímající se více o historii a sociologii kultury než o vlastní literaturu zaujmou například kapitoly „Kavárna a literatura ve Vídni přelomu století", „Vztah autora a nakladatele v době císařství" (7. díl); „Psaní a čtení ve výmarské republice", „Nová média a literatura" (8. díl); „Literatura a socializace", „Knižní trh a literární veřejnost" (10. díl); „Literární a kulturněpolitický význam kulturního dědictví" (o uzurpaci klasické literatury režimem SED – 11. díl) nebo „Negativní symbióza" (o vyrovnávání se s komplexem nacismu) a „Literatura zezdola – jiná kultura" (o šedesátých a sedmdesátých letech, kdy se v souladu s idejemi roku 1968 prosazovalo psaní literatury jako prostředek sociální emancipace) ve dvanáctém dílu.

Jinak ovšem není sociálněhistorická problematika v jednotlivých kapitolách ohlašována tak explicitně – někdy autoři látku uchopili „klasicky" podle žánrů a epoch, v podkapitolách především podle vybraných spisovatelů. Jen zřídka se však stává, že by přispěvatelé ztratili ze zřetele „sociální rozměr" tématu a psali „běžné" literární dějiny (například v kapitole „Lyrika přelomu století" v 7. dílu). Pasáže věnované jednotlivým autorům (například Alfredu Döblinovi, Hermannu Hessemu a Hermannu Brochovi v 8. dílu) vesměs dobře balancují mezi respektováním originality jednotlivé osobnosti, konkrétních děl a – což je sociálněhistorickému přístupu vlastní – typizací, průsečíky s dobovou společenskou a duchovní skutečností a snahou o postižení „práce struktur" (v tomto smyslu je výborně zpracována především kapitola o takzvané

nové věcnosti za výmarské republiky – 8. díl). Kompendium se šťastně vyhnulo pokušení vypsat dějiny literatury, politického a sociálního dění paralelně, ve vnitřně nesouvisejících řadách.

Recenzované sociální dějiny německé literatury se intenzivně věnují svému tradičnímu (i u nás stále oblíbenějšímu) tématu – „obrazu X v díle Y". Vytkněme zde například kapitolu o rakouské literatuře „Rozloučení s Habsburky" v osmém dílu, cennou tím, že se pokouší relativizovat vlivnou tezi Claudia Magrise o „habsburském mýtu" u rakouských autorů. Oproti nostalgii po říši zdůrazňuje poměry rakouské první republiky a jejich, explicitní či implicitní, ohlas v tvorbě literátů. Pro české čtenáře může být zajímavé, že pražští němečtí spisovatelé nejsou pojednáni jako celek. Vedle Kafky se více píše jen o Egonu Erwinu Kischovi, Gustavu Meyrinkovi, Raineru Marii Rilkem a Franzi Werfelovi. Fenomén pražského prostředí je jen letmo zmíněn v kapitole o Kafkovi (7. díl, s. 488 n.). Je zarážející, že nikde nenalezneme odkazy na práce u nás dnes uznávaného a vydávaného Petera Demetze.

V desátém a dvanáctém dílu jsou samostatné kapitoly věnovány švýcarské a rakouské literatuře. Výstižně dokládají, proč to v uvedených zemích v poválečné době velká literatura neměla lehké (konzervatismus obou společností, jejich „špatné svědomí" a jak se to odráželo v nakladatelské politice, odchody četných rakouských spisovatelů ze země). Slabší jsou zde pasáže o jednotlivých spisovatelích, například o Thomasu Bernhardovi se ve dvanáctém dílu pojednává především v souvislosti s jím vyvolanými kontroverzemi. Především studenty a absolventy filologických a literárních oborů zaujme pasáž o kritické diskusi šedesátých let vyvolané jedním projevem Emila Staigera, která ukazuje, že také u nás doporučovaný klasik literární fenomenologie zastával v hodnocení literatury své doby neudržitelně konzervativní postoje a že ji vlastně nechápal (10. díl, s. 319).

Jedenáctý díl dějin o literatuře NDR, pocházející příznačně z období, kdy na německé intelektuální scéně sílil zájem o německo-německou otázku (z roku 1983), se samozřejmě nejvíce zabývá státními intervencemi do literatury a ideologickými schematy. Přímočařeji než v jiných dílech jsou spisovatelé i jednotlivá díla čtení v souvislosti se společensko-politickou situací.

Nařkat, že v kompendiu chybí historická reflexe vlastního oboru, tedy dějiny literární vědy, či alespoň literární historie, by asi nebylo oprávněné – k této problematice je přinejmenším v Německu k dispozici řada speciálních příruček. O pojetí a úkolech germanistiky jako takové se totiž již dlouho vede diskuse a jejím plodem jsou i četné sociálněhistorické rozbory vlastního oboru.

Desátý díl *Sociálních dějin německé literatury* přináší zajímavé pasáže o politicko-společenských souvislostech výuky germanistiky v padesátých letech na univerzitách i v hodinách literatury na středních školách. Jelikož jde o díl antiideologicky a protikonzervativně laděný, nabízí čtenáři velmi kritický obraz tehdejší germanistiky a německého duchovního klimatu vůbec.

V příručce sociálních dějin literatury by neměly být opomenuty významné literárně politické kontroverze. Bohužel, například ve dvanáctém dílu není ani zmínka o sporech (i soudních) kolem satiry Friedricha Christiana Delia *Unsere Siemens-Welt*,

vydané roku 1972 nakladatelstvím Klause Wagenbacha, stejně jako o dalších podobných problémech tohoto nakladatelství, tak typických pro atmosféru Německa sedmdesátých let.

U všech svazků kompendia je samozřejmostí jmenný rejstřík; velmi užitečný věcný rejstřík má z pěti hodnocených svazků bohužel jen desátý a jedenáctý díl. Ne všechny svazky obsahují informace o autorském kolektivu. S výjimkou sedmého dílu ztěžuje práci s kompendiem skutečnost, že oddíl s poznámkami, dělenými po jednotlivých kapitolách, neobsahuje v záhlaví odkaz na stránkování vlastního textu – dohledání patřičné poznámky se tak stává nepříjemně zdlouhavou procedurou. U tak ambiciózního nakladatelského počinu, jakým *Sociální dějiny německé literatury* chtějí být, jsou uvedené nedostatky spolu se zmíněným nejednotným pojetím úvodů trapné. Nakladatelství Hanser přitom nepůsobí na poli sociálních dějin německé literatury samo – konkurují mu Athenäum, Metzler a Rowolt.

Sociálněhistorickému přístupu k literatuře bývá vytýkáno, že říká málo jak o společnosti a jejích dějinách, tak (ještě mnohem méně) o literatuře. Druhá část výtky o většině kapitol hodnocených literárních dějin platí – jde však o příručku, a uvědomíme-li si ambice a možnosti sociálních dějin literatury jako takových, především jejich „tvrdého jádra", lze shrnout, že jde o kompendium informativní a zdařilé.

Recenze

Dlouhá cesta Německa na Západ

Blahoslav Hruška

WINKLER, Heinrich August: *Der lange Weg nach Westen: Deutsche Geschichte*. Díl I: *Vom Ende des alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik*. Díl II: *Vom „Dritten Reich" bis zur Wiedervereinigung*. München, C. H. Beck 2000, 652 (1. díl) + 742 (2. díl) stran.

Dá-li se hovorit o historicích éry berlínské republiky, pak je Heinrich August Winkler jedním z jejích nejpřednějších prominentů. Svou dráhu započal jako asistent na Svobodné univerzitě v tehdejší západní části rozděleného města, aby pak přes dlouhé profesorské angažmá ve Freiburku doputoval do východní části již sjednoceného Berlína a pomáhal tu znovuvybudovat obor moderních dějin na Humboldtově univerzitě. Winkler je v pravém smyslu slova dějepravcem. Se stejnou důkladností, s jakou v roce 1993 převyprávěl dějiny výmarské republiky (*Weimar 1918 1933: Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie*), vydal v minulém roce své *opus magnum et arduum*: dvoudílné dějiny Německa sahající od napoleonských válek až po znovusjednocení. Winklerovo panorama dějin se přitom v Německu setkalo s nemalým, vesměs nadšeným ohlasem.

Zatímco Thomas Nipperdey začíná své *Německé dějiny* biblickou parafrází „Na počátku byl Napoleon", zvolil Winkler sice podobně znějící větu „Na počátku byla říše", vzápětí ovšem dodává, o co zde vlastně půjde: „To, čím se odlišují německé dějiny od dějin velkých evropských národů, začalo právě tady. Ve středověku se cesty oddělily." (I. díl, s. 5) Hned v samém úvodu si Winkler klade otázku, kterou pak bude sledovat v obou dílech, totiž otázku po specifičnosti německých dějin (*deutscher Sonderweg*). Ona dlouhá cesta má pak v obou částech knihy charakter příkré horské pěšiny: mýtus říše a pocit výlučnosti dějinné situace (tradičně označovaný právě jako *sonderweg*) graduji po celý první díl, vrcholí v období nacistické diktatury, aby pak strmě klesaly do normality nejprve poválečného a nakonec sjednoceného Německa. Snad čtenáře příliš neodradíme, prozradíme-li řešení této otázky již na počátku. „Německý *sonderweg* existoval. Byla to dlouhá cesta země hluboce poznamenané

středověkem do moderny." (II, 648) V kontextu rozděleného Německa je pak ale skutečným happy endem celého příběhu až okamžik sjednocení, kdy se s konečnou platností sešly dvě uměle oddělené cesty. „Německá cesta na Západ byla dlouhým *sonderwegem* rozděleným na široké etapy. A i když jsou každé dějiny dějinami zvláštních cest, přesto existují určité cesty, které jsou o něco zvláštnější než jiné. Němci ale nepotřebují zpřítomňovat své dějiny jen kvůli sobě samým. Dluží toto namáhavé hledání i společnému projektu Evropy." (II, 657) Německé dějiny jsou tedy podle Winklera teleologické, sjednocení je pro něj nezbytným úběžníkem, bodem na horizontu, kde v pocitu bezčasovosti dlouhé putování na Západ končí.

Východiskem Winklerova vyprávění německých dějin je pojednání o třech faktorech, které předurčily vývoj Německa až do konce nacistické diktatury. Je to především samotný mýtus říše, po léta znovuoživovaný a nenalézaný, který padl až vnějším spojeneckým zásahem po druhé světové válce. Pověstná *Stunde Null* se stala umrláčkem velmi živých říšskoněmeckých nadějí. Druhým faktorem je rozštěpení víry v 16. století, kdy zakořenilo protestantské vědomí světské vrchnosti a moci státu (Luther). Protestantismus hluboce ovlivnil politickou kulturu nejen Pruska, ale i výmarské demokracie a podle některých autorů (Karl Sontheimer) i poválečného Německa. Posledním faktorem je pak spor o pojetí německého politického národa, který byl dlouho ve znamení rakousko-pruského dualismu a nakonec skončil zákazem velkoněmeckého řešení po roce 1918. Všechny tři faktory jsou v 19. století úzce spjaté s rodícím se nacionalismem, první díl Winklerovy *Dlouhé cesty na Západ* by tedy mohl nést podtitul „dějiny německého národa".

První díl Winklerovy práce nenabízí příliš povzbudivé čtení. Je to líčení nesplněných očekávání, skromných úspěchů, které nikdo nedokázal využít, a především dlouhodobé neslučitelnosti idejí svobody a rovnosti. Zdá se, že tezi o dvojím německém zpoždění (národním a parlamentárním) Winklerovo vyprávění potvrzuje. Metoda vyprávění patří k největším kladům Winklerova díla, neboť pomáhá rozpoznávat, že historik není žádným normativním vědcem, nýbrž pouhým interpretem minulých událostí. Winkler-dějepravec tak například ze začátku obdivuje Bismarckův nesporný politický talent v počátcích Německé říše, nemůže už ale souhlasit s ostrakizováním politických odpůrců a hledáním zahraničněpolitického úspěchu za každou cenu. Nakonec mu nezbývá než souhlasit s výrokem Theodora Mommsena: „Bismarck zlomil národu páteř." (I, 285) Winkler svůj text protkává pečlivou sítí odkazů na studie a články současných badatelů a publicistů, které zmiňuje v někdy až příliš zhuštěných poznámkách. Citáty pak používá přesně a pointovaně, často v původních nezkomolených verzích, takže mu slouží nejen jako nezbytné koření, ale i jako vytříbený nástroj kritiky. Tak například cituje často omílaný a dnes vesměs módní výrok Rosy Luxemburgové „svoboda je vždy svobodou jinak smýšlejícího", zároveň ale poněkud uštěpačně dodává: „Nebylo to však myšleno jako vyznání liberálního, ale revolučního a socialistického pluralismu. Na 'třídní nepřátele' a 'třídní zrádce' autorka nemyslela." (I, 357)

Druhý díl Winklerovy *Dlouhé cesty na Západ* začíná kapitolou o národním socialismu, pro kterou autor zvolil meineckovský název „Německá katastrofa". Hitler se pokusil o poslední oživení říšské ideje, které skončilo katastroficky: „Na konci války

Němci už žádnou říši neměli. Nebylo ani jisté, jestli ještě někdy budou mít svůj národní stát." (II, 115) Winklerovo líčení nacismu patří mezi nejpodařenější části celého opusu, na ploše pouhých sto šestnácti stran je vykreslen pevný a strukturovaný obraz dějin. Autor se ale v žádném případě nestal pouhým zručným kompilátorem, vždyť s obrazem Hitlera jako posedlého politického mesiáše snažícího se o očistu křesťanství od židobolševických vlivů se v historiografických pracích nesetkáváme často. („Ze Šavla se stal Pavel a z Mordechaje Karel Marx. Když tento mor vyhubíme, pak vykonáme pro lidstvo čin, o jehož velikosti nemají naši muži na frontě žádnou představu." – II, 107) Velkou Winklerovou zásluhou je také demytizace protihitlerovského odporu. Kreisauská skupina a lidé kolem Goerdelera tu nejsou líčeni jako paralelní politická *polis*, ale spíše jako skupinka autoritativních myslitelů, pro které byla idea vůdcovství nadále nosným elementem nového Německa.

Kapitola o národním socialismu však tvoří jen prolegomena k hlavnímu proudu druhého dílu, kterým jsou německo-německé vztahy, poznamenané dobami tápání, smiřování a vrcholící happy endem celého svazku – okamžikem znovusjednocení. Zde se již naplno otevírá Winklerova protestantská a sociálnědemokratická orientace, která rozhodně nechce být hodnotově neutrální. To se promítá již v hodnocení Adenauerovy éry, které Winkler přiznává dvě velká pozitiva – dlouhé období hospodářské konjunktury (sám příznačně nemluví o *Wirtschaftswunder*) a reintegraci Německa do západní Evropy. Vrcholem tohoto období je pro Winklera jednoznačně podepsání Pařížských smluv v říjnu 1954, následující období stručně vystihují názvy kapitol („Adenauerova éra v zenitu", „Konec Adenauerovy éry"). Začátkem šedesátých let Winkler správně popisuje aroganci moci v aféře *Spiegel* (1962) a Adenauerovo tápání a mlčení kolem stavby Berlínské zdi. Struktura Winklerovy knihy je zvláště ve druhém dílu dosti kolísavá. Zatímco v padesátých letech ještě zmiňuje kulturně-politické debaty o jednotném Německu (Dehio, Jaspers a jiní), přelom šedesátých a sedmdesátých let je zastíněn detailním a někdy až únavným popisem partajní politiky *Pars pro toto* – zatímco stranicko-politickému popisu Brandtovy éry Winkler věnuje plných padesát stran, problematiku studentského hnutí druhé poloviny šedesátých let a mimoparlamentní opozice opouští po šesti stranách raznou poznámkou: „APO dokázala, co se sama snažila popřít: reformovatelnost demokratického systému." (II, 252) Podobně je i vznik Zelených zmíněn pouze v souvislosti s protesty na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, i když z dnešního pohledu šlo o jednu z největších stranicko politických událostí poválečného Německa. Problematické jsou i některé Winklerovy soudy; nejsou falešné, často se však vnucuje pocit, že by potřebovaly alespoň stručné dovysvětlení: „Objektivně bylo Československo mnohonárodnostním státem. Ve skutečnosti se však Češi, kteří se šestačtyřiceti procenty obyvatelstva tvořili pouze jeho relativní většinu, cítili jako státní národ ... tři a půl milionu Němců ... se stalo občany Československé republiky proti své vůli." (II, 56) Někde se zase zdá, že by text naopak pregnantnější soud potřeboval. Tak je tomu při líčení éry Brandtovy *Ostpolitik*, které je sice náležitě euforicky zabarveno, chybí zde však významnější kritické zhodnocení, kterých ostatně tehdejší CDU nabízela víc než dost. Pasáže týkající se osmdesátých let jsou

někdy až příliš přetížené zahraniční politikou (NATO, EU), s ohledem na Winklerovu vyprávěcí perspektivu je to však logické.

Winkler se pokouší o paralelní líčení událostí v západní i východní části Německa, což je někdy nelehký úkol, neboť šedivou monotonnost pozdních dějin NDR lze jen sotva prosvětlit. Vždyť až do léta 1989 zůstávaly aktivní protesty občanů neviditelné a ani disidentské organizace (Schwerte zu Pflugscharen, kruhy uvnitř evangelické církve) nebyly ve svém celku protirežimní, šlo jim především o reformní dialog. S desetiletým nadhledem se pak i snahy o novou ústavu NDR a později o dalekosáhlé socializační ústavní reformy jeví dosti (n)ostalgicky. „Ve skutečnosti nešlo po roce 1990 o nic menšího než o nové vytvoření národního státu." (II, 638) Dnešní německá situace tedy není podle Winklera rozpuštěna v postnacionální globalizaci (jak se domnívá například Wehler), naopak, řečeno s Dahrendorfem, „sjednocené Německo jde vědomě cestou národního státu práva a svobody". (II, 639)

Winkler se snaží o oživení narativity v dějinách (sám k tomu říká: „ve vyprávění nevidím protiklad k vysvětlení, ale jeho přiměřenou formu" – I, 3), a to se mu opravdu daří, byť za cenu určité nesourodosti. Winklerovo vyprávění se podobá toku řeky – někdy je svižné a dramatické, jindy zase nehybně klidné, někdy směřuje přímo k cíli, jindy jen obtéká překážky a rozlévá se do šíře. Ve svém celku však zůstává nejen vědecky fundované, ale i čtivé, což se na ploše čtrnácti set stran povede skutečně jen málokomu.

Recenze

Zpověď bývalého revolucionáře

Šárka Daňková

KOENEN, Gerd: *Das rote Jahrzehnt: Unsere kleine deutsche Kulturrevolution. 1967–1977*. Koln R., Verlag Kiepenheuer & Witsch 2001. 560 stran.

Když začal německý historik a publicista Gerd Koenen (narozen 1944) před několika lety psát tuto knihu, stěží mohl tušit, jak aktuální bude v době svého vydání. Na jaře roku 2001 však bylo u našich západních sousedů v kurzu vše, co nějak souviselo s bouřlivým rokem 1968 a generací osmašedesátníků. Celospolečenská debata, iniciovaná procesem s bývalým teroristou Hans-Joachimem Kleinem, během něhož svědčil také současný spolkový ministr zahraničí Joseph Fischer, znovu oživila třicet let staré události. Četné osobnosti veřejného života stejně jako pamětníci a přímí účastníci bouřlivých protestů šedesátých let se na stránkách snad všech významných periodik vyjadřovali k odkazu tehdejšího studentského hnutí. Koenenova práce mapuje vývoj extremně levicových stran a seskupení v letech 1967–1977 a stala se tak důležitým příspěvkem do diskuse.

Koenen sám byl jedním z protestujících studentů konce šedesátých let a po celé následující desetiletí patřil mezi přední „kádry" Komunistického svazu západního Německa (*Kommunistischer Bund Westdeutschlands*, KBW), jedné z německých maoistických organizací. Časový úsek, který ve své knize zachycuje, ohraničil 2. červnem 1967, kdy byl při demonstraci proti návštěvě perského šáha v Západním Berlíně zabit student Benno Ohnesorg, a 18. říjnem 1977. Tehdy německá protiteroristická jednotka v Mogadišu osvobodila unesené letadlo společnosti Lufthansa a členové teroristické skupiny Frakce Rudé armády (*Rote Armee Fraktion*, RAF) věznění v jihoněmeckém Stammheimu spáchali v důsledku této zprávy sebevraždu. Několik hodin poté bylo také objeveno mrtvé tělo významného představitele západoněmeckého průmyslu Hans-Martina Schleyera, jehož unos a následnou smrt měla na svědomí taktéž RAF. Jakým vývojem tedy prošla v sedmdesátých letech levicová scéna Spolkové republiky? Jaké faktory ji ovlivňovaly, jaké síly utvářely, co způsobilo přeměnu nenásilně protestujících studentů v teroristy odhodlané zabíjet?

Nejvýznamnější organizací nespokojených studentů byl v letech 1967–1970 Německý socialistický studentský svaz (*Sozialistischer deutscher Studentenbund*, SDS). Stál za pořádáním většiny demonstrací a stávek. Působil především na univerzitách, hlavní centra měl v Západním Berlíně a Frankfurtu nad Mohanem. Je však nutno si uvědomit, že v době svého největšího rozkvětu čítal pouze asi dva a půl tisíce členů. Koenen tvrdí, že teprve s jeho rozpadem se studentská revolta přeměnila v opravdové generační masové hnutí. Podle jeho odhadu prošlo v následujících deseti letech nejrůznějšími komunistickými seskupeními přibližně osmdesát až sto tisíc lidí; to ale podle něj představovalo pouze špičku ledovce, tedy širšího společensko-kulturního fenoménu, který zasáhl také mimopolitické oblasti. (Jednou z prvních skupin, která se začala hlásit o svá práva ještě v době činnosti SDS a plně se vyprofilovala v následujících letech, byly například ženy.)

Studenti konce šedesátých let se vyznačovali oblibou levicových idejí, odmítáním války ve Vietnamu, nespokojeností s konzumním stylem života, revoltou proti establishmentu, fascinací bojem za nezávislost v zemích třetího světa a myšlenkou revoluce. Pro Spolkovou republiku byla dalším specifickým tématem nacistická minulost. Mnohé z těchto zájmových charakteristik nesly také levicové skupiny, které začaly vznikat na počátku sedmdesátých let. Tehdy začala být situace poněkud nepřehledná: jednotlivé strany a (často sektářské) organizace se slučovaly, přejmenovávaly a zase zanikaly. Oproti studentským organizacím se vyznačovaly větší radikalizací a nezřídka mezi nimi panovala rivalita. Koenen například tvrdí, že pro členy Německé komunistické strany (*Deutsche kommunistische Partei*, DKP), která vznikla namísto zakázané Komunistické strany Německa (*Kommunistische Partei Deutschlands*, KPD), byli nepřítelem číslo jedna představitelé trockistických skupin. Jejich cíle byly zase v příkrém rozporu s představami maoistů. Jednotlivé levicové skupiny se často dělily do podskupinek a frakcí, které mezi sebou vedly ostré spory.

Specifikem organizace Revoluční boj (*Revolutionärer Kampf*, RK), mezi jejíž hlavní představitele patřili mimo jiné Joschka Fischer a Daniel Cohn-Bendit, byla takzvaná Sponti strategie. V jejím rámci se organizace snažila vyvolat povstání proti kapitalistickému režimu také mezi dělníky. Za tímto účelem vysílala své „kádry" do továrny Opel. (Je známo, že několik měsíců se na tamní pásové výrobě podílel také současný spolkový ministr zahraničí.) Velkého úspěchu však tato snaha nedosáhla. Také Gerd Koenen byl svou domovskou stranou KBW vyslán mezi proletariát, nějakou dobu se živil jako řidič nákladních aut. Na toto období však v knize paradoxně vzpomíná s určitou nostalgií: „...poprvé dostatek peněz ... jisté jídlo v kantýně ... průběh dne s hypnotickou pravidelností. (...) Realita proletářského života dělníků zaplaťpánbůh nebyla tak drsná jako naše představy o bezcitném vykořisťování." (s. 438) Ačkoliv se zejména „Spontis" v druhé polovině sedmdesátých let účastnili obsazování frankfurtských domů určených k likvidaci a často se přitom dostávali do bitek s policií, byly pro levicové skupiny tohoto období charakteristické spíše nekonečné projevy, stohy popsaného papíru a dlouhé debaty. Od bitek s policií ovšem pro mnohé nevedla daleká cesta k terorismu. Představitelé komunistických skupin se ve své většině distancovali od teroru RAF a jiných organizací vyznávajících násilí (jmenujme alespoň Hnutí 2. července a Revoluční buňky). Jak ale vzpomíná sám autor, který

po určitou dobu bydlel v bytě, v němž později pobývali také teroristé Hans-Joachim Klein či Hannah Krabbeová, byly obě scény do určité míry propojeny. Pokud pronásledování RAF-leři potřebovali pomoc, často zavítali právě do některé z levičáckých *Wohngemeinschaften* (bytových společenství).

Koenenova práce je členěna do čtrnácti kapitol; v každé z nich se autor zabývá určitým obdobím, respektive fenoménem (například kapitola s názvem „Iluze a čas" vypráví o osobě Rudi Dutschkeho, kapitola „Černé mléko terorismu" pojednává o RAF). Text doplňuje bohatý poznámkový aparát, díky němuž lze získat informace o dalších relevantních pramenech. Autor prostudoval stohy dostupné literatury, jejíž seznam je zařazen na konci knihy. Nechybí v něm tituly „duchovních otců" studentského hnutí (Adorno, Habermas, Marcuse a jiní), levicových ideologů a revolucionářů (Lukács, Mao Ce-tung, Che Guevara...) stejně jako spisy studentských aktivistů (Dutschke, Rabehl, Cohn-Bendit...). Vedle studia prací odborníků zabývajících se hnutím osmašedesátníků, vývojem komunistických skupin a levicového terorismu v sedmdesátých letech (Kraushaar, Aust, Backes/Jesse, Mohr...) se Koenen nezalekl ani nesrozumitelného „sanskrtu" nejrůznějších prohlášení RAF a podobných organizací (jistě také proto, že svého času coby redaktor stranického plátku KBW psal asi podobným stylem). Další informace autor čerpal také ze spisů představitelů komunistických stran (Schmierer, Röhl, Schmidt). Ocenit je třeba pečlivě sestavený jmenný a věcný rejstřík.

Při čtení Koenenovy práce je však třeba mít na paměti, že se nejedná o dějiny západoněmeckých levicových skupin z pera nezávislého odborníka, ale o svého druhu „paměti" současníka, byť sečtělého a důkladně obeznámeného s prameny. V tom se skrývají přednosti, ale současně také rizika této práce. Jen málokdo jiný než právě bývalý aktivní člen je schopen čtenáři autenticky zprostředkovat specifika fungování zakázaného ultralevicového seskupení. Koenen plasticky zachycuje atmosféru, která panovala mezi západoněmeckými komunisty, stejně jako důkladně líčí vnitřní chod „své" strany. Popisovaná geneze obskurních marxistických skupin tak před čtenářem vystupuje v celé své plasticitě. Na druhé straně se však autor snaží ve světle dnešních názorů a poznatků ospravedlňovat vlastní minulost. A v tu chvíli je třeba mít se na pozoru. Bývalý revolucionář se zde totiž ocitá v obtížné pozici: ideály, kterým kdysi slepě věřil, se ukázaly být chimérami. Revoluci se jeho ani žádné jiné komunistické straně v SRN provést nepodařilo. Co víc: bývalí soudruzi, kteří se stejně jako on snažili svrhnout nenáviděný kapitalistický režim, jsou dnes jeho nedílnou součástí, mnozí zastávají významné politické či akademické posty, další jsou činní v médiích a kultuře. Jak se s tímto dilematem vyrovnat?

Koenen jako by neustále osciluje mezi snahou o kritický pohled na vlastní působení v šedesátých a sedmdesátých letech a mezi jeho obhajobou. Ačkoliv to nejspíš myslí upřímně, nevyznívá pak jeho snaha o věcné podání tématu vždy důvěryhodně. V některých pasážích je až přehnaně kritický, když šmahem odsuzuje protestující studenty jako naivní snílky a jejich tehdejší ideály s despektem označuje za *pseudologia phantastica*. Jindy naopak ospravedlňuje jednání svého KBW, který ještě roku 1980 financoval Pol Potovy Rudé Khmery (!). Koenen to „obhajuje" tím, že stejně

houževnatě posléze KBW podporoval polskou Solidaritu. (Oproti tomu východoněmecká opozice byla pro Koenena a jeho souputníky naprosto neznámou veličinou.)

Přes všechny slabiny a problémy představuje *Rudé desetiletí* důležitý dílek mozaiky poznání západoněmecké levicové scény šedesátých a sedmdesátých let. Koenen správně rozpoznal dvojakost oné „rudé" kulturní revoluce, k níž v SRN došlo před dvěma až třemi desetiletími: „Toto hnutí bylo zároveň hedonistické i puritánské, progresivní i regresivní, rovnostářské i elitářské, modernistické i kulturně pesimistické. Samo sebe označovalo jako antiautoritářské, a přesto jednoznačně uznávalo autority. (...) Propagovalo autonomii a právo na sebeurčení, ale libovalo si v revoluční organizaci a disciplíně. (...) Navenek se tvářilo jako kosmopolitní, ve skutečnosti však bylo provinční. Apelovalo na imaginární masy, jeho představitelé ale mezi sebou komunikovali v exkluzivní, ostatním nesrozumitelné řeči." (s. 475) Mnohé, čeho osmašedesátníci dosáhli, se událo jakoby navzdory jejich úsilí.

Práci Gerda Koenena lze doporučit jako informativní příručku o vývoji německé levice a zároveň jako napínavé čtení mapující osudy osmašedesátníků. Především se ale jedná o zajímavou zpověď člověka, který si kdysi myslel, že revolucí změní svět.

Recenze

Německé výzkumy o historii NDR v posledních pěti letech (1997–2001)

Lucie Pánková

Bývalá Německá demokratická republika byla komunistickému Československu v mnoha ohledech (nejen geograficky) bližší než ostatní země sovětského bloku. České poznání dějin tohoto bývalého, pro osudy Československa významného i nebezpečného souseda přesto dosud není mimořádně hluboké. Je velmi záslužné, že jako reakce na tuto skutečnost vzniklo dvojčíslo 2000/1–2 sedmého ročníku *Soudobých dějin*, které bylo sestaveno v úzké spolupráci s drážďanským Institutem Hannah Arendtové pro výzkum totalitarismu. Hlavním účelem onoho dvojčísla bylo představit českým historikům aktuální témata německých výzkumů o historii NDR, seznámit je se základní literaturou k východoněmecké problematice a poskytnout přehled o nejdůležitějších institucích pověřených jejím zkoumáním.

Můj referát nechce v žádném případě soutěžit s „východoněmeckým" dvojčíslem, je veden pouze snahou rozšířit jeho záběr o novější údaje. Autoři dvojčísla pracovali při přípravě jednotlivých příspěvků i výběrové bibliografie s literaturou vydanou do roku 1998 (výjimečně 1999), pro poslední tři léta však nemají čeští zájemci k dispozici informace o aktuálním stavu bádání. Předkládaná souborná zpráva, zpracovaná především na základě dlouhodobé rešerše recenzí knih o dějinách bývalé NDR z let 1998–2001, si proto klade za cíl alespoň částečně zaplnit tuto mezeru tím, že na vzorku asi padesáti titulů naznačí současné tendence výzkumu a odkáže na klíčově důležité knihy. Materiál byl rozčleněn na patnáct tematických skupin. Nejedná se ovšem v žádném případě o náhradu aktuální bibliografie k východoněmecké tematice. Do některých skupin jsou navíc zařazeny i publikace vydané v letech 1996 nebo 1997, mohou-li být pro českého čtenáře zvláště přínosné nebo dokreslují-li vhodně celkovou představu o zkoumané problematice.

1) Souhrnná zpracování dějin NDR

Snaha německých historiků podat přehled dějin NDR je patrná už od počátku devadesátých let. Za novější období proto jmenujme tři práce, které v důsledku své

formální odlišnosti (monografie, slovník a edice pramenů) vypovídají o východoněmeckých dějinách pokaždé jiným způsobem.

Práce mladého historika ze Svobodné univerzity v Berlíně Klause Schroedera *Der SED-Staat: Partei, Staat und Gesellschaft 1949–1990* nabízí fundovaný a přehledně uspořádaný pohled na historii NDR.[1] Kromě detailního vylíčení samotných historických událostí (včetně okupačního období 1945–1949) se tu autor zabývá strukturou východoněmecké společnosti, analyzuje fungování politického systému, seznamuje čtenáře s opozicí i rolí církve a neopomíjí ani ekonomické a sociální otázky. Ve třetí části knihy se snaží zhodnotit východoněmecký režim v různých fázích jeho vývoje a dochází k závěru, že vhodné označení pro NDR, které odpovídá jejímu charakteru, je „sovětský německý polostát" (*Teilstaat*). Nejen odborníkům, ale i zainteresované veřejnosti je určena příručka *Lexikon des DDR-Sozialismus*.[2] Pomůže rychlé orientaci v pojmech zmiňovaných v souvislosti s NDR. Nalezneme tu výklad organizace státu i seznámení se zahraničněpolitickými kroky jeho bývalého vedení stejně jako hesla ke kultuře, vědě a hospodářství. Představu o celkovém pojetí zpracovávaného tématu lze získat ze tří úvodních příspěvků. Možnost čerpat informace přímo z edice původních materiálů nabízí Matthiasem Judtem a kolektivem připravený soubor takřka pěti set dokumentů, doplněný studiemi k jednotlivým tematickým okruhům, pod názvem *DDR Geschichte in Dokumenten*.[3]

2) Biografie a paměti

Zajímavý, avšak značně subjektivní pohled na historické události přináší osobní svědectví dobových účastníků. Typickým případem jsou vzpomínky na osmdesátá léta z pera vysokého úředníka na ministerstvu zahraničního obchodu Jürgena Nitze *Unterhändler zwischen Berlin und Bonn*. Dobu oboustranně výhodných dohod a půjček mezi německými státy popisuje Nitz zároveň s vylíčením zákulisních intrik; sám sebe prezentuje ne jinak než jako „vyjednávače mezi Berlínem a Bonnem".[4] Vlastní výklad událostí závěrečného desetiletí předkládá čtenáři též poslední komunistický předseda vlády NDR Hans Modrow.[5] Obviňuje Gorbačova ze „zcela chybné politiky vůči NDR", která podle něj vyvrcholila sovětským souhlasem s rozhovory „dva plus čtyři" a vstupem sjednoceného Německa do Severoatlantické aliance. Modrow potvrzuje, že myšlence demokratického socialismu zůstává věrný i nadále. Zcela jinak pohlíží na německé znovusjednocení v přeložených vzpomínkách Michail Gorba-

1 SCHROEDER, Klaus (spolupráce Steffen Alisch): *Der SED-Staat: Partei, Staat und Gesellschaft 1949-1990*. München – Wien, C. Hanser Verlag 1998, 800 s.

2 EPPELMANN, Rainer a kol. (ed.): *Lexikon des DDR-Sozialismus: Das Staats- und Gesellschaftssystem der Deutschen Demokratischen Republik*. Paderborn – München – Wien – Zürich, Schöningh 1996, 806 s.

3 JUDT, Matthias (ed.): *DDR-Geschichte in Dokumenten: Beschlüsse, Berichte, interne Materialien und Alltagszeugnisse*. Berlín, Ch. Links Verlag 1997, 640 s.

4 NITZ, Jürgen: *Unterhändler zwischen Berlin und Bonn*. Berlín, Verlag Das Neue Berlin 2001, 320 s.

5 MODROW, Hans: *Die Perestroika: Wie ich sie sehe. Persönliche Erinnerungen und Analysen eines Jahrzehnts, das die Welt veränderte*. Berlín 1998, 237 s.

čov.[6] Svůj souhlas s tímto procesem vysvětluje jednak morální neúnosností trvajícího rozdělení německého národa, jednak obavou z celosvětového zdiskreditování své zahraniční politiky v případě sovětského vojenského zásahu. K vydání svého deníku, zachycujícího „proměnu jedné politické osobnosti a dvou německých států", se nechal přesvědčit současný saský premiér Kurt Biedenkopf.[7] Kromě osobních postřehů z německé politické scény nabízí rovněž pohled na proměny NDR během sjednocovacího procesu.

Nové tisíciletí přineslo i nový životopis prvního vrcholného představitele NDR Waltra Ulbrichta.[8] Zpracování rozsáhlého spektra důležitých pramenů, včetně osobní složky vedené sovětskou tajnou službou, vytvořilo předpoklad, aby autorova zjištění přispěla k diskusi o některých ne zcela jasných úsecích (východo)německých dějin. Jak tvrdí recenzent Harald Wessel,[9] je Frankova práce podnětným příspěvkem k objasnění Ulbrichtovy role ve sporech o vytvoření jednotné antifašistické fronty ve druhé polovině třicátých let v Praze a v Paříži, dále v dramatických červnových událostech roku 1953 v NDR a nakonec jeho úlohy jako snažícího se reformátora v šedesátých letech.

Sepsání vlastního životopisu se věnovali i zástupci oficiální východoněmecké inteligence. Vzpomínky historika a předního člena Akademie věd Fritze Kleina jsou příkladem osobitého výkladu více než čtyřicetileté komunistické nadvlády stejně jako „úvaha o životě" pocházející z pera prominentního novináře Karl-Heinze Gerstnera.[10] Svědectví obou autorů slouží jako ukázka přístupu k vlastní minulosti, jež je v případě Gerstnera poznamenána nejen spoluprací se Stasi, ale předtím již aktivním působením v řadách NSDAP.

3) Stát a jeho správa

Tématy, která pro širokou veřejnost neztrácejí přitažlivost, jsou ministerstvo Státní bezpečnosti a Státní bezpečnost (Stasi). O to větší zodpovědnost však spočívá na německé historiografii při jejich zpracovávání. Hodnotný příspěvek k dějinám Stasi, relativně největšímu aparátu tajných služeb v celosvětovém srovnání, přináší práce Jense Giesekeho o jejích příslušnících.[11] Autorovi se v tomto případě podařilo nejen zmapovat proměnu požadavků kladených na spolupracovníky Stasi a zachytit roz

6 GORBATSCHOW, Michail: *Wie es war: Die deutsche Wiedervereinigung*. Berlin, Verlag Ullstein 1999, 222 s.

7 BIEDENKOPF, Kurt H.: *1989–1990: Ein deutsches Tagebuch*. Berlin, Siedler Verlag 2000, 456 s.

8 FRANK, Mario: *Walter Ulbricht: Eine deutsche Biografie*. Berlin, Siedler Verlag 2001, 539 s.

9 WESSEL, Harald: Eiskalter Spitzengenosse mit Spitzbart: Walter Ulbricht. Schlusselfigur des Kommunismus in Deutschland und Vasall Stalins. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (24.4.2001), s. 10.

10 KLEIN, Fritz: *Drinnen und Draußen: Ein Historiker in der DDR*. Frankfurt/M., Fischer Verlag 2000, 376 s.; GERSTNER, Karl Heinz: *Sachlich, kritisch, optimistisch: Eine sonntägliche Lebensbetrachtung*. Berlin 1999, 448 s.

11 GIESEKE, Jens: *Die hauptamtlichen Mitarbeiter der Staatssicherheit: Personalstruktur und Lebenswelt 1950–1989/90*. Berlin, Ch. Links Verlag 2000, 615 s.

dílnou identitu jejich jednotlivých generací, ale také dodat argumenty, jež vyvracejí zdánlivé analogie mezi nacistickou a východoněmeckou státní bezpečností.

O horlivé činnosti Stasi i mimo území NDR – v sousedním německém státě – vypovídají dvě práce Huberta Knabeho: *Die unterwanderte Republik* a *West-Arbeit des MfS*.[12] Ožehavost zpracovávaného tématu má za následek, že Knabe plně odpovídá pouze za první knihu, protože druhá byla dodatečně upravena kolektivem pracovníků Gauckova úřadu, pověřeného zpracováváním materiálů Státní bezpečnosti. Kromě prezentace svých badatelských výsledků jmenuje Knabe v prvé práci též řadu konkrétních příkladů spolupráce Stasi se západoněmeckými informátory a zmiňuje i několik maskovaných východoněmeckých zásahů do vnitřní politiky SRN.

Na domácí půdě se Státní bezpečnost ovšem projevovala mnohem agresivněji – akcemi proti „vnitřnímu třídnímu nepříteli", který po inscenovaném procesu obvykle skončil na několik let ve vězení. Období let 1953–1956, kdy v čele Stasi stál Ernst Wollweber, provázely nejtvrdší represe. Téma zpracovala dvojice autorů Fricke a Engelmann pod názvem *„Konzentrierte Schläge"*.[13] Kromě publikování operačních příkazů k „soustředěným úderům" a otištění výňatků z trestních rozsudků seznamují tu autoři čtenáře s akcemi zaměřenými proti opozičním organizacím. Zároveň přibližují jejich činnost a vypovídají o deseti konkrétních případech politického pronásledování.

Na základě nových výzkumů je dnes možné sledovat nejen formy represí, ale i jejich konkrétní podobu a důsledky, které pronásledování přineslo jejich obětem. Práce s titulem *„Minulost nás neopouští..."* vznikla jako sborník příspěvků pronesených na konferenci na téma bývalých politických vězňů.[14] Poskytuje nejen představu o vazebních a vězeňských podmínkách a jejich proměnách během celé historie NDR, ale předkládá i analýzu násilných metod používaných bezpečnostními orgány a jejich zdravotních následků, jež bývalí vězni pociťují dodnes.

Na speciální skupinu obětí politických represí upozorňuje publikace vydaná bývalými žáky školy Johna Brinckmana v Güstrowu. Vzpomínky tehdejších maturantů, rozhovory s nimi a archivní dokumenty k jejich vyšetřování a odsouzení jasně vypovídají o charakteru režimu, který uvrhl na několik let do vězení dospívající studenty za jejich členství v nekomunistické mládežnické organizaci či za obdobné „politické zločiny".[15]

---

12 KNABE, Hubertus: *Die unterwanderte Republik: Stasi im Westen*. Berlin, Propyläen Verlag 1999, 576 s.; *West-Arbeit des MfS: Das Zusammenspiel von „Aufklärung" und „Abwehr"*. Berlin, Ch. Links Verlag 1999, 598 s.

13 FRICKE, Karl Wilhelm – ENGELMANN, Roger: *„Konzentrierte Schläge": Staatssicherheitsaktionen und politische Prozesse in der DDR 1953–1956. Analysen und Dokumente*. Berlin, Ch. Links Verlag 1998, 360 s.

14 STEPHAN, Annegret – MÜLLER, Klaus Dieter (ed.): *„Die Vergangenheit läßt uns nicht los...": Haftbedingungen politischer Gefangener in der SBZ/DDR und deren gesundheitliche Folgen*. [Místo vydání neuvedeno.] Gedenkstätte für die Opfer politischer Gewalt Moritzplatz Magdeburg 1997, 240 s.

15 MOELLER, Peter: *„...sie waren noch Schüler": Repressalien, Widerstand, Verfolgung an der John Brinckman Schule in Güstrow 1945–1955*. Rostock, Verband ehemaliger Rostocker Studenten 2000, 187 s.

Při zkoumání politických procesů se badatelé nutně zabývají i východoněmeckou justicí. Představu o její podobě v poválečné době a v počátcích NDR si můžeme utvořit z publikací autorek Ruth-Kristin Rösslerové *Justizpolitik in der SBZ/DDR 1945–1956* a Petry Weberové *Justiz und Diktatur*.[16] Obě knihy z roku 2000 se zabývají problémem poválečné denacifikace a formováním nové justice, symbolizované institutem lidového soudce. Výhodou druhé práce je zkoumání této problematiky v menším regionu, které umožňuje Weberové hlouběji analyzovat archivní materiály a vylíčit úlohu justice při „budování socialistického vlastnictví" v druhé polovině padesátých let. O rok později vyšla kniha Dietra Pohla *Justiz in Brandenburg 1945–1955*.[17] Autor vyšel z rozboru rozsáhlého archivního materiálu a ukázal, že denacifikovaná braniborská justice působila od samého počátku striktně v sovětských službách: procesy, završené drakonickými tresty za „sabotáže a diverze", byly namířeny především proti sedlákům, kteří neplnili vysoké potravinové dodávky. Prosazování „Verordnung zur Sicherung des Aufbauwillens der Bevölkerung" z roku 1946, která se svou dikcí pozoruhodně blížila nacistickým předpisům z konce války, pozastavili však sami Rusové. I když se do braniborské ústavy z roku 1947 prosadily díky poslancům za CDU některé demokratické prvky, Pohl nesouhlasí s tezí o „demokratické protofázi NDR" a hovoří o neomezeném vojenském režimu na území okupovaném Sověty. Od roku 1949 potom soudní reforma zavedla opravdovou *SED-Justiz*, přičemž řada dosavadních justičních pravomocí byla rozhodnutím Sovětské vojenské administrativy v Německu (SMAD) přenesena na ministerstvo vnitra.

Pohled na toto téma v druhé půli existence NDR se nabízí na příkladu trestního práva. Johannes Raschka podává v knize *Justizpolitik im SED-Staat* rozbor pěti postupně vypracovávaných zákonů o úpravě trestního práva a dokládá, jakým způsobem se Honecker snažil o nastolení tvrdého kurzu v trestněprávních záležitostech.[18] Raschka mimoto analyzuje částečné uvolnění tohoto kurzu v druhé polovině osmdesátých let, které bylo odrazem slábnoucí pozice SSSR a vzrůstající hospodářské závislosti NDR na SRN.

K východoněmeckým silovým orgánům náležely od konce roku 1951 na Stalinův rozkaz zřízené, vojensky organizované a v kasárnách soustředěné jednotky Lidové policie, později zčásti přeměněné v regulérní armádu. Kniha Torstena Diedricha a Rüdigra Wenzkeho je věnována právě „utajené armádě" z let 1952–1956.[19] Vznik této vojenské síly nebyl snadný: země byla hospodářsky vyčerpaná, nedisponovala prostředky na znovuvybudování silné armády a zájem o službu u vojensky spravované policie byl minimální. Její základ vytvořili Sověti, když roku 1948 dodali do

16 RÖSSLER, Ruth-Kristin: *Justizpolitik in der SBZ/DDR 1945–1956*. Frankfurt/M., Vittorio Klostermann 2000, 315 s.; WEBER, Petra: *Justiz und Diktatur: Justizverwaltung und politische Strafjustiz in Thüringen 1945–1961*. München, R. Oldenbourg Verlag 2000, 574 s.

17 POHL, Dieter: *Justiz in Brandenburg 1945–1955: Gleichschaltung und Anpassung*. München, R. Oldenbourg Verlag 2001, 414 s.

18 RASCHKA, Johannes: *Justizpolitik im SED-Staat: Anpassung und Wandel des Strafrechts während der Amtszeit Honeckers*. Köln, R., Böhlau Verlag 2000, 375 s.

19 DIEDRICH, Torsten – WENZKE, Rüdiger: *Die getarnte Armee: Geschichte der Kasernierten Volkspolizei der DDR 1952 bis 1956*. Berlin, Christoph Links Verlag 2001, 921 s.

sve okupační zóny pět tisíc německých zajatců, propuštěných pod podmínkou, že nastoupí do nově zřizovaných jednotek. Část z nich ale rovnou emigrovala na Západ. Důstojníci měli být „syny dělnické třídy" – vedlo to však k tomu, že jen desetina z nich měla maturitu. Nezbylo než sáhnout po důstojnících bývalého wehrmachtu. Přes intenzivní indoktrinaci platila však ještě roku 1954, tedy po čistkách v důsledku neuspokojivých výsledků nasazení proti povstání v roce 1953, více než třetina sboru za protivníky režimu SED. Změnu přinesla léta 1954–1955, kdy východoněmecké ozbrojené síly dosáhly počtu jednoho statisíce – v principu již spolehlivých – mužů.

Pátrání po minulosti některých zakladatelů Lidové armády přivedlo Petra Lappa k důstojníkům dříve velmi aktivním v nacistických kruzích. Lappova biografie předních důstojníků wehrmachtu ukazuje, jak se dostali přes sovětské válečné zajetí přímo k vysoké pozici v nově budovaných východoněmeckých ozbrojených jednotkách.[20]

4) Jednotná socialistická strana Německa (SED) a ostatní politické strany

O významu hlavního nositele politické moci v NDR vypovídá skutečnost, že v řadě německy psaných publikací se pro tento stát užívá označení *SED-Staat*. Je přirozené, že pro analyzování jeho historie bylo třeba probádat formování aparátu Komunistické strany Německa (KPD) a následně Jednotné socialistické strany v prvních poválečných letech. Deset studií Wilkeho sborníku *Anatomie der Parteizentrale*, postavených na dosud málo využitých dokumentech z východoněmeckých a částečně i sovětských archivů, zpracovává nejen napojení komunistické strany na sovětskou okupační správu, patrné například na významu a postavení moskevských „kádrů", ale i proměnu zájmu komunistů o spolupráci s ostatními politickými stranami.[21] Výpověď z pozdějšího období vlády SED přinášejí materiály o jejích špiclovských i intrikánských zásazích do každodenního života. Dokumentují nejen Honeckrovo rozhodování o kulturních záležitostech a udílení různých privilegií, ale i nespokojenost občanů s nedostatkovým hospodářstvím a později přímo s vládou SED.[22]

Představu o postavení dvou demokratických stran, které v sovětské okupační zóně působily do roku 1948 společně s SED, lze získat z Hajnovy práce o volbách do pěti zemských sněmů ustavených v této oblasti v roce 1946.[23] Hajnovo zpracování předvolebních příprav, průběhu voleb a vyhodnocení volebních výsledků je nejen připomínkou neúspěchu SED, jíž se nepodařilo v žádné spolkové zemi získat absolutní většinu, ale i podkladem k porovnávání s obecními a krajskými volbami konanými rovněž v roce 1946.

---

20 LAPP, Peter Joachim: *Ulbrichts Helfer: Wehrmachtsoffiziere im Dienste der DDR*. Bonn, Bernard & Graefe Verlag 2000, 244 s.

21 WILKE, Manfred (ed.): *Anatomie der Parteizentrale: Die KPD/SED auf dem Weg zur Macht*. Berlin, Akademie Verlag 1998, 584 s.

22 EBERLE, Hendrik - WESENBERG, Denise (ed.): *Einverstanden. E. H.: Parteiinterne Hausmitteilungen, Briefe, Akten und Intrigen aus der Honecker-Zeit*. Berlin, Schwarzkopf & Schwarzkopf 1999, 352 s.

23 HAJNA, Karl Heinz: *Die Landtagswahlen 1946 in der SBZ*. Frankfurt/M., Peter Lang Verlag 2000, 258 s.

5) Opozice

Veřejně proklamovaný nesouhlas s chováním sovětských okupačních orgánů a následně i samostatných východoněmeckých orgánů vedl k postupnému utváření opozice. Mapování tohoto značně nesourodého proudu patří k dlouhodobým úkolům německé historiografie. Vydáním dokumentů o rozmanitých opozičních aktivitách přispěl k objasňování této tematiky Ehrhart Neubert.[24] Autor, sám známý jako aktivní odpůrce komunistického režimu, svou práci staví na několika stovkách textů, zčásti vůbec poprvé zveřejňovaných. Na základě jejich analýzy seznamuje čtenáře s dějinami východoněmecké opozice od prvních poválečných let (navzdory titulu knihy) do počátku roku 1990. Zvláště detailně zpracovává činnost opozice za Honeckrova působení v čele SED.

Tématem odporu a opozice se zabývali historici rovněž na červnové konferenci v Berlíně roku 1997. Její výsledky shrnuje sborník *Widerstand und Opposition in der DDR*.[25] Předkládá příspěvky ke třem skupinám témat – celkové nastínění problematiky, období Waltra Ulbrichta a éra Ericha Honeckra – a zahrnuje rovněž závěry z uspořádaných diskusí.

Se zvláštním zájmem se dnes badatelé věnují závěrečnému období existence NDR, v němž protirežimní opozice získala oporu v široké základně různých občanských hnutí. Jejich vývojem a analýzou jejich činnosti se zabývá i práce Patrika von zur Mühlena *Aufbruch und Umbruch in der DDR*.[26] Kniha připomíná představitele ekologických, mírových a jiných iniciativ a aktivity, jimiž se podíleli na podlamování vlády SED. Autor též připojuje studii o důvodech, jež připravily východoněmeckou opozici o významnější vliv na pozdější znovusjednocení.

Úloha občanských hnutí přímo v roce 1989 se stala námětem též Timmerovy studie *Vom Aufbruch zum Umbruch*.[27] Detailním rozborem jejich aktivit, které následovaly po otevření maďarských hranic, se autor snaží vysvětlit sled událostí vedoucích k pádu režimu a následnému připojení k SRN. Autor rovněž hledá vysvětlení, proč v roce 1990 tak radikálně poklesl vliv těchto hnutí na rozhodování o budoucnosti NDR.

6) Sovětská okupační správa, sovětizace

Nepominutelnou součást dějin NDR tvoří přímé i nepřímé zásahy Sovětského svazu do jejího vývoje. Je proto samozřejmé, že se detailně zkoumá první poválečné pětiletí, v němž Sověti prostřednictvím takzvané Sovětské vojenské administrativy v Německu pokládali základy socialistického německého státu. Díky zpřístupnění části sovětských archivů je dnes již možné ve Foitzikově práci seznámit se s její organizační strukturou.

24 NEUBERT, Ehrhart: *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*. Berlin, Ch. Links Verlag 1997, 960 s.

25 HENKE, Klaus Dietmar – STEINBACH, Peter – TUCHEL, Johannes (ed.): *Widerstand und Opposition in der DDR*. Köln R. – Weimar – Wien, Böhlau Verlag 1999, 376 s.

26 MÜHLEN, Patrik von zur: *Aufbruch und Umbruch in der DDR: Bürgerbewegungen, kritische Öffentlichkeit und Niedergang der SED Herrschaft*. Bonn, Verlag J. H. W. Dietz 2000, 304 s.

27 TIMMER, Karsten: *Vom Aufbruch zum Umbruch: Die Bürgerbewegung in der DDR 1989*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2000, 416 s.

oblastmi působení SMAD i formami její spolupráce s místní komunistickou stranou.[28] Také sborník osmi studií *Sowjetisierung und Eigenständigkeit in der SBZ/DDR (1945–1953)*, vytvořený na základě mezinárodní spolupráce, zkoumá téma úzce související – utváření vládnoucího a společenského systému podle sovětského vzoru.[29] Kromě obecné charakteristiky tohoto procesu ve vymezeném období jednotliví autoři sledují zejména úlohu a význam SED v něm a změnu jejího postavení a vlivu, poté co došlo k povýšení okupační zóny na státní celek.

Na bázi poměrně nového metodického postupu – takzvané *oral history* – byla sestavena další výpověď o sovětském působení na německém území. Kniha vytvořená z komentovaných rozhovorů se sto třiceti ženami, jež v prvních poválečných letech stanuly před sovětskými vojenskými tribunály, názorně vypovídá o způsobu, jakým se zacházelo s osobami podezřelými z kontrarevolucionářství nebo prozápadní špionáže.[30] Alespoň morálního zadostiučinění se dostalo postiženým ženám teprve v devadesátých letech, kdy byly rehabilitovány moskevskou vojenskou prokuraturou.

7) Německá otázka, Spolková republika

Vazby mezi SRN a NDR tvořily v rámci standardních mezinárodních vztahů vždy zvláštní kapitolu. Historikové a politologové se jí zabývali už před rokem 1989, s pádem Berlínské zdi a zpřístupněním nových dokumentů se však jejímu výzkumu otevřely nové možnosti, kterých se snaží současní badatelé plně využít. Jeden z výsledků nového bádání prezentuje práce Christopha Weiße o německo-německém vyrovnávání se s nacismem.[31] Ta soustřeďuje a vyhodnocuje debaty o osvětimských procesech vyvolané hromadnou premiérou divadelní hry *Vyšetřování* od Petra Weisse. Zajímavá je rovněž autorova snaha poukázat na těžko odstranitelné spojení mezi uměním a politikou a na rozpory, které tím vznikají.

Jiný pohled na vzájemný vztah mezi oběma státy přináší Buschfortova kniha o takzvaných *Ostbüros*, tj. odděleních zřízených ve třech nejvlivnějších politických stranách SRN (CDU, SPD a FDP) pro poskytování pomoci východoněmeckým občanům a pro získávání informací o NDR. Buschfortova práce pojednává zejména o důvodech vzniku, vývoji a činnosti *Ostbüros*.[32]

8) Zahraniční politika

Vytvoření plnohodnotných zahraničněpolitických vztahů se západními státy patřilo k trvalým snahám východoněmeckého vedení. Obecný rozbor postupně se rozvíjející

28 FOITZIK, Jan: *Sowjetische Militäradministration in Deutschland (SMAD) 1945–1949: Struktur und Funktion*. Berlin, Akademie Verlag 1999, 544 s.

29 LEMKE, Michael (ed.): *Sowjetisierung und Eigenständigkeit in der SBZ/DDR (1945–1953)*. Köln/R., Böhlau Verlag 1999, 365 s.

30 MATZ DONATH, Annerose: *Die Spur der roten Sphinx: Deutsche Frauen vor sowjetischen Militärtribunalen*. Koblenz, Verlag S. Bublies 2000, 480 s.

31 WEIß, Christoph: *„Auschwitz in der geteilten Welt: Peter Weiss und die 'Ermittlung' im Kalten Krieg"*, 2 sv. St. Ingbert, Röhring Universitätsverlag 2000, 1380 s.

32 BUSCHFORT, Wolfgang: *Parteien im Kalten Krieg: Die Ostbüros von SPD, CDU und FDP*. Berlin, Ch. Links Verlag 2000, 260 s.

zahraniční politiky NDR stejně jako studie o bilaterálních vztazích se Spojenými státy, Velkou Británií, Francií a Itálií jsou obsahem nedávno vydaného sborníku *Die DDR und der Westen*. Navzdory jistému posílení pozice východoněmecké diplomacie na mezinárodní scéně upozorňují autoři na přetrvávající závislost NDR na SSSR.[33] Vývoji „německo-německé" politiky SED v letech 1949–1961 je věnována důkladná a kritická kniha Michaela Lemkeho.[34] Základní otázka, kterou Lemke v knize klade, zní: snažila se SED opravdu o znovusjednocení Německa pod svojí nadvládou, nebo měla propagace úsilí o získání jednoty jen zakrýt intenzivní integraci NDR do východoevropských struktur? Lemke na základě dochovaných dokumentů dokazuje, že SED po krátkém nadšení roku 1949 pro spojené socialistické Německo cíleně, byť nesmírně opatrně a nenápadně, sabotovala veškeré sovětské unifikační iniciativy počátku padesátých let (Stalinova nóta z roku 1952, některé Berijovy koncepty). Překvapivě vstřícným postojem vůči NDR se v šedesátých a sedmdesátých letech vyznačoval Vatikán, což dokládají autoři dalšího sborníku.[35] Připomínají zvláště církevní politiku Pavla VI., kalkulující s dlouhou existencí Sovětského svazu, která téměř vedla k faktickému uznání německo-německé hranice jako definitivní. Závěrečné zmínky o nástupu Jana Pavla II. však upozorňují na změnu, jíž doznal dosavadní kurz církevněpolitických aktivit Vatikánu v příštích letech.

9) Církev

Chování východoněmeckého režimu ke zcela jinak fungujícímu uskupení – církvi – zkoumají historici často společně s opozicí. Příkladem samostatné práce věnující se podmínkám, ve kterých v NDR působila katolická církev, a vztahu církevního vedení k vládnoucí straně a represivnímu aparátu je kniha Ute Haeseové *Katholische Kirche in der DDR*. Autorka pokládá postoje katolických představitelů v boji s ateistickým režimem za „politickou abstinenci", kterou v druhé části knihy srovnává s chováním katolických biskupů v době nacismu.[36]

10) Média a problém cenzury

V souvislosti s komunistickým režimem lze hovořit o svobodě slova a tisku jen stěží, neboť kontrolovaná média představovala jeden z opěrných sloupů vládnoucí moci. Právě proto je východoněmecká žurnalistika tématem několika nedávných výzkumů. Důkazy o jejím poměrně bohatém rozvoji přináší publikace uspořádaná trojicí editorů, která přibližuje osudy vybraných titulů z téměř osmi set časopisů vydáva-

33 PFEIL, Ulrich (ed.): *Die DDR und der Westen: Transnationale Beziehungen 1949–1989*. Berlin, Ch. Links Verlag 2001, 360 s.

34 LEMKE, Michael: *Einheit oder Sozialismus? Die Deutschlandpolitik der SED 1949–1961*. Köln/R. – Weimar – Wien, Böhlau Verlag 2001, 546 s.

35 HUMMEL, Karl-Joseph (ed.): *Vatikanische Ostpolitik unter Johannes XXIII. und Paul VI. 1958–1978*. Paderborn, Verlag Ferdinand Schöningh 1999, 257 s.

36 HAESE, Ute: *Katholische Kirche in der DDR. Geschichte einer politischen Abstinenz*. Düsseldorf, Patmos Verlag 1998, 246 s.

ných v NDR.[37] Jelikož nebyla pro jednotlivé příspěvky stanovena konkrétní kritéria, dostali se ke slovu jak zakladatelé některých periodik a jejich bývalí redaktoři, tak čtenáři a odborníci. Jejich vzpomínky stejně jako analytické studie dokládají, že snad všechny věkové, profesní a zájmové skupiny v NDR měly svůj časopis. Ke skutečnosti, že většina periodik po sjednocení zanikla, se řada z nich v knize vyjádřila s upřímnou lítostí.

Zajímavý pohled na východoněmeckou mediální scénu přináší disertační práce Angeliky Holtermannové o žurnalistech a struktuře médií za vlády SED. Autorka kromě toho zkoumala též reálné podmínky pro práci ve východoněmeckém tisku, rozhlase a televizi na základě sedmi rozhovorů s tehdejšími novináři. Těch se dotazovala i na klíčové období mezi srpnem 1989 a březnem 1990, jež sama označuje za dobu „dobývání NDR západoněmeckými mediálními podniky".[38]

Jinak je pojata publikace zveřejňující výsledky čtyřletého bádání o vztahu SED a ministerstva Státní bezpečnosti k východoněmeckému tisku. Tato pilotní studie, která vznikla na zakázku dvou nakladatelství vlastnících dnes tři bývalé oblastní stranické noviny (*Berliner Zeitung*, *Sächsische Zeitung* a *Neuer Tag* – dnešní *Märkische Oderzeitung*), poskytuje názornou představu o státních a stranických zásazích do obsahu tří zmiňovaných tiskovin i do jejich personálního obsazení (včetně dosazování vlastních „novinářů").[39]

11) Kultura a umění

Rovněž umění představovalo vhodný prostředek k propagaci myšlenek a hodnot socialistického režimu, zvláště bylo-li tvořeno na zakázku podle daných instrukcí. Tomuto specifickému druhu umění i celkové státní podpoře umělců v NDR se věnuje sborník o státních zakázkách a oficiální podpoře umění vytvořený z podnětu Uměleckého fondu svobodného státu Sasko. Zmiňovaná tematika je díky různě zaměřeným příspěvkům zpracována z mnoha úhlů – počínaje ideologickou interpretací zakázkového umění či příklady konkrétních prací a konče rozborem společenského statutu jejich tvůrců.[40]

Jak je patrno, stávají se častým předmětem bádání na tomto poli skupiny určitých umělců. Důkazem je i Schätzkeho práce věnovaná výtvarníkům a architektům, kteří se po skončení druhé světové války vrátili z exilu do Sověty okupované části Německa. Schätzke seznamuje čtenáře nejen s důvody jejich dobrovolného návratu a s problémy při začleňování do společnosti, ale i s důsledky jejich několikaletého pobytu v západ-

---

37 BARCK, Simone – LANGERMANN, Martina – LOKATIS, Siegfried (ed.): *Zwischen „Mosaik" und „Einheit": Zeitschriften in der DDR*. Berlin, Ch. Links Verlag 1999, 752 s.

38 HOLTERMANN, Angelika: *Das geteilte Leben: Journalistenbiographien und Medienstrukturen zu DDR-Zeiten und danach*. Opladen, Leske und Budrich 1999, 304 s.

39 KLUGE, Ulrich – BIRKEFELD, Steffen – MÜLLER, Silvia: *Willfährige Propagandisten: MfS und Bezirkszeitungen. „Berliner Zeitung", „Sächsische Zeitung", „Neuer Tag"*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag 1997, 138 s.

40 KAISER, Paul – REHBERG, Karl Siegbert (ed.): *„Enge und Vielfalt – Auftragskunst und Kunstförderung in der DDR": Analysen und Meinungen*. Hamburg, Junius Verlag 1999, 704 s.

ních demokratických státech pro další vývoj jejich osobností.[41] Naznačeným směrem se vydali též autoři publikace o východoněmeckých architektech „*Vom Baukünstler zum Komplexprojektanten*".[42] Tato praktická příručka uvádí k více než dvěma stům osob informace o jejich vzdělání, funkcích a hlavních výtvorech. Úvodní studie pojednávající o proměně postavení architekta od konce války do pádu Berlínské zdi představuje navíc tuto profesní skupinu jako celek.

12) Hospodářství

Stav východoněmeckého hospodářství je badatelským tématem sledovaným od počátku devadesátých let. Analýzu jeho nedostatků v posledním desetiletí existence NDR přináší sborník přispívající do ediční řady „Na konci reálného socialismu".[43] Spolu s odborníky, kteří se zabývají celkovými příčinami obrovského zadlužení země, brzdami jakýchkoliv změn i rozhazovačnou sociální politikou vládnoucí strany a státu, se ve sborníku k tématu vyjádřil také bývalý předseda Státní plánovací komise NDR, který s katastrofálním stavem hospodářství seznámil v říjnu 1989 politbyro ÚV SED.

13) Každodennost, konzumní společnost

Řada prací věnujících se podmínkám a podobám běžného života v NDR dokládá zájem současných historiků o téma každodennosti. Lüdtkem a Beckerem připravený sborník, vydaný jako výsledek americko-německé konference uspořádané na toto téma, navíc potvrzuje mezinárodní zájem o bádání o NDR. Jednotlivé příspěvky líčí realitu hlavně padesátých a šedesátých let, do níž dávají nahlédnout například prostřednictvím oficiálně zavrhovaného džezu, na základě řízení před potratovou komisí nebo pomocí analýzy povinných jazykových úprav.[44]

Čtyři tituly z původně východoněmeckého nakladatelství Eulenspiegel dokládají nejen odborný zájem o NDR, ale i masivní laickou nostalgii. Všechny knihy přinášejí názorné ukázky tehdejšího humoru (vtipy, karikatury, humorné povídky), v nichž podle sestavovatelů antologie lze nalézt údajně pravdivé svědectví o vztahu obyvatel k vládnoucímu režimu.[45] Poslední ze svazků je zároveň výborem z produkce stranic-

41 SCHÄTZKE, Andreas: *„Rückkehr aus dem Exil": Bildende Künstler und Architekten in der SBZ und frühen DDR*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag 1999, 290 s.

42 BARTH, Holger – TOPFSTEDT, Thomas (ed.): *„Vom Baukünstler zum Komplexprojektanten": Architekten in der DDR. Dokumentation eines IRS Sammlungsbestandes biographischer Daten*. Erkner bei Berlin: Institut für Regionalentwicklung und Strukturplanung 2000, 305 s.

43 KUHRT, Eberhard – BUCK, Hansjorg F. – HOLZWEIßIG, Gunter (ed.): *Die Endzeit der DDR Wirtschaft*. Opladen: Verlag Leske und Budrich 1999, 520 s.

44 LÜDTKE, Alf – BECKER, Peter (ed.): *Akten, Eingaben, Schaufenster: Die DDR und ihre Texte. Erkundungen zu Herrschaft und Alltag*. Berlin: Akademie Verlag 1997, 313 s.

45 *So lachte man in der DDR: Witze und Karikaturen*. Berlin: Eulenspiegel Verlag 1999, 160 s.; *So lachte man in der DDR: Geschichten*. Berlin: Eulenspiegel-Verlag 1999, 160 s.; *So lachte man in der DDR: Ein Vortragsbuch*. Berlin: Eulenspiegel Verlag 1999, 160 s.; SELLHORN, Werner (ed.): *Hansgeorg Stengel: Der dicke Stengel*. Berlin: Eulenspiegel-Verlag 1999, 392 s.

kého kabaretiéra Hansgeorga Stengela, který dodnes bývá k vidění na veřejných shromážděních postkomunistické strany PDS.

Jiný pohled na běžné denní starosti přináší práce Iny Merkelové na téma konzumní společnosti.[46] Doplněna o rozsáhlý obrazový materiál kniha líčí, jak touha většiny občanů NDR po dostatečné nabídce zboží a jeho vyhovující kvalitě narážela na nepříjemnou realitu nedostatkového hospodářství. Celkový, až tragikomický obraz východoněmeckého života dotvářejí záznamy z jednání politbyra ÚV SED k otázkám „zásobování obyvatelstva". K rozšíření poznatků o této problematice přispívá rovněž publikace mapující dějiny televizní reklamy v NDR.[47]

14) Sociální skupiny

Bádání o proměnách určitého státního útvaru bývá dnes s oblibou založeno na zkoumání jeho sociálních struktur. Často vzniká z pohledu více vědních disciplín, jak to dokazuje i sborník na téma integrace *uprchlých a odsunutých* Němců do německé společnosti. Příspěvky zkoumající tuto otázku v Sovětské okupační zóně Německa, respektive pozdější NDR, poskytují představu jak o komunistickém přístupu ke zmiňované sociální skupině, tak o interpretaci nové německo-polské hranice na Odře a Nise. Pozornost je věnována i početné skupině nově příchozích, kteří po určité době pokračovali dále na západ – do SRN.[48]

Komparativní pohled na problém poválečných přesunů obyvatelstva nabízí důkladná disertace Philippa Thera, zbudovaná na bázi zpracování rozsáhlého souboru východoněmeckých a polských dokumentů. Pozornost si v kontextu tohoto referátu zaslouží přinejmenším ty části, které dokládají rozdílnou ochotu Němců a Poláků vyrovnat se s nuceným opuštěním svých domovů nebo jež poukazují na úlohu východní hranice NDR ve vztazích se SRN.[49]

Další z klíčů k poznání každé společnosti přináší studium jejích elit. K němu přispívá i sborník osmnácti příspěvků *Eliten im Sozialismus*, který nabízí představu o způsobu, jakým se elity v NDR utvářely, dále o jejich postupné proměně a o postojích jejich představitelů.[50] Kromě takovéto obecné charakteristiky poskytuje kniha též konkrétnější informace o vůdčích skupinách ve státním aparátě, v hospodářství a ve vědě.

Skupinou přitahující zájem současné německé historiografie jsou také bývalí východoněmečtí historikové. Kniha *Historiker in der DDR*, obsahující sebereflexe čtyř

---

46 MERKEL, Ina: *Utopie und Bedürfnis: Die Geschichte der Konsumkultur in der DDR*. Köln/R. – Weimar – Wien: Böhlau Verlag 1999. 429 s.

47 TIPPACH-SCHNEIDER, Simone: *Messemannchen und Minol Pirol: Werbung in der DDR*. Berlin, Schwarzkopf & Schwarzkopf 1999. 250 s.

48 HOFFMANN, Dierk – KRAUSS, Marita – SCHWARTZ, Michael (ed.): *Vertriebene in Deutschland: Interdisziplinäre Ergebnisse und Forschungsperspektiven*. München, Oldenbourg Verlag 2000. 476 s.

49 THER, Philipp: *Deutsche und polnische Vertriebene: Gesellschaft und Vertriebene Politik in der SBZ/DDR und in Polen 1945–1956*. Göttingen – Zürich, Vandenhoeck & Ruprecht 1998. 382 s.

50 HÜBNER, Peter (ed.): *Eliten im Sozialismus: Beiträge zur Sozialgeschichte der DDR*. Köln/R. – Weimar – Wien, Böhlau Verlag 1999. 476 s.

historiků, nejenže vypovídá o postavení historické vědy v NDR, ale zároveň přináší i svědectví o tom, jak tito historici s odstupem deseti let vysvětlují a hodnotí svůj postoj ke komunistickému režimu.[51]

Rozsáhlé bádání na poli sociálních dějin dokládá další práce z této oblasti, jež se věnuje lékařům, a zvláště pedagogům na lékařských fakultách.[52] Její autorka zkoumá jak chování této prestižní a nepostradatelné profesní skupiny, tak její pracovní a životní podmínky v období od konce druhé světové války do stavby Berlínské zdi. Kniha přináší i srovnání s postavením lékařů v době nacismu a neopomíná přiblížit ani socialistickou reformu zdravotnictví.

Členíme-li východoněmeckou společnost podle věku, představuje mládež skupinu, jíž se dnes dostává mezi historiky snad největší pozornosti. Důkazem je publikace věnovaná nejmladší generaci a její oficiální organizaci nazývané Svobodná německá mládež (FDJ).[53] Na základě řady pramenů zkoumá autor postavení této organizace v rámci komunistického systému, sleduje míru stranického vlivu na FDJ, volbu mezi praktickými a ideologicko-politickými cíli, proměny členské základny a alternativu v podobě církevní mládežnické organizace.

15) Znovusjednocení, vyrovnávání s minulostí NDR

Rok 2000, který byl spojen s desátým výročím opět jednotného německého státu, přinesl několik prací analyzujících sjednocovací proces a hodnotících jeho výsledky a chyby. Klaus Schroeder doplnil svou ekonomickou a sociálně-politickou bilanci o připomínku politického vývoje v roce 1990 a o stručné ohlédnutí za německo-německými vztahy v letech 1945–1989.[54] Čtenář má rovněž možnost podívat se na vývoj v posledním desetiletí pohledem bývalého východoněmeckého historika. Už titul knihy Rolfa Reißiga hovořící o dvou společnostech v jednom státě napovídá, že autor nepovažuje začlenění bývalé NDR do SRN za příliš úspěšné.[55] Samotná práce se proto zabývá analýzou příčin tohoto problému a návrhy, jak se této vnitřní rozštěpenosti dalo a mělo předejít.

Nové německé společnosti se věnuje také sborník mapující volební chování bývalých východoněmeckých a západoněmeckých občanů v letech společného politického soužití 1990–1998, v jehož názvu figuruje otazník: *Die Republik auf dem Weg zur Normalität?*[56] Postoji obyvatel bývalé NDR se tu zabývají příspěvky, jež porov-

51 POHL, Karl Heinrich: *Historiker in der DDR*. Göttingen – Zürich, Vandenhoeck & Ruprecht 1997. 149 s.

52 ERNST, Anna-Sabine: *„Die beste Prophylaxe ist der Sozialismus": Ärzte und medizinische Hochschullehrer in der SBZ/DDR 1945–1961*. Münster, Waxmann Verlag 1997. 450 s.

53 SKYBA, Peter: *Vom Hoffnungsträger zum Sicherheitsrisiko: Jugend in der DDR und Jugendpolitik der SED 1949–1961*. Köln/R., Böhlau Verlag 2000. 462 s.

54 SCHROEDER, Klaus: *Der Preis der Einheit: Eine Bilanz*. München – Wien, Carl Hanser Verlag 2000. 272 s.

55 REIßIG, Rolf: *Die gespaltene Vereinigungsgesellschaft: Bilanz und Perspektiven der Transformation Ostdeutschlands und der deutschen Vereinigung*. Berlin, Karl Dietz Verlag 2000. 160 s.

56 DETH, Jan van – RATTINGER, Hans – ROLLER, Edeltraud (ed.): *Die Republik auf dem Weg zur Normalität? Wahlverhalten und politische Einstellungen nach acht Jahren Einheit*. Opladen, Leske und Budrich 2000. 442 s.

návají jejich volební preference s preferencemi bývalých západních Němců a hledají příčiny vzájemných rozdílů. Toto pátrání ukazuje nejen na odlišnou sociálně-ekonomickou situaci „Osis" v devadesátých letech, ale i na charakteristické zvyky a postoje, které si přinesli ze socialistického režimu.

Cenný zdroj informací o úspěších a problémech, s nimiž se SRN setkává při překonávání důsledků diktatury SED, pravidelně poskytuje Vyšetřovací komise pracující z pověření Spolkového sněmu. Svou činnost ve třináctém volebním období prezentuje v osmi svazcích, které obsahují dokumenty o aktuálním stavu všech podstatných složek státu a společnosti.[57] Další instituci, která se zabývá odhalováním událostí v předchozích téměř padesáti letech, představuje berlínská Humboldtova univerzita s projektem zaměřeným na výzkum trestního řádu a soudních pravomocí v bývalé NDR. Jedna z publikací prezentujících část jejích badatelských výsledků je věnována východoněmeckým funkcionářům, kteří byli v devadesátých letech obviněni z korupce a zneužívání úředních pravomocí.[58] Na základě detailního rozboru čtyřiceti procesů s dvaapadesáti úředníky si čtenář vytvoří představu nejen o konkrétních předmětech obžaloby a vynesených rozsudcích, ale i o (východo)německých orgánech, jež takovéto trestné činy řeší. Důkazem pilné práce na zmiňovaném projektu je rovněž Rummlerova kniha o násilných činech na bývalých hranicích mezi NDR a SRN.[59] Ocenění si zaslouží jak zpracování dosud uskutečněných soudních procesů s pohraničníky a jejich vojenskými nadřízenými, tak detailní popis režimu na německo-německé hranici z hlediska historického i vojensko-strategického.

Otázkou možnosti napravování minulých křivd se zabývá rovněž další sborník, do nějž přispěla téměř stovka autorů. Ti se zde vyjadřují ke skutečnosti, že postižení občané ztratili v důsledku znovusjednocení Německa nárok na restituci svého majetku zestátněného sovětskou okupační správou. Kromě odborníků, objasňujících pozemkovou reformu z hlediska faktického, dostali prostor k vyjádření také bývalí vlastníci a politici podílející se na přípravě sjednocovacích smluv.[60]

57 *„Überwindung der Folgen der SED-Diktatur im Prozeß der deutschen Einheit": Materialen der Enquetekommission.* (13. Wahlperiode des Deutschen Bundestages). Vyd. Deutscher Bundestag. Baden-Baden – Frankfurt/M., Nomos Verlagsgesellschaft – Suhrkamp Verlag 1999. 13 585 s.

58 FAHNENSCHMIDT, Willi: *DDR Funktionäre vor Gericht: Die Strafverfahren wegen Amtsmißbrauchs und Korruption im letzten Jahr der DDR und nach der Vereinigung.* Berlin, Berlin Verlag Arno Spitz 2000. 347 s.

59 RUMMLER, Toralf: *Die Gewalttaten an der deutsch deutschen Grenze vor Gericht.* Berlin – Baden-Baden, Berlin Verlag Arno Spitz – Nomos Verlagsgesellschaft 2000. 641 s.

60 SOBOTKA, Bruno J. (ed.): *Wiedergutmachungsverbot? Die Enteignungen in der ehemaligen SBZ zwischen 1945 und 1949.* Linz, Hase & Koehler Verlag 1998. 856 s.

Vyjádření Ivo Bocka k recenzi na sborník „Recht und Kultur in Ostmitteleuropa“

Brémy, dne 12. prosince 2001

Vážené dámy a vážení pánové,

v čísle 4/2000 Vašeho časopisu vyšla recenze Alexeje Kusáka na sborník „Právo a kultura ve středovýchodní Evropě“ (*Recht und Kultur in Ostmitteleuropa*), vydaný Výzkumným ústavem pro východní Evropu při brémské univerzitě. Pozornost věnovaná naší publikaci a vcelku pozitivní vyznění recenze mne i mé kolegy samozřejmě potěšily. Zároveň jsem ale zjistil, že kritické poznámky autora na adresu některých článků sborníku, které recenze také vznáší, nezřídka hrubě zkreslují jejich intence a obsah. Toto se týká v neposlední řadě údajů o mé studii „Česká literární a filmová produkce 90. let v soudu kritiky“. Omezím se pouze na jeden bod kritiky, který úzce souvisí s celkovou koncepcí mého článku a s metodou v něm použitou. Recenzent na dvou místech kriticky poznamenává, že se víceméně spokojuji citací kritiky, místo abych analyzoval literární a filmovou produkci samu. Vyjadřuje v této souvislosti dokonce domněnku, že „si vypomáhám citací z českých autorů“, poněvadž si zřejmě sám uvědomuji omezenost svého přístupu, který označuje za „spíše enumerativní“. Konstatuji, že tento úsudek svědčí především o naprostém neporozumění mé studii ze strany recenzenta. Jak totiž naznačuje již její titul, byl mým tématem právě *soud kritiky* o české literatuře a filmu devadesátých let, z nehož jsem se snažil získat poznatky jednak o procesu kanonizace (ve smyslu konstituce „aktuálního kánonu kritiky“ – tento pojem je vysvětlen v úvodní části studie), jednak o hodnotách, které jsou odbornou kritikou takto z celkové literární a filmové produkce vyzvednutým dílům připisovány. Citace tedy nejsou jakýmsi východiskem z nouze, nýbrž mnou vědomě zvoleným předmětem analýzy, respektive materiálem, na jehož bázi jsem se pokusil získat zmíněné poznatky. Diskusi o tom, zda se mi to podařilo – anebo i o smysluplnosti tohoto přístupu obecně –, bych velmi přivítal. Polemika spočívající na mylných představách o samém tématu studie se mi zdá být nesmyslná.

S kolegiálním pozdravem

Dr. Ivo Bock
Forschungsstelle Osteuropa an der Universität Bremen

Dokumenty

Sokolská odbojová organizace Jindra

Závěrečná zpráva gestapa

Jan B. Uhlíř

Devatenáctistránková závěrečná zpráva o ilegální sokolské organizaci Jindra,[1] s datem 10. prosince 1942, vznikala od konce září 1942 a sestavil ji referát II BM[2] řídící úřadovny gestapa v Praze. Lze ji rozdělit na tři části. První tvoří obecný úvod, z něhož jednoznačně vyplývá, že gestapo považovalo Jindru za kontinuální součást Obce sokolské v odboji. Střední část představuje shrnutí výpovědí vedoucího Jindry Ladislava Vaňka doplněné dalšími poznatky o sokolském odboji. V závěru je pak krátce charakterizována rezistenční činnost některých příslušníků organizace. Zprávu původně doplňovaly čtyři přílohy, z nichž jsou však v této edici připojeny pouze dvě první – jmenný seznam členů a organizační plán Jindry. Překlad radiotelegramů do Londýna a originální záznamy skupiny se s největší pravděpodobností nedochovaly.

Text vlastního číslovaného strojopisu zprávy je v němčině (v rámci svazku je připojeno průběžné číslování rukou). Striktně v této edici dodržujeme původní členění odstavců a zvýraznění osobních či vlastních jmen a názvů kurzivou (v originálu podtrženě). Upustili jsme naopak od prokládaného písma, které upozorňovalo na veškerá příjmení, popřípadě krycí jména. U osob, které byly kvůli svému zapojení

1 Organizace převzala svůj název z druhého krycího jména Ladislava Vaňka, který si je zvolil podle Jindřicha Vaníčka (1862–1934), starosty České obce sokolské (ČOS) z let 1892–1931. (Koncem ledna 1941 se pod vedením zemského velitele Obce sokolské v odboji (OSVO) v Čechách a organizátora tělovýchovných škol ČOS Františka Pecháčka konal v Lomnici nad Popelkou cvičitelský lyžařský kurz. Zde byla dohodnuta další strategie sokolské rezistenční činnosti a pokračování práce OSVO. Zřejmě pod vlivem přesvědčení Augustina Pechlata o brzkém zákroku proti ČOS byli vybráni potenciální odbojoví náhradníci pro vyšší místa v OSVO, kteří měli ihned nahradit zatčené sokoly. Lomnický kurz je někdy mylně interpretován jako počátek formování Jindry.) Zpráva gestapa je uložena v *Archivu Ministerstva vnitra ČR*, Praha (dále *AMV ČR*), fond 144, karton 344/1, inv. č. 142/42g, Schlußbericht: Illegale Sokolorganisation „Jindra".

2 Politické záležitosti – české pravicové hnutí odporu.

v OSVO ve spisu blíže charakterizovány a posléze odsouzeny k trestu smrti, jsou v původním dokumentu ručně připsány křížky. V případě vykonaných trestů jsou pak tyto křížky zakroužkovány.

Mimořádná výpovědní hodnota této závěrečné zprávy spočívá především ve skutečnosti, že shrnuje maximum gestapu tehdy dostupných informací o sokolském odboji, nastiňuje činnost OSVO a podrobně charakterizuje genezi Jindry. V kontextu demokratické rezistence podstatně přispívá nejen k vlastnímu poznání a osvětlení role sokolského odboje, ale bezesporu i k širšímu výzkumu problematiky druhé rezistenční garnitury.

Obec sokolská v odboji, budovaná Českou obcí sokolskou, nepochybně patřila – vedle Obrany národa (ON), Politického ústředí (PÚ), Zemského národního výboru (ZNV) a Petičního výboru „Věrni zůstaneme!" (PVVZ) – k nejvýraznějším odbojovým organizacím první rezistenční garnitury. Její význam počal výrazně stoupat na sklonku jara 1940, při budování základů garnitury druhé, a tento trend pokračoval po celou Neurathovu éru. Po nástupu Reinharda Heydricha patřila OSVO k jednoznačně nejkompaktnějším a – díky početnosti své členské základny – nejvitálnějším součástem rezistence. Její činnost znovu nabývala na intenzitě ještě během posledních týdnů roku 1941, v době trvání civilního výjimečného stavu, kdy vlna poprav a zatýkání dočasně paralyzovala drtivou většinu ostatních odbojových struktur. Žádné z rezistenčních organizací se mezi březnem 1939 a červnem 1942 zjevně nepodařilo zachovat podobnou kontinuitu jako právě Obci sokolské v odboji. Hluboce zakořeněný názor, že OSVO je pouhým synonymem, užívaným pro sokolskou odbojovou organizaci Jindra, je ovšem třeba, především s přihlédnutím k poslední výzkumům, důrazně odmítnout.[3]

Jindru vybudoval a vedl jeden z nejvýznamnějších představitelů sokolské rezistence Ladislav Vaněk.[4] Tento poslední představitel Sokolské revoluční rady (SRR)[5]

---

3 *AMV ČR*, fond 141, kartón 344/1 a 342–11; ÚHLR, Jan Boris – WAIC, Marek: *Sokol proti totalitě 1938–1952*. Praha, Fakulta tělesné výchovy a sportu UK 2001; JELÍNEK, Zdeněk.: *Operace Silver A*. Kolín, Český svaz protifašistických bojovníků 1984; TÝŽ: *Operace Silver A*. Praha, Naše vojsko 1992.

4 Ladislav Vaněk (1906–1993), středoškolský profesor chemie a tělesné výchovy a sokolský činovník. Náčelník vyškovské župy, do ČOS vstoupil roku 1924, ve 30. letech činný v Brně. V letech 1938–1941 člen náčelnictva ČOS. Od jara 1939 jeden z vedoucích představitelů sokolské rezistence na Moravě, posléze člen Komise pro styk se župami (viz pozn. 1 k dokumentu) a Sokolské revoluční rady (viz pozn. 5 k úvodnímu komentáři). Po rozpuštění ČOS přešel do ilegality a v Praze stanul v čele organizace Jindra, jejíž členové se významně podíleli na přípravách atentátu na zastupujícího říšského protektora Heydricha. Zatčen 4.9.1942, k trestu smrti odsouzen 8.1.1943. Učinil rozsáhlé doznání a až do konce války úzce spolupracoval s gestapem, poté se Státní bezpečností. V letech 1945–1948 přednosta tělovýchovného odboru ministerstva školství a osvěty a osobní poradce ministra průmyslu Bohumila Laušmana. Do roku 1977 pak působil na pražských středních školách. Roku 1987 jej Miroslav Ivanov v rámci obsáhlé tiskové polemiky na stránkách *Tvorby* obvinil v pětidílném „Memorandu" ze zrady a kolaborace (roč. 35, č. 26–30, vždy s. XII). Vaňkovu odpověď publikoval pod názvem „Antimemorandum" časopis *Signál*, roč. 23, č. 49 (1987), s. 28–29 a č. 50, s. 28–29. Vaňkův pokus žalovat Ivanova pro trestný čin pomluvy a křivého svědectví pražský městský prokurátor 30.11.1987 odložil.

přesídlil z Brna do Prahy po Akci Sokol[5] a s rekonstrukcí poničené sítě OSVO počal v polovině listopadu 1941; tehdy se také začala psát krátká historie Jindry.

Na vedoucích místech stanuli již dříve designovaní zemští velitelé OSVO v Čechách a na Moravě – František Pecháček[7] a Štěpán Drásal.[8] Z dalších známých jmen lze

K Vaňkovi dále: BERTON, Stanislav: Das Attentat auf Reinhard Heydrich von 27. Mai 1942: Ein Bericht des Kriminalrats Heinz Pannwitz. In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, roč. 33, č. 4 (1985), s. 673–706; TÝŽ: *První zpráva o „Jindrovi"*. Roseville, vlastní náklad 1987, s. 48–54; POSPÍŠIL, Jaroslav: *Hyeny*. Vizovice, Lípa 1996, s. 410–441; ANDREJS, Jaroslav: *Smrt boha smrtí: Legendy a skutečnosti kolem atentátu na Heydricha*. Brno, Jota 1997, s. 345–357; IVANOV, Miroslav: *Atentát na Reinharda Heydricha*. Praha, OPTYS 1996, s. 463–478; PROVAZNÍKOVÁ, Marie: *To Byl Sokol*. Mnichov, České Slovo 1988, s. 176–180; UHLÍŘ, J. B. – WAIC, M.: *Sokol proti totalitě 1938–1952*, s. 81–86. V odborné literatuře se Vaňkovi naposled věnovala studie S. Kokošky: KOKOŠKA, Stanislav: K osudům vzkazu prezidenta Beneše do vlasti z 26.11.1941: Výpověď Ladislava Vaňka na brněnském gestapu. In: *Historie a vojenství*, roč. 45, č. 5 (1996), s. 111–130.

5 Čtyřčlenná Sokolská revoluční rada vznikla v polovině července 1941 s Antonínem Hřebíkem (krycí jméno Karel Heller) jako předsedou. Jeho náměstkem se stal prof. Antonín Benda (Václav Vorel), hospodářská agenda připadla Otakaru Klichovi (Aga Podlipný). Vedoucím sokolské odbojové sítě byl určen Ladislav Vaněk (Jindra Sklenář), který měl na starost rovněž styk s ostatními odbojovými organizacemi. Jediná schůzka SRR se konala 14.9.1941 na Zbraslavi. Unikátní „prezenční" listina z této schůzky je dochována v *Archivu Tyršova muzea tělovýchovy a sportu*, Praha, fond Sokol.

6 Akce Sokol byla zahájena v noci ze 7. na 8. října 1941 z podnětu R. Heydricha, s cílem maximálně narušit vrcholné struktury ČOS. Podle připravených seznamů byli zatčeni nedůležitější funkcionáři předsednictva, náčelnictva mužů a vzdělavatelského sboru. Na celém území protektorátu došlo k zatčení župních náčelníků, resp. místonáčelníků, na Ostravsku pak i činovníků jednot. V první fázi bylo zatčeno více než 900 sokolů, z toho 49 členů výboru ČOS, 19 členů předsednictva, 17 členů náčelnictva mužů, 9 členů předsednictva vzdělavatelského sboru a 216 župních činovníků (30 starostů, 33 místostarostů, 27 náčelníků, 23 jednatelů). Celkem bylo zatčeno téměř 1 500 členů ČOS, z nichž drtivá většina nastoupila cestu přes Malou pevnost v Terezíně přímo do koncentračního tábora v Osvětimi. Mezi významné zatčené funkcionáře z ústředí ČOS patřili bývalý starosta Stanislav Bukovský a úřadující starosta Jan V. Keller, místonáčelník Antonín Benda a členové předsednictva vzdělavatelského sboru Ladislav Jandásek a Jan Pelikán. Spolu se zatčením vedoucích představitelů byly likvidovány i oficiální struktury ČOS. Podle hlášení Bezpečnostní služby (SD) pro Hlavní úřad říšské bezpečnosti (RSHA) se s podobným úderem okupačního aparátu proti ČOS počítalo a byly proto podniknuty adekvátní přípravy. Akce Sokol, která bezprostředně předcházela rozpuštění ČOS 11.10.1941, představovala, hned vedle procesu s ministerským předsedou Aloisem Eliášem, jeden z prvních výsledků nového politického kurzu nastoleného Heydrichem. Blíže k tomu: *Umučeným bratřím z ústředí Československé obce sokolské*. Praha, Československá obec sokolská nedatováno.

7 František Pecháček (1896–1944), sportovní gymnasta a sokolský činovník, přední představitel OSVO. Účastník Olympijských her roku 1920, mistr světa ve víceboji jednotlivců i v soutěži družstev z roku 1922. Autor skladeb *Sokolská brannost* a *Přísaha republice* na X. všesokolském sletu v roce 1938. Od léta 1939 zemský velitel OSVO pro Čechy, od listopadu 1941 zastával tutéž funkci ve skupině Jindra. Zatčen 20.7.1942, popraven 3.2.1944 v Mauthausenu.

8 Štěpán Drásal (1885–1957), učitel a sokolský činovník. Starosta Sokola Husovice, náčelník župy Jindry Vaníčka, člen náčelnického sboru ČOS. Od léta 1939 zemský velitel OSVO pro Moravu, od listopadu 1941 zastával tutéž funkci ve skupině Jindra. Zatčen 16.9.1942, vězněn do 19.4.1945 v Kounicových kolejích v Brně, Vratislavi, Drážďanech, Mišni a Lipsku. Po vzpouře vězňů osvobozen americkou armádou.

připomenout jejich přímé zástupce Josefa Beneše[9] a Gustava Večeřu, vedoucího Velké Prahy Karla Modra,[10] krajské vedoucí pražského pětižupí Františka Skálu,[11] Františka Hejla,[12] Ladislava Chvátala,[13] dr. Jana Svobodu[14] a Rudolfa Dudka[15] či táborského dr. Karla Evalda. Velitelem radikální odnože Jindry, skupiny Říjen, se stal Jan Zelenka,[16] pozdější „generální ubytovatel" londýnských parašutistů, kteří se podíleli na atentátu na Heydricha.

„O rychlosti, s jakou se prof. Vaněk v Praze etabloval, svědčí nejlépe skutečnost, že díky svým sokolským spolupracovníkům se dokázal setkat i s nejhledanějším mužem v protektorátě – štábním kapitánem Václavem Morávkem. V této době současně vyjednával s Karlem Nejedlým, vedoucím odbojové organizace 'Kapitán Nemo', a postupně disponoval i dalšími ilegálními kontakty, které mu záhy dopomohly k postavení významného činitele domácího odboje a hlavního reprezentanta jeho sokolské složky."[17] Vaněk se záhy dostal do styku rovněž se zástupci skupin Národního obranného svazu (NOS)[18] a Svazu obcí střeleckých (SOS).[19] Podle všeho pretendoval na vedoucí postavení v rámci celé demokratické rezistence.

O novém členění OSVO uvažoval Vaněk údajně již po zatčení náčelníka Augustina Pechláta,[20] v červenci 1941: „Snahou bylo uchovat základní strukturu sokolskou, postavenou na župách, s ohledem na spolupráci s vojáky a jinými organizacemi se

9 *AMV ČR*, fond 141, karton 344/1, list 43–45; 344/8, s. 2–20.
10 *Tamtéž*, karton 344/1, list 45–46 a 110–111.
11 *Tamtéž*, list 46 a 111.
12 *Tamtéž*, karton 344/2, s. 5–8.
13 *Tamtéž*, karton 344/1, list 111–112.
14 *Tamtéž*, karton 344/2, s. 15–19.
15 *Tamtéž*, karton 344/1, list 112.
16 Jan Zelenka (1895–1942), známý pod krycím jménem Hajský, učitel a sokolský činovník. Starosta župy Krušnohorské – Kukaňovy, jediné, která v organizační struktuře ČOS v Čechách zanikla mnichovským záborem jako celek. Od roku 1939 člen OSVO, od podzimu 1941 vedoucí radikální odnože Jindry, skupiny Říjen. Dne 16.6.1942 spáchal při zatýkání sebevraždu.
17 KOKOSKA, S., K osudům vzkazu prezidenta Beneše do vlasti z 26.11.1941, s. 115.
18 Národní obranný svaz – rezistenční organizace, v jejímž čele stáli JUDr. Jan Karlík, major Jaroslav Purkyt a generál Sípek. Viz *Státní ústřední archiv*, Praha (*SÚA*), fond Ústřední výbor Svazu protifašistických bojovníků (ÚV SPB), karton 61, foliant 2417–2442 (v rámci prověřovacích listin vedena pod názvem „Národní obrana státu"). K NOS dále: *Vojenský ústřední archiv*, Praha (*VÚA*), fond Domácí odboj (308), sign. 308-26-8.
19 Svaz obcí střeleckých – rezistenční organizace, budovaná okruhem příslušníků bývalých Národních střeleckých gard; odborná literatura se SOS doposud nevěnovala.
20 Augustin Pechlát (1877–1941), magistrátní úředník a vysokoškolský pedagog. Významný sokolský činovník, publicista, spoluautor řady sletových vystoupení. V letech 1939–1941 náčelník ČOS a vůdčí osobnost OSVO, člen nejužšího sokolského rezistenčního vedení – Komise pro styk se župami a tzv. ilegální pětky. Pětka, jejíž dalšími členy se stali Jan V. Keller, František Bláha, Josef Truhlář a Evžen Köppl, vznikla na konci srpna 1939 a představovala centrální řídící orgán OSVO s celoprotektorátním dosahem, do jehož pravomocí přímo spadalo zpravodajství a styk se zahraničím, financování odboje a vlastní orientace ČOS v rámci politických proudů dalších rezistenčních organizací. Pětka se tak stala nejvyšším ideovým vedením OSVO, zatímco Komise pro styk se župami se soustředila na vlastní realizaci rezistenční činnosti. Pechlát udržoval úzké styky s ON a PVVZ. Zatčen 3.7.1941, popraven 30.9.1941 v Ruzyňských kasárnách.

plánovalo rozdělení podle politických a soudních okresů. Mělo tím být v předpokládaném okamžiku usnadněno jednak vytvoření příslušných národních výborů, jednak snazší spolupráce podle rozdělení státního. Narozdíl od vybudování první sítě, která byla příliš početná, jsem nyní chtěl postavit jen kostru, na niž by se v příslušné chvíli rychle připojily podle okolností a krajů další organizační útvary. V zásadě bylo plánováno vybudování dvou sítí. Jednak [to byla] tzv. síť horizontální, tj. síť vytvořená kolem vlastního organizačního vedení, která by obsahovala potřebné pracovní složky a buňky, jdoucí do všech státních úřadů, veřejnoprávních korporací, včetně tisku a rozhlasu... Vedle této horizontální sítě byla zároveň vybudována i síť vertikální, jdoucí do hloubky, a to současně v Čechách a na Moravě a podle okolností i na Slovensku. V každé zemi byl určen vedoucí, který měl spojení k vedoucím krajů. Z nich jedním z nejvýznamnějších byl kraj pražský, reprezentovaný pražským pětižupím. Všeobecně byl každý kraj, kromě Prahy, rozdělen podle sokolských žup, ale s přihlédnutím k politickým okresům... Dalo by se říci, že organizace 'Jindra' byla teoreticky do puntíku připravena."[21]

Vaněk byl poprvé vyšetřován již 13. ledna 1940,[22] a to v souvislosti s činností profesora Jana Uhra[23] v rámci ZNV a OSVO. V Archivu Ministerstva vnitra ČR jsou Vaňkovy výslechové protokoly obsaženy především ve významném fondu č. 141; jeho jméno je však zastoupeno i v řadě dalších fondů.[24] Doposud zcela neznámý materiál o Jindře, který měl významný – a s největší pravděpodobností i rozhodující – podíl na vzniku podrobné závěrečné zprávy gestapa, byl zpracován především na základě Vaňkových mimořádně obsáhlých výpovědí ze září 1942.[25]

Vaněk zjevně nemusel vynaložit příliš velké úsilí, aby se mu podařilo přesvědčit vyšetřovatele o důležitosti Jindry i své vlastní osoby. Docílil toho především díky detailnímu popisu struktury organizace. Svou „vysokou hru", jejíž obětí se však vzápětí stal, začal klasickým úhybným manévrem – odvolával se na svědectví mrtvých nebo již odsouzených, na něž přenášel část viny, živé pak neváhal usvědčovat.[26]

---

21 VANĚK, Ladislav: *Počátky sokolského odboje*. Praha, rukopis 1947, s. 16–18, originál uložen v soukromém archivu Jaroslava Čvančary. „Základní jednotka, z níž vyrůstala soustava organizačních, byla sedmidenní, zvaná také týden, a to podle nutnosti první, druhý, třetí nebo čtvrtý týden. Ty pak tvořily měsíc, z těch podle potřeby jsem udělal čtvrt roku atd., takže celá organizace byla vystavěna ve formě roku, podobně jako svého času podzemní organizace italské, Karbonáři... Takové organizování umožňovalo znalost spolupracovníků shora dolů a bránilo poznání vedoucích směrem nahoru."

22 *AMV ČR*, fond 141, karton 350/13, s. 3–6.

23 Prof. PhDr. Jan Uher (1891–1942), vysokoškolský učitel, přední čs. pedagog meziválečného období a celný sokolský ideolog. Člen předsednictva vzdělavatelského sboru ČOS a jednoty Sokol Brno I. Od roku 1936 šéfredaktor *Sokolského vzdělavatele*, zakládající člen ZNV, člen ON a OSVO a spolupracovník PÚ. Zatčen 20.11.1939, vězněn v Kounicových kolejích v Brně, Vratislavi, Diezu an der Lahn a věznici Berlín-Moabit. Popraven 27.10.1942 v Berlíně-Plötzensee.

24 *AMV ČR*, fondy 52, 135, 300, 302, 305, 310, 315, 325, S-437 a S-465; *SÚA*, fondy 10 a 550; *VÚA*, fond 37; *Moravský zemský archiv*, Brno (*MZA*), fond 100.

25 *AMV ČR*, fond 141, karton 344/2, s. 25–34 (23.9.1942); s. 35–59 (25.9.1942).

26 Jeho chování popsal v lednu 1946 Karel Pospíšil v dopise adresovaném ministru školství a osvěty Zdeňku Nejedlému. K. Pospíšil byl příbuzný sokolského odbojáře, který podle jeho mínění

V případě posledního protektorátního starosty ČOS Jana V. Kellera[27] vystupoval před Lidovým soudním dvorem v Berlíně dokonce jako korunní svědek.[28] Nikoliv bez úspěchu poukazoval na skutečnost, že si atentát na Heydricha výslovně nepřál a před jeho důsledky varoval jak Londýn, tak i příslušníky domácí rezistence.[29]

---

zahvnul Vaňkovou vinou. Ve zmíněném listu sice uznal, že Vaněk „se skutečně až do roku 1942 ... zasloužil velice o odboj, zvláště o atentát" na Heydricha, avšak zdůraznil, že mnoho členů Sokola – podle přesvědčení jejich příbuzných a druhů – bylo odsouzeno a popraveno na základě Vaňkových výpovědí na gestapu. Vaňkovi vyčítal, že zradil a usvědčil mj. „kapitána Nemo" (Karla Nejedlého) a starostu ČOS J. V. Kellera. „Sokolové, s nimiž jsem mluvil, nemluví o něm jako o charakteru, ale jako o sobci, požitkáři a prospěcháři. (...) Nechci ho ničit, udělal a vytrpěl dost, ale není přece možno, aby ti, co zklamali, protože druzí jsou mrtví, šli pořád výše a výše jako nějací vzorní hrdinové," napsal Pospíšil s narážkou na kariéru, kterou Vaněk udělal jako přednosta odboru tělovýchovy na Nejedlého ministerstvu, a požádal ministra, aby nechal prověřit podezřelé okolnosti Vaňkovy protektorátní minulosti. *VÚA*, fond 308, karton 118-3, dopis K. Pospíšila Z. Nejedlému z 18.1.1946

27 JUDr. Jan V. Keller (1884–1944), advokát a sokolský činovník, člen tzv. ilegální pětky a poslední protektorátní starosta ČOS. Zatčen v rámci Akce Sokol a do počátku ledna 1942 vězněn v Terezíně, odkud byl pro špatný zdravotní stav propuštěn. Znovu zatčen 21.3.1943 a na základě svědecké výpovědi Ladislava Vaňka odsouzen k trestu smrti. Zemřel 26.2.1944. Část rozsudku Lidového soudního dvora nad J. V. Kellerem je otištěna in: BERTON, S.: *První zpráva o „Jindrovi"*, s. 51–54.

28 Vdova po Janu V. Kellerovi vylíčila po osvobození v dopisu pro očistnou komisi ČOS okolnosti svého a manželova zatčení a následného soudu a poukázala přitom na Vaňkovu neblahou roli: „Dne 21. dubna 1943 se dostavilo do našeho bytu gestapo a zatklo mne i mého choté. Hned při prvém výslechu, když jsme zůstali spolu chvíli o samotě, mne manžel upozornil, že prof. V[aněk] nás zradil. Při druhém výslechu jsem se dozvěděla, že jsem byla prof. V[aňkem] označena jako spojka mezi sokolstvem a protekt[orátní] vládou a přímo nařčena, že jsem donesla mnoho cenných zpráv od min[istra] Bienerta sokolstvu, jako např. že bude zastavena sokolská činnost, že Sokol bude rozpuštěn, čímž jsem sokolstvu umožnila odklidit materiály, že jsem nosila i zprávy o il[legální] činnosti nově ustaveného sokolstva pod jménem Jindra atd. (...) Pak po dlouhých výsleších přišel den soudu, 10. září [1943]. Já i manžel jsme byli postaveni pro velezradu před lidový soud. (...) Prezident soudu mně vyhrožoval svědkem, věděla jsem, že to má být zase prof. V[aněk], který mě usvědčí ze lži, ale pevně jsem trvala na své výpovědi. (...) Pak dostal prof. V[aněk] otázku, zda dr. Keller věděl o jeho ilegální činnosti. Na to odpověděl pevným hlasem: 'Ano, věděl to od zastřeleného náčelníka ČOS Pecháta.' Můj manžel se v té chvíli ke mně naklonil a řekl: 'Ten Vaněk snad šílí.' Bylo to velmi nebratrské, protože na náčelníka Pecháta se nikdo neptal a stačilo říci – to nevím, jak by řekl každý jiný, nebo – já jsem mu to nesdělil. Avšak V[aněk] tvrdil tuto nepravdu se zřejmým úmyslem, aby byl můj muž odsouzen k smrti, neboť nic jiného se od jeho nařčení nedalo čekat. Pak se prof. V[aněk] s jízlivým úsměvem [obrátil] na mého manžela a řekl: 'Je mi líto, ale musím mluvit pravdu, nic než pravdu.' (...) Když mně po odsouzení mého manžela k smrti byla povolena rozmluva s ním, řekl mi: 'Vrať-li se domů, řekni všem sokolům, že Vaněk je bídný zrádce, aby se před ním měli na pozoru.' V prosinci 1943 jsem byla znovu přivezena do Prahy a podrobena novým výslechům stran min[istra] Bienerta. Při této příležitosti se mě ptal komisař, zdali je mi známo, že můj manžel byl odsouzen k trestu smrti, a znám-li důvod. Odpověděla jsem: ano, pro nepravdivé výpovědi svědka V[anka]. Komisař mi řekl: 'Pan prof. V[aněk] je hodný pan. Je to náš člověk, a proto mu věříme.'" In: BERTON, S.: *První zpráva o „Jindrovi"*, s. 54 n.; k Vaňkovi dále s. 48–54; ANDREJS, J.: *Smrt boha smrti*, s. 352–354; KOKOŠKA, S.: K osudům vzkazu prezidenta Beneše do vlasti z 26.11.1941, s. 116 a 119 n.

29 Vaněk patřil spolu s představiteli ÚVODu Vladimírem J. Krajinou a Arnoštem Heidrichem

Vyzvedával rovněž svůj návrh, vznesený na kapitána Alfréda Bartoše[30] po 27. květnu 1942, aby se příslušníci londýnských desantů buď přihlásili na úřadech nebo spáchali sebevraždu – a zamezili tak dalším represím.

O tom, že na gestapu vypovídal, se Vaněk údajně svěřil hned v květnu 1945 náčelnici Marii Provazníkové: „Přišel ke mně, přiznal se, že podlehl nesnesitelnému mučení, a prosil za odpuštění."[31] K Vaňkovým vyšetřovatelům patřil i vedoucí referátu II G[32] pražské řídící úřadovny gestapa a šéf komise pro vyšetření atentátu, kriminální rada Heinz Pannwitz. Ve své obsáhlé zprávě uvádí mj. toto: „Po počátečním úleku byl natolik rozumný, že mluvil otevřeně... Dělal dojem příslušníka střední vrstvy, která se obávala, po pravděpodobné porážce Německa, rozmachu komunismu v Československu. Byl toho názoru, že Spojenci by neměli používat český národ pro válečné cíle, když ho nechali v letech 1938–1939 tak hanebně na holičkách... Jindra byl vysoce vzdělaný muž, kterému šlo především o blaho národa. Byl hluboce přesvědčen, že český národ vůbec nemohl ovlivnit výsledek války, a chtěl jen zabránit nesmyslným obětem. V rukou vyšetřovací komise byl pouze 24 hodin. Nakonec prohlásil, že je ochoten se dohodnout, a to za cenu, že on a jeho sokolská organizace získají možnost podílet se na vytváření vnitřní politiky protektorátu. Přitom by měl stálý osobní styk s K. H. Frankem, aniž by se stal ministrem nebo členem vlády. Za to nám dá k dispozici spojení s Anglií..."[33]

---

k nejrozhodnějším odpůrcům atentátu. „Vaňkův názor na atentát jako takový byl v přímém rozporu s názory Pecháčka, MUDr. Lvčky, Oktábce, Hejla či Zelenky Hajského. Ten Vaňkovi 25.5.1942 řekl: 'Souhlasit nemusíš. V tom případě se ale klid z cesty.'" In: ČVANČARA, Jaroslav: *Někomu život, někomu smrt: Československý odboj a nacistická okupační moc 1941–1943*. Praha, Laguna-Proxima 1997, s. 56. Sokolští radikálové pojali atentát velmi osobně – jako krevní mstu nikoliv pouze za smrt náčelníka Pechláta, ale především za mrtvé z Akce Sokol. Vaněk, podobně jako Krajina s Heidrichem, varoval Londýn před následky atentátu. Pokoušel se mu buď zabránit, nebo změnit jeho zacílení. K problematice varovných depeší: BERTON, S.: *Depeše na přání „Jindry"*. Roseville, vlastní náklad 1987; IVANOV, M.: *Atentát na Reinharda Heydricha*, s. 318–322; KOKOŠKA, S.: K osudům vzkazu prezidenta Beneše do vlasti z 26.11.1941, s. 115, pozn. 14; ŠOLC, Jiří: Operace Anthropoid. In: *Historie a vojenství*, roč. 41, č. 2 (1992), s. 41; TÝŽ: *Nikdo nás nezastaví*. Praha, Merkur 1992, s. 71–73.

30 Kapitán Alfréd Bartoš (1916–1942), velitel desantu Silver A. V protektorátu působil od 29.12.1941 společně s rotmistrem Josefem Valčíkem a svobodníkem Jiřím Potůčkem. Úkolem Silveru A bylo obnovit spojení s Londýnem, kontaktovat ÚVOD a předávat jeho informace zpravodajskému odboru MNO, připravit podmínky pro příjem a zajištění dalších parašutistů a vytvořit vlastní zpravodajskou, na dosavadních rezistenčních organizacích nezávislou síť. Sebevraždu spáchal při pronásledování gestapem 21.6.1942 v Pardubicích.

31 PROVAZNÍKOVÁ, M.: *To Byl Sokol*, s. 179.

32 Politické záležitosti – neoprávněné držení zbraní a třaskavin, přečiny podle zákona o tzv. záludných útocích na stát.

33 POSPÍŠIL, J.: *Hyeny*, s. 432 n.; BERTON, S.: *První zpráva o „Jindrovi"*, s. 65 n.

Tajná státní policie Praha, 10. prosince 1942.
Řídící úřadovna Praha
S[vazek] č. 142/42g – II BM 1

Závěrečná zpráva
Ilegální sokolská organizace „Jindra"

Tajný spojovací štáb[1] zřídil Sokol již krátce po vzniku Protektorátu Čechy a Morava, neboť pro jeho protiněmecké zaměření se s jeho rozpuštěním počítalo prakticky odpočátku. V případě rozpuštění měl spojovací štáb i nadále udržovat styk s podř[ízenými] funkcionáři. Budiž zdůrazněno, že Sokol mohl i za těchto okolností nadále existovat. Počítalo se rovněž s tím, že i v dalších kruzích českého obyvatelstva budou vyrůstat odbojové organizace, které se v daný čas připojí k ilegálně organizovanému Sokolu, aby společně vybojovaly samostatný československý stát.

Od svého založení podléhal spojovací štáb dr. Augustinu Pechlátovi. V pokročilém létě roku 1939 se s Pechlátem kontaktoval generál Hugo Vojta,[2] aby zajistil spolupráci členů Sokola na úkolech tajné vojenské organizace. Odtud byl spojovací štáb informován o výstavbě a revolučních cílech české vojenské organizace „NO".[3] Díky tomuto spojení dr. Pechláta a spolupráci mezi vojenskou organizací a Sokolem byl také s generálem Vojtou a dalšími funkcionáři vojenské organizace seznámen pro

1 Rozumí se štáb Komise pro styk se župami. Tato komise vznikla z podnětu náčelníka Antonína Pechláta a za podpory starosty Josefa Truhláře jako protiopatření proti eventuálnímu rozpuštění ČOS. Do jejího čela, které představovalo ilegální náčelnictvo pověřené řízením odbojové činnosti v čele ČOS, byl jmenován náčelník župy Schemerovy Otakar Klich. Dalšími členy se stali Ladislav Vaněk, Bohumil Havel, František Blaha, Svatopluk Svoboda, Jan Plánička a Evžen Penniger. Podle Vaňka bylo hlavním úkolem komise připravit mobilizaci, která měla nastat při vypuknutí války. Schůzky komise byly předtrženy ke schůzím náčelnictva a konaly se bezprostředně po ukončení oficiálního zasedání v Pechlátově úřadovně v Týrově domě. Poslání komise bylo přísně utajováno, a to i před ostatními členy náčelnictva ČOS. V začátcích sokolského odboje spočívala celá jeho organizace na existujícím župním uspořádání. Jedním z prvních úkolů komise bylo proto ustanovit odbojové velitele, resp. vedoucí jednotlivých krajů. Vedoucím rezistenční sítě OSVO, resp. jejím zemským velitelem, se pro Čechy stal František Pechaček (viz pozn. 7 s úvodnímu komentáři) a pro Moravu Štěpán Drásal (viz pozn. 8 tamtéž). Další člen komise, redaktor *Sokolského věstníku* Jan Pelikán, jeden z hlavních iniciátorů záchrany vítězku X. sletu, jenž byl složen do novostavby činžovních domů na Malé Straně, se stal v sokolském ústředí hybnou silou rezistence.

2 Divizní generál Hugo Vojta (1885–1941), důstojník z povolání, aktivní člen ČOS – cvičitel a příslušník vinohradské jednoty, jeden z předních činitelů ON. Organizátor čs. legií v Rusku a autor jejích vycvikového řádu, zajišťoval dělostřeleckou obranu sibiřské magistrály. Po návratu do ČSR působil v řadě funkcí, např. v ministerstvu obrany, jako velitel zemského dělostřelectva v Košicích a Bratislavě, člen správní rady brněnské Zbrojovky. Významně se zasloužil o výbudování čs. těžkého dělostřelectva, je považován za otce lehkého kulometu Brno. Jako spoluzakladatel ON a jeho první zemský velitel v Čechách byl přímo pověřen stykem s ČOS a koordinací spolupráce představitelů ON a OSVO. Zatčen roku 1940, popraven 29.9.1941 v Ruzyňských kasárnách.

3 Správně ON.

fesor Ladislav Vaněk z Brna. V rozhovoru prof. Vaňka s generály Vojtou a Všetečkou[4] jej oba důstojníci obeznámili se skutečností, že se uvnitř českého vojska utvořila tajná protiněmecká organizace, jejímž cílem je znovuobnovení samostatného československého státu.

Poté co byl dr. Pechlát odsouzen stanným soudem, převzal vedení spojovacího štábu Sokola prokurista Klich. Díky němu byl spojovací štáb dobudován do října 1941 a Sokol tak plně podřízen ilegálnímu organizování; tato skutečnost nebyla ovšem ještě v říjnu 1941 známa. Sokolští funkcionáři však dávali opakovaně najevo říši nepřátelské stanovisko, což bylo v říjnu 1941 pro tajnou státní policii podnětem pro rozpuštění Sokola jako organizace a umístění jeho vedoucích funkcionářů do ochranné vazby.[5] V souvislosti s tím byl zatčen rovněž Klich, který však krátce poté zemřel. Díky tomuto zásahu byla v říjnu 1941 podstatná část ilegálního vedení, včetně spojovacího štábu, zničena.

Rovněž výše jmenovaný prof. Ladislav Vaněk měl být v rámci akce proti sokolským funkcionářům předán do ochranné vazby. Té však unikl a až do svého zatčení 4. 9. 1942 žil díky falešným dokladům ilegálně v protektorátu. Z vlastní iniciativy převzal zbytky rozbitého Sokola a obnovil ilegální sokolskou organizaci. On sám působil pod krycím jménem „Jindra". Tímto krycím jménem byla později nazvána i jeho ilegální organizace.

Vaněk vybudoval organizaci „Jindra" v Čechách a na Moravě. V každé z těchto zemí mu podléhal jím instalovaný vedoucí – v Čechách František Pecháček z Prahy, na Moravě Štěpán Drásal z Brna. Jako spojka mezi Čechami a Moravou sloužil Rudolf[6] Večeřa z Prahy. Čechy a Morava byly rozděleny na kraje a župy, stejně tak jako v době, kdy byl Sokol legální. Aby se předešlo předčasnému rozbití, byla nejpodstatnějším pojmům užívaným organizací přidělena krycí jména, což je ostatně jasně patrné z následujícího záznamu:

republika = Vlasta
Čechy a Morava = Vlastička
Čs.O.S. = Vlastima[7]
Sokol v Čechách a na Moravě = Vlastinka
Tyršův dům = Michna
Čechy = Svatava
Sokol v Čechách = Sváťa
sokolský štáb Čechy = Svitka
vedení v Čechách = Sváťa
Morava = Marie

4 Správně Všetičkou. Brigádní generál Bohuslav Všetička (1893–1942), důstojník z povolání, přední činitel moravské ON. Náčelník štábu čs. vojska na Rusi. Od roku 1920 zastával různé funkce u čs. dělostřelectva, např. jako velitel dělostřeleckého učiliště nebo zemského dělostřelectva v Brně. Spoluzakladatel ON a její první zemský velitel na Moravě. Zatčen roku 1940, popraven 19.8.1942 v Berlíně-Plötzensee.

5 Radikální zásah proti Sokolu představoval pouze logické vyústění Heydrichovy snahy o pacifikaci rezistence. Gestapo i SD dlouhodobě analyzovaly činnost OSVO a nikoli náhodou dospěly k závěru, že – i pouze formální – existence struktury ČOS poskytuje mimořádně široký prostor pro krytí odbojové činnosti. Blíže k tomu např.: UHLÍŘ, Jan Boris – WAIC, Marek: *Sokol proti totalitě 1938–1952*. Praha, Fakulta tělesné výchovy a sportu UK 2001, s. 69–78.

6 Správně Gustav.

7 Srv. *AMV ČR*, fond 141, karton 344/2, s. 40 – Čs.O.S. = Vlastina.

Sokol na Moravě = Mařenka
sokolský stáb Morava = Marijánka
Slovensko = Slávka
Sokol na Slovensku = Slavína
sokolský štáb Slovensko = Slávinka
vedení na Slovensku = Slavínka[8]
sokolská centrála = Jiřina
Sokolská revoluční rada = Jiřa
štáb sokolské centrály = Jiřinka
centrální vedení = Jirča
sokolský revoluční výbor = Jiruša
sokolské revoluční předsednictvo = Jirutka
sokolské revoluční vedení = Jiřinečka
sokolská revoluční síť = Šárka
město Praha = Libuše
centrum Prahy = Libuška

O výstavbě organizace „Jindra" v Čechách a na Moravě a jejích krycích jménech svědčí následující přehled:

kraj I. Velká Praha s pěti župami:

1. župa – krycí jméno Liba s Prahou, Říčany a Německým Brodem
2. župa – krycí jméno Libuška s Prahou, Brandýsem a Mělníkem
3. župa – krycí jméno Lípka s Prahou a Unhošti
4. župa – krycí jméno Libuna s Prahou a Berounem
5. župa – krycí jméno Libušina s Prahou a Jílovým

kraj II. Tábor se třemi župami:

1. župa – krycí jméno Danuše s Táborem, Pelhřimovem a Milevskem
2. župa – krycí jméno Evka s Budějovicemi, Třeboní, Vodňany a Týnem nad Vltavou
3. župa – krycí jméno Cilka s Pískem, Příbrami, Blatnou, Strakonicemi

kraj III. Plzeň se čtyřmi župami:

1. župa – krycí jméno Zdena s Plzní a Královicemi
2. župa – krycí jméno Zorka s Rokycany a Hořovicemi
3. župa – krycí jméno Klárka s Klatovy, Přešticemi, Sušicí a Domažlicemi
4. župa – krycí jméno Elka s Roudnicí a Kralupy[10]

kraj IV. Roudnice se dvěma župami:

1. župa – krycí jméno Julca s Louny a Slaným
2. župa – krycí jméno Gusta s Rakovníkem

kraj V. Turnov se třemi župami:

1. župa – krycí jméno Růža s Turnovem

8 Srv. *tamtéž* – Vedení na Slovensku – Jana

9 Správně Libka.

10 Evidentně se zde jedná o chybu v zápisu, jak je zřejmé i z „Organizačního plánu Jindry", který tvoří obsah přílohy č. 2. Zde uvedená 4. župa plzeňského kraje s Roudnicí a Kralupy n/V. byla ve skutečnosti 1. župou roudnického kraje.

2. župa – krycí jméno Ema se Semily, Novou Pakou, Jilemnicí
3. župa – krycí jméno Madla s Jičínem a Hořicemi

kraj VI. Mladá Boleslav se třemi župami:

1. župa – krycí jméno Milka s Mladou Boleslaví a Mnichovým Hradištěm
2. župa – krycí jméno Běta s Kolínem, Poděbrady a Nymburkem
3. župa – krycí jméno Idula s Novým Bydžovem

kraj VII. Hradec Králové se třemi župami:

1. župa – krycí jméno Hedva s Hradcem Králové, Rychnovem a Žamberkem
2. župa – krycí jméno Ninočka s Náchodem, Dvorem Králové a Novým Městem
3. župa – krycí jméno Fanda s Pardubicemi, Chrudimí, Vysokým Mýtem a Litomyšlí

kraj VIII. Německý Brod s jednou župou:

1. župa – krycí jméno Věrka s N. Brodem, Ledčí n. S., Čáslaví, Kutnou Horou, Chotěboří a Humpolcem

kraj IX. Tišnov se dvěma župami:

1. župa – krycí jméno Toněa s Tišnovem
2. župa – krycí jméno Blažena s Blanskem

kraj X. Brno se dvěma župami:

1. župa – krycí jméno Božka s Brnem
2. župa – krycí jméno Božula s Brnem

kraj XI. Uherské Hradiště [se] dvěma župami:

1. župa – krycí jméno Hana s Uherským Hradištěm
2. župa – krycí jméno Hela s Hodonínem

kraj XII. Olomouc [se] třemi župami:

1. župa – krycí jméno Oldřiška s Olomoucí
2. župa – krycí jméno Lidka s Litovlí
3. župa – krycí jméno Pavla s Prostějovem

kraj XIII. Přerov [se] třemi župami:

1. župa – krycí jméno Pepa s Přerovem
2. župa – krycí jméno Karla s Kroměříží
3. župa – krycí jméno Valina s Valašským Meziříčím

kraj XIV. Moravská Ostrava – krycí jméno Marička

kraj XV. Bratislava se třemi župami:

1. župa – krycí jméno Zlatica s Bratislavou
2. župa – krycí jméno Tereza s Trenčínem
3. župa – krycí jméno Barbora s Nitrou

kraj XVI. Bystrica se třemi župami:

1. župa – krycí jméno Melanie s Bystricí
2. župa – krycí jméno Zuzana s Lipt. Sv. Mikulášem
3. župa – krycí jméno Magda s Prešovem

kraj XVII. Užhorod (Maďarsko) – krycí jméno Olena

Ze zajištěných záznamů o výstavbě organizace „Jindra" dále vyplývá, že prokurista Josef Beneš z Prahy vykonával funkci zastupujícího zemského velitele pro Čechy: o kraji Velká Praha byly zajištěny následující šifrované záznamy:

kraj I Praha – Modr. Praha
1. župa – Skala, Praha
2. župa – Hejl, František, Praha-Karlín
3. župa – Chvátal, Praha
4. župa – dr. Jan Svoboda, Praha
5. župa – Dudek, Praha

Nalezené originální záznamy k tomuto případu jsou přiloženy. – Dále bylo dohodnuto, že veškerá sdělení funkcionářům neměla být posílána na jejich vlastní adresy, ale na adresy krycí. Obsah těchto zpráv nesměl být psán otevřeným textem, ale šifrován. Pro tento účel byly používány dva následující rozdílné šifrovací klíče:

a = H_2O	e = HCl	ch = As		
b = Ba	f = Fe	i = H_2CO_3		
c = Cd	g = Ag	j = Cu		
d = Al	h = Hg	k = K		
l = Ni	p = Pb	w = HNO_3		
m = Mg	r = Cr	v = Ca		
n = Na	s = Sn	z = Zn		
o = H_2SO_4	t = Te			

A = 9	F = 12	K = 34	U = 7	Ch = 31
B = 10	G = 23	L = 14	R = 27	Z = 41
C = 16	H = 25	M = 20	S = 29	E = 5
D = 32	I = 1	N = 21	T = 38	
J = 18	O = 3	V = 40	P = 36	

Při zásahu proti organizaci „Jindra" v Čechách mohli být zatčeni téměř všichni její vrcholní představitelé. Část z těch, kteří zůstali na svobodě, ubytovala počátkem roku 1942 parašutisty, kteří se později účastnili atentátu na SS-Obergruppenführera Heydricha. Díky tomu vstoupila organizace „Jindra" do povědomí. V této souvislosti se v Praze podařilo zatknout také L. Vaňka.

Hlavní cíle organizace „Jindra" byly totožné s cíli dosud známých odbojových skupin. Počítalo se s tím, že Německo bude díky válce donuceno stáhnout z protektorátu svá vojska. Této okolnosti mělo být využito i za případného použití síly k obnovení čsl. státu stejně jako v roce 1918. Z tohoto důvodu shromažďovali členové „Jindry" zprávy, poslouchali nepřátelský rozhlas a plánovali provádění sabotážních akcí. Proto např. vešel Vaněk do styku s architektem Zemánkem z Prahy, aby od něj zjistil, jak je nejlépe možné provést sabotáže v holešovickém přístavu. Za stejným účelem požádal dělníka pražské Janečkovy zbrojovky Frohlíka[11] o přísun informací z této továrny. Kvůli pomoci parašutistům byl Zemánek stanným soudem v Praze odsouzen k smrti. Údaje o jeho případu jsou přiloženy ve zvláštních spisech. Také Frohlík byl zatčen v souvislosti s parašutisty. Při zásahu proti němu zastřelil úředníka tajné státní policie a dalšího těžce zranil. Rovněž Frohlík byl stanným soudem v Praze odsouzen k trestu smrti. Údaje o něm jsou přiřazeny ke zvláštním spisům.

Za účelem navázání nových kontaktů a ev[entuálního] sjednocení vešla organizace „Jindra" ve styk s dalšími, již známými odbojovými skupinami. Není ovšem znám žádný případ, že by k takovémuto sjednocení s nějakou další politickou skupinou skutečně došlo. Bylo zjištěno spojení na Jaroslava Purkyta, bývalého sokolského funkcionáře, který měl kontakty na vedoucího odbojové skupiny „NOS" = „Národní obranný svaz". V jeho kanceláři došlo v březnu 1942 k rozhovoru mezi vedoucím „NOS" advokátem dr. Karlíkem a Purkytem na straně jedné a prof. Ladislavem Vaňkem a zemským vedoucím organizace „Jindra" pro Čechy Františkem Pecháčkem na straně druhé. Byly zde vyměněny zkušenosti z odbojové činnosti a dále navázáno spojení na vedoucího člena Národního revolučního výboru[12] žida Bondyho,[13] s nímž byla vedena podobna řeč jako s dr. Karlíkem a Purkytem. Bylo rovněž navázáno spojení na zpravodajskou skupinu podřízenou Valentovi.[14] V této souvislosti došlo

11 Správně Frolika. Oldřich Frolík (1909–1943), kovodělník pražské Janečkovy zbrojovky. Člen radikální odnože Jindry – skupiny Říjen – a spolupracovník desantu Anthropoid. Dne 15.9.1942 unikl zatčení, když smrtelně zranil a těžce postřelil dva ze tří členů zatýkacího komanda. Při domovní prohlídce u něj byla objevena část zbrojního arzenálu Anthropoidu, mj. rovněž bomba stejné konstrukce, kterou Kubiš použil při atentátu. Popraven spolu s manželkou v Mauthausenu 26.1.1943.

12 Míněn je PVVZ.

13 Jedná se o zjevný omyl. JUDr. Karel Bondy (1906–1945), jeden z hlavních představitelů PVVZ a reprezentant ÚVODu, byl zatčen již 20.10.1941. Mnohostranně angažovaný advokát Bondy, vůdčí osobnost Hitlerova hnutí čs. studentstva, funkcionář Ymky a příslušník sociálnědemokratické strany, byl členem PVVZ od roku 1939. Spoluautor ideového programu demokratické rezistence „Za svobodu do nové Československé republiky". Společně s Vladimírem J. Krajinou a Rudolfem Marešem se podílel na budování radiotelegrafického spojení s Londýnem. K smrti odsouzen na sklonku roku 1944, popraven 22.1.1945 v Brandenburgu.

14 JUDr. Jaroslav Valenta (1911–1942), právník, sekretář Akademické Ymky, významný před-

prostřednictvím vedoucího parašutistů k rozhovoru Bachury z Valentovy zpravodajské skupiny s Vaňkem. Kromě toho byl za stejným účelem osloven i vedoucí známé „Nemogruppe" Nejedlý. Všechny osoby jmenované v této souvislosti – Purkyt, dr. Karlík, Bondy, Valenta, Bachura a Nejedlý – stejně jako představitel parašutistu Bartoš byli zatčeni a jejich záležitost předána soudu.

Již v únoru 1942 dostal Vaněk a ostatní funkcionáři ilegální sokolské organizace „Jindra" spojení na parašutisty – organizátory atentátu na SS-Obergruppenführera Heydricha.[15] Vaněk byl osobně přesvědčen, že atentátu je nutno zabránit. Proto se skrze vysílačku parašutistů spojil s centrálou v Londýně. Pokusil se objasnit, že atentát nepřinese žádný zvláštní užitek. Daleko více se obával následných represálií vůči českému národu, které mohly ochromit jeho práci i aktivity ostatních odbojových skupin. Vaněk byl toho názoru, že jeho odbojová práce, stejně tak jako práce ostatních hnutí rezistence, je účelnější než vlastní atentát. Atentát se mu ovšem nepříčil kvůli vnitřnímu přesvědčení, ale pouze z důvodů dopadu na jeho organizaci. V tomto duchu byly odeslány další Vaňkovy radiotelegramy, které charakterizují nejen Vaňka osobně, ale především nebezpečí představované organizací „Jindra".

Pro organizaci bylo londýnským rozhlasem v noci ze 30. 4. na 1. 5. 1942 na vlně 39 vysíláno heslo, které, přeloženo do němčiny, znamená „Nový den – nový národ".

Po provedení atentátu zůstal Vaněk s atentátníky ve spojení a pomáhal jim najít úkryt v jednom zdejším kostele. Prostřednictvím velitele parašutistů Bartoše se kvůli ukončení represí pokoušel přimět atentátníky k tomu, aby se buď sami přihlásili policii nebo spáchali sebevraždu. Vaněk opět zdůrazňoval zvláštní cenu své organizace a naznačoval, že ji nechce dále ohrozovat; jeho rozhovory s Bartošem a ostatními však v tomto smyslu nevedly k úspěchu. Pro organizaci „Jindra" je v souvislosti s atentátem příznačné, že její lékař, dr. Lyčka[16] z Prahy-Karlína, poskytl jednomu z atentátníků bezprostředně po činu první pomoc. Parašutistům byl nápomocen i po

stavitel PVVZ a ÚVODu. Mj. úzce spolupracoval s Vladimírem J. Krajinou a evangelíky Jaroslavem Šimsou a Rudolfem Marešem. Zatčen 28.5.1942 při výslechu se neúspěšně pokusil o sebevraždu. Odmítl spolupráci s gestapem a byl donucen přihlížet popravě vlastních rodičů. Popraven v Mauthausenu 24.10.1942.

15 K tématu výsadku Anthropoid a atentátu viz následující publikace: ANDREJS, Jaroslav: *Smrt boha smrti: Legendy a skutečnosti kolem atentátu na Heydricha*. Brno, Jota 1997; CVANCARA, Jaroslav: *Akce atentát*. Praha, Magnet Press 1991; TÝŽ: *Někomu život, někomu smrt: Česko-slovenský odboj a nacistická okupační moc 1941–1943*. Praha, Laguna Proxima 1997; DREJS, Jan: *Za Heydrichem stín*. Praha, Naše vojsko 1947; IVANOV, Miroslav: *Atentát na Reinharda Heydricha*. Praha, OPTYS 1996; JELÍNEK, Zdeněk: *Operace Silver A*. Praha, Naše vojsko 1992; KUBÁNEK, Petr: *Dal signál k atentátu na Heydricha*. Uherské Hradiště 1993; MACDONALD, Callum: *Úder z Londýna: Atentát na Obergruppenführera SS Reinharda Heydricha*. Praha, BB ART 1997; SLÁDEK, Oldřich: *Přicházeli z nebe*. Praha, Naše vojsko 1993; ŠOLC, Jiří: *Bylo málo mužů: Českoslovenští parašutisté na západní frontě za druhé světové války*. Praha, Merkur 1990; TÝŽ: *Nikdo nás nezastaví*. Praha, Merkur 1992; UHLÍŘ, J. B. – WAIC, M.: *Sokol proti totalitě 1938–1952*, s. 87–91.

16 MUDr. Břetislav Lyčka (1903–1942), lékař a sokolský činovník. Od roku 1939 člen OSVO a od podzimu 1941 skupiny Jindra, kterou podporoval rovněž finančně. Jeden z nejaktivnějších spolupracovníků desantu Anthropoid. 27.5.1942 ošetřil bezprostředně po atentátu zraněného rotmistra Jana Kubiše. Dne 21.7.1942 spáchal těsně před zatčením sebevraždu.

svém útěku z Prahy. Dr. Lyčka, který financoval organizaci obnosem 100 000 korun, spáchal při svém pronásledování sebevraždu. Všichni příslušníci organizace „Jindra", kteří byli ve spojení s parašutisty nebo atentátníky, byli mezitím odsouzeni stanným soudem. Náleží k nim:

Ladislav Vaněk	Pecháček František
Hejl František	dr. Svoboda Jan
Čaloun Vladislav[17]	Zemanek Josef[18]
Piskaček Jaroslav[19]	Oktábec Antonín[20]
Vaněk Ludvík	Hošek Vratislav
Pavlík Karel[21]	Frohlík Oldřich
Senold Augustin	Jedlan Karel

Ladislava Vaňka a Františka Pecháčka dal soud k dispozici [gestapu]. Rozsudek smrti vynesený stanným soudem[22] v Praze na nich bude vykonán až poté, co již nebudou prospěšní při soudním šetření.[23]

Soudu byli dále předáni:

Beneš Josef	Modr Karel
Skála František	Chvátal Ladislav
Dudek Rudolf	Král Otto
Klaus Václav	Prkno Karel
Frömpter Otto	Hánek František
Trégler Jaromír[24]	Gruberová Věra[25]

Josef Beneš: V sokolské organizaci byl činný již pod Klichem. Vaněk jej převzal pro organizaci „Jindra". Vykonával funkci zástupce zemského velitele pro Čechy a v této hodnosti mu podléhal kraj Turnov v pardubické župě a kraje Velká Praha a Plzeň. Tomu odpovídalo jeho spojení na Modra v Praze, Dleska v Plzni, Lachmanna v Pardubicích a Durycha v Turnově. Jeho krycí jméno znělo „Hron". V Benešově kanceláři se konaly schůzky Vaňka s jemu podřízenými funkcionáři. Zatímco Dleska a Lach-

17 *AMV ČR*, fond 141, karton 344/2, s. 1–4.
18 *Tamtéž*, s. 12–14.
19 *Tamtéž*, s. 85–86.
20 *Tamtéž*, s. 66–67.
21 *Tamtéž*, s. 9–11.
22 Dne 8. ledna 1943.
23 Vaněk a Pecháček nebyli rozhodně jediní představitelé domácí rezistence, jimž byl kvůli dalšímu vyšetřování odložen (nebo neoficiálně zrušen) výkon trestu. Gestapo tak postupovalo (především v závěrečné fázi války) např. v případě významných odbojových osobností Vladimíra J. Krajiny, Arnošta Heidricha, Jaroslava Kvapila, Zdeňka Němečka a řady dalších, od nichž si slibovalo další informace, eventuálně spolupráci.
24 *Tamtéž*, list 112.
25 *Tamtéž*, list 112–113.

manna soud v tomto zvláštním případě předal zahraniční služebně, byl Durych pro své nepatrné provinění poslán do k[oncentračního] tábora.

Karel Modr: Do organizace „Jindra" byl zapojen již dříve díky Benešovi a pracoval zde ve funkci krajského vedoucího Velké Prahy. Podléhalo mu pět župních vedoucích – Skála, Hejl, Chvátal, dr. Svoboda a Dudek. Jim předával pokyny k výstavbě organizace a potřebné materiály pro práci, jako např. šifrovací klíč a seznam krycích jmen. Udržoval spojení nejen s Benešem, ale rovněž s Pecháčkem, a účastnil se schůzek s Vaňkem v Benešově kanceláři. U policejního výslechu se snažil zapírat.

František Skála: Zastával funkci župního vedoucího v Praze a byl instruován Modrem. Díky Modrovi byl také začleněn do „Jindry", což však bylo krátce před provedením atentátu, jehož následky organizaci silně poškodily. Jeho ilegální činnost v „Jindře" proto nemohla být šířeji rozvinuta. Ačkoli ve svém policejním výslechu hlavní obvinění popíral, byl přesto z ilegální práce usvědčen ostatními.

Ladislav Chvátal: Rovněž i on zastával pod Modrem funkci župního vedoucího v Praze. Aktivně se účastnil práce ve skupině, která v čele s Františkem Hánkem podporovala sokolské rodiny. V této souvislosti se ve Frömpterově bytě často setkával s Klausem, Prknem a Králem. Věděl o tom, že Hánek žije v protektorátě jako politický uprchlík ilegálně na falešné osobní doklady. Předpokládal, že zvláštní soud přihlédne k nařízení zastupujícího říšského protektora z 3. 7. [19]42.[26]

Rudolf Dudek: Také on byl činný v organizaci „Jindra" jako župní vedoucí v Praze pod Modrem. Modr uvedl, že jej pro provedení jeho úkolu vybavil nezbytnými znalostmi a materiály. Podobně jako Skála, i Dudek byl do organizace zapojen krátce před atentátem, a nemohl proto pro ni příliš učinit. Ačkoli svá obvinění rovněž popíral, byl usvědčen nejen díky nalezeným zápisům, ale i ostatními účastníky.

Otto Král: Vynikal ve všeobecné politické ilegální práci, účastnil se společných jednání ve Frömpterově bytě a zřizoval spojení mezi vedoucími odbojovými funkcionáři. U policejního výslechu nezapíral a s největší pravděpodobností očekával své propuštění. I v jeho případě připadá v úvahu přihlédnutí k nařízení zastupujícího říšského protektora z 3. 7. [19]42.

Václav Klaus: Vynikal v rámci podpůrné akce určené sokolským rodinám. Často byl přítomen rozhovorům ve Frömpterově bytě. Kromě toho věděl, že bývalý sokolský funkcionář Hánek žije ilegálně v protektorátě jako politický uprchlík na falešné osobní doklady. Přes veškerá nařízení zastupujícího říšského protektora byl Klaus i nadále Hánkovi k dispozici. Postaral se rovněž o to, aby skrze vedoucího parašutistů Bartoše

26 Dne 3.7.1942 byl zrušen výjimečný stav, vyhlášený po atentátu na Heydricha.

navázal Vaněk spojení se členem Národního revolučního výboru[27] Bachurou. Za svou podporu Hánkovi i za samotné spojení s parašutisty musel být ve zvláštním soudním řízení ve shodě s nařízením zastupujícího protektora z 3. 7. [19]42 odsouzen k smrti. V této souvislosti je třeba připomenout, že část dřívějších Hánkových ubytovatelů byla zvláštním soudem rovněž odsouzena k trestu smrti. U policejního výslechu se Klaus vědomě dopustil falešné výpovědi s cílem ztížit proces vyšetřování. Doznání učinil až teprve po dlouhé konfrontaci s Bachurou a Vaňkem.

Karel Prkno: V rámci sokolské organizace „Jindra" participoval pod vedením Chvátala, resp. Hánka, na podpůrné akci potřebným sokolským rodinám. Podle toho se rovněž účastnil rozhovorů u Frömptera. Věděl, že Hanek pobývá v protektorátu na falešné dokumenty jako politický uprchlík. Hánek sám vyhledával Prkna v jeho bytě až do poslední chvíle. Také Prkno byl řízením zvláštního soudu ve shodě s nařízením zastupujícího říšského protektora z 3. 7. [19]42 odsouzen k smrti. Bylo rovněž zjištěno, že věděl o vztahu Klause k dalším v ilegalitě pracujícím politickým skupinám, především parašutistům.

Otto Frömpter: Patřil k podpůrné skupině uvnitř ilegálního Sokola. Svůj byt dal k dispozici pro rozhovory. Při této příležitosti musel od Krále, Klause, Chvátala a Prkna zjistit řadu podrobností ohledně ilegální práce odbojového hnutí. Frömpter, kterého lze počítat k české inteligenci, zatajil při výslechu podstatné věci. Přesto jej ostatní usvědčili.

František Hánek: V říjnu 1941 měl být v akci proti sokolským funkcionářům zatčen. Ve chvíli, kdy již přímo u něj v bytě byli dva úředníci, unikl zatčení útěkem, při němž vyskočil oknem. Následně si opatřil falešné osobní doklady, které zněly na jméno „Strýc". V protektorátu s nimi působil pod novým jménem až do svého zatčení 10. 11. [19]42. Organizoval podpůrnou akci sokolským rodinám. Odtud měl první zprávy o organizaci „Jindra". K navázání spojení byl vyzván samotným Vaňkem. Z osobních důvodů však odmítl setkat se s ním a usiloval o převzetí celé organizace do svých rukou. Vaněk viděl v Hánkovi konkurenta! Při výslechu zatajil Hánek podstatné skutečnosti o činnosti organizace. Je vhodné připomenout, že část Hánkových ubytovatelů byla v souladu s nařízením zastupujícího říšského protektora z 3. 7. [19]42 odsouzena zvláštním soudem k smrti. Při předvedení před tento soud musel i Hánek nepochybně počítat se stejným rozsudkem.

Jaromír Trégler: Na začátku dubna 1942 byl díky župnímu vedoucímu dr. Janu Svobodovi začleněn do organizace „Jindra" a určen jeho zástupcem. Po převzetí této funkce vykonával předané rozkazy. Narozdíl od výše jmenovaných se Trégler při výslechu přiznal.

---

27 Míněn je PVVZ.

Věra Gruberová: Byla členkou legálního Sokola a zemského vedoucího organizace „Jindra" pro Čechy Pecháčka znala několik let. S rodinou Pecháčkovou udržovala přátelské styky. Proto také Pecháčkovi dovolila, aby směl její adresu používat pro tajné zprávy z Čech. Pecháček apeloval na její národní cítění a přesvědčoval ji, že tak slouží Sokolu. Z toho je jasné, jakým způsobem byl Pecháček činným v rámci rozpuštěného Sokola. Dopisy, které pro Pecháčka obdržela, nesly jednotného odesílatele s krycím jménem „Sváťa". Okamžitě se přiznala.

Organizace v Čechách byla souzena ve zvláštním procesu. Jmenný seznam je připojen.

Přílohy: 1. Jmenný seznam.
2. Organizační plan organizace „Jindra".
3. Překlad radiotelegramů do Londýna.
4. Originální záznamy skupiny.

(podpis nečitelný)
Vrchní kriminální asistent
Sch

Příloha 1.

Jmenný seznam[28]

Purkyt, Jaroslav II BM 1 – 6/42g „NOS" případ u vrchního říšského návladního v Berlíně[29]
Karlík, dr. Jan II BM 1 – 6/42g „NOS" případ u vrchního říšského návladního v Berlíně
Bondy, Karel, Israel, II BM 1 – 160/41g „ÚVOD" případ u vrchního říšského návladního v Berlíně
Nejedlý, Karel II BM 1 – 61/42g „NEMO"-Gruppe
Valenta, Jaroslav II BM 1 – 60/42g – 22. 10. [19]42 popraven
Bachura, Bohumil II BM 1 – 60/42g – 22. 10. [19]42 popraven
dr. Pechlát, Augustin, stanný soud Praha, popraven
Vojta, Hugo II BM 1 – 54/39g stanný soud Praha, popraven
Klich, Jan[30] před vykonáním rozsudku zemřel v ochranné vazbě
Drasal, Štěpán je ve stejné věci předveden řídící služebnou v Brně
Večeřa, Rudolf je ve stejné věci předveden řídící služebnou v Brně
Bartoš, vedoucí parašutistu – sebevražda
dr. Lyčka, Praha – sebevražda
Hejl, František stanným soudem v Praze odsouzen k smrti
dr. Jan Svoboda stanným soudem v Praze odsouzen k smrti
Zemánek, Josef stanným soudem v Praze odsouzen k smrti
Frohlík, Oldřich stanným soudem v Praze odsouzen k smrti
Čaloun, Vladislav stanným soudem v Praze odsouzen k smrti
Piskáček, Jaroslav stanným soudem v Praze odsouzen k smrti
Vaněk, Ludvík stanným soudem v Praze odsouzen k smrti
Pavlík, Karel stanným soudem v Praze odsouzen k smrti
Šenold, Augustin stanným soudem v Praze odsouzen k smrti
Oktábec, Antonín stanným soudem v Praze odsouzen k smrti
Hošek, Vratislav stanným soudem v Praze odsouzen k smrti
Jedlan, Karel stanným soudem v Praze odsouzen k smrti
Vaněk, Ladislav stanným soudem v Praze odsouzen k smrti
Pecháček, František stanným soudem v Praze odsouzen k smrti

Dva posledně jmenovaní ještě nebyli popraveni, neboť byli dáni k dispozici vyšetřujícímu soudci.

---

28 Na základě orientačního výzkumu, který byl proveden za účelem konkretizace rezistenčních činností jmenovaných ve fondu „Říšské ministerstvo spravedlnosti" (RJM) v *SÚA*, lze konstatovat, že tento fond obsahuje pouze jednu konkrétní složku týkající se zde uvedených osob.

29 *SÚA*, fond RJM, IVg10a 2159/43g (film č. 21).

30 Správně Otakar

Příloha 2.

Organizační plán „Jindry"[31]

Výstavba organizace „Jindra" 1942:

vedoucí pro Čechy a Moravu: prof. Ladislav Vaněk
vedoucí pro Čechy: František Pecháček, Praha
vedoucí pro Moravu: Štěpán Drásal, Brno
spojka pro Čechy: Josef Beneš, Praha
spojka pro Moravu: Rudolf Večeřa, Praha
kraj I Velká Praha vedoucí: Karel Modr, Praha
župa I – kraj – vedoucí: František Skála, Praha
župa II – kraj I – vedoucí: František Hejl, Praha
župa III – kraj I – vedoucí: Lad[islav] Chvátal, Praha
župa IV – kraj I – vedoucí: dr. Jan Svoboda, Praha
župa V – kraj I - vedoucí: Rudolf Dudek, Praha

Členové a spojky kraje I Velká Praha:

1. Čaloun, Vladislav, Praha
2. Zemánek, Josef, Praha
3. Piskáček, Jaroslav, Praha
4. Oktábec, Antonín, Praha
5. Vaněk, Ludvík, Bystřice
6. Hošek, Vratislav, Praha
7. Pavlík, Karel, Praha
8. Král, Otto, Praha
9. Klaus, Václav, Praha
10. Prkno, Karel, Praha
11. Frömpter, Otto, Praha
12. Hánek, František, Praha
13. Tregler, Jaromír, Praha
14. Frohlík, Oldřich, Praha
15. Šenold, Augustin, Praha
16. Jedlan, Karel, Praha
17. Rendler, Václav, Dvůr Králové
18. Gruberová, Věra, Praha

Kraj II Tábor vedoucí: dr. Karel Evald, Tábor
župa I Tábor
župa II Budějovice
župa III Písek

---

31 Na základě orientačního výzkumu, který byl proveden za účelem konkretizace rezistenční činnosti jmenovaných ve fondu „Říšské ministerstvo spravedlnosti" v *SÚA*, lze konstatovat, že tento fond obsahuje pouze dvě konkrétní složky týkající se zde uvedených osob.

Kraj III Plzeň vedoucí: František Dlesk.[32] *Plzeň*
župa I Plzeň
župa II Rokycany
župa III Klatovy

Kraj IV Roudnice vedoucí: Gustav Andres, Bříza
župa I Roudnice
župa II Louny
župa III Rakovník

Kraj V Turnov vedoucí: Jan Durych, Turnov
župa I Turnov
župa II Semily
župa III Jičín

Kraj VI Mladá Boleslav vedoucí: měl být dosazen Durychem
župa I Mladá Boleslav
župa II Kolín
župa III Nový Bydžov

Kraj VII Hradec Králové vedoucí: Karel Nesnídal.[33] *Hradec Králové*
župa I Hradec Králové
župa II Náchod
župa III Pardubice

Kraj VIII Německý Brod vedoucí: neznámý
bez župního vedení

Archiv Ministerstva vnitra ČR, fond 141, karton 344/1, originální strojopis. 19 stran

Z němčiny přeložil Jan B. Uhlíř

32 *Tamtéž*, IVg10a 5757/43g (film č. 26).

33 *Tamtéž*, IVg10a 5211/43g (film č. 6); GOSTOMSKI, Victor von – LOCH, Walther: *Der Tod von Plötzensee: Erinnerungen, Ereignisse, Dokumente 1942–1944*. Frankfurt/M., Bloch Verlag 1993, s. 154 n.; UHLÍŘ, J. B. – WAIC, M.: *Sokol proti totalitě 1938–1952*, s. 82.

Kronika

Druhý život minulosti

Vilém Prečan

Následující přednášku proslovil Vilém Prečan při příležitosti slavnostního převzetí Mezinárodní ceny Slovenské akademie věd v Bratislavě 21. září 2001. Mezinárodní cenu SAV uděluje předsednictvo SAV od roku 1997. Podle statutu ceny ji může obdržet cizí státní příslušník jako zvláštní projev uznání za významné dílo z oblasti věd o společnosti a kultuře se vztahem ke Slovensku, za významnou vědeckou práci v oblasti přírodních věd vykonanou ve spolupráci s vědeckovýzkumnými pracovníky ze Slovenska anebo za významné technické a urbanistické dílo realizované na Slovensku. Mezinárodní cenu SAV dosud obdrželo šest osob: profesor Wolfgang Schaper, profesor Mikuláš Luptáčik, architektka Mária Ada Weberová společně s architektem Mariánem Weberem, dr. Giordano Cevolani a doc. PhDr. Vilém Prečan.

Vážený pán predseda, vážené dámy, vážení páni, kolegyne a kolegovia, priatelia!

Úprimne ďakujem za vysoké ocenenie môjho diela a za všetky pekné a láskavé slová, ktoré tu boli o mne povedané. Pocta, ktorú tu dnes dostávam, má pre mňa mimoriadnu cenu tým, že prichádza od vrcholnej *slovenskej* vedeckej inštitúcie, z krajiny, ktorá mi neprestala byť blízka tak, ako je mi blízka moja česká domovina. Má pre mňa veľkú hodnotu ako symbol toho, čomu som zasvätil podstatnú časť svojho života a čomu sa neprestávam venovať. Prijímam ju s vedomím, že nepatrí len mne, ale že je predovšetkým ocenením závažnosti témy, na ktorej som strávil dlhé roky práce – Slovenského národného povstania. Je nepochybne tiež pripomienkou spoluprace slovenských a českých historikov, ktorí v šesťdesiatych rokoch spoločne zápasili za pravdu o povstaní. Cenu chápem aj ako ocenenie aktívu Slovensko-českej komisie historikov a toho, čo vykonala od svojho založenia v roku 1994.

Po prvý raz som prišiel na Slovensko v roku 1955, dvadsaťdvaročný, rovno z pražskej fakulty, s umiestnenkou asistenta katedry marxizmu-leninizmu a s hmlou komunistickej indoktrinácie v očiach a v mysli. Prvé skúsenosti s politickou a sociálnou realitou som urobil práve tu: na Slovensku som zažil šok z chruščovovského 20. zjaz-

du, pochod študentov cez Bratislavu v máji 1956, prvé slovenské búrky proti pražskému centralizmu, ohlas neďalekej maďarskej revolúcie. Po dvoch rokoch som sa vrátil do Prahy s jediným reálnym výdobytkom pobytu v Bratislave: so slovenskou manželkou. Čoskoro na to som bol prinútený v Historickom ústave ČSAV preorientovať sa na slovenské najnovšie dejiny. Bolo to takmer na mŕtvicu: keď nič iné, jedno som vedel bezpečne – ako málo toho o Slovensku viem. A tak som sa vracal na Slovensko čoraz častejšie, najmä do archívov. Začiatky neboli slávne, komunistická ideológia mi zavše ešte strašila v hlave. Na knihu *Slovenský katolicizmus pred februárom 1948*, vydanú roku 1961, nemôžem byť pyšný, bol to bastard: výsledky slušného archívneho výskumu, pobabrané dobovou propagandou.

Potom to začalo byť lepšie. A keď som roku 1969 držal v rukách zmluvu s vydavateľstvom SAV na v poradí už tretiu edíciu prameňov slovenských najnovších dejín, už nie o povstaní, ale na tému „nacistický režim a Slovensko 1939–1945", v nemčine a s tým, že polovica nákladu sa bude distribuovať na Západe, vtedy sa mi zdalo, že nie je nič, čo by som nedokázal. – Zmluva nezmluva, onedlho bol koniec a ja som bol kurič v motolskej nemocnici. Mimochodom, tie pramene neboli doposiaľ vydané, chceli sme sa do toho ešte znova pustiť tu v Bratislave v roku 1991, spoločne s Historickým ústavom SAV, ale tisícky fotokópií stále ešte odpočívajú v kartónoch na Klemensovej ulici.

Styk so Slovenskom som nestratil ani po roku 1970, keď už som ako historik oficiálne neexistoval. Písali sme si s bratislavským priateľom dlhé listy ako kedysi ľudia v 19. storočí a bola z toho kniha reflexií na rané roky „normalizácie", ktorú som vydal po nemecky v emigrácii k desiatemu výročiu sovietskej invázie. V sedemdesiatych rokoch sa v Bratislave, už v mojej neprítomnosti, konalo súdne pojednávanie o tom, či moja edícia *Nemci a Slovensko 1944* mala vedecký charakter, alebo to bol iba výber textov na úrovni školskej čítanky. Vďaka Jozefovi Jablonickému, ktorý sa nebál ako súdny znalec obhajovať moju prácu, som proces vyhral. (Preto sme ho nazývali v tajnej korešpondencii krycím menom „Súdny".) Vyše trinásť rokov strávených v Nemecku som udržiaval tesné styky s priateľmi v slovenskom disente, vzišlo z toho všeličo užitočné. S niektorými z nich som sa stretol znova až v septembri 1990, keď mi prišlo v Bratislave hovoriť nad rakvou najbližšieho priateľa Milana Šimečku.

Môžem teda zhrnúť: Intenzívny styk so Slovenskom a jeho kultúrou, štúdium slovenskej minulosti 20. storočia ako aj štyridsaťštyriročné rodinné putá, to všetko ma zasiahlo a poznamenalo na celý život. Moja česká identita sa rozkošatila získanou slovenskosťou, ktorá ma podstatne obohatila; vnímam slovenskú inakosť oproti českej, do ktorej som sa narodil, naučil som sa jej rozumieť, rešpektovať ju, milovať jej dobré stránky a vedieť sa skôr pousmiať než uškrnúť nad jej črtami tienistými.

Prijímajúc Medzinárodnú cenu SAV s vďakou a pohnutím, chcel by som Vás ubezpečiť: viem, že pocta tohto druhu predovšetkým zaväzuje; jej príjemca akoby podpisoval zmenku. Musí sa snažiť dokázať, že si takú poctu zaslúžil. O čosi vyššie ti postavili latku, cez ktorú budeš odteraz skákať. Neberiem teda to, čo tu bolo o mne povedané, ako nekrológ, po ktorom už môžem odpočívať v pokoji.

* * *

Dostalo sa mi privilégia prehovoriť k tomuto váženému zhromaždeniu. Rad by som to využil vo vlastnej veci. Zo všetkého najviac sa cítim byť historikom, to je základ mojej dnešnej identity: dejiny a všetko, čo s tým súvisí, sú moje povolanie, moje najmilšie zamestnanie, jediný koníček. Budem teda hovoriť o minulosti a o dejinách, ktoré chápem ako pokus minulosť vyložiť, podať jej usporiadaný a nevyhnutne zjednodušený obraz, interpretovať ju. A v rámci úvahy o dejinách a o historikovi, ktorý tieto dejiny vytvára tak, že už nejestvujúcu minulosť pitvá a konštruuje o nej obrazy a píše príbehy, zmienim sa napokon aj o tom, čo ostalo môjmu srdcu najbližšie, o dejinách a historiografii povstania z roku 1944.

Minulosť je podstatnou súčasťou identity každého jednotlivca ako aj veľkých sociálnych skupín a celkov. Nedá sa odstáť a zmeniť. Hoci už neexistuje, má druhý život v podobe následkov a dôsledkov, ktoré stormovali svet, do ktorého vstúpili ďalšie generácie; ostali po nej pramene a hmotné pozostatky, žije v historickej pamäti ľudí. Minulosťou sa zapodievame, aby sme poznali svet a ľudí, ktorí ho obývajú, aby sme pochopili, skade sa vzala naša súčasnosť; takisto, aby sme sa s ňou vyrovnali, oslobodili sa od jej bremena, ak je ťaživá, uzmierili sa s ňou a našli od nej potrebný odstup. Minulosť poznávame aj preto – v pozitívnom zmysle –, aby sme sa z nej poučili, ak sme vôbec poučiteľní, alebo aby sme z nej čerpali silu, povzbudenie a zadosťučinenie, že generácie pred nami alebo my sami sme boli takpovediac „na správnej strane", že sme neboli pasívni, keď bolo treba konať, že sme vedeli odpovedať na výzvy času.

História, presnejšie historiografia je kritická disciplína, a to hneď na dvojaký spôsob. Historik kriticky analyzuje pramene, z ktorých vychádza pri skúmaní toho, čo sa v minulosti udialo, overuje ich autenticitu a spytuje sa aj na to, kto bol ich pôvodcom. Druhý krok jeho kritického prístupu je v tom, že vypravujúce príbehy ľudí, posudzuje a hodnotí ich činy. Tým historik tak či onak nastavuje zrkadlo aj súčasníkom. Duplovane to robí vtedy, ak opisuje minulosť, ktorej súčasníci ešte žijú alebo ktorú dnešná spoločnosť z nejakého dôvodu cíti ako živú.

Poslaním historika nie je nezáväzne sa zapodievať tým, čo bolo, ale hľadať pravdu o minulosti. Lenže pravda dejín neexistuje mimo ľudí, sama o sebe, nie je to nič objektívne, na ľuďoch a pozorovateľoch nezávislé. Minulosť vždy bola a ostáva bojovým polom súčasníkov, je to šatňa, z ktorej sa vypožičiavajú kostýmy pre súčasné politické zápasy, zbrojnica, skade sa berú palice, ktorými sa bijú po hlave súčasní politickí protivníci, studnica mýtov, argumentov na potvrdenie nárokov legitímnych i nelegitímnych, posvätných právd i svätých lží. Dnešné generácie vedia lepšie, čo by boli mali robiť ich predkovia, aby konce toho, čo vtedy začínali, boli úspešnejšie, ako tomu bolo v skutočnosti. A pritom pri riešení svojich problémov tápu rovnako, ako tápali v hmle a v tme ti pred nimi.

Zmieňujem všadeprítomnú inštrumentalizáciu minulosti, aby som mohol pripomenúť a vyzdvihnúť spoločenskú úlohu historika, ktorý je predovšetkým nenahraditeľným strážcom historického kontextu. Opisuje okolnosti a súvislosti, v ktorých sa minulé udalosti odohrávali. Pripomína, ako ľudia rozumeli svetu, v ktorom žili, aké mali záujmy a motívy, čo vedeli a mohli vedieť, na základe čoho všetkého sa

rozhodovali a konali; upozorňuje tiež na to, čo vtedy ľudia nevedeli a čo ani vedieť či predvídať nemohli. Historik sa nemôže vzdať hodnotenia, kritických súdov, konštatovania viny, odsúdenia zločinov, alebo na druhej strane ocenenia dobra, nezištnej obete, hrdinstva, ľudskosti. Musí hodnotiť, to patrí k etike jeho profesie rovnako ako dodržiavanie pravidiel historického remesla. Môže byť objektívny, keď nijaká objektívna pravda dejín nejestvuje? Môže byť nestranný, keď sú hodnoty, ktorým drží stránku a používa ich ako kritériá pri hodnotení minulosti a minulých ľudských rozhodnutí, činov, postojov, aktivít, a keď sú naopak činy, motívy, postoje, ktoré musí odsúdiť? Môže byť nezaujatý, keď nezaujatosť znamená za istých okolností aj neochotu priznať farbu?

To sú dôvody, prečo sa vyhýbam adjektívam „objektívny", „nestranný" a „nezaujatý", keď ide o minulosť. Trvám iba na tom, že historik musí vždy a za všetkých okolností – lebo je to kategorický imperatív jeho profesie – vedieť prihliadnuť ku všetkým faktorom danej historickej situácie, uvážiť a zvážiť všetky relevantné súvislosti, vziať v úvahu všetky tlaky a obmedzenia, ktorým je človek vystavený, a z toho vyplývajúce „poľahčujúce okolnosti", vždy znova klásť otázku, či sme spravodliví voči ľuďom v minulosti a či od nich nechceme príliš veľa; vedieť posúdiť, kedy ľudia stáli pred ozajstnou dilemou a kedy naopak voľba menšieho zla viedla ku koncom najhorším. Takýto prístup k minulým dejom je historikovým osobitným a nenahraditeľným príspevkom do spoločenskej debaty o minulosti, takto hodnotiť minulosť musí učiť svojich čitateľov a poslucháčov. Sám nesmie nikdy prestať v úsilí oslobodiť sa od politických vášní súčasnosti, musí si zachovať skepsu ku každému ideologickému videniu sveta. Ešte čosi nesmie: nemal by prestať pochybovať o svojej vlastnej pravde, lebo otvorenosť voči kritike a ochota k diskusii sú neodmysliteľné atribúty vedeckej práce.

To sú požiadavky takmer nadľudské. Veď aj historik je zajatcom súčasnosti: ako živý človek je zakotvený vo svojej dobe, je ľudsky a sociálne determinovaný, má svoju hierarchiu morálnych a ešte ináč kategorizovaných hodnôt, svoje individuálne videnie sveta. Hoci má naporúdzi stále jemnejšie inštrumenty svojho remesla a stále prepracovanejšie metodologické a gnozeologické postupy, tiež najlepšie vie, aké je ťažké porozumieť dobe, ktorú neprežil, a ako rovnako obtiažne je zaoberať sa dobou, ktorej bol súčasníkom, a pritom sa neprevinúť proti požiadavkám kritickej historiografie.

Na minuloročnom Svetovom kongrese historických vied bolo konštatované, že sme svedkami veľkého posunu časového centra gravitácie dejín; záujem verejnosti aj bádateľov sa presúva na najnovšie úseky minulosti, dokonca až na deje, ktoré nie sú ešte ukončené a uzavreté. Úlohy historikov, nároky na ne a očakávania do nich vkladané narastajú. Vo všetkých postkomunistických krajinách sa to všetko znásobuje ešte aj tým, že tu desaťročia nejestvovala ani sloboda bádania, ani slobodná debata o minulosti a že je strašne veľa čo doháňať. Neviem, či je na Slovensku situácia lepšia, ale u nás v Česku konštatujeme, že česká historická obec je málo početná, že personálne a materiálne vybavenie pracovísk je nedostatočné zoči voči úlohám, pred ktoré historikov postavila doba. To sa týka akadémie, ale najmä

vysokých škôl, kde sa rozhoduje o budúcnosti oboru súčasných dejín. Na humanitných fakultách sa totiž vychovávajú budúci historici a učitelia dejepisu. Tieto veľké problémy sú zgruntu riešiteľné iba v makrosvete štátnej rozpočtovej politiky, ktorá rozhoduje o tom, čo si môžu vysoké školy a výskumné pracoviská dovoliť. Sú riešiteľné iba vtedy, keď sa presadí poznanie, že záujmy vysokoškolskej výuky histórie a historického výskumu nie sú akési stavovské, ale celospoločenské záujmy a že všestranné štúdium minulosti je nevyhnutné pre zdravé fungovanie spoločenského organizmu. Napriek tomu aj v mikrosvete akadémie a univerzít sú isté možnosti pomôcť historikom; sú na to potrebné dve veci: pochopenie a solidarita kolegov z iných oborov vied.

* * *

Považujem Slovenské národné povstanie roku 1944 za najdramatickejšiu a azda najvýznamnejšiu epizódu slovenských dejín 20. storočia. Pokúsim sa povedať niekoľkými vetami, čo ma k takej charakteristike vedie. Dramatickosť príbehu vyplývala primárne už z toho, že sa odohrával uprostred vojny a ako jej súčasť so všetkým, čo k vojne patrí; doslova a do písmena šlo o život, o veľa životov: malá vojna uprostred veľkej vojny. Čas hral rozhodujúcu úlohu pre úspech plánovaného a pripravovaného vojenského vystúpenia. Ťarcha zodpovednosti u tých, čo rozhodovali, či začať alebo nezačať, aj keď z Moskvy neprichádzali očakávané správy a pokyny, bola obrovská. Často záležalo na rozhodnutí jedného človeka, či sa celá posádka pridá na stranu povstania, alebo ostane stranou, alebo či celá divízia ostane bez velenia a bude Nemcami odzbrojená. Jedna rádiotelegrafická depeša alebo jedno svedectvo boli vstave vyvolať v zahraničí nedôveru a viesť k tomu, že sa vyčkávalo, čo sa z plánov slovenského podzemia vykľuje. Jedna indiskrétnosť v domácom odboji, jedno váhanie v rozhodujúcom okamihu mohli viesť k nenapraviteľným stratám.

Uvážme, v koľkých rovinách sa vtedy v lete 1944 rozhodovalo o osudoch odbojových a povstaleckých zámerov, koľkí historickí protagonisti tu zasahovali a snažili sa vtlačiť udalostiam svoju pečať, presadiť svoju vôľu: nemecká vojnová, diplomatická a policajná mašinéria vedúca totálnu vojnu, ktorej sa muselo podriadiť všetko vo sfére jej moci; režim slovenského štátu rozhodnutý ísť s nacistickým Nemeckom hoci aj do jeho konečnej porážky; Sovieti, ktorí organizovaním partizánskeho hnutia vo vlastnej réžii pripravovali priaznivú pôdu pre vlastné vojenské operácie, ale súčasne tým burcovali nemecké velenie a urýchľovali rozhodnutie vyslať na Slovensko jednotky na „obnovenie poriadku"; západní spojenci, Briti a Američania, plní obáv, aby ich podpora povstania neviedla k dezinteresu Moskvy a k opakovaniu varšavskej tragédie; zahraničné vedenie KSČ v Moskve, ktoré posudzovalo spojencov v antifašistickom zápase triednopolitickými šablónami; československá vláda a prezident v Londýne, ktorí sa zo všetkých síl usilovali zabezpečiť pre povstanie zahraničnú pomoc, ale súčasne sa snažili vnútropoliticky presadiť svoju autoritu voči domácemu odboju a povstaleckým orgánom moci. A napokon hlavný a pre myšlienku povstania a jej realizáciu rozhodujúci faktor: domáci antifašistický front, pluralita

odbojových síl, skupín a jednotlivcov – vplyvných aj neznámych, civilistov i vojakov. I í všetci mali spojenie s rôznymi vrstvami obyvateľstva alebo držali nitky vedúce do finančných a hospodárskych centrál, vládnych úradov a vojenských veliteľstiev.

Ako veľmi bola diferencovaná politická orientácia odbojových zložiek a akú úlohu mali ich väzby na partnerov v zahraničí, a to nielen v exilovom prostredí. A predsa ich napokon, hoci len na jeden historický okamih, spojil jeden spoločný cieľ, v tom čase najaktuálnejší: prispieť k porážke Nemecka a s ním spojeného domáceho režimu a pokúsiť sa o to, aby tento slovenský príspevok k spojeneckému vojnovému úsiliu bol čo najväčší. Chceli využiť všetky priaznivé okolnosti, ktoré sa na Slovensku ponúkali: skutočnosť, že tu neboli väčšie nemecké vojenské jednotky, príhodnú situáciu v štátnom aparáte a v armáde ako aj zmýšľanie veľkej časti obyvateľstva, priaznivé odbojovej akcii.

Toto odhodlanie nečakať, až to rozhodnú druhí, ale vziať svoj osud do vlastných rúk, viedlo uprostred drámy veľkej vojny k historickému činu, ktorý dostal pomenovanie Slovenské národné povstanie. Začalo sa vystúpením časti slovenského vojska na rozkaz vydaný v Banskej Bystrici; z neho vzišla obrana súvislého povstaleckého územia, na ktorej sa odohral politický prevrat a kde bola revolučným spôsobom nastolená nová štátna moc. Jej reprezentácia – Slovenská národná rada – sa prihlásila k spolužitiu Slovákov s Čechmi v štáte troch rovnoprávnych národov, Československej republike, odmietla spojenectvo s Nemeckom a ľudácky režim, vyhlásila pripojenie slovenského národa k spojeneckým národom, uznala prezidenta a vládu v exile za reprezentantov československej republiky voči zahraničiu, seba samu však za jedinú predstaviteľku všetkej moci na Slovensku. Štyri prvé dni povstania – od 29. augusta o 15,15 hod., kedy náčelník štábu veliteľstva pozemného vojska podplukovník Ján Golian nariadil najprísnejšiu bojovú pohotovosť, do 1. septembra, kedy bola prijatá a zverejnená Deklarácia SNR – zmenili natrvalo slovenský svet. Gottlob Berger, poslaný na Slovensko, aby velil akcii na pacifikáciu krajiny, hlásil 1. septembra, že svoju úlohu splní za štyri dni. Opúšťal Slovensko bez slávobrány po troch týždňoch a jeho nástupca potreboval ďalších päť týždňov, kým bola obsadená Banská Bystrica.

Čokoľvek si myslíme o pôvodných plánoch ilegálnej SNR a podzemného vojenského vedenia a nech i budeme považovať za naivnú a iluzórnu ich predstavu, že sa im podarí husársky kúsok a Červená armáda za dvadsať štyri hodín prehrmí Slovenskom, jedno im musíme priznať: keď došlo na lámanie chleba, šli do akcie aj v zložitej a neprehľadnej situácii, nevzdali to. Povstalecké Slovensko, jedno z najväčších bojísk európskej protifašistickej rezistencie, sa držalo osem týždňov. Povstanie bolo vojensky porazené, ale stalo sa veľkou dejinnou križovatkou. Politické výsledky povstania spoluvytvárali základy povojnového československého štátu a povstanie ostalo na pol storočia symbolom slovenskej národnej svojbytnosti a práva na rovnoprávne postavenie v česko-slovenskom štáte. Neskorší zápas za slobodu s komunistickou totalitou v sebe zahrnoval aj zápas za pravdu o povstaní. K tradícii povstania a k jeho odkazu sa hlási aj dnešná demokratická Slovenská republika.

Slovenské národné povstanie ostalo veľkou témou slovenskej historiografie, o čom svedčia početné publikácie vydané za posledných desať rokov, ktoré rozšírili mnohé stránky povstaleckej histórie, pochovali mnohé legendy a postavili mnohé výklady z hlavy na nohy. Ale nielen to, vo veľkej spoločenskej debate, ktorá sa odohrala v časoch ideovo-politickej krútňavy po roku 1989, slobodní slovenskí historici obhájili Slovenské národné povstanie v jeho historickej zakotvenosti ako dejinný čin proti všetkým snahám povstanie znevážiť a interpretovať ho ako iba osudné vykročenie na cestu, ktorá skončila v štyridsaťročnej komunistickej diktatúre. Mnohí z nich sú tu dnes prítomní. Rád by som, aby vedeli, že cítim obdiv k ich výkonom ako aj ich profesionálnej a občianskej statočnosti. Ak je niečo také ako Národná cena SAV, zaslúžili by si ju vrchovato.

* * *

Vo zvyšnom čase by som sa rád zmienil o niektorých deziderátach historického výskumu povstania ako aj prezentácie povstaleckých dejín. Vidím tu tri hlavné úlohy.

Po prvé, bolo by treba se ešte raz komplexne a systematicky pozrieť na to, ako máme vydané dokumenty o predhistórii a histórii povstania. Pokiaľ ide o pramene česko-slovenské a slovenské, najviac sa vypublikovalo v šesťdesiatych rokoch; päťdielna publikácia z roku 1984 nepriniesla takmer nič nové a po roku 1989 vydávanie dokumentov nestálo v popredí. Ti z nás, ktorí sa s týmito dokumentami oboznamovali v minulosti, vedia, ako sme sa k nim dostávali postupne, s akými prekážkami, čo všetko bolo ešte neprístupné; mnohé z nich sme študovali nie v archívoch, kam patrili, ale vo fondoch niekdajšieho Študijného ústavu ministerstva vnútra, kam sa archívne nespracované dostali potom, čo sa s nimi prestala zapodievať operatívna zložka Štátnej bezpečnosti. Dnes sú tieto dokumenty uložené v archívoch podľa svojej spisovej príslušnosti a za posledných desať rokov urobili archivári obrovskú prácu pri ich usporiadaní a sprístupnení. Stálo by za to spraviť inventúru, čo sa všetko zachovalo, čo je a čo nie je zverejnené, a vydať, čo má alebo musí byť vydané, niečo možno dokonca znova, prinajmenšom ako databázy na diskoch CD-ROM.

V deväťdesiatych rokoch sme sa dostali k novým dokumentom sovietskej provenience. Zďaleka nie ku všetkému, čo sa dochovalo: vojaci v ruskom ústrednom vojenskom archíve a strážci Stalinovho fondu boli zatiaľ ešte veľmi skúpi. A tak máme síce dokumenty, z ktorých sa dozvedáme, aké správy a hlásenia šli na stôl Stalinovi a Molotovovi, už ale nič o tom, aké od nich vyšli stanoviská, pokyny, rozhodnutia, príkazy. Archív zahraničnej politiky Ruskej federácie neuvoľnil a zatiaľ nemieni uvoľniť ku štúdiu záznamy dešifrovaných depeší medzi centrálou, Ľudovým komisariátom zahraničných vecí a sovietskymi zastupiteľstvami v jednotlivých krajinách. Spisové zväzky Molotovovho sekretariátu týkajúce sa československej agendy v čase povstania sú zväčša nedostupné.

Do kompletnosti sovietskej dokumentácie je teda ďaleko. Ale ani to, čo už máme v rukách, nebolo opublikované. Napríklad pomerne podrobné správy o rozhovoroch sovietskych činiteľov s Karolom Šmidkem a Mikulášom Ferjenčíkom v Moskve, ktoré

pripravili sovietske vojenské miesta pre Molotova a pre Stalina, alebo iné materiály z augusta a septembra 1944, ktoré dostal na stôl Dimitrov, či ktoré šli od neho k Molotovovi. Viem, je nás príliš málo a je to spústa roboty aj výdavkov: získať od ruských archívov licencie na publikáciu, pripraviť dvojjazyčné vydanie (s púhymi prekladmi už dnes nevystačíme, a vydať ich iba v azbuke, to je tak pre pár historikov), a všetko ostatné, čo k riadnej edícii patrí. Ale je to dôležitá, a pri tom nesplnená úloha, ktorú neslobodno odkladať.

Existuje rozsiahla britská archívna dokumentácia pre mesiace august až november 1944; poznám ju z vlastného výskumu a mám ju skoro úplnú na fotokópiách. Mala by sa vydať, a v tomto prípade by možno stačilo iba po anglicky. Lenže urobiť to, na to nestačia iba peniaze na písarky, na sadzbu a na tlačiareň (azda i tu by stačil iba CD ROM); to je rok života jedného historika. Podobné je to s materiálom americkým, hoci toho je oveľa, oveľa menej.

Druhá úloha, na ktorú by som chcel poukázať, sa týka sociálnych dejín. Myslím, že slovenská historiografia na tom nie je oveľa lepšie než historici v Česku, kde konštatujeme, že v obore najnovších dejín sa obmedzujeme prevažne na politické dejiny alebo dejiny veľkej politiky. Chýbajú nám najnovšie sociálne dejiny, ktoré by systematicky analyzovali život, mentalitu a postoje veľkých skupín českej spoločnosti.

Premietnuté na dejiny povstania: vidím stále otvorené a nezodpovedané tie najpodstatnejšie otázky týkajúce sa zmýšľania ľudí, ich akceptácie prevratu, reakcie na mobilizáciu, motívov vstupu do partizánskych oddielov, aby som vymenoval len niekoľko z nich. Pravdivé či úplné odpovede nie sú ani v oficiálnych dokumentoch, ani v prejavoch rečníkov na dobových zhromaždeniach, ani v povstaleckej tlači, lebo tá prirodzene podporovala mobilizáciu všetkých síl do boja proti Nemcom, robila náladu a dodávala ľuďom odvahu. Historik je na tomto poli často bezradný, lebo jedno nemôže – vidieť ľuďom do hlavy, čítať ich myšlienky, vypreparovať či vydestilovať ozajstné motívy ich konania. Tobôž o šesťdesiat rokov neskôr. Ale možno sú pramene, s ktorými sa dá na takých témach pracovať – denníkové záznamy, súkromné listy, azda by sa niečo našlo v kronikách obcí, neuverejnených memoároch; snáď sú iné také pramene, ktoré máme ako sa vraví priamo pred nosom, len sa ešte nenašiel historik, ktorý by objavil kľúč, ako ich dešifrovať. Neviem, či sa dá od žijúcich pamätníkov dozvedieť ešte niečo autentické, čo by nebolo deformované stratou pamäti alebo skúsenosťami nasledujúcich desaťročí, a na čom by sa dalo naozaj stavať. Je to až k zlosti: dnes už nie je problém publikovať čokoľvek, nijaký sekretariát či cenzúra sa nám do toho nemiešajú, a nemáme čo. Alebo búcham do otvorených dverí a také výskumy sú už v tlači, ibaže o nich neviem?

Posledná z troch úloh, ktoré mám na mysli, sa týka potreby celistvého obrazu povstania, napísania veľkého príbehu bez odkazových poznámok a citácií, historickej fresky pre takrečeno obyčajných ľudí zo všetkých vrstiev. Proste také dejiny povstania, ktoré by zrozumiteľne oslovili aj mladých ľudí a podľa ktorých by aj starí otcovia mohli vnukom vyprávať, ako vtedy *anno domini 1944* ľudia na Slovensku žili, bojovali a umierali

Viem, že úlohy, ktoré sa pred nami v súvislosti s dejinami povstania naliehavo rysujú, nevyčerpávajú sa spomenutými tromi, ktoré som tu vymenoval. Bolo by na mieste pripomenúť, čo ostáva urobiť na medzinárodnom poli, aby sa história povstania stala integrálnou súčasťou dejín európskej antifašistickej rezistencie; to za nás zahraniční slovakisti neurobia. Aj o tom by sme mohli hovoriť, že se niekedy vzájomne málo čítame, alebo o sebe málo vieme. Nuž nechajme si niečo aj na inú príležitosť.

Ešte raz za všetko ďakujem, za nezabudnuteľný zážitok, za to, že s Vami môžem pobudnúť ako Váš hosť. Aj za pozornosť, ktorú ste venovali môjmu výkladu.[1]

1 Text přednášky byl publikován pod názvem „Druhý život minulosti: Slávnostná reč Viléma Prečana" v bulletinu *Správy Slovenskej akadémie vied*, roč. 37, č. 10 (2001), s. 3–6. Uváděl jej zde Prečanův životopisný medailon pod názvem „Medzinárodná cena SAV historikovi Vilémovi Prečanovi: Laudácio na počesť Viléma Prečana". V *Akademickém bulletinu* AV ČR, č. 11 (2001), s. 30–31, byla otištěna zpráva o udělení ceny Prečanovi spolu s jeho životopisným medailonem z pera Zuzany Bukovské pod názvem „Český historik a Slovenské národní povstání".

Kronika

Paměť komunismu v České republice

Zpráva ze sympozia

Michal Kopeček

Střetávání živelné historické paměti s odborně vedeným výzkumem, pluralita „pamětí", ale i role minulosti v soudobé politické praxi, to vše bylo předmětem mezinárodního sympozia pořádaného pražským Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR a vídeňským Ústavem pro vědy o člověku v Praze ve dnech 19. a 20. října 2001.

Vpředvečer hlavního dne setkání se ve své přednášce v malém sále Karolina nad vztahem Čechů k jejich vlastním dějinám obecně zamyslel Karel Schwarzenberk. V poměru k jiným národům relativně víceúčelový přístup k vlastní historii je podle něj úzce spjat se stálou obavou o osud malého národa trvající už od počátku národního obrození. Tato účelovost se pak odráží v přílišné selektivnosti a striktním oddělování jednotlivých vrstev historické skutečnosti, kdy jedny jsou neúměrně vyzvedávány na úkor druhých. Palacký nám podle Schwarzenberka zanechal problematické dědictví v podobě husitství jako centrálního období českých dějin. Názory na první polovinu 15. století či na Bílou horu se mohou v mnohém lišit, vždy se však nakonec sejdou v konečném hodnocení dané doby jako vrcholu, respektive katastrofy českých dějin. Dokladem skutečnosti, že české pohledy na vlastní dějiny jsou usměrňovány více stranicko-ideologickými zájmy než „skutečnou znalostí dějin", je podle Schwarzenberka například obraz baroka, ovlivněný převážně prvorepublikovým sporem katolicky a republikánsky orientovaných interpretací tohoto období. Také samotná první republika není podle něj „objektivně popsána", a i když dnes vychází mnoho prací na toto téma, řada více či méně závažných epizod zůstává opominuta jako výsledek stále téhož účelového přístupu k minulosti. Jako zajímavost dokládající jeho slova Schwarzenberk uvedl skutečnost, že ve většině publikací o Janu Masarykovi chybí zmínka o jeho vyznamenání za zásluhy c.k. rakouské armády, což by se do obrazu významného československého politika nehodilo. Selektivnost se však projevuje i při výběru osobností. Žižka, Valdštejn i Radecký byli podle přednášejícího „Češi jako Brno", avšak pouze Žižka je všeobecně přijímán a chápán jako český vojevůdce. Vzorce chování, ať dobré či špatné, jsou zapsány

v minulosti a není snadné je překonat. A tak ani doba po pádu komunismu není, jak řekl Schwarzenberk, ušetřena manipulace s minulostí. Lustrační spisy mohou přitom být ideálním nástrojem pro takovou manipulaci. Avšak jednotlivé případy nelze soudit bez širšího kontextu. Závěrem vyzval Karel Schwarzenberk k usilovnějšímu a nestrannému studiu historie, jež by mělo mít přednost před unáhlenými soudy nad dějinami a jejich protagonisty.

Vlastní jednací den sympozia zahájil politolog Jacques Rupnik referátem na téma „politiky paměti" po roce 1989. Jedním z charakteristických rysů vyrovnávání se s komunistickou minulostí v zemích střední a východní Evropě je podle něj pluralita a rozdílnost přístupů v jednotlivých zemích. Všechny přitom startovaly z podobných pozic a ve stejném mezinárodním prostředí, které bylo a je utvářeno zkušenostmi „politiky smíření" v Jihoafrické republice na jedné straně a přístupem „politiky spravedlnosti" v případě válek v Jugoslávii na straně druhé. Zároveň se však ve střední Evropě objevuje další dimenze problému, která méně souvisí s otázkou odplaty a více s celkovým pojetím poválečných dějin. Jinak řečeno, byl komunismus pouhou nepříjemnou vsuvkou v dějinách tohoto regionu, či naopak má tento vývoj hlubší kořeny? Česko je pro Rupnika zvláště zajímavé svým dvojím paradoxem. Zaprvé, nikde v postkomunistické střední Evropě podle něj nedošla dekomunizace, a to jak legální, tak i rétorická, tak daleko jako zde, v jediné zemi, v níž bez potíží na politické scéně působí komunistická strana neobtěžující se ani změnit svůj vlastní název a otevřeně hlásající kontinuitu s předešlým režimem. Zadruhé, žádná země v tomto regionu nebyla tak hluboce postižena čistkami v oboru historiografie v posledním dvacetiletí existence komunistického režimu. Zároveň se v České republice dosud neuskutečnila žádná dalekosáhlá historická debata o specifickém místě komunismu v soudobé české historii a politice.

Lustrace je podle Rupnika třeba chápat v širších souvislostech a vyhnout se extrémním postojům, které v nich vidí buď novodobý „hon na čarodějnice", či naopak jediný správný způsob vyrovnání se s minulostí. Rupnik také připomněl, že kritický postoj zvažující jak úskalí, tak i přínos lustrací lze nalézt v myšlení Václava Havla i Václava Klause, kteří bývají neprávem označováni za zastánce prvního, respektive druhého z výše zmíněných extrémů. Klíč k pochopení role ODS při zavádění lustrací a dekomunizačních zákonů je podle francouzského politologa třeba spatřovat spíše v hledání její vlastní politické identity a v historických souvislostech rozpadu Občanského fóra než v samotných právních a morálních úvahách. Jisté je, že se dekomunizace, ztělesněna zákonem o protiprávnosti komunistického režimu stejně jako zřízením Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu, stala prostředkem legitimujícím novou politickou elitu a nepřímo i celý stát. Převažující přístup ke zpracování historie pomocí legislativy, který se po skončení studené války stal charakteristickým trendem v mezinárodním měřítku, však podle Rupnika celkově neřeší otázku vyrovnání s minulostí. V českém případě se tento postup dostal navíc do paradoxní situace. Ve snaze o uzákonění kriminální povahy minulého režimu se došlo relativně nejdále, avšak zároveň nebyl před soud postaven ani jeden z nejvýznamnějších viníků tohoto režimu.

V další části své úvahy se Jacques Rupnik soustředil na otázku reflexe a pojetí poválečných dějin v České republice. Za zarážející označil absenci jakékoliv vážnější

odborné diskuse na toto téma stejně jako neexistenci syntetického historického zpracování tohoto období. S odkazem na Jiřího Pelikána a Václava Bělohradského poukázal na jednostrannost „dominantního veřejného diskurzu". Ten jednak odmítá rozlišovat například mezi obdobím otevřené diktatury a teroru a reformními šedesátými léty a celých čtyřicet let pojímá jako souvislé „období temna", jednak odmítá rozumět komunismu jako produktu západní civilizace a jejího konceptu racionality a odvolává se na „rusifikaci" jako hlavní zdroj komunistického totalitarismu ve snaze vyčlenit jej za hranici západního světa. Co je však naopak potřeba, apeloval Rupnik, je historizace celé záležitosti, historizace, jež by vedla ke zkoumání „složité a poněkud zarážející" otázky domácích kořenů českého stalinismu, problému nacionalismu a německé otázky, a také zranitelnosti české politické kultury a jejího egalitářského pojetí demokracie vůči pokušení totalitarismu. Přes dosavadní mlčení, dodal Rupnik závěrem, je nadějí „cosi na způsob Historikerstreitu" po posledním sjezdu českých historiků, což by mohlo být zárodkem středoevropského či českého „syndromu Vichy".

S řadou tezí a otázek týkajících se paměti komunismu v České republice předstoupil historik Vilém Prečan. Historická zpracování druhé poloviny 20. století v Československu zůstávají podle něj omezena na dějiny „velké politiky" a významných mezníků, zatímco zcela chybí sociální dějiny umožňující analýzu života, mentality a postojů významných skupin české společnosti. Ani zmíněná „velká témata" však nejsou podle Prečana zpracována uspokojivě. Příkladem je „československá cesta do sovětského područí a k monopolní moci komunistické strany", která stále čeká na svou všestrannou analýzu. Hlavním problémem při vyrovnávání s minulostí přitom není historiografie, nýbrž „společenský diskurz" o komunistické minulosti, pojmenování zločinů a viníků, zadostiučinění obětem a zmírnění na nich spáchaných křivd. Tento proces je však o to těžší, že nedávná minulost je nezřídka instrumentem v politických bojích, což ztěžuje možnost oddělit legendy, mýty a „antimýty" od skutečnosti. Proces vyrovnávání s minulostí však podle Prečana není možné oddělit od celého klubka problémů spadajících pod pojem společenské a ekonomické transformace. Navíc úkol vyrovnat se s komunistickou minulostí často připadl těm, „jejichž současné zájmy ... jsou často v rozporu se snahami o poznání pravdy o minulosti". Proto je vyrovnávání se s minulostí spíše dlouhodobým procesem, který se dotkne ještě dnes dospívající generace.

V diskusi se pak také polský historik Andrzej Paczkowski vyslovil pro sociální dějiny a historii každodennosti v komunistickém režimu, kterých se nedostává jak v českém, tak i v polském případě. Důležitou úlohou historiografie je podle něj též důsledná analýza způsobu, jak komunistický režim manipuloval s dějinami předcházejícího období. Historička Eva Hahnova zpochybnila jednoznačnost pojmu „vyrovnávání se s minulostí" (*Vergangenheitsbewältigung*), který sice pochází z Německa, je však podle ní daleko populárnější v Česku než v zemi svého původu. Vyrovnávání či vyrovnání se s minulostí totiž vzbuzuje pocit procedury, která má svůj cíl, a tedy i časové omezení. Přitom v historii podle Hahnové nelze mluvit o nějaké „správné" či „konečné" znalosti. Veškerá historie je neukončený proces, v němž důležitou úlohu hraje pluralita „pamětí". Tato rozmanitost historických obrazů a reprezentací je podle ní důležitější než jeden „konsenzuální" pohled.

František Svátek a Michal Kopeček naproti tomu upozornili na potřebu analytického oddělení historie a historiografie na jedné straně a plurality paměti a politiky paměti na straně druhé. Tvorba „konsenzu" stejně jako role a fungování paměti se v obou těchto oblastech liší. Pavel Žáček se věnoval otázce odtajňování svazků bývalé Státní bezpečnosti, které je podle něj nedílnou součástí vyrovnávání se s minulostí. Skutečné vyrovnání s minulostí přitom podle Žáčka závisí ani ne tak na úspěšnosti či neúspěšnosti procesů s komunistickými pohlaváry jako spíše na důkladnosti a celistvosti naší znalosti fungování komunistického systému. Bratislavský politolog Samuel Abrahám poukázal na rozdílnou situaci na Slovensku, kde diskuse o komunistické minulosti zcela chybí. Kořeny je podle něj třeba hledat ve způsobu legitimizace šedesátých a devadesátých let. Narozdíl od Česka, kde tuto roli hráli reformisté usilující o demokratizaci, na Slovensku v šedesátých letech převzali hlavní legitimizační úlohu bývalí partyzáni, kteří byli ideologicky spíše konzervativní. Stejně tak v devadesátých letech neměli slovenští disidenti takovou míru podpory a důvěry ve společnosti jako jejich čeští kolegové, a tak se politická elita rekrutovala převážně z řad bývalých komunistů.

Odpoledne mělo být věnováno paměti komunismu v Polsku a Rumunsku jako příkladům umožňujícím srovnání s Českou republikou. Vzhledem k nepřítomnosti rumunských zástupců, kteří tak protestovali proti vízové politice české vlády, se sympozium omezilo na polský případ. S hlavním referátem vystoupil Andrzej Paczkowski. Pracovně lze podle něj rozdělit problém vyrovnání se s minulostí na pět částí, a sice na legislativní aktivity, veřejné diskuse, historiografii, změnu symbolů a postoj většinového obyvatelstva k minulosti.

Pokud jde o první položku, Paczkowski popsal vývoj a účinnost zákonů a z nich vycházejících soudních procesů, které měly potrestat viníky komunistických zločinů. Stejně jako v českém případě však přes snahu o „zavádění jistých rysů revolučnosti" zůstal právní řád věrný své rigidní podobě, konstatoval Paczkowski. Výsledkem tohoto stavu, který vyplynul ze způsobu předání moci uskutečněného dohodou mezi starou a novou elitou, je „relativní trestněprávní nezodpovědnost pachatelů zločinů". Polský historik popsal vývoj „boje o svazky", který negativně ovlivňoval polskou politickou scénu první poloviny devadesátých let a který byl z větší části ukončen až implementací několikrát pozměňovaného lustračního zákona v roce 1999. Velmi rozmanitou až nepřehlednou veřejnou diskusi o komunistické minulosti a vyrovnávání se s ní Paczkowski vymezil dvěma póly. Jeden z nich bez výhrad zatracuje komunistické Polsko jako totalitní stát teroru a represe, ovládaný „cizí mocností" a ničící přirozenou skladbu společnosti i fungování ekonomiky. Druhý naopak zdůrazňuje „úspěchy", kterých lidové Polsko dosáhlo, jako například modernizaci ekonomiky, revoluci ve vzdělání, sociální zabezpečení a podobně. Někde mezi těmito dvěma extrémy se podle Paczkowského pohybuje většina účastníků diskuse, včetně osobností typu Adama Michnika či jednoho z předních postkomunistů Włodzimierze Cimoszewicze, kteří v létě 1995 navrhli sepsání „společné historie" bývalými opozičníky a komunisty. Většinové mínění společnosti však považuje diskusi o povaze bývalého režimu za více či méně zbytečnou, uvedl Paczkowski s odkazem na výzkumy veřejného mínění.

Také historiografie daného období není podle Paczkowského, který je sám autorem jedné z nejúspěšnějších syntéz válečných a poválečných polských dějin, ušetřena silné politizace. Většina historiků se soustředí na politické dějiny, a to především na témata represe, teroru, protikomunistického odporu a opozice. Průvodním jevem tohoto trendu je také „dokumentomanie", totiž zvýšený důraz na vydávání edicí dokumentů, které mají podle Paczkowského v některých případech suplovat chybějící analýzy či komentáře. Také podle něj zcela chybí většina zásadních „nepolitických" témat, jako například hospodářské dějiny. Zajímavá je, pokračoval Paczkowski, změna symbolů na veřejných prostranstvích. I přes řadu kontroverzí okolo přejmenování konkrétních ulic či odstraňování některých pomníků proběhla dekomunizace veřejného prostoru v poměrně rozsáhlé míře. S tím souvisí i ambivalentní postoj široké veřejnosti vůči nedávné minulosti. Navzdory neochotě většiny obyvatel naslouchat či účastnit se debaty o komunistickém režimu většina Poláků považuje Solidaritu a osobu Lecha Wałęsy, i přes jeho politický neúspěch v devadesátých letech, za zásadně pozitivní jev polské historie. Namísto celkového hodnocení Paczkowski vyslovil pochyby, zda lze hodnotit úspěch či neúspěch transformace, a tedy i vyrovnávání se s komunistickou minulostí, očekáváním z počátku devadesátých let, že s novým řádem dojde buď k všeobecnému smíření společnosti, či naopak k nekompromisní izolaci jedné její části.

V reakci na Paczkowského referát vystoupil historik Jiří Vykoukal, který se soustředil na specifické rysy polského případu vyrovnávání se s minulostí. Narozdíl od ostatních středoevropských satelitů SSSR Polsko zažilo více než jeden či dva přelomy. Některé z těchto „polských měsíců", jako Říjen 1956, Prosinec 1970, Srpen 1980 či Červen 1989, vyústily přitom v celkovou změnu v řadách politické elity, následkem čehož vzniklo několik „generací" či „kruhů" těchto elit se značně rozdílnými pohledy na minulou i současnou politiku. To přispívá k větší diferenciaci diskuse o komunistické minulosti v Polsku. Vykoukal dále připomněl výraznou sociální stratifikaci odporu vůči komunistickému režimu. Teprve se vznikem KORu (Výboru na obranu dělníků) podle něj došlo k integraci dělnické a intelektuální opozice. Tato jednota však dostala první trhliny už po vzniku Solidarity, aby se pak v nových podmínkách a změněném kontextu opět rozpadla a diferencovala v devadesátých letech. Specifickým rysem polské diskuse o domácích a zahraničních kořenech existence komunistického režimu je podle Vykoukala antisemitský prvek. Od procesů s pachateli kriminálních zločinů z řad komunistických represivních složek až po nedávnou diskusi o masakru židovského obyvatelstva v Jedwabném jsou stále jistou částí pravicového politického spektra oživovány teze o židovském a celkově zásadně nepolském charakteru komunistického režimu v poválečných polských dějinách.

Michal Kopeček navázal na Paczkowského referát a pokusil se srovnat debaty o komunistické minulosti v Polsku a Česku. Vztah k vlastní minulosti, utvářený vzájemně se podmiňujícím poměrem osobní a kolektivní paměti a expertní historie, podle něj úzce souvisí s otázkou obnovy či rekonstrukce národních a politických identit po pádu komunismu. Zatímco však v Polsku je místo komunismu v národních dějinách, a tedy i konstrukce soudobé identity, předmětem řady kontroverzí a debat vedených z mnoha názorových pozic, v České republice panuje zdánlivě široký

konsenzus, který komunismus považuje za vybočení z „logiky českých dějin" a jeho pád za návrat do normálu, příznačně označovaného jako „návrat do Evropy". To podle Kopečka poukazuje na potřebu studovat dějiny komunismu v dlouhodobé národní a středoevropské perspektivě, kde jedním z hlavních akcentů bude v českém případě otázka nejen domácích kořenů „českého stalinismu", ale i snadnost včlenění neintegrálního českého nacionalismu do komunistické rétoriky a ideologie.

Celkově lze sympozium zhodnotit jako plodné pracovní setkání, které, jak jinak, nastolilo více otázek a úkolů do budoucna než odpovědí. Jeho základním rysem však bylo vědomí nutnosti studovat dějiny komunistického režimu v Československu jak v širších geografických, tak i časových souvislostech. Zvláště ve srovnání s Polskem se zároveň jasně ukázala relativní absence nejen širší společenské debaty o nedávné minulosti, ale i zásadnějších společenskovědních kontroverzí v České republice.

Anotace

Denní situační zprávy StB z listopadu a prosince 1989. Ed. Patrik Benda. Ediční řada *Securitas Imperii*, č. 6, 3 sv. Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu Policie České republiky 2000, 1256 s.

Třísvazkovou edici dokumentů v roce 2000 vydal Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu Policie České republiky v rámci zavedené publikační řady *Securitas Imperii*. V předchozích letech zde bylo publikováno několik samostatných sborníků věnovaných činnosti represivních složek komunistického režimu. Přestože kvalita jednotlivých příspěvků nebyla vždy vyvážená, jako celek představují cenný zdroj informací o mechanismu represe proti skutečným i domnělým protivníkům komunistického režimu.

Edice dokumentů přináší soubor takzvaných denních situačních zpráv (respektive denní informace či podklady pro denní situační zprávy federálního ministerstva vnitra), které vypracovaly v listopadu a prosinci 1989 jednotlivé krajské správy SNB. Úvodní ediční poznámka věnuje pozornost směrnicím a nařízením upravujícím způsob jejich zpracování a odesílání. Podle rozkazu federálního ministerstva vnitra ze dne 1. července 1983 bylo cílem předkládání situačních zpráv zejména zabezpečení „včasného a objektivního informování nejvyšších stranických a státních orgánů ČSSR a vedoucích funkcionářů FMV o vývoji bezpečnostní situace v ČSSR, změnách v metodách a formách práce vnějších i vnitřních nepřátel, změnách v obsahu a formách páchání kriminální trestné činnosti a o úrovni a výslednosti práce orgánů bezpečnosti". (s. 6)

Věcně a graficky je edice rozdělena na vlastní číslované dokumenty a na poznámky pod čarou. Denní situační zprávy jsou řazeny do jednotlivých kapitol podle místa svého vzniku, tedy jako samostatné soubory sestavené na pracovištích druhé správy a sedmi krajských správ SNB v období od 17. listopadu do 12. prosince 1989. Zprávy byly sepsány na základě odposlechů, sledování osob a činnosti agenturní sítě Státní bezpečnosti a z tohoto důvodu mají různou vypovídací hodnotu. Nejde o kroniku historických událostí, ale o specifické záznamy represivního aparátu, které sloužily pro jeho vlastní orientaci. Na jejich základě byly v Analytickém oddělení druhé správy SNB zpracovány souhrnné zprávy o situaci ve vybrané části společnosti, které byly předkládány stranickému a státnímu vedení.

Přestože otištěné přepisy dokumentů dokládají překvapivý rozsah informací, které měla StB k dispozici, naznačují zároveň limity její činnosti. Například relativně málo podrobné zprávy o činnosti vysokoškolského hnutí a osobností z kulturní obce ukazují, že v předchozím období věnovala StB svou pozornost především disentu, který vnímala jako hlavní nebezpečí, a podce-

nila pohyb v ostatních společenských vrstvách, které nakonec sehrály významnou roli ve vlastním přechodu k demokratickému systému.

Nezvykle rozsáhlý poznámkový aparát představuje ve skutečnosti rovnocennou a do jisté míry samostatnou část edice. Podílel se na ní historik Pavel Žáček, který připravil většinu poznámek o svazcích StB vedených na osoby zmíněné v dokumentech. V poznámkách je rovněž přetištěno velké množství směrnic, rozkazů a nařízení, které upravovaly činnost jednotlivých složek Státní bezpečnosti. Navíc je zde popsán služební postup příslušníků SNB, kteří podepisovali jednotlivé zprávy. Samotná formální i věcná podoba edice, která obsahuje také několik desítek stran dlouhý, hustě tištěný jmenný rejstřík, svědčí o pečlivé práci hlavního editora publikace Patrika Bendy.

Jediným opomenutím je absence kritického rozboru předkládaných pramenů, který by si zasloužil samostatnou studii. Nedostatek částečně nahrazuje příspěvek Václava Bartušky „Listopad '89 z pohledu StB v denních situačních zprávách", otištěný ve sborníku *Securitas Imperii*, č. 5 (s. 191–220) v roce 1999, a krátký úvod Jiřího Šťastného k přehledu osob sledovaných 3. odborem čtvrté správy SNB v letech 1989 a 1990, publikovaný ve stejném sborníku jako Bartuškova studie (s. 221–228).

Analýza událostí posledních dvou měsíců roku 1989, které znamenaly počátek přechodu k demokratickému systému, se v posledních letech stala předmětem zájmu historiků a politologů. K dispozici doposud bylo několik vydaných edic pramenů, mezi nimiž má zásadní význam především dvousvazková publikace, kterou pod názvem *Občanské fórum: Listopad–prosinec 1989* připravil k vydání historik Jiří Suk. Edice denních situačních zpráv představuje v tomto kontextu její pramennou protiváhu, kterou by seriózní autor zabývající se uvedeným tématem neměl v budoucnosti opomenout.

Petr Blažek

HOLZER, Jan: *Politický systém Ruska: Hledání státu*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2001, 224 s.

Souhrnnější popis a charakteristika základních aspektů fungování politické soustavy postsovětského Ruska doposud v české historiografické i politologické produkci chyběly. Je nesporně záslužným počinem odborného asistenta katedry politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, že se v etapě, kdy jsou východoevropská studia odsouvána na okraj zájmu, rozhodl pro takové téma. Práci, kterou zpracoval jako výstup grantového úkolu Grantové agentury ČR „Stranicko-politický systém Ruské federace", postavil na aplikaci primární systémové analýzy. Z politologického pohledu sice neusiloval o zevrubné odhalení historických pramenů, často se však obracel k dobovému tisku, letákům, brožurám a proklamacím ruských politických institucí. Pro pochopení reálií neponechal stranou bohatou západoevropskou literaturu, a což je v posledních letech v českém prostředí zejména nezvyklé, zevrubně prozkoumal ruskou produkci. Dokázal v ní oddělit cenné podněty od balastu a nebál se použít podnětné závěry. Naznačil, že ruská politologická tvorba kráčí v posledních letech rychle vpřed, aplikuje nové metodologické přístupy, rozšiřuje tematický záběr o požadavky moderní doby, a je tudíž neprávem ponechávána stranou.

Holzer věnoval klíčové pasáže soudobému institucionálnímu subsystému ruské politické soustavy. Zasadil je do procesu formování politického systému, přičemž akcentoval jeho proměny v období od konce 80. let 20. století do současnosti. Na bázi předpokladů základních norem ruského státu, především Ústavy Ruské federace z roku 1993, představil jednotlivé struktury ruské politické moci, jejich kompetence, vzájemné vazby a vztahy či modely komunikace. Vedle rozboru formy sítě státních institucí neopomenul témata jako federální uspořádání a vztahy centra a regionů a reflektoval rovněž otázky související s určením zárodečné podoby ruské soustavy na základě organizovaných záj

mů a procesu etablování politického stranictví či modelu stranického systému. Naopak s výjimkou problému reorientace ruské zahraničněpolitické a bezpečnostní doktríny se nezabýval jednotlivými úseky současné ruské politiky. V textu zřetelně identifikoval tradiční i moderní hybné síly ruského veřejného života, přičemž popis postavil na chronologickém hledisku, se zvláštním důrazem na hledání tradic ruské politiky v carské a bolševické periodě. Historický exkurz nepojal zevrubně, relevantní pro něj byly pouze události 20. století počínaje reformami v letech 1905–1906 (nepovšimnuty zůstaly například ústavodárné úvahy osobností typu M. M. Speranského či M. T. Loris-Melikova, ke kterým se současní ruští liberálové vehementně hlásí). V kontextu práce je ovšem zřejmé, že Holzer tak neučinil z neznalosti starších jevů, ale kvůli záměru nerozmělnit výklad do historizujících úvah. S ohledem na to, aby přiblížil skutečnou podstatu specifických reálií politického systému postsovětského Ruska, byl jeho pohled do minulosti dostatečný.

Radomír Vlček

KOVÁČ, Dušan: *Vyhnanie Nemcov zo Slovenska (1944–1953)*. Studijní materiály Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Praha, ÚSD AV ČR 2001, 86 s.

K jedným z najlepších znalcov slovensko-nemeckej problematiky patrí historik Dušan Kováč, predseda slovenskej časti Spoločnej česko-nemeckej a slovensko-nemeckej komisie historikov. Už jeho priekopnícka práca *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871–1975)* (Bratislava 1992) vyvolala záujem odborníkov i verejnosti nielen v Československu, ale aj v zahraničí. Autor v nej zachytil proces postupného začleňovania slovenských Nemcov do nemeckých imperialistických plánov od zjednotenia Nemecka v roku 1871 až po jeho tragické vyvrcholenie na konci druhej svetovej vojny. K najzaujímavejším stránkam spomínanej knihy (čo si do tej doby okrem úzkeho okruhu odborníkov málokto uvedomoval) patril výklad utvárania identity slovenských Nemcov. Československá republika vlastne umožnila vzdelanostný a hospodársky vzrast Nemcov na Slovensku. Predchádzajúca systematická maďarizácia spôsobila, že veľká časť slovenských Nemcov do takej miery bola odnárodnená, že si neželala nič iného, iba „rozplynutie sa v Uhorsku". Československé orgány v prvých rokoch existencie republiky *de facto* „ponemčovali" nemeckú menšinu na Slovensku a vo viacerých prípadoch museli formálne nanútiť nemeckému obyvateľstvu nemeckú školu, pretože sa Nemci dožadovali maďarských škôl. Záverom sa kniha zaoberá postavením karpatských, t. j. slovenských Nemcov v službách nemeckého nacizmu v období slovenského štátu, ale vysídleniu Nemcov zo Slovenska venuje len všeobecnú pozornosť. Autor píše, že podľa pokynov Himmlera a VOMI (*Volksdeutsche Mittelstelle* – národnonemeckej kancelárie, ktorá riadila činnosť zahraničných Nemcov) nemecké obyvateľstvo bolo od jesene 1944 evakuované pred postupujúcim frontom. Podľa záznamov a údajov Deutsche Partei a nemeckých miest opustilo pred koncom vojny územie Slovenska 120 tisíc Nemcov, to znamená, že odišli skoro tri štvrtiny nemeckého obyvateľstva. Po skončení vojny sa vrátil na Slovensko len zlomok z nich.

Kováčova štúdia *Vyhnanie Nemcov zo Slovenska*, ktorú autor vydal v Ústave pre soudobé dejiny v Prahe po takmer desiatich rokoch od publikovania horeuvedenej práce, sa zaoberá na základe ďalšieho štúdia rokmi 1944–1953. V úvode poukazuje autor na význam nemeckého obyvateľstva pre Slovensko od ranného stredoveku a na jeho podiel na utváraní miest, rozvoji baníctva a remesiel. K vysídleniu poznamenáva, že nielen slovenskí Nemci stratili svoju vlasť, ale aj Slovensko časť svojho historického a kultúrneho bohatstva. Vysvetľuje pritom rozdiel medzi sudetskými a slovenskými Nemcami, pre ktorých sa zaužíval termín „karpatskí Nemci".

Štúdia je rozdelená do šiestich častí. V prvej časti sa autor zaoberá evakuáciou slovenských Nemcov v záverečnej fáze druhej svetovej vojny. Na rozdiel od predchádzajúcej knihy rozširuje svoje poznatky

k tejto téme z materiálov Politického archívu Spolkového ministerstva zahraničných vecí v Bonne, ktoré mu umožnili podrobne zdokumentovať celý proces evakuácie. Zaujímavé sú aj štatistické údaje tam uvedené, lebo podľa sčítania ľudu z roku 1940 sa udával počet Nemcov na Slovensku cifrou 130 192 osob. Z politických dôvodov však nemecké vyslanectvo hovorilo o 160 tisícoch.

Druhá časť sleduje tému slovenských Nemcov v plánoch československej vlády a slovenských orgánov. Upozorňuje na niektoré udalosti, ktoré sa odohrali v českých krajinách, napríklad na takzvaný divoký odsun v období do prijatia rozhodnutia Spojencov na konferencii v Postupimi o odsune nemeckého obyvateľstva z Československa. V tejto súvislosti je si treba uvedomiť aj skutočnosť, že „nemecký problém" nebol na Slovensku do takej miery živý ako v českých krajinách. Autor sa nevyhýba ani opísaniu najtragickejšieho prípadu: brutálnej vraždy 265 ľudí v chotári obce Horní Mošténice. Z vlaku smerujúceho na Slovensko boli slovenskí Nemci, ktorých evakuovali z oblasti Spiša, donútení v Přerove vystúpiť a na rozkaz poručíka Karola Pazúra a čatára Bedřicha Smetanu boli so súhlasom veliteľa transportu kapitána Eugena Surovčíka zastrelení.

Tretia časť štúdie sa zaoberá prípravou odsunu. Na Slovensku tým bol poverený Osídľovací ústav v Bratislave so svojimi pobočkami. Slovenské orgány v prvej rade usilovali zabrániť návratu slovenských Nemcov do ich domovov, pretože podľa platných dohôd, dekrétov a nariadení mali byť aj tak odsunutí. Nemci, ktorým sa podarilo navrátiť, mali byť okamžite internovaní. Na Slovensku podľa toho vznikli pracovné, takzvané zaisťovacie tábory, ktorých na jeseň 1946 bolo päťdesiat dva.

Štvrtá časť štúdie sa venuje organizovanému odsunu v roku 1946. Nasledujúca časť, „Dodatočný odsun", časove pokračuje až do pofebruárového obdobia roku 1948, poznamenaného prevratnými politickými a následne aj personálnymi zmenami. Ivana Skarbu, vládneho zmocnenca pre odsun Nemcom na Slovensku, vystriedal Jozef Lietavec. V tomto období dochádzalo už len k spájaniu rodín. V záverečnej časti štúdie pod názvom „Exkurz: Medzi asimiláciou a návratom" autor sa zaoberá životom odsunutých slovenských Nemcov v novom prostredí.

Dušan Kováč už v úvode poznamenal, že výskum odsunu Nemcov na Slovensku je iba v začiatkoch. Už pred desiatimi rokmi v jednom rozhovore pre *Slovenský denník* povedal, že uplatnenie princípu kolektívnej viny z morálneho hľadiska je neprijateľné. Na druhej strane však historik nemôže s odsúdením princípu kolektívnej viny prijať jeho protipól: princíp kolektívnej neviny. Historik môže pátrať po pravde, pokúsiť sa pochopiť celý tento proces.

Štúdia Dušana Kováča je opäť priekopnícka a ukazuje na ďalšiu nutnosť rozsiahlejšieho skúmania tejto témy. Vydaniu možno vytknúť len jedno, že publikácia o tak zaujímavej a dôležitej téme slovenskej historiografie, ktorá dlhé roky bola tabuizovaná, vyšla v náklade päťdesiatich exemplárov.

Vojtech Čelko

PETRANSKÝ, Ivan A.: *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945–1946*. Nitra, Garmond 2001, 320 s.

Obdobie po roku 1989 umožnilo slovenskej historiografii koncepčnejšie skúmať najnovšie dejiny 20. storočia a otvorilo aj nové výskumné problémy. Medzi najzávažnejšie, a treba dodať, že aj publikačne najzaujímavejšie a najpreferovanejšie, patrí otázka vzťahu štátu k cirkvám, najmä katolíckej cirkvi, v širšom časovom období. Spomeňme len viaceré publikácie autorskej dvojice Jan Pešek – Michal Barnovský, práce Norberta Kmeťa, Františka Vnuka, Róberta Letza a ďalších, z českých autorov najmä Viléma Prečana a Karla Kaplana. Najnovšie sa k nim pridáva aj práca Ivana Petranského. Pokým štúdium starších autorov sa zameralo na vzťah štátu a cirkvi po roku 1948, táto práca hľadá zárodky budúcich vzťahov v období tesne po skončení druhej svetovej vojny, v politických bojoch vo voľbách roku 1946 a v povolebnom období budovania zárodkov neobmedzenej

moci komunistickej strany. Snaží sa odkryť celú plejádu vzťahov, konfliktov a „vysokej hry", ktorej nositeľmi boli politické strany a politický katolicizmus na Slovensku.

Práca je postavená na skutočne úctyhodnom výskume archívnych prameňov na Slovensku a v Českej republike, často doteraz nevyužívaných, súdobej tlači i súčasnej odbornej literatúre a publikovaných dokumentoch. Svedčí o tom aj v závere knihy uverejnený zoznam prameňov a literatúry. Publikácia obsahuje tiež menný register a anglické resumé.

Práca v troch základných kapitolách mapuje význam katolíckej cirkvi a jej inštitúcií na Slovensku od roku 1918 až po koniec mája 1946, s dôrazom na povojnové obdobie. V úvode práce autor upresňuje, že hoci nešlo časovo o dlhší historický úsek, predsa sa v ňom absolútne pretvoril model vzťahu štátu a katolíckej cirkvi a uskutočnila sa väčšina represívnych opatrení voči cirkvi (s. 9–10). Prvá kapitola načrtáva problematiku meniacich sa vzťahov štátu a cirkvi v období 1918–1945, keď sa vyvíjali jednotlivé politické strany v podmienkach parlamentnej demokracie, ale aj samotný katolicizmus na Slovensku. Jeho význam pre slovenské obyvateľstvo demonštruje autor prostredníctvom spolkového života, školstva, publikačnej činnosti a podobne. Keďže hlavná pozornosť Petranského bola zameraná na obdobie po skončení vojny, nevyhol sa v tejto kapitole istým zjednodušeniam a prílišným zovšeobecneniam; mám na mysli najmä problém arizácie a takzvaného riešenia židovskej otázky z pohľadu katolíckej cirkvi v obdobi slovenského štátu. Domnievam sa, že práve tu treba hľadať vývojové kontroverzie a negatívny pohľad časti slovenskej verejnosti a politických reprezentácií na katolícku cirkev a istý, akoby historicky korektný postup štátu voči nej.

Ďalšia kapitola sa zamerala na zmeny vzťahu štátnej moci a katolíckej cirkvi do volieb v roku 1946. Autor v nej plasticky vykreslil líniu vzájomných vzťahov od počiatočného vyostrovania konfliktov súvisiacich s pôsobením katolíckej cirkvi na povojnovom Slovensku po uvoľňovanie napätia a pokusy o politickú spoluprácu a aktivizáciu cirkvi a katolíckych kňazov v politickom volebnom boji. Petranský podrobnejšie analyzoval pokusy o založenie samostatnej katolíckej politickej strany a aprílovú dohodu medzi predstaviteľmi Demokratickej strany a signatármi z radov katolíckych pracovníkov, ktorej význam vidí v jasnom určení ďalšieho vývoja slovenského politického katolicizmu. V tomto kontexte zmapoval aj výsledky volieb roku 1946 a úlohu katolíckej cirkvi v nich na Slovensku, ako aj v rámci celej Československej republiky. Samostatnú časť autor venoval aj vzťahu gréckokatolíckej cirkvi a štátu, ktorý mal čiastočne odlišný charakter. Tu sledoval najmä postup štátnej moci voči biskupovi Pavlovi Gojdičovi.

Tretia kapitola sa pokúša načrtnúť a analyzovať niektoré sporné body vzťahu „ľudovodemokratického" režimu a katolíckej cirkvi. Aj keď názov kapitoly evokuje analýzu prerastania politických strán do právomoci štátu, budovania „ľudovodemokratického" režimu pod kuratelou komunistickej strany, predstavuje skôr náčrty viacerých problémov vzťahu štátu a cirkvi. Išlo najmä o poštátňovanie škôl, pokusy o likvidáciu katolíckych spolkov, cirkevnej tlače, majetkové vysporiadanie a podobne, teda o otázky, ktoré tvorili vo veľkej miere samotnú podstatu činnosti katolíckej cirkvi. Autor sa nevyhol ani téme protištátnych akcií a ilegálnej činnosti príslušníkov katolíckej cirkvi (Tomislav Kolakovič) či postojom katolíckych predstaviteľov k prenasledovaniu príslušníkov národnostných menšín. Zaujímavé sondy predstavujú podkapitoly o katolíckej exilovej propagande a vzťahu Československa a Vatikánu z pohľadu postavenia katolíckej cirkvi na Slovensku.

Na základe spracovaných a publikovaných materiálov Petranský upozornil, že neexistovala nejaká ucelená koncepcia postupu štátu a jeho orgánov voči cirkvi. Vzájomné vzťahy prechádzali rôznymi fázami a ich podobu ovplyvňovali – alebo aspoň mali tendenciu ovplyvňovať – jednotlivé politické strany. Autor sleduje celý komplex týchto vývojových hľadísk, analyzuje ich a pútavo podáva čitateľovi.

Dagmar Pelčáková

UHER, Ján: *Za zákulisia rehabilitácií: Tajomstvo Kolderovej komisie*. Bratislava, Kalligram 2001, 195 s.

Kniha so senzačným názvom, vhodným skôr pre bulvárny časopis, sa zaoberá jednou z najsmutnejších kapitol československých pofebruárových dejín: politickými procesmi. Autor, slovenský politológ, v nej vydal časť zo svojich obsiahlejších, zatiaľ rukopisných spomienok, venovaných tej etape jeho života, keď ako pracovník aparátu Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska bol v rokoch 1962–1963 priamym účastníkom jednej z pracovných skupín tzv. Kolderovej komisie. Uher minulé udalosti reflektuje v dvoch rovinách, s odstupom historika a so subjektívnym prežitkom pamätníka. Na jednej strane opisuje politický proces s buržoáznymi nacionalistami a priebeh ich rehabilitácie, na druhej strane prináša svoje osobné postrehy o ďalších osudoch protagonistov procesu (najmä po auguste 1968), s ktorými sa po rehabilitácii stýkal. Snaží sa pritom vysvetliť, prečo bola značná časť slovenskej inteligencie tak dlho nadšená z Gustáva Husáka a podporovala ho.

Svoje spomienky Uher napísal v rokoch 1985–1988 a pred vydaním v nich urobil len malé úpravy. Sympatické je, keď hneď na úvod priznáva, že v nich prehovára nielen ako priamy účastník a svedok udalostí, ale že mu išlo aj o vlastnú sebareflexiu a sebakritiku – o reviziu názorov a postojov, ktoré zastával v mladosti, ktoré postupne opúšťal, až sa po stroskotaní „pražskej jari" s nimi úplne rozišiel. K autorovi treba poznamenať, že začiatkom roku 1970 bol pre nesúhlas s okupáciou Československa vylúčený z KSS, Slovenskej národnej rady, zo Slovenskej akadémie vied a zbavený publikačných možností. Po novembri 1989 bol rehabilitovaný a vrátil sa do SAV. Stal sa členom Komisie vlády SR pre skúmanie historických udalostí rokov 1967–1970 a až do dôchodku pracoval v Politologickom kabinete SAV, ktorého bol spoluzakladateľom.

Úlohou Kolderovej komisie, ktorej činnosť autor detailne približuje, bolo prehodnotiť politické procesy zo začiatku 50. rokov. Členila sa na pracovné skupiny, zostavené podľa jednotlivých politických procesov, ktoré mali skúmať a revidovať: jedna skupina sa zaoberala procesom s Rudolfom Slánským a tzv. protištátnym spikleneckým centrom, ďalšia procesom s Mariou Švermovou a bývalými krajskými tajomníkmi, iné zasa procesmi proti bývalým hospodárskym činiteľom, španielskym interbrigadistom, sociálnym demokratom, trockistom, bývalým diplomatom atď. V jej aparáte pôsobili desiatky ľudí.

Kolderova komisia mala svojich predchodcov. Prvé podnety k preskúmaniu procesov prišli po odsúdení Beriju a jeho pomocníkov, medzi nimi aj Lichačova a Makarova, ktorí ako „poradcovia" pôsobili v Československu. Ďalšia komisia v rokoch 1955–1957 pod vedením Rudolfa Baráka odhalila síce viaceré detaily a všeobecnosti, ale do dôkladnejšej a hlavne konkrétnej analýzy sa nepúšťala, lebo to nebolo záujmom vtedajšieho Novotného vedenia. Podľa Uherovho názoru vytvorenie Kolderovej komisie bolo spôsobené Novotného kalkulovaním, že iní členovia vedenia sú v procesoch namočení oveľa viac ako on, a ak ich bude aj naďalej chrániť, padne spolu s nimi. Najväčšmi zdiskreditovaných členov politbyra sa tak chcel zbaviť a sám ostať vo funkciách.

Autor rozoberá predpoklady politických procesov a potom ich mechanizmus. Prvým a hlavným podnetom k politickým procesom proti členom komunistickej strany v Československu bolo hľadanie „titovskej agentúry". Proces so slovenskými buržoáznymi nacionalistami sa pripravoval ako prvý z veľkých procesov proti komunistickým činiteľom a zhodou okolností konal sa napokon ako posledný v apríli 1954, po Stalinovej smrti v zmenených politických podmienkach. Do skupiny zaradili Gustáva Husáka, Ladislava Novomeského, Ivana Horvátha, Daniela Okáliho a Ladislava Holdoša. Autor opisuje prípravy procesu, verejné kampane i jeho dozvuky. Uvádza napríklad, že v rezorte školstva, ktorý ako poverenník riadil Ladislav Novomeský, po jeho odvolaní a odsúdení bolo postihnutých niekoľko sto učiteľov a iných pracovníkov.

Ján Uher v tejto súvislosti poukazuje na to, ako neskôr Husák vo svojich žiadostiach o rehabilitáciu písal o masovej perzekúcii, ktorá pod vedením Širokého, Bacílka, Davida, Strechaja a ďalších zasiahla v 50. rokoch tisíce ľudí. Dodáva k tomu, že „normalizačná" perzekúcia 70. rokov v Husákovej réžii zasiahla státisíce. Kladie si otázku, načo vlastne trpel Husák a iní deväť rokov v base, keď sa potom nechoval o nič lepšie ako jeho väznitelia. Pritom ešte po rokoch obdivuje pevný a nezlomný Husákov postoj počas vyšetrovania a procesu, vďaka čomu zachránil život sebe, Novomeskému a možno aj ostatným obvineným. To mu neskôr po rehabilitáciách, keď sa to verejnosť zásluhou rehabilitačných komisií dozvedela, vynieslo ohromný morálny kredit.

Uher s odvolaním sa na inú prácu historika Karla Kaplana približuje dnes už vo verejnosti neznámu novinárku Vieru Hložkovú, ktorá svedčila v takmer každom veľkom politickom procese. Opisuje jej ľudskú tragédiu a poznamenáva, že kadejakého bahna, priam svinstva v našich „malých" dejinách bolo nepochybne dosť. Cituje pritom Novomeského slová: „Malý národ – veľké svine."

Keď sa autor vracia k záverečnému obdobiu práce komisie, charakterizuje opatrnícky postoj Jozefa Lenárta, ktorého obviňuje, že sa nezasadil viac o úplnú stranícku rehabilitáciu Husáka a Novomeského a tým i o návrat obidvoch do politického života. Menovite spomína aj tých, ktorí tak konali na Slovensku v duchu intencií Antonína Novotného. Veľkú pozornosť venuje kariére Vasila Biľaka, o ktorom hovorí, že „spomedzi všetkých domácich činiteľov osobne má najväčšiu zodpovednosť a vinu za úpadok Československa v posledných desaťročiach – za hospodárske, politické a morálne bahno, do ktorého ČSSR upadla v 70. a v 80. rokoch".

Autor nie raz vyslovil svoje sklamanie nad tým, ako sa Gustáv Husák po auguste 1968 choval k tým, ktorí sa o jeho rehabilitáciu proti Novotnému, Širokému a ďalším osobne pričinili. Chrániac si svoju pozíciu, ani prstom nepohol, keď týchto ľudí v mene jeho vedenia vyhadzovali z práce a niektorých aj pozatvárali. Uher uvádza mená a osudy desiatok z nich a hovorí, že niektorým to dal Husák po previerkach najavo, keď sa na neho obrátili so žiadosťou o pomoc, s cynickým odkazom na známe slovenské príslovie: „Kto z bandy vyskočil, nech sa k bande nehlási!" V tejto súvislosti píše: „Pomerne neskoro sme odhalili Husákov charakter, rozporuplnú, mámivo klamnú, vrcholne ctibažnú štruktúru jeho osobnosti, jeho politickú a morálnu tvár, osobnú prispôsobivosť a pružnosť, virtuózne cynické umenie zbavovať sa jedných a primkýnať sa k iným, ak ide o to udržať sa na víťaznej strane, neodolateľnú túžbu po moci a kariére, ktorá mu mala nahradiť všetko kruté a trpké z minulosti – výdatne odčiniť potupný pád do priepasti vzostupom až na najvyšší štátny stolec. (...) Ešte sa dožil toho, keď sa to zrútilo a odhalilo: z človeka, ktorý mal nemalé predpoklady stať sa veľkou osobnosťou českých a slovenských dejín, zostala poľutovaniahodná troska."

Aj keď sa Uher vo svojich spomienkach zaoberá najmä rehabilitáciou procesu s buržoáznymi nacionalistami, venuje jednu faktografickú kapitolu i ďalším procesom a ich rehabilitáciám. Prínosné sú jeho charakteristiky dôležitých osobností, najmä Laca Novomeského, ale aj Pavla Davida, Štefana Bašťovanského a ďalších politikov z 50. rokov. Škoda, že táto zaujímavá kniha, ktorá sa ozaj číta jedným dychom, nemá register. Autora by som vyzval, aby ďalšie časti svojich pamätí, o ktorých sa zmieňuje v úvode knihy, čo najskôr vydal.

Vojtech Čelko

Válečné deníky Jana Opočenského. Ed. Jana Čechurová, Jan Kuklík, Jaroslav Čechura, Jan Němeček. Praha, Karolinum 2001, 495 s.

Tato edice rozsáhlých válečných deníků historika, archiváře a diplomata Jana Opočenského je rozhodně jedním z největších

a nejlepších edičních počinů minulých let. Zároveň tvoří nesmírně důležitý pramen pro studium dějin československého exilu ve Velké Británii v období druhé světové války. Diplomat Jan Opočenský (1885–1961) byl vzhledem ke svému zaměstnání na ministerstvu zahraničních věcí i osobní pozici u samotného zdroje informací, díky čemuž mají jeho záznamy mimořádnou výpovědní hodnotu.

Úvod k edici seznamuje čtenáře se životem autora a jeho profesní dráhou, ve své druhé části pak pečlivě analyzuje charakter Opočenského deníků. Originál tvoří pět rukopisných notesů, které si začal psát 2. července 1940 v den odjezdu z Gibraltaru do Velké Británie a uzavřel datem 2. ledna 1946. Editoři záznamy logicky rozdělili do oddílů po jednotlivých letech. Opočenský si pořizoval zápisy každodenně, někdy však napsal pouze několik slov. Jejich náplň je veskrze pracovní, širších úvah nebo komentářů k událostem se ovšem Opočenský až na výjimky zdržel. Svému osobnímu životu věnoval jen minimální prostor.

Jan Opočenský zaznamenával svou činnost na ministerstvu zahraničních věcí i na poli mezispojenecké spolupráce v oblasti vědy a kultury – působil v kulturních a školských komisích, účastnil se konferencí, psal články apod. Velkou část deníků věnoval svým stykům s představiteli exilových skupin dalších zemí. Tyto záznamy jsou jedinečné, neboť v žádných jiných pamětech nenajdeme tolik zajímavých a důležitých informací o ostatních exilových reprezentacích a jejich vzájemných vztazích. Vedle toho Opočenský pochopitelně reflektoval i události mezinárodněpolitické a průběh válečného konfliktu. Sledoval postup Němců, částečně i události v protektorátu. Velkou pozornost věnoval Sovětskému svazu, který se postupně stal klíčovým hráčem světové politiky.

Nejvíce se Opočenský v denících zabýval děním uvnitř československé exilové reprezentace a podal barvitý obraz života jedné relativně úzké a privilegované skupiny. Před čtenářem vyvstává mozaika života a práce politiků a úředníků, kteří zajišťovali fungování československého exilového státního zřízení a řídili politickou složku boje za osvobození ČSR. Deníky se přitom nevyhýbají ani líčení rozporů v československé exilové komunitě v Londýně. Obzvláště významné jsou Opočenského záznamy o jeho setkáních a rozhovorech s prezidentem Edvardem Benešem, jehož některé texty redigoval.

Vedle toho deníky zaznamenávají také sdělení Ladislava K. Feierabenda, který s Opočenským bydlel a pravidelně ho informoval o dění ve vládě či Státní radě. Některé věci mu přímo diktoval k záznamu a deníky posléze sám použil při psaní svých memoárů.

Při edičním zpracování zvolili editoři netradiční postup, kdy umístili poznámky vždy rovnou pod záznamy, ke kterým se vztahují, a ne souhrnně až na konec stránky, jak je obvyklé. Tím je vlastní text, a zejména poznámkový aparát poněkud rozdroben. Na celkové přehlednosti to ovšem příliš neubírá. Poznámky jsou zpracovány velmi pečlivě, s využitím všech relevantních archivních fondů a literatury. Editoři si dali práci i s opravením mnohých chyb a nepřesností, kterých se Opočenský dopustil.

Práce je doplněna důkladným rejstříkem a seznamem pramenů a literatury. Pro poznání života československého exilu ve Velké Británii je nepostradatelným pramenem a žádný badatel, který se bude tímto tématem zabývat, ji nebude moci opomenout.

Hana Velecká

Literatura polska XX wieku: Przewodnik encyklopedyczny. 2 sv. Warszawa, Wydawnictwo naukowe PIW 2000, 496 a 592 s.

ZAWADA, Andrzej: *Literackie półwiecze 1939–1989*. Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie 2001, 286 s.

KOŹNIEWSKI, Kazimierz: *Historia co tydzień: Szkice o tygodnikach społeczno-kulturalnych 1950–1990*. Warszawa, Czytelnik 1999, 447 s.

Dějiny 20. století u evropských národů nevymezují jen první výstřely ve válkách, revoluce, převraty či rozpady vládních

koalic, ale také okamžiky, kdy vyšel důležitý román, esej, kdy byl založen vlivný časopis. V éře všeobecné gramotnosti, volebního práva i branné povinnosti se velké bitvy vedly o každou duši a literáti se v nich stali mocnými bojovníky. Zvláště v historii SSSR a zemí východního bloku se spisovatelé, redaktoři či překladatelé často ocitali v centru ideových i politických konfliktů a historie kulturního a literárního života bude tvořit podstatnou kapitolu jejich dějin. V posledních letech se objevila řada příruček a studií, které poskytují dostatek solidních informací i zajímavé interpretace k vývoji literárního a intelektuálního života v poválečném Polsku. Vedle dílčích prací o jednotlivých autorech, časopisech, literárních a intelektuálních skupinách doma i v exilu, „ve strukturách" i v opozici, jsou k dispozici i vyčerpávající faktografické příručky a první syntetická zpracování.

Základní pomůckou nadlouho zůstane dvousvazkový slovník *Literatura polska XX wieku*, kolektivní dílo tří stovek literárních historiků. Do současné podoby zrál tři desítky let – redaktoři jej začali koncipovat v době stranické kampaně proti intelektuálům na konci 60. let, první vydání, omezené cenzurním dohledem, se objevilo v letech 1984–1985. Nová verze z roku 2000 doznala podstatných změn, staré byly přepracovány, opraveny a aktualizovány. Výsledek je úctyhodný – přibližně 2500 podrobných hesel doplněných odkazy na základní literaturu. Biografická hesla zahrnují polské spisovatele, překladatele, kritiky, redaktory a zahraniční polonisty (vědce, překladatele i spisovatele udržující kontakt s polským prostředím či zpracovávající polskou látku). Předmětová hesla jsou věnována hlavním dílům, tématům a problémům, literárním skupinám, časopisům, nakladatelským domům, manifestům, spisovatelským organizacím atp., větší výkladové statě pojednávají mimo jiné o vztazích s jednotlivými světovými literaturami, přičemž česko-polská kapitola patří k podrobnějším. Je to zkrátka neobyčejně užitečná příručka pro zájemce o polskou historii ve 20. století, kterou polonistům mohou ostatní jen závidět. (Chybnou dataci či překlep jsem nehledal, ani při listování a pročítání náhodou nenašel. Přirozeně na 1100 stranách husté sazby formátu A4 nějaké budou.)

Velmi podařený je i první pokus o ucelený výklad literárního vývoje (*Literackie półwiecze 1939–1989*). Jeho autorem je profesor literární historie Andrzej Zawada z Vratislavi, který tak chronologicky navázal na svou syntézu o meziválečném období (*Dwudziestolecie literackie* z roku 1995, 2. vyd. 2000). Obě knihy zachycují hlavní umělecké směry, podávají charakteristiky literárního života a jeho proměn, přinášejí portréty klíčových postav a charakterizují velká témata obou epoch. Vedle vlastní literární produkce v úzkém smyslu slova (důležité romány, básně, manifesty) pojednávají také o širších společenských souvislostech (jinak to v Polsku 20. století ani nejde) a alespoň stručně se zmiňují o literatuře v nových médiích – kabaretech, divadle, filmu, rozhlase, televizi a také na internetu. Obě knihy vyšly v úspěšné edici Dolnoslezského nakladatelství „A to Polska właśnie", která byla vytvořena pro zpracování témat z novějších polských dějin po vzoru výpravných historických edic francouzských nakladatelství. Text je na každé stránce lemován fotografiemi a barevnými reprodukcemi obálek, obrazů, plakátů atp. a do popisek k obrazové dokumentaci jsou uloženy stovky faktických údajů, dat, názvů, medailonů, stručných biografií a citátů. Vlastní text pak může zahrnovat esejistické pasáže, a přece má čtenář v ruce kompletní příručku. Andrzej Zawada tento zajímavý prostor výborně využil k osobitému líčení, které spíše upozorňuje na problémy, než aby nabízelo hotové učebnicové odpovědi (například ve výborné kapitole o stalinistickém období, nazvané „Znárodnění slov"). Kontury vývoje, pro starší období suverénně načrtnuté, se poněkud stírají s tím, jak se autor přiblížil současnosti: to je však jen obvyklá daň za příkladnou odvahu, s níž se pustil do zpracovávání dějů, které jsou živé, a tudíž obtížněji přehlédnutelné.

A zájemci o polskou poválečnou historii by neměla uniknout ještě jedna novinka – kniha Kazimierze Kożniewského *Historia co tydzień: Szkice o tygodnikach społeczno-kulturalnych 1950–1990*. Obsáhlé a faktograficky bohaté dílo na pomezí vzpomínek, kroniky a eseje napsal příslušník nejstarší generace polských literátů (narozen 1919), plodný beletrista, redaktor, reportér a recenzent. Kniha je jakousi osobní historií sedmi nejdůležitějších týdeníků pro kulturu a politiku, které oficiálně vycházely v Polsku v letech 1950–1990: *Nowa kultura* (1950–1952), *Przegląd kulturalny* (1952–1962), *Po prostu* (1955–1957), *Współczesność* (1956–1971), *Kultura* (1963–1981), *Literatura* (1972–1982) a *Życie literackie* (1951–1990). Jak je patrné už z dat vzniku a zániku jednotlivých titulů, byl vývoj těchto ostře sledovaných titulů také v Polsku bouřlivý, byly rychle zakládány a opět likvidovány při každém politickém přelomu či změně kurzu. Kożniewski byl jejich pilným čtenářem, do většiny z nich alespoň občas přispěl, znal jejich redaktory a do medailonů jednotlivých titulů uložil mnoho zajímavých informací o životě na polské kulturní scéně. Charakterizuje jednotlivé tituly, autory, rubriky, připomíná nejdůležitější témata i jednotlivé články a jejich ohlas, rekapituluje velké polemiky a aféry a zařazuje celé dění do kontextu poválečného vývoje. Kniha chronologicky navazuje na tři svazky, které autor již dříve věnoval historii polských časopisů v 19. a první polovině 20. století.

Tomáš Zahradníček

ROTHER, Rainer: *Leni Riefenstahl: Die Verführung des Talents*. Berlin, Henschel 2000, 286 s.

Každého, kdo se pokouší psát seriózní práci o této tanečnici, herečce, filmařce a fotografce, čeká nadmíru nelehký úkol. Leni Riefenstahlová totiž nežije v zajetí svých představ a snů o kráse a dokonalosti sama, ale dokázala je s úspěchem šířit po celý život. Dnes, kdy se tato dáma blíží stému jubileu narození, není právě lehké odlišit, co jsou fakta a co smyšlenky a vroucná přání, kterými Riefenstahlová zásobuje nejen německá média. Dopátrat se skutečného nepřikrášleného příběhu je v dnešní době téměř nemožné.

Filmový publicista Rainer Rother, známý svým nezaujatým historizujícím pohledem na film a obdařený znalostmi historiografických metod, se tohoto úkolu zhostil ideálně, i když ne dokonale. Výsledkem jeho bádání je první skutečně seriózní monografie o této kontroverzní postavě německého filmu a dnes již německých dějin. Prvním významným přínosem je především fakt, že Rother dokáže kriticky pracovat s prameny. Podobně to ostatně prokázal při redigování filmových sborníků Německého historického muzea či ve své práci o historických tématech v literatuře a filmu (*Die Gegenwart der Geschichte*, Stuttgart 1990). Text jeho nové monografie stojí na hranici mezi historickou studií a literaturou faktu.

I Rother, stejně jako mnoho jiných autorů před ním, si zvolil za kostru práce vlastní příběh Riefenstahlové, který se stal nejen v Německu bestsellerem (její paměti vyšly poprvé v roce 1987, naposledy pak minulý rok v rámci velké „riefenstahlovské" vlny nakladatelství Taschen). Ten se pak snaží zpětně rekonstruovat na základě dobových materiálů – novinových článků, divadelních programů, vzpomínek současníků a podobně. A nutno říci, že se mu občas daří demytizovat některé zažité konstrukty. V první části knihy uvádí, že Riefenstahlová byla sice uznávanou tanečnicí, ale zdaleka nebyla tak známá, jak sama udává v pamětech. Byla jen jednou ze stovky žáček Mary Wigmanové.

Největší a nejzajímavější část práce je věnována filmové kariéře Leni Riefenstahlové. Rother stručně shrnuje její cestu k filmu, rozebírá otázku jejího angažmá pro Hitlera a detailně se zajímá o produkční a finanční pozadí jednotlivých snímků. Z jejích tří dokumentů o norimberských sjezdech NSDAP vyniká i u nás známý *Triumf vůle* (*Triumph des Willens*, 1935). Tam, kde se Rother pouští do filmově-estetické analýzy, přestává mít jeho text velkou výpovědní hodnotu. Sám sice nejprve navrhuje, aby se na tento film nahlíželo jako na velkou studiovou produkci (s. 74), vzápětí

ovšem konstatuje, že *Triumf vůle* je heroický dokument, což je termín vypůjčený z tehdejšího odborného tisku. Oproti tomu je kapitola o filmové poémě z berlínských olympijských her (*Olympia, 1938*) mnohem vydařenější. Rother zde uvádí všechny argumenty svědčící o tom, že film byl objednán jako propagační snímek nového Německa (s. 91–95).

Poslední oddíl práce se zabývá poválečnými léty, kdy byla Riefenstahlová konfrontována se svou minulostí. Jsou zde popsány okolnosti a pozadí obou hlavních soudních procesů, tj. nařčení časopisu *Revue* z podílu režisérky na likvidaci civilistů v Polsku a spor o nasazení Romů z koncentračního tábora Maxglan jako komparzu do filmu *Nížina* (*Tiefland*, 1954). Rainer Rother zde vykresluje i zajímavé společenské a politické přesahy, srovnává postoj Riefenstahlové s nedostatkem pocitu spoluzodpovědnosti v německé poválečné společnosti (s. 146 a 173–189). Z hlediska nových poznatků jsou tyto pasáže nejpřínosnější.

Co je tedy na Rotherově práci nového? Pro čtenáře, který je s hojnou literaturou o Leni Riefenstahlové obeznámen, vlastně nic. Pro člověka, který si chce přečíst nezaujatý text o této staré dámě, zřejmě vše. V úvodu autor píše o dvou pólech pohledu na Riefenstahlovou: „Alternativy jsou dávno známé – velký génius, nebo jen obyčejný talent? Posedlá umělkyně, nebo podlá propagandistka? Velká naivka, nebo vypočítavá profitérka?" (s. 15) Rother se přitom snaží postupovat korektně, kriticky pracovat s literaturou, střízlivě hodnotit. Proto je i jeho pohled na Riefenstahlovou nakonec jakoby rozmlžený. Poslední věta práce zní: „Riefenstahlová chtěla své publikum svádět." Jenže, který režisér tohle nedělá?

Blahoslav Hruška

SERCZYK, Władysław A.: *Historia Ukrajiny*. Wrocław – Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich 2001, 427 s.

Již ve třetím, opraveném a doplněném vydání vyšly dějiny Ukrajiny z pera polského ukrajinisty Władysława A. Serczyka. Od prvního vydání v roce 1979 i druhého v roce 1990 doznala interpretace historie této země, která mezitím získala plnou státní suverenitu, podstatných změn, zejména pokud jde o převratné události po svržení carismu v roce 1917. Přepracovány byly především kapitoly týkající se poválečných dějin, zatímco v předchozích částech zůstává zachována dřívější linie kladoucí důraz na dějiny dělnického hnutí. Autor sice v úvodu tvrdí, že nový způsob interpretace archivních materiálů nemůže vést k vytváření nových mýtů a legend, ale jeho syntéza působí méně přesvědčivě než například dvoudílné dějiny Ukrajiny z pera lvovských historiků Natalije Jakovenka a Jaroslava Hrycaka.

Český čtenář v každých dějinách Ukrajiny nepochybně vyhledá pasáž týkající se Podkarpatské Rusi. Informace o této části ukrajinského národního území bývají většinou velmi skoupé a nepřesné. Autor anotované práce si všímá Karpatské Ukrajiny jen v souvislosti s její pomnichovskou autonomií a poté s jejím odstoupením SSSR v roce 1945. Uvádí, že v letech druhé světové války zahynulo 100 tisíc obyvatel Podkarpatí „ukrajinské národnosti". Ve skutečnosti exterminaci podlehla na Podkarpatské Rusi stotisícová židovská diaspora. Autor zdůrazňuje údajnou aktivitu sovětských partyzánů podřízených ukrajinskému štábu partyzánského hnutí a vstup 25 tisíc mobilizovaných Rusínů do Rudé armády. Neví však nic o útěcích mladých Rusínů, kteří se v letech 1939–1941 chtěli vyhnout mobilizaci do maďarské královské armády, do SSSR ani o jejich internování v táborech GULAGu a pozdějším vstupu do československých vojenských jednotek v SSSR.

Jaroslav Vaculík

Studia Zachodnie, 5. Zielona Góra, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Tadeusza Kotarbińskiego 2000, 260 s.

Ve druhé polovině 90. let vyšlo celkem pět svazků periodika Vysoké školy pedagogické v dolnoslezském městě Zielona Góra. *Studia Zachodnie*, jak již název napovídá, jsou zaměřena především na polsko-ně-

mecké vztahy a regionální problematiku západního polského pohraničí, zejména takzvaného Lubušska, historického území na Odře na hranici Slezska, Braniborska, Velkopolska a Pomořanska. Celé páté číslo sborníku je věnováno poválečným dějinám. Úvodní studie z pera vědeckého redaktora tohoto čísla Czesława Osękowského je věnována procesu nového osídlování Lubušska po druhé světové válce. Další příspěvky se zabývají problematikou přesídlenců z někdejšího východního Polska odstoupeného SSSR a s usídlováním řeckých uprchlíků. Nesporně novým tématem je sledování násilností vojáků Rudé armády vůči civilnímu obyvatelstvu v letech 1945–1947 ve světle úředních spisů místní i centrální administrativy. Zajímavá je rovněž studie zasvěcená podpoře, kterou nové západní hranici na Odře a Lužické Nise poskytovali Poláci žijící v západních okupačních zónách Německa. Dvě práce se zaměřují na náboženskou problematiku: jedna sleduje postátnění katolické Charity v letech 1946–1950 a druhá církevní politiku komunistické strany a státu v letech stalinismu. Přínosná je i stať zabývající se odchodem Němců a vůbec původního obyvatelstva z nově získaných území do Německa v letech 1950–1959. Hospodářskou politiku režimu popisuje článek o vzniku, realizaci a výsledcích šestiletého národohospodářského plánu na léta 1950–1955. Další příspěvky sledují problematiku společensko-politických přeměn západního pohraničí po roce 1989. Zde nejvíce zaujme průvodce tiskem lubušského vojvodství. Sborník uzavírá sedm recenzí nové literatury. Lze konstatovat, že celkově jde o cenný příspěvek k poválečným dějinám Polska a polsko-německých vztahů.

Jaroslav Vaculík

Bibliografie k soudobým dějinám

Bibliografický přehled zachycuje vybrané zahraniční monografie, sborníky a články ze sborníků vydané v letech 1998–2001.

Do oddílu I. a III. jsou zařazeny jmenné záznamy, které do jednotlivých pododdílů věcně příslušejí. Do I.E jsou zařazeny jen tituly týkající se světových dějin ve vztahu ke střední/východní Evropě. Chronologické hledisko je uplatňováno především v oddíle IV., ale i všude tam, kde tematika souvisí s určitým kratším časovým obdobím. To se týká i společenskovědní problematiky a kratších historických úseků Slovenska; v oddílu V.C jsou zařazeny jen historické práce přesahující dvě časová období. Práce k českým/česko-slovenským dějinám delšího časového rozpětí jsou zařazeny do pododdílu IV.H. Pro uživatele uvádíme odkazy, které propojují chronologické a tematické skupiny, ale také informují o relevantních titulech.

Bibliografie má výběrový charakter. Počítačová databáze knih a článků je přístupná ve studovně Ústavu pro soudobé dějiny.

Zpracovala Věra Břeňová a Slavěna Rohlíková ve spolupráci s Oldřichem Tůmou.

Schéma:

I. Historiografie
I.A Obecné problémy historiografie, historici
I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce, sborníky z konferencí s historickou tematikou, katalogy výstav
I.C Bibliografie
I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky
I.E Světové / evropské dějiny

II. Společenské vědy, publicistika
II.A Ekonomie
II.B Filozofie, politologie, publicistika
II.C Sociologie, demografie, urbanismus
II.D Právo
II.E Ekologie

III. Prameny
III.A Projevy, stati
III.B Dokumenty, fotografie
III.C Memoáry, deníky, svědectví
III.D Rozhovory
III.E Korespondence

IV. Chronologická část
IV.A 1918–1939
IV.B 1939–1945
IV.C 1945–1948
IV.D 1948–1967
IV.E 1967–1970
IV.F 1970–1989
IV.G 1990–2000
IV.H Více období
(mimo tituly uvedené pod V.A – G)

V. Tematická část
V.A Střední / východní Evropa
V.B České / československé vztahy se zahraničím
(mimo tituly uvedené pod V.C a D)
V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy
V.D Česko / československo-německé vztahy
V.E Židé v Československu
V.F Osobnosti, biografie
V.G Kultura, umění, literatura

I. Historiografie

I.A Obecné problémy historiografie, historici

HISTORIK 1
Historik v čase a priestore : Laudatio Ľubomírovi Liptákovi / Zost. Ivan Kamenec, Elena Mannová, Eva Kowalská. - 1. vyd. - Bratislava : Veda, 2000. - 323 s.

V PREMENÁCH 2
V premenách stáročí : Zborník vydaný k životnému jubileu Doc.PhDr. H. Tkadlečkovej, CSc. / Zost. Eduard Nižňanský, Pavol Petruf. - Zvolen : Klemo, 2001. - 199 s.

I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce, sborníky z konferencí s historickou tematikou

CESTY 3
Cesty k novembru 1989 : Aktivity Alexandra Dubčeka : Zborník zo seminára pri príležitosti 10. výročia Novembra 1989. - Bratislava : Nová práca, 2000. - 257 s. - Akce: Cesty k novembru 1989 [Celoslovenský seminár]. Bratislava, 26.11.1999.

COMENIUS 4
Comenius University Bratislava. - Bratislava : Univerzita Komenského, 2000. - Nestr.

CSÁDER, Viliam 5
História a súčasnosť Univerzity Komenského v Bratislave : 1919-2000. - Bratislava : F & J, 2000. - 98 s. : fotogr.

ČESI 6
Česi na Slovensku / Zost. Hana Zelinová. - Martin : Slovenské národné múzeum, 2000. - 160 s. - Akce: Česi na Slovensku [Konferencia]. Martin, 19.10.2000.

DRAVECKÝ, Jozef 7
Informácia o Bratislavskom summite krajín V-4. In: Perspektívy regionálnej spolupráce vo svetle stretnutia predsedov vlád krajín V-4. - Bratislava, 1999. - 36 s. - S. 5-9. - Akce: Perspektívy regionálnej spolupráce vo svetle stretnutia predsedov vlád krajín V-4 [Kulatý stůl]. Bratislava, 26.5.1999.

GOSUDARSTVENNYJE 8
Gosudarstvennyje chranilišča dokumentov byvšego Archivnogo fonda KPSS : Spravočnik / Gl. red. V. P. Kozlov. - Novosibirsk : Sibirskij chronograf, 1998. - 325 s.

INSTITUT 9
Institut slavjanovedenija : 1999-2000 : Spravočnik / Sost. S. I. Dančenko, T. I. Čepelevskaja. - Moskva : Institut slavjanovedenija RAN, 2001. - 144 s.

MELNIKOVÁ, Marta 10
Jeho miesto je v Slovenskom národnom archíve [Alexander Dubček]. - In: Cesty k novembru 1989. - Bratislava, 2000. - 261 s. - S. 113-115. - Akce: Cesty k novembru 1989 [Celoslovenský seminár]. Bratislava, 26.11.1999.

MINORITIES 11
Minorities and Tolerance : Central and Eastern Europe & the NIS : proceedings / Ed. Sabina A-M. Crisen. - Washington : Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2001. - 117 s. : fotogr. - (East European Studies) - Akce: Minorities and Tolerance [Conference]. Washington, 24.4.2001.

NOVEMBER 12
November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok : november 1989 - november 1999 / Zost. Michal Horský . - Martin : Asociácia vydavateľov regionálnej tlače Slovenska, 2000. - 93 s. : fotogr. - Akce: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok [Konferencia]. Trnava, 15.11.1999.

50 ROKOV 13
50 rokov od 50-tych rokov : Odborný seminár o prenasledovaní cirkvi v zakladajúcom období komunistického režimu : Zborník prednášok / Zost. Jozef Haľko. - Bratislava : Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta UK, 2000. - 109 s. - Akce: 50 rokov od 50-tych rokov [Seminár]. Bratislava, 2.5.2000.

POPULAR 14
Popular Culture of Central Europe in the Process of Change / Ed. Leszek Dziegiel. - 1st ed. - Cracow : Jagellonian University Press, 2000. - 112 s. - Akce: Popular Culture of Central Europe in the Process of Change [International Seminar]. Kraków, 13.10.1999-17.10.1999.

PROCEEDINGS 15
Proceedings of the XII International Amaldi Conference of Academies of Sciences and National Scientific Societies on Problems of Global Security / Ed. Klaus Gottstein. - Mainz : Union of the German Academies of Sciences and Humanities, 1999. - xxi, 495 s. - Akce: XII International Amaldi Conference of Academies of Sciences and National Scientific Societies on Problems of Global Security [Conference]. Mainz, 6.10.1999-9.10.1999.

ROSSIJA 16
Rossija i Central'naja Jevropa v novych geopolitičeskich real'nostjach : Sbornik statej = Russia and Central Europe in the New Geopolitical Realities / Red. Ljubov' Šiščelina. - Moskva : Institut meždunarodnych ekonomičeskich i političeskich issledovanij RAN, 2000. - 312 s. - Res. angl. - Akce: Rossija i Central'naja Jevropa v novych geopolitičeskich real'nostjach [Meždunarodnaja konferencija]. Moskva, 10.9.1999-11.9.1999.

STALINSKOJE 17
Stalinskoje desjatiletije cholodnoj vojny : fakty i gipotezy = Stalin's decade of the cold war / Red. kol. I. V. Gajduk, N. I. Jegorova, A. O. Čubar'jan. - Moskva : Nauka, 1999. - 251 s. - Res. angl. - Akce: Stalin i cholodnaja vojna [Konferencija]. Moskva, 1998.

I.C Bibliografie

NAUČNYJE 18
Naučnyje publikacii sotrudnikov IMEPI RAN : 1960-2000 / Otv. red. E. Ja. Šejnin. - Moskva : Institut meždunarodnych ekonomičeskich i političeskich issledovanij RAN, 2000. - 84 s.

SOCIALIST 19
Socialist Internationals : A Bibliography : Publications of the Social-Democratic and Socialist Internationals 1914-2000 : A project by the International Association of Labour History Institution / Comp. by Gerd Callesen. - Bonn : Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung, 2001. - 167 s. : fotogr.

ŠOVČÍKOVA, Darina 20
Protifašistický odboj a Slovenské národné povstanie : Vojenské aspekty protifašistického odboja a Slovenského národného povstania : Výberová bibliografia článkov za obdobie rokov 1989-1994 / Sest. ... - Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica, 2000. - 170 s.

I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky

DUBOVSKÝ, Dušan 21
Bibliografický lexikón mesta Revúca. - 1. vyd. - Revúca : Mestské kultúrne stredisko, 2000. - 282 s. : fotogr.

EUROPA 22
Europa Środkowo-Wschodnia XX wieku : Słownik biograficzny / Pod red. Wojciecha Roszkowskiego. - Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN, 2001. - 188 s.

MACKOVÁ, Mária 23
Kto je kto v Slovenskej akadémii vied / Zost. ... - 1. vyd. - Bratislava : Veda, 2000. - 196 s.

I.E Světové / evropské dějiny

Les ANNÉES 24
Les Années 68 : les temps de la contestation. - Bruxelles : Éditions Complexe, 2000. - 505 s.

AT COLD 25
At Cold War's End : US Intelligence on the Soviet Union and Eastern Europe, 1989-1991 / Ed. Benjamin B. Fischer. - Washington : Central Intelligence Agency, 1999. - lx, 378 s. : fotogr.

CIA'S 26
CIA's Analysis of the Soviet Union, 1947-1991 : a Documentary Collection / Eds. Gerald K. Haines, Robert E. Leggett. - Washington : Center for the Study of Intelligence, CIA, 2001. - vii, 310 s. : fotogr.

KOZLOV, Vladimir Aleksandrovič 27
Massovyje bezporjadki v SSSR pri Chruščeve i Brežneve : 1953 - načalo 1980-ch gg. - Novosibirsk : Sibirskij chronograf, 1999. - 413 s. - (Archiv novejšej istorii Rossii : Ser. Issledovanija ; Vyp. 1)

MÜNCHNER 28
Münchner Platz, Dresden : die Strafjustiz der Diktaturen und der historische Ort / Hrsg. Norbert Haase, Birgit Sack. - 1. Aufl. - Leipzig : G. Kiepenheuer, 2001. - 364 s. : fotogr.

NAIMARK, Norman M. 29
Fires of hatred : Ethnic cleansing in twentieth-century Europe. - Cambridge : Harvard University Press, 2001. - 248 s.

Viz též 17

II. Společenské vědy, publicistika

II.A Ekonomie

Viz 130, 139, 145, 148, 152

II.B Filozofie, politologie, publicistika

CAMPSOVÁ, Victoria - GINER, Salvador 30
Pohľady na občiansku kultúru. - 1. vyd. - Bratislava : Kalligram, 2000. - 125 s.

GREGOR, A. James 31
The faces of Janus : Marxism and Fascism in the twentieth century. - New Haven : Yale University Press, 2000. - xi, 240 s.

KUSÝ, Miroslav - ŠIMEČKA, Milan 32
Veľký Brat a Veľká Sestra : O strate skutočnosti v ideológii reálneho socializmu. - Bratislava : Nadácia M. Šimečku, 2000. - 222 s. - Kniha pův. vyd. 1980 jako samizdat, 1984 v exilu ve vyd. Naše snahy v Torontu.

MAZOWIECKI, Tadeusz 33
Politik und Moral im neuen Europa : mit einem Essay von Jan Patočka : Jan Patočka-Gedächtnisvorlesung des IWM 1997. - Wien : Passagen Verl., 1999. - 80 s. - (Passagen Forum)

Viz též 117, 120

II.C Sociologie, demografie, urbanismus

Viz 30, 129, 142, 166

II.D Právo

Viz 164

II.E Ekologie

Viz 159

III. Prameny

III.B Dokumenty, fotografie

KUL'KOV, Je. N. - 34
MJAGKOV, M. Ju. - RŽEŠEVSKIJ, O. A.
Vojna : 1941-1945 : Fakty i dokumenty. - Moskva : Olma-Press, 2001. - 476 s. : fotogr - (Archiv)

VNUK, František 35
Dokumenty o postavení katolickej cirkvi na Slovensku v rokoch 1945-1948. - Martin : Matica slovenská, 1998. - 242 s.

VNUK, František 36
Popustené putá : Katolícka cirkev na Slovensku v období liberalizácie a nástupu normalizácie : 1967-1971. - Martin : Matica slovenská, 2001. - 299 s. : fotogr. - (Spisy Historického odboru Matice slovenskej ; Zv. 16) - Res. angl.

III.C Memoáry, deníky, svědectví

BABEC, Pavel 37
First Czechoslovak Army Corps in the USSR. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 147-157.

BABEC, Pavel 38
Liberation of Slovakia : Attack on Dukla Pass. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 219-225.

BABEC, Pavel 40
My three years in Soviet gulags. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 28-37.

BABEC, Pavel 39
My years in communist jails. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 285-301.

BERAN, Václav 41
Return of the Volyn Czechs to Czechoslovakia. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 163-168.

BERNSTEIN, Elsa 42
Das Leben als Drama : Erinnerungen an Theresienstadt / Hrsg. Rita Bake und Birgit Kiupel. - Dortmund : Ebersbach, 1999. - 190 s. - Na volných listech.

FAJTL, František 43
Shot down in France. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 73-75.

FAJTL, František 44
Wartime experiences. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 60-72.

HEIDRICH, Arnošt 45
Remembrance of resistance years 1938-1945. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 115-124.

HLAVÁČEK, Rostislav 46
In the service of the old country. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 203-205.

KALINA, Ján 47
Obzri sa s úsmevom : Autobiografománia : 1971-1974 / Úvod Tomáš Janovic ; Doslov Albert Marenčín. - 1. vyd. - Bratislava : Vyd. PT, 1999. - 149 s. : fotogr.

KALINA, Ján 48
Zavinili to židia a bicyklisti : Autobiografománia : 1971-1974 / Doslov Ľubomír Krátky. - 1. vyd. - Bratislava : Vyd. PT, 2000. - 209 s. : fotogr.

KAŠPAR, Miloslav 49
Tour de France, 1940 : Retreat. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 39-49.

KNORR, Miloš 50
With the Invasion of Normandy : June 1944. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 237-242.

KORDINA, Zdenek 51
Forgotten Hero. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 249-250.

KOZERA, Josef 52
My war years. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 243-247.

KULICH, Josef 53
Christmas on the Ondava River. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 231-232.

KULICH, Josef 54
Pause before Zborov town. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 227-230.

KULICH, Josef 55
The Volyn Czechs. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 158-162.

LUDIKAR, Marcel 56
Final days in the RAF. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 251-252.

LUDIKAR, Marcel 57
Short history of the Czechoslovak Air Force in World War II. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 51-59.

LUŽA, Radomír 58
Home resistance : View from the front line trenches. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 103-113.

MALÝ, Miloslav 59
Action „F". - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 76-89.

MICHALOVÁ, Tereza 60
Hovory o Alexandrovi / Hovoria R. Baník, J. Volf, V. Šablatúrová, J. Jágr, A. de Paor aj. - 1. vyd. - Bratislava : Prospero, 2000. - 63 s. : fotogr.

MILLER, William J. 61
Unforgettable days of the Slovak National Uprising. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 207-218.

MODRÁK, Václav 62
Radio contact. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 133-146.

NAVRÁTIL, Ľubomír 63
Demonštrácia „za rohom" - In: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) / Zost. Michal Horský. - Martin, 2000. - 93 s. - S. 58-61. - Akce: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) [Konferencia]. Trnava. 15.11.1999.

NĚMEC, Herbert 64
From Znojmo, my home town, to the Czechoslovak liberation army in France. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 9-27.

ON ALL 65
On All Fronts Czechoslovaks in World War II. Part 3 / Ed. by Lewis M. White. - Washington : Chapter of the Czechoslovak Society of Art and Sciences, 2000. - viii, 333 s. : fotogr. - (East European monographs ; No. 558)

PETRÁK, Antonín 66
From Dunkirk to Mirov prison. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 307-316.

PROCHÁZKA, Ivan 67
Czechoslovaks in the Far East during World War II. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 125-132.

RAICHL, Pravomil L. 68
My escape from Leopoldov prison. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 302-306.

SAUDERS, Harold 69
Spravodlivosť bola ďaleko. - 1. vyd. - Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2001. - 117 s. - (Judaica Slovaca ; Zv. 46)

SEDLÁČEK, Tomáš 70
Imprisoned by the communist regime. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 281-284.

SEDLÁČEK, Tomáš 71
November 1944 action in the Lower Tatras. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 233-236.

SVOBODA, Gustav 72
Patria Ingrata. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 275-280.

SVOBODA, Gustav 73
Unconditional Surrender and the Aftermath - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 267-274

ŠEDA, Alois 74
My Homecoming. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 263-266.

ŠTUDLAR, Jan 75
Farewell to the brigade. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 187-195.

ŠTUDLAR, Jan 76
Fighting south from Zhashkov. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 179-185.

ŠTUDLAR, Jan 77
My experience with General Svoboda's brigade in the USSR. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 169-178.

TRÉGER, Julo 78
Tak som ich poznal : Baviči a tragédky zvolenského divadla : Divadelné spomienky bez líčidiel a retuší. - Bratislava : Národné divadelné centrum, 1998. - 483 s. : fotogr. - (Pamäti ; Zv. 4)

UHER, Ján 79
Zo zákulisia rehabilitácií. - 1. vyd. - Bratislava : Kalligram, 2001. - 195 s.

VELVARSKÝ, Bohuslav 80
Final chapter of Czechoslovak Wing in England. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. 333 s. S. 253-255.

ŽÁK, František 81
End of War and Homecoming. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 257-261.

III.D Rozhovory

KOREC, Ján Chryzostom 82
Spomínam, premýšľam, vyznávam : Rozhovory s kardinálom / Otázky a úvod Július Pašteka. - 1. vyd. - Bratislava : Lúč, 1999. - 345 s. : fotogr.

IV. Chronologická část

IV.A 1918–1939

ČINJAJEVA, Jelena 83
Russians outside Russia : the Émigré Community in Czechoslovakia : 1918-1938. - München : Oldenbourg, 2001. - 280 s. - (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum ; Bd. 89)

HRONSKÝ, Marián 84
The Struggle for Slovakia and the Treaty of Trianon : 1918-1920. - 1st ed. - Bratislava : Veda, 2001. - 407 s. : fotogr.

MAREK, Michaela 85
Universität als „Monument" und Politikum : die Repräsentationsbauten der Prager Universitäten 1900-1935 und der politische Konflikt zwischen konservativer und moderner Architektur / Mit einem Vorwort v. Hans Lemberg. - München : Oldenbourg, 2001. - 211 s. : obr. - (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum ; Bd. 95)

IV.B 1939–1945

BRANDES, Detlef 86
Der Weg zur Vertreibung 1938-1945 : Pläne und Entscheidungen zum Transfer der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen / Mit einem Vorwort v. Hans Lemberg. - München : Oldenbourg, 2001. - xiv, 499 s. - (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum ; Bd. 94)

HOLOKAUST 87
Holokaust na Slovensku : Obdobie autonómie : 6. 10. 1938 - 14. 3. 1939 : Dokumenty / Ed. Eduard Nižňanský . - Bratislava : Nadácia M. Šimečku, 2001. - 362 s. - (Dokumentačné stredisko holokaustu ; Zv. 3) - Res. angl.

KATOLÍCKA 88
Katolícka cirkev na Slovensku 1938-1945 : v hodnotení nemeckých diplomatov a tajných agentov / Zozb. a pripr. Milan S. Ďurica. - 1. vyd. - Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2001. - 110 s.

KODRIŠ, Michal 89
Bitter war experience of the Ruthenians. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 196-202.

KOKOŠKA, Stanislav - TŮMA, Oldřich 90
„Die ganze Komödie dauerte zwei Tage" : Gerichtliche Vergeltungsmaßnahmen gegenüber oppositionellen Tschechen aus dem „Protektorat Böhmen und Mähren". - In: Münchner Platz, Dresden / Hrsg. Norbert Haase. - Leipzig, 2001. - 304 s. - S. 69-84.

LÁRIŠOVÁ, Petra 91
Židovská komunita v Bratislave v roku 1940 : Historická demografia na základe sčítania ľudu. - 1. vyd. - Bratislava : Nadácia M. Šimečku, 2000. - 262 s. - (Dokumentačné stredisko holokaustu ; Zv. 1)

LIPTÁK, Ľubomír 92
Das politische System der slowakischen Republik 1939-1945. - In: Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919-1944 / Hrsg. Erwin Oberländer. - Paderborn, 2001. - 697 s. - S. 299-333.

LUŽA, Radomír 93
Rada tří and General Luža. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 90-102.

Viz též 34, 37, 38, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 71, 75, 76, 77, 80, 154, 172

IV.C 1945–1948

BANAT, Ivan 94
Volins'ka akcija : Obmin naselenijam miž Čechoslovaččinoju i Radjans'kim Sojizom navesni 1947 roku = Volynska akcia. - Prjašiv : Sojuz rusiniv-ukrainciv Slovac'koi respubliki, 2001. - 250 s. - Res. slov.

PETRANSKÝ, Ivan A. 95
Štát a katolícka cirkev na Slovensku : 1945-1946. - 1. vyd. - Nitra : Garmond, 2001. - 318 s.

Viz též 35, 39, 66, 70, 72, 73, 74, 81, 150, 158

IV.D 1948–1967

KAPLAN, Karel - SVÁTEK, František 96
Die politischen Säuberungen in der KPČ : Dokumente. - In: Terror / Hrsg. Hermann Weber. - Paderborn, 2001. - S. 487-599.

LETZ, Róbert 97
Perzekúcia katolíckej cirkvi v rokoch 1955-1959. - In: 50 rokov od 50-tych rokov / Zost. Jozef Haľko. - Bratislava, 2000. - 109 s. - S. 16-38. - Akce: 50 rokov od 50-tych rokov [Odborný seminár]. Bratislava. 2.5.2000.

PEŠEK, Jan 98
Štát a katolícka cirkev na začiatku komunistickej totality. - In: 50 rokov od 50-tych rokov / Zost. Jozef Haľko. - Bratislava, 2000. - 109 s. - S. 59-71. - Akce: 50 rokov od 50-tych rokov [Odborný seminár]. Bratislava. 2.5.2000.

PODOLEC, Ondrej 99
Ústredný akčný výbor slovenského Národného Frontu a Slovenský úrad pre veci cirkevné ako inštitucionálna forma kontroly cirkvi. - In: 50 rokov od 50-tych rokov / Zost. Jozef Haľko. - Bratislava, 2000. - 109 s. - S. 72-90. - Akce: 50 rokov od 50-tych rokov [Odborný seminár]. Bratislava. 2.5.2000.

SVAŠEK, Maruška 100
The Politics of Artistic Identity : The Czech Art World in the 1950s and 1960s. - In: Intellectual life and the first crisis of state socialism in East Central Europe, 1953-1956 / Ed. György Péteri. - Trondheim, 2001. - 156 s. - S. 133-153. - Res. franc., něm.

ŠTURÁK, Peter 101
50 rokov od 50 rokov. - In: 50 rokov od 50-tych rokov / Zost. Jozef Haľko. - Bratislava, 2000. - 109 s. - S. 39-45. - Akce: 50 rokov od 50-tych rokov [Odborný seminár]. Bratislava. 2.5.2000.

VNUK, František 102
Vládni zmocnenci na biskupských úradoch. - In: 50 rokov od 50-tych rokov / Zost. Jozef Haľko. - Bratislava, 2000. - 109 s. - S. 100-109. - Akce: 50 rokov od 50-tych rokov [Odborný seminár]. Bratislava. 2.5.2000.

Viz též 13, 39, 66, 68, 70, 72, 79, 137, 157, 178

IV.E 1967–1970

BARTOŠEK, Karel 103
Rencontre inattendue en Tchécoslovaquie (octobre 1968-juin 1969) / Karel Bartosek. - In: Les Années 68 / Sous la dir. de Geneviève Dreyfus-Armand. - Bruxelles, 2000. - 525 s. - S. 299-311.

ČAPLOVIČ, Dušan 104
Dubčekova jar 1968 a naša prítomnosť. - In: Cesty k novembru 1989. - Bratislava, 2000. - 261 s. - S. 100-106. - Akce: Cesty k novembru 1989 [Celoslovenský seminár]. Bratislava. 26.11.1999.

KUN, Miklós 105
Prague Spring - Prague Fall : Blank spoots of 1968. - Budapest : Kiadó, 1999. - 252 s.

PRIMAVERA 106
Primavera di Praga e dintorni : alle origini dell '89 / A cura di Francesco Leoncini e Carla Tonini. - San Domenico di Fiesole : Cultura della Pace, 2000. - 190 s.

Viz též 24, 36

IV.F 1970–1989

AUTRATA, Oto 107
Poznámky k vzniku Klubu Obroda Slovenska. - In: Cesty k novembru 1989. - Bratislava, 2000. - 261 s. - S. 87-91. - Akce: Cesty k novembru 1989 [Celoslovenský seminár]. Bratislava. 26.11.1999.

BARNOVSKÝ, Michal 108
Sovietska „perestrojka", vedenie KSČ a ľavicové opozičné prúdy. - In: Cesty k novembru 1989. - Bratislava, 2000. - 261 s. - S. 7-18. - Akce: Cesty k novembru 1989 [Celoslovenský seminár]. Bratislava. 26.11.1999.

BUDAJ, Ján 109
Viac optimizmu a nádeje. - In: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) / Zost. Michal Horský. - Martin, 2000. - 93 s. - S. 19-23. - Akce: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) [Konferencia]. Trnava. 15.11.1999.

GÁL, Fedor 110
November '89 - šanca pre všetkých. - In: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) / Zost. Michal Horský. - Martin, 2000. - 93 s. - S. 37-39. - Akce: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) [Konferencia]. Trnava. 15.11.1999.

MIKLOŠKO, Jozef 111
Vtedy, keď padal sneh a komunizmus. - In: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) / Zost. Michal Horský. - Martin, 2000. - 93 s. - S. 40-42. - Akce: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) [Konferencia]. Trnava. 15.11.1999.

OKTAVEC, Vladimír 112
Od divadla cez november k univerzite. - In: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) / Zost. Michal Horský. - Martin, 2000. - 93 s. - S. 15-18. - Akce: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) [Konferencia]. Trnava. 15.11.1999.

POLLÁK, Pavel 113
Pravda vždy vyjde navrch. - In: Cesty k novembru 1989. - Bratislava, 2000. - 261 s. - S. 116-118. - Akce: Cesty k novembru 1989 [Celoslovenský seminár]. Bratislava. 26.11.1999.

SLAVÍK, Václav 114
Naše cesty k listopadu. - In: Cesty k novembru 1989. - Bratislava, 2000. - 261 s. - S. 34-43. - Akce: Cesty k novembru 1989 [Celoslovenský seminár]. Bratislava. 26.11.1999.

SRHOLEC, Anton 115
Je to naša doba. - In: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) / Zost. Michal Horský. - Martin, 2000. - 93 s. - S. 35-36. - Akce: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) [Konferencia]. Trnava. 15.11.1999.

ZALA, Boris 116
Tavý disent : Mocenské pomery v kontexte novembra '89. - In: Cesty k novembru 1989. - Bratislava, 2000. - 261 s. - S. 128-135. - Akce: Cesty k novembru 1989 [Celoslovenský seminár]. Bratislava. 26.11.1999.

Viz též 12, 63, 179, 181, 182

IV.G 1990–2000

BEŇADIK, Michal 117
Regionálna tlač na ceste demokratizácie. - In: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) / Zost. Michal Horský. - Martin, 2000. - 93 s. - S. 64-70. - Akce: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) [Konferencia]. Trnava. 15.11.1999.

ČARNOGURSKÝ, Ján 118
Ponovembrové Slovensko a demokrati. - In: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) / Zost. Michal Horský. - Martin, 2000. - 93 s. - S. 24-34. - Akce: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) [Konferencia]. Trnava. 15.11.1999.

DZURINDA, Mikuláš 119
Náš zápas o podobu slobody. - In: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) / Zost. Michal Horský. - Martin, 2000. - 93 s. - S. 12-14. - Akce: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989 november 1999) [Konferencia]. Trnava. 15.11.1999.

HORSKÁ, Tereza 120
Tretí sektor a regionálna tlač - spojenci demokratickej zmeny. - In: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989- november 1999) / Zost. Michal Horský. - Martin, 2000. - 93 s. - S. 71-74. - Akce: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) [Konferencia]. Trnava. 15.11.1999.

HORSKÝ, Michal 121
November '89 - počiatok modernej politickej revolúcie. - In: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) / Zost. Michal Horský. - Martin, 2000. 93 s. - S. 83-88. - Akce: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) [Konferencia]. Trnava. 15.11.1999.

HORVÁTH, Peter 122
Povzbudivá správa. - In: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) / Zost. Michal Horský. - Martin, 2000. - 93 s. - S. 80-82. - Akce: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) [Konferencia]. Trnava. 15.11.1999.

CHMELÍK, Bohumil 123
Občianske združenie Trnavské fórum '89. - In: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) / Zost. Michal Horský. - Martin, 2000. - 93 s. - S. 55-57. - Akce: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) [Konferencia]. Trnava. 15.11.1999.

KOŠČ, Stanislav 124
Kultúra a „kultúrny" charakter zmeny. - In: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) / Zost. Michal Horský. - Martin, 2000. - 93 s. - S. 52-54. - Akce: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989 november 1999) [Konferencia]. Trnava. 15.11.1999.

LIESKOVSKÝ, Peter 125
Sme povinní nemlčať : Prečo a komu sa nehodí pripomínať obrodný proces šesťdesiatych rokov. - In: Cesty k novembru 1989. - Bratislava, 2000. - 261 s. - S. 107-112. - Akce: Cesty k novembru 1989 [Československý seminár]. Bratislava. 26.11.1999.

MAĆURA, Ivan 126
Dvojaký meter zločinu a trestu. - In: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) / Zost. Michal Horský. - Martin, 2000. - 93 s. - S. 76-79. - Akce: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) [Konferencia]. Trnava. 15.11.1999.

ŠIMKO, Ivan 127
Aby nenastal chaos, novodobá smuta - zmätok. - In: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) / Zost. Michal Horský. - Martin, 2000. - 93 s. - S. 45-49. - Akce: November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) [Konferencia]. Trnava. 15.11.1999.

Viz též 12, 109, 110, 111, 115, 140, 141, 151, 160

V. Tematická část

V.A Střední / východní Evropa

AUTORITÄRE 128
Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919-1944 / Hrsg. Erwin Oberländer in Zsarb. mit Rolf Ahmann, Hans Lemberg und Holm Sundhaussen. - Paderborn : Schöningh, 2001. - xi, 697 s. : fotogr.

BOROVIK, Marina Aleksejevna - 129
ŠEMBERKO, Ljudmila Vincentovna
Sovremennyje migracionnyje processy v Jevrope. - In: Jevropa na poroge XXI veka. - Moskva, 1998. - 242 s. - S. 119-130.

BRZICA, Daneš 130
Spolupráca krajín V-4 v ekonomickej sfére : Konkurencia, kooperácia alebo vzájomná závislosť? - In: Perspektívy regionálnej spolupráce vo svetle stretnutia predsedov vlád krajín V-4. - Bratislava, 1999. - 36 s. - S. 26-31. - Akce: Perspektívy regionálnej spolupráce vo svetle stretnutia predsedov vlád krajín V-4 [Kulatý stůl]. Bratislava. 26.5.1999.

CAMERON, Fraser 131
The Impact of the EU on Human and Minority Rights : Central and Eastern Europe and the Newly Independent States. - In: Minorities and Tolerance in Central and Eastern Europe & the NIS / Ed. Sabina A-M. Crisen. - Washington, 2001. - 117 s. - S. 81-92. - Akce: Minorities and Tolerance in Central and Eastern Europe & the NIS [Conference]. Washington. 24.04.2001.

DEETS, Stephen 132
Nationalism and Constitutionalism in Eastern Europe. - In: Minorities and Tolerance in Central and Eastern Europe & the NIS / Ed. Sabina A-M. Crisen. - Washington, 2001. - 117 s. - S. 9-21. - Akce: Minorities and Tolerance in Central and Eastern Europe & the NIS [Conference]. Washington. 24.4.2001.

FOWKES, Ben 133
Eastern Europe 1945-1969 : from Stalinism to Stagnation. - 1st ed. - Harlow : Pearson Education, 2000. - xv, 164 s. : fotogr. - (Seminar studies in history)

GUSAROV, Jurij Aleksandrovič 134
Jevropa v izmenjajuščichsja geopolitičeskich uslovijach : Problemy bezopasnosti. - In: Jevropa na poroge XXI veka. - Moskva, 1998. - 242 s. - S. 61-69.

CHMEL, Rudolf 135
Zmŕtvychvstanie Visegrádu alebo Návrat strateného syna. - In: Perspektívy regionálnej spolupráce vo svetle stretnutia predsedov vlád krajín V-4. - Bratislava, 1999. - 36 s. - S. 10-12. - Akce: Perspektívy regionálnej spolupráce vo svetle stretnutia predsedov vlád krajín V-4 [Kulatý stůl]. Bratislava. 26.5.1999.

IEJINA, Nataľja 136
Centraľnaja Jevropa : V fokuse geostrategičeskich interesov. - In: Rossija i Centraľnaja Jevropa v novych geopolitičeskich realʹnostjach / Red. Ljubovʹ Šišelina. - Moskva, 2000. - 312 s. - S. 111-119. - Res. angl. - Akce: Rossija i Centraľnaja Jevropa v novych geopolitičeskich realʹnostjach . Moskva. 10.9.1999-11.9.1999.

INTELLECTUAL 137
Intellectual Life and the First Crisis of State Socialism in East Central Europe : 1953-1956 / Ed. György Péteri. - Trondheim : Norwegian University of Science and Technology, 2001. - 156 s. - (Trondheim studies on East European Cultures & Societies ; No. 6)

JAURA, Dušan - KUŠNIERIK, Juraj 138
Tabu v cirkvi alebo o tom, čomu sa kresťania vyhýbajú. - Bratislava : Návrat domov, 2000. - 74 s.

KAMIŃSKI, Bartolomiej 139
Political Economy of the New Europe : EU Eastern Enlargment. - In: NATO and Europe in the 21st century / Ed. Sabina A-M. Crisen. - Washington, 2000. - 71 s. - S. 23-31. - Akce: NATO and Europe in the 21st century [Conference]. Washington. 19.04.2000.

KITSCHELT, Herbert 140
Accounting for post-communist regime diversity : What counts as a good cause? - In: Transformative Paths in Central and Eastern Europe / Ed. Radosław Markowski. - Warszawa, 2001. - 206 s. - S. 11-45.

KLINGEMANN, Hans-Dieter - 141
HOFFERBERT, Richard I.
The capacity of new party systems to channel discontent : A comparison of seventeen formerly communist polities. - In: Transformative Paths in Central and Eastern Europe / Ed. Radosław Markowski. - Warszawa, 2001. - 206 s. - S. 143-166.

KOROVICYNA, N. V. 142
Sredneje pokolenije v sociokulʹturnoj dinamike Vostočnoj Jevropy vtoroj poloviny XX veka / Otv. red. Ju. S. Novopašin. - Moskva : Logos, 1999. - 187 s. - Res. angl.

KRNO, Svetozár 143
Politické strany krajín východnej Európy. - 1. vyd. - Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 1999. - 262 s.

MAICHEL, Gert 144
Perspektiven für Mittel- und Osteuropa : Warum engagieren sich deutsche Unternahmen dort? - Bonn : Zentrum für Europäische Integrationsforschung, 2000. - 17 s. - (Discussion paper ; C 70/2000)

MAKROEKONOMIČESKIJE 145
Makroekonomičeskije pokazateli stran s perechodnoj ekonomikoj v 1999 godu : Naučnoj doklad. - Moskva : Institut meždunarodnych ekonomičeskich i političeskich issledovanij RAN, 2000. - 122 s.

MOLNAR, Gusztav 146
East-Central Europe after the first wave of NATO-Enlargement. - In: Rossija i Centraľnaja Jevropa v novych geopolitičeskich realʹnostjach / Red. Ljubovʹ Šišelina. - Moskva, 2000. - 312 s. - S. 104-110. - Res. rus. - Akce: Rossija i Centraľnaja Jevropa v novych geopolitičeskich realʹnostjach . Moskva. 10.9.1999-11.9.1999.

MORONEY, Jennifer D.P. 147
NATO's Strategic Engagement with Ukraine and Central Europe on the East-West Frontier. - In: Ukraine and its western neighbors / Eds. James Clem aj. - Washington, 2000. - 108 s. - S. 93-106

NOVEJŠIJE 148
Novejšije modifikacii bankovskogo zakonodatelʹstva v stranach CVJE : 1997-1999 / Otv. red. Z. N. Kuznecova. - Moskva : Institut meždunarodnych ekonomičeskich i političeskich issledovanij RAN, 2000. - 94 s.

PERSPEKTÍVY 149
Perspektívy regionálnej spolupráce vo svetle stretnutia predsedov vlád krajín V-4. - Bratislava : Slovenský inštitút mezinárodných štúdií, 1999. - 36 s. - (Zborník SIMŠ ; 2/1999) - Akce: Perspektívy regionálnej spolupráce vo svetle stretnutia predsedov vlád krajín V-4 [Stretnutie]. Bratislava, 26.05.1999.

The PHONEY 150
The Phoney Peace : Power and Culture in Central Europe 1945-49 / Ed. Robert B. Pynsent. - London : School of Slavonic and East European Studies, 2000. - xiv, 536 s.

PRIDHAM, Geoffrey 151
External causes of democratisation in post-communist Europe : Problems of theory and application. - In: Transformative Paths in Central and Eastern Europe / Ed. Radosław Markowski. - Warszawa, 2001. - 206 s. - S. 73-91.

SAMORUKOVA, A. N. 152
Osobennosti sistemy financirovanija deficita bjudžeta v stranach Central'noj i Vostočnoj Jevropy / A. N. Samorukova i koll. - Moskva : Institut meždunarodnych ekonomičeskich i političeskich issledovanij RAN, 2000. - 134 s. - (Centr Vostočnojevropejskich issledovanij)

SCHLAGER, Erika B. 153
The Impact of the Council of Europe, the UN [United Nations], and The OSCE [Organization on Security and Cooperation in Europe] on Respect for Minority Right. - In: Minorities and Tolerance in Central and Eastern Europe & the NIS / Ed. Sabina A-M. Crisen. - Washington, 2001. - 117 s. - S. 73-80. - Akce: Minorities and Tolerance in Central and Eastern Europe & the NIS [Conference]. Washington, 24.04.2001.

SMOGORZEWSKI, Kazimierz 154
Myśli o integracji Europy Środkowo-Wschodniej : 1939-1944 / Oprac. Janina Smogorzewska, Paul Latawski. - Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN, 2001. - 227 s.

TRANSFORMATIVE 155
Transformative Paths in Central and Eastern Europe / Ed. Radosław Markowski, Edmund Wnuk-Lipiński. - Warsaw : Institute of Political Science PAS, 2001. - 206 s.

UKRAINE 156
Ukraine and its Western Neighbors / Eds. James Clem and Nancy Popson. - Washington : Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2000. - 108 s.

UPRISING 157
Uprising in East Germany 1953 : the Cold War, the German Question and the First Major Upheaval Behind the Iron Curtain / Comp., ed. and introd. by Christian F. Ostermann. - Budapest : Central European University, 2001. - xxxvii, 451 s. : fotogr. - (National security archive cold war readers)

VOLOKITINA, T. V. 158
Cholodnaja vojna i social-demokratija Vostočnoj Jevropy : 1944-1948 : Očerki istorii / Otv. red. G. P. Muraško. - Moskva : Institut slavjanovedenija RAN, 1998. - 224 s. - (Archivno-informacionnyj bjulleten' ; No. 3/1)

VZAIMODEJSTVIJE 159
Vzaimodejstvije denežnogo i valjutnogo oborota i problemy valjutnogo kontrolja: Opyt stran Central'noj i Vostočnoj Jevropy / Otv. red. Z. N. Kuznecova. - Moskva : Institut meždunarodnych ekonomičeskich i političeskich issledovanij RAN, 2000. - 92 s.

WASILEWSKI, Jacek 160
Three elites of the Central-East European democratization. - In: Transformative Paths in Central and Eastern Europe / Ed. Radosław Markowski. - Warszawa, 2001. - 206 s. - S. 133-142.

WHITE, Stephen 161
Communism and its Collapse. - London : Routledge, 2001. - ix, 91 s.

ZADOROŽNJUK, Ella 162
Social-demokratia v Central'noj Jevrope. - Moskva : Academia, 2000. - 310 s. - Res. angl.

Viz též 7, 11, 14, 16, 22, 25

V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy

FERKO, Jerguš 163
Pochod padlých demokratov : Výber z článkov a prednášok 1999-2000. - 1. vyd. - Bratislava : Silentium, 2001. - 145 s.

HRABKO, Juraj 164
Amnestovaní. - 1. vyd. - Bratislava : Kalligram, 2001. - 399 s.

LETZ, Róbert 165
Dejiny Slovenskej ligy na Slovensku : 1920-1948. - Martin : Matica slovenská, 2000. - 294 s. : fotogr. - Res. angl.

MEŠŤAN, Pavol 166
Antisemitism in Slovak Politics : 1989-1999. - Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2000. - 261 s. : fotogr.

ROŠKO, Róbert 167
Slovensko na konci tisícročia. - 1. vyd. - Bratislava : Veda, 2000. - 404 s.

ZLOČINY 168
Zločiny komunizmu na Slovensku 1948-1989. 1-2. - 1. vyd. - Prešov : Vyd. M. Vaška, 2001. - 743 s. ; 575 s. : fotogr. - Res. angl.

Viz též 1, 2, 3, 4, 5, 6, 10, 12, 13, 20, 21, 23, 35, 36, 38, 60, 61, 63, 69, 78, 79, 82, 84, 87, 88, 91, 92, 95, 97, 98, 99, 101, 102, 107, 109, 110, 111, 112, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 170, 173, 175, 177, 178, 180

V.D Česko / československo-německé vztahy

HEIMAT 169
Heimat und Exil : Emigration und Rückwanderung, Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei : Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 20. bis 22. November 1992 und 19. bis 21. November 1993 / Hrsg. Peter Heumos. - München : Oldenbourg, 2001. - x,278 s. - (Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum : Bd. 21)

Viz též 85, 86

V.E Židé v Československu

BOŽIA 170
Božia ulička : Antológia slovenskej literatúry o holocauste / Zost., z nem. a dán. prel. a predsl. Milan Richter ; Doslov Viliam Marčok. - 1. vyd. - Bratislava : Spolok slovenských spisovateľov, 1998. - 237 s. : il.

KIEVAL, Hillel J. 171
Languages of community : the Jewish experience in the Czech lands. - Berkeley : University of California Press, 2000. - xi, 311 s.

Viz též 42, 47, 48, 69, 87, 91

V.F Osobnosti, biografie

BABEC, Pavel 172
Biographies. - In: On All Fronts. Part 3 / Ed. Lewis M. White. - Washington, 2000. - 333 s. - S. 317-333.

BANÍK, Teodor 173
...a kráčal cestou tŕnistou [Alexander Dubček]. - In: Cesty k novembru 1989. - Bratislava, 2000. - 261 s. - S. 92-97. - Akce: Cesty k novembru 1989 [Celoslovenský seminár]. Bratislava. 26.11.1999.

CRITICAL 174
Critical essays on Václav Havel / Eds. Marketa Goetz-Stankiewicz and Phyllis Carey. - New York : G. K. Hall, 1999. - xv, 297 s. : fotogr.

DUDA, Ján 175
Biskup Ján Vojtaššák a proces jeho blahorečenia : Prednáška. - In: 50 rokov od 50-tych rokov / Zost. Jozef Haľko. - Bratislava, 2000. - 109 s. - S. 5-15. - Akce: 50 rokov od 50-tych rokov [Odborný seminár]. Bratislava. 2.5.2000.

FRANK, Mario 176
Walter Ulbricht : Eine deutsche Biografie. - Berlin : Siedler, 2001. - 536 s. : fotogr.

HALKO, Jozef 177
Pokus o psychologickú črtu mierového kňaza. - In: 50 rokov od 50-tych rokov / Zost. Jozef Haľko. - Bratislava, 2000. - 109 s. - S. 91-99. - Akce: 50 rokov od 50-tych rokov [Odborný seminár]. Bratislava. 2.5.2000.

JUDÁK, Viliam 178
Biskup ThDr. Eduard Nécsey a päťdesiate roky. - In: 50 rokov od 50-tych rokov / Zost. Jozef Haľko. - Bratislava, 2000. - 109 s. - S. 46-58. - Akce: 50 rokov od 50-tych rokov [Odborný seminár]. Bratislava. 2.5.2000.

LALUHA, Ivan 179
Alexander Dubček a november 1989 : Poznámky k vývoju A. Dubčeka a reformátorov z roku 1968 v období tzv. normalizácie, o ich aktivitách proti totalite a ceste k novembrovej zmene. - In: Cesty k novembru 1989. - Bratislava, 2000. - 261 s. - S. 19-33. - Akce: Cesty k novembru 1989 [Celoslovenský seminár]. Bratislava. 26.11.1999.

ŠOLTÝS, Ladislav 180
Ľahko byť generálom [Alexander Dubček]. - In: Cesty k novembru 1989. - Bratislava, 2000. - 261 s. - S. 119-127. - Akce: Cesty k novembru 1989 [Celoslovenský seminár]. Bratislava. 26.11.1999.

ŠTEFANSKÝ, Michal 181
Protesty Alexandra Dubčeka proti tzv. normalizačnému režimu. - In: Cesty k novembru 1989. - Bratislava, 2000. - 261 s. - S. 44-50. - Akce: Cesty k novembru 1989 [Celoslovenský seminár]. Bratislava. 26.11.1999.

UHER, Ján 182
Dubčekove pookupačné protestné listy proti moci a jej zneužívaniu v rokoch 1969-1989. - In: Cesty k novembru 1989. - Bratislava, 2000. - 261 s. - S. 51-86. - Akce: Cesty k novembru 1989 [Celoslovenský seminár]. Bratislava. 26.11.1999.

Viz též 3

V.G Kultura, umění, literatura

Viz 78, 100

JMENNÝ REJSTŘÍK

ALTMANN, Rolf 128
AUTRATA, Oto 107
BABEC, Pavel 37, 38, 39, 40, 172
BAKE, Rita 42
BANAT, Ivan 94
BANÍK, R. 60
BANÍK, Teodor 173
BARNOVSKÝ, Michal 108
BARTOŠEK, Karel 103
BEŇADIK, Michal 117
BERAN, Václav 41
BERNSTEIN, Elsa 42
BOROVIK, Marina Aleksejevna 129
BRANDES, Detlef 86
BRZICA, Danes 130
BUDAJ, Ján 109
CALLESEN, Gerd 19
CAMERON, Fraser 131
CAMPSOVÁ, Victoria 30
CAREY, Phyllis 174
CLEM, James 156
CRISEN, Sabina A-M. 11
CSÁDER, Viliam 5
ČAPLOVIČ, Dušan 104
ČARNOGURSKÝ, Ján 118
ČEPELEVSKAJA, T. I. 9
ĆINJAJEVA, Jelena 83
ČUBAR'JAN, A. O. 17
DANČENKO, S. I. 9
DEETS, Stephen 132
DRAVECKÝ, Jozef 7
DUBČEK, Alexander 3, 10, 60, 104, 173, 179, 180, 181, 182
DUBOVSKÝ, Dušan 21
DUDA, Ján 175
ĎURICA, Milan S. 88
DZIEGIEL, Leszek 14
DZURINDA, Mikuláš 119
FAJTL, František 43, 44
FERKO, Jerguš 163

FISCHER, Benjamin B. 25
FOWKES, Ben 133
FRANK, Mario 176
GAJDUK, I.V. 17
GÁL, Fedor 110
GINER, Salvador 30
GOETZ-STANKIEWICZ, Marketa 174
GOTTSTEIN, Klaus 15
GREGOR, A. James 31
GUSAROV, Jurij Aleksandrovič 134
HAASE, Norbert 28
HAINES, Gerald K. 26
HAĽKO, Jozef 13, 177
HAVEL, Václav 174
HEIDRICH, Arnošt 45
HEUMOS, Peter 169
HLAVÁČEK, Rostislav 46
HOFFERBERT, Richard I. 141
HORÁK, Alexander 177
HORSKÁ, Tereza 120
HORSKÝ, Michal 12, 121
HORVÁTH, Peter 122
HRABKO, Juraj 164
HRONSKÝ, Marián 84
CHINYAEVA, Elena
viz ČINJAJEVA, Jelena 83
CHMEL, Rudolf 135
CHMELÍK, Bohumil 123
ĽJINA, Nataľja 136
JÁGR, J. 60
JANOVIC, Tomáš 47
JAURA, Dušan 138
JEGOROVA, N. I. 17
JUDÁK, Viliam 178
KALINA, Ján Ladislav
(vl. jm. Ladislav Schwarz) 47, 48
KAMENEC, Ivan 1
KAMINSKI, Bartolomiej 139
KAPLAN, Karel 96
KAŠPAR, Miloslav 49
KIEVAL, Hillel J. 171
KITSCHELT, Herbert 140
KIUPEL, Birgit 42
KLINGEMANN, Hans-Dieter 141
KNORR, Miloš 50
KODRIŠ, Michal 89
KOKOŠKA, Stanislav 90
KORDINA, Zdenek 51
KOREC, Ján Chryzostom 82
KOROVICYNA, N. V. 142
KOŠČ, Stanislav 124
KOWALSKÁ, Eva 1
KOZERA, Josef 52
KOZLOV, Vladimir Aleksandrovič 27
KOZLOV, V. P. 8
KRÁTKY, Ľubomír 48
KRNO, Svetozár 143
KUĽKOV, Je. N. 34
KULICH, Josef 53, 54, 55
KUN, Miklos 105
KUSÝ, Miroslav 32
KUŠNIERIK, Juraj 138
KUZNECOVA, Z. N. 148, 159
LALUHA, Ivan 179
LÁRIŠOVÁ, Petra 91
LATAWSKI, Paul 154
LEGGETT, Robert E. 26
LEMBERG, Hans 85, 86, 128
LEONCINI, Francesco 106
LETZ, Róbert 97, 165
LIESKOVSKÝ, Peter 125
LIPTÁK, Ľubomír 1, 92
LUDIKAR, Marcel 56, 57
LUKAČOVIČ, Jozef 177
LUŽA, Radomír 58, 93
LUŽA, Vojtěch Boris 93
MACKOVÁ, Mária 23
MAČURA, Ivan 126
MAICHEL, Gert 144
MALÝ, Miloslav 59
MANNOVÁ, Elena 1
MARČOK, Viliam 170
MAREK, Michaela 85
MARENČÍN, Albert 47
MARKOWSKI, Radosław 155
MAZOWIECKI, Tadeusz 33
MELNIKOVÁ, Marta 10
MEŠŤAN, Pavol 166
MICHALOVÁ, Tereza 60
MIKLOŠKO, Jozef 111

MILLER, William J. 61
MJAGKOV, M. Ju. 34
MODRÁK, Václav 62
MOLNAR, Gusztav 146
MORONEY, Jennifer D.P. 147
MURAŠKO, Galina P. 158
NAIMARK, Norman M. 29
NAVRÁTIL, Ľubomír 63
NÉCSEY, Peter 178
NĚMEC, Herbert 64
NIŽŇANSKÝ, Eduard 2, 87
NOVOPAŠIN, Jurij Stepanovič 142
OBERLANDER, Erwin 128
OKTAVEC, Vladimír 112
OSTERMANN, Christian F. 157
PAOR, A. de 60
PAŠTEKA, Július 82
PEŠEK, Jan 98
PÉTERI, György 137
PETRÁK, Antonín 66
PETRANSKY, Ivan A. 95
PETRUF, Pavol 2
PODOLEC, Ondrej 99
POLLÁK, Pavel 113
POPSON, Nancy 156
PRIDHAM, Geoffrey 151
PROCHÁZKA, Ivan 67
PYNSENT, Robert B. 150
RAICHL, Pravomil L. 68
RICHTER, Milan 170
ROSMER, Ernst viz též BERNSTEIN, Elsa 42
ROSZKOWSKI, Wojciech 22
ROŠKO, Róbert 167
RŽEŠEVSKIJ, O. A. 34
SACK, Birgit 28
SAMORUKOVA, A. N. 152
SAUDERS, Harold 69
SEDLÁČEK, Tomáš 70, 71
SCHLAGER, Erika B. 153
SLAVÍK, Václav 114
SMOGORZEWSKA, Janina 154
SMOGORZEWSKI, Kazimierz 154
SRHOLEC, Anton 115
SUNDHAUSSEN, Holm 128
SVAŠEK, Maruška 100
SVÁTEK, František 96
SVOBODA, Gustav 72, 73
SVOBODA, Ludvík 77
ŠABLATÚROVÁ, V. 60
ŠEDA, Alois 74
ŠEJNIN, E. Ja. 18
ŠEMBERKO, Ljudmila Vincentovna 129
ŠIMEČKA, Milan 32
ŠIMKO, Ivan 127
ŠIŠELINA, Ljubov' 16
ŠOLTÝS, Ladislav 180
ŠOVČÍKOVÁ, Darina 20
ŠTEFANSKÝ, Michal 181
ŠTUDLAR, Jan 75, 76, 77
ŠTURÁK, Peter 101
TKADLEČKOVÁ, Helena 2
TONINI, Carla 106
TRÉGER, Julo 78
TŮMA, Oldřich 90
UHER, Ján 79, 182
ULBRICHT, Walter 176
VELVARSKÝ, Bohuslav 80
VNUK, František 35, 36, 102
VOJTAŠŠÁK, Ján 175
VOLF, J. 60
VOLOKITINA, Tat'jana Viktorovna 158
WASILEWSKI, Jacek 160
WHITE, Lewis M. 65
WHITE, Stephen 161
WNUK-LIPIŃSKI, Edmund 155
ZADOROŽNJUK, Ella 162
ZAJA, Boris 116
ZELINOVÁ, Hana 6
ŽÁK, František 81

NÁZVOVÝ REJSTŘÍK

...a kráčal cestou trnistou... 173
Aby nenastal chaos, novodobá... 127
Accounting for post-communist... 140
Action „E" 59
Alexander Dubček a november 1989 179
Amnestovaní 164
Les Années 68 24
Antisemitism in Slovak Politics 166
At Cold War's End 25
Autoritäre Regime in Ostmittel-... 128
Bibliografický lexikón mesta Revúca 21
Biographies 172
Biskup Ján Vojtaššák a proces... 175
Biskup ThDr. Eduard Nécsey... 178
Bitter war experience of the... 89
Božia ulička 170
The capacity of new party systems... 141
Central'naja Jevropa 136
Cesty k novembru 1989 3
CIA's Analysis of the Soviet... 26
Comenius University Bratislava 4
Communism and its Collapse 161
Critical essays on Václav Havel 174
Czechoslovaks in the Far East... 67
Česi na Slovensku 6
Dejiny Slovenskej ligy na Slovensku 165
Demonštrácia „za rohom" 63
Dokumenty o postavení katolickej... 35
Dubčekova jar 1968 a naša prítomnosť 104
Dubčekove pookupačné protestné... 182
Dvojaký meter zločinu a trestu 126
East-Central Europe after the... 146
Eastern Europe 1945-1969 133
End of War and Homecoming 81
Europa Środkowo-Wschodnia XX wieku 22
External causes... 151
The faces of Janus 31
Farewell to the brigade 75
Fighting south from Zhashkov 76
Final days in the RAF 56
Final chapter of Czechoslovak... 80
Fires of hatred 29
First Czechoslovak Army Corps... 37
Forgotten Hero 51
From Dunkirk to Mirov prison 66
From Znojmo, my home town, to the... 64
„Die ganze Komödie dauerte zwei..." 90
Gosudarstvennyje chranilišča... 8
Heimat und Exil 169
História a súčasnosť Univerzity... 5
Historik v čase a priestore 1
Holokaust na Slovensku 87
Home resistance 58
Hovory o Alexandrovi 60
Cholodnaja vojna... 158
Christmas on the Ondava River 53
The Impact of the Council... 153
The Impact of the EU on Human and... 131
Imprisoned by the communist regime 70
In the service of the old country 46
Informácia o Bratislavskom... 7
Institut slavjanovedenija 9
Intellectual Life and the First... 137
Je to naša doba 115
Jeho miesto je v Slovenskom... 10
Jevropa v izmenjajuščichsja... 134
Katolícka cirkev na Slovensku... 88
Kto je kto v Slovenskej akadémii... 23
Kultúra a „kultúrny" charakter zmeny 124
Lahko biť generálom 180
Languages of community 171
Lavý disent 116
Das Leben als Drama 42
Liberation of Slovakia 38
Makroekonomičeskije pokazateli... 145
Massovyje bezporjadki v SSSR ... 27
Minorities and Tolerance 11
Münchner Platz, Dresden 28
My escape from Leopoldov prison 68
My experience with General... 77
My Homecoming 74
My three years in Soviet gulags 40
My war years 52
My years in communist jails 39
Myśli o integracji Europy... 154
Náš zápas o podobu slobody 119
Naše cesty k listopadu 114
Nationalism and Constitutionalism... 132
NATO's Strategic Engagement with... 147
Naučnyje publikacii sotrudnikov... 18
Novejšije modifikacii bankovskogo... 148
November 1944 action in the Lower... 71

November '89 - počiatok modernej... 121
November '89 - šanca pre všetkých 110
November '89 v regiónoch Slovenska... 12
Občianske združenie Trnavské... 123
Obzri sa s úsmevom 47
Od divadla cez november k univerzite 112
On All Fronts Czechoslovaks... 65
Osobennosti sistemy... 152
50 rokov od 50 rokov 101
50 rokov od 50-tych rokov 13
Patria Ingrata 72
Pause before Zborov town 54
Perspektiven für Mittel- und... 144
Perspektívy regionálnej... 149
Perzekúcia katolíckej cirkvi... 97
The Phoney Peace 150
Pohľady na občiansku kultúru 30
Pochod padlých demokratov 163
Pokus o psychologickú črtu... 177
Political Economy of the New Europe 139
Politické strany krajín východnej... 143
The Politics of Artistic Identity 100
Politik und Moral im neuen Europa 33
Das politische System der... 92
Die politischen Säuberungen... 96
Ponovembrové Slovensko a demokrati 118
Popular Culture of Central Europe... 14
Popustené putá 36
Povzbudivá správa 122
Poznámky k vzniku Klubu Obroda... 107
Prague Spring - Prague Fall 105
Pravda vždy vyjde navrch 113
Primavera di Praga e dintorni 106
Proceedings of the XII. ... 15
Protesty Alexandra Dubčeka proti... 181
Protifašistický odboj a Slovenské... 20
Rada tří and General Luža 93
Radio contact 62
Regionálna tlač na ceste... 117
Remembrance of resistance years... 45
Rencontre inattendue.. 103
Return of the Volyn Czechs... 41
Rossija i Central'naja Jevropa... 16
Russia and Central Europe... 16
Russians outside Russia 83
Short history of the Czechoslovak... 57
Shot down in France 43
Slovensko na konci tisícročia 167
Sme povinní nemlčať 125
Social-demokratia v Central'noj... 162
Socialist Internationals... 19
Sovietska „perestrojka", vedenie... 108
Sovremennyje migracionnyje... 129
Spolupráca krajín V-4... 130
Spomínam, premýšľam, vyznávam 82
Spravodlivosť bola ďaleko 69
Sredneje pokolenije... 142
Stalin's decade of the cold... 17
Stalinskoje desjatiletije... 17
The Struggle for Slovakia and the... 84
Štát a katolícka cirkev... 95, 98
Tabu v cirkvi alebo o tom, čomu... 138
Tak som ich poznal 78
Three elites of the Central-East... 160
Tour de France, 1940 49
Transformative Paths in Central... 155
Tretí sektor a regionálna tlač... 120
Ukraine and its Western Neighbors 156
Unconditional Surrender and the... 73
Unforgettable days of the Slovak... 61
Universität als „Monument" und... 85
Uprising in East Germany 1953 157
Ústredný akčný výbor slovenského... 99
V premenách stáročí 2
Veľký Brat a Veľká Sestra 32
Viac optimizmu a nádeje 109
Vládni zmocnenci na biskupských... 102
Vojna 34
Volins'ka akcija 94
The Volyn Czechs 55
Volynska akcia 94
Vtedy, keď padal sneh a komunizmus 111
Vzaimodejstvije denežnogo... 159
Walter Ulbricht 176
Wartime experiences 44
Der Weg zur Vertreibung 1938-1945 86
With the Invasion of Normandy 50
Zavinili to židia a bicyklisti 48
Zločiny komunizmu na Slovensku... 168
Zmrtvychvstanie Visegrádu alebo... 135
Zo zákulisia rehabilitácií 79
Židovská komunita v Bratislave... 91

Soupis excerpovaných sborníků

Les Années 68 (Bruxelles 2000)

Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919-1944 (Paderborn 2001)

Cesty k novembru 1989 (Bratislava 2000)

Intellectual life and the first crisis of state socialism in East Central Europe, 1953-1956 (Trondheim 2001)

Jevropa na poroge XXI veka (Moskva 1998)

Minorities and Tolerance in Central and Eastern Europe & the NIS (Washington 2001)

Münchner Platz, Dresden (Leipzig 2001)

NATO and Europe in the 21st century (Washington 2000)

November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989-november 1999) (Martin 2000)

On All Fronts (Washington 2000)

50 rokov od 50-tych rokov (Bratislava 2000)

Perspektívy regionálnej spolupráce vo svetle stretnutia predsedov vlád krajín V-4 (Bratislava 1999)

Rossija i Central'naja Jevropa v novych geopolitičeskich real'nostjach (Moskva 2000)

Terror (Paderborn 2001)

Transformative Paths in Central and Eastern Europe (Warszawa 2001)

Summaries

The Crisis of Nazi Occupation Policy in the Protectorate of Bohemia and Moravia, 1944, and the Attempts to Surmount It

Stanislav Kokoška

For charting out changes in occupation policy in the history of the Protectorate of Bohemia and Moravia, its history can usefully be divided into three main periods, each of which can be named after the top-level representative of the occupation administration at the time – namely, the Konstantin von Neurath period, the Reinhard Heydrich period (and, after his death, the Kurt Daluege period) and the Karl Hermann Frank period. The internal markers of this periodization comprise Heydrich's appointment to the job of Deputy Reichsprotektor (on 27 September 1941) and the setting up of the German Ministry for Bohemia and Moravia (on 20 August 1944). The present article, however, is concerned only with the important features of Frank's occupation policy in 1944.

The exceptional nature of his standing compared to that of the Nazi administrators of other occupied countries was based on the fact that, beginning in 1939, Frank was head of both the SS and the police in the Protectorate. Owing to this 'personal union', the Waffen SS units and German police forces in the Protectorate were subordinated to him, and, most important, in the administration of the Protectorate Frank was spared the intervention of Reichsführer-SS Heinrich Himmler and his deputies.

Concerning the actual form of occupation policy, the author argues that Frank explicitly declared himself a continuator of Heydrich's legacy. Frank thus emphasized targeted measures of retribution (which were also meant as a demonstration of Nazi power) and the development of open Czech collaboration (*aktivism*), the leading representatives of which were supposed to promote among the Czech nation the idea of active collaboration with the Reich.

In the summer of 1944, as a result of the military and political failures of the Third Reich, the occupation regime entered a period of permanent crisis. It seems to have

been manifested mainly in the break-up of the Czech 'activist' front, the growth of a resistance mood in the Czech population, and the defeatism that began to spread among the German ethnicity in the Protectorate. At the same time, Frank's room for implementing the existing policy of occupation was being rapidly encroached upon. As early as the summer of 1944 he had to introduce a series of measures in the Protectorate in connection with the conscription of slave labour; after the outbreak of the Slovak Uprising, the partisan movement also became a serious problem. Though the occupation regime tried to react to the emerging situation with a new propaganda campaign based on the putting down of the uprising in October 1944, its effect was minimal.

The author also describes how Frank's conception of politics in the Protectorate of Bohemia and Moravia met with the opposition of the NSDAP, represented mainly by the Gauleiter of the Lower Danube, Hugo Jury, for example over the organization of slave-labour conscription. Though Frank managed to defend the necessity of an untypical administrative arrangement for the Protectorate of Bohemia and Moravia, the Nazi authorities' growing improvisation increasingly provided room for similar conflicts.

Great Britain and Czechoslovak Gold: A Case Study of British Appeasement?
Vít Smetana

The author focuses on the most dramatic chapter in the history of Czechoslovak gold holdings during World War II. This part of the national reserves, raised from public collections in the 1920s and 1930s, became an object of German attention after the Munich Agreement of September 1938 and especially after the occupation of Bohemia and Moravia in March 1939. A considerable part of the gold was deposited abroad, in particular in London and Geneva. One amount of gold (28 309 kg) was held in the Bank of England on the account of the Bank of International Settlements (BIS). Two directors of the National Bank of Czechoslovakia were forced by the Germans to demand the transfer of 23 087 kg of gold from one BIS account with the Bank of England to another, from where the gold was then sold or transferred to other banks within a few days, while its real value eventually reached the Reichsbank. Unlike the other amount of gold (26 793 kg), which had been deposited by the National Bank of Czechoslovakia directly in the Bank of England, this transfer was not blocked as part of a decision by the Chancellor of the Exchequer to freeze all Czechoslovak assets in Britain (a decision taken immediately after the German occupation of the rump Czechoslovakia).

Based on his research (especially in the Bank of England Archive and the Public Record Office in London), the author argues that the decision for the transfer was not made by either the British Government or any of the 'appeasers' – as opposed to what both Czech and British historians have most often argued. Rather, the directors of the Bank of England considered the transfer a technical operation. Though it

seems they were aware of the actual origin of the gold held in the name of the BIS, they did not want political considerations to interfere with their banking operations. The Government started to inquire into the matter of the transfers only after criticism in the newspapers and the House of Commons – two months after the actual transfer had taken place. Though many prominent politicians, including David Lloyd George and Winston Churchill, severely criticized the transfers in numerous parliamentary debates, the whole affair remained cloaked in mystery, due to the general unwillingness of the Bank of England to provide sufficient information, even to the Government. Consequently, the Government had to limit its explanations to reiterating the legal arguments, which hardly satisfied the opposition parties. The author, however, maintains that the 'Czech gold scandal' contributed to the process of growing parliamentary control of the foreign policy of Neville Chamberlain's cabinet in the summer of 1939.

British Assistance to Czechoslovak Refugees, from the German Occupation till the Outbreak of World War II

Hana Velecka

The article, based mainly on the author's research on British archive records, attempts to explain the complexity of the situation facing Czechoslovak émigrés after the signing of the Munich Agreement in September 1938, and the phases of British policy towards them. The Munich Agreement and the consequent relinquishing of the borderlands of Czechoslovakia (commonly known as the 'Sudetenland') to the Reich led to a great wave of refugees from Czechoslovakia. Reich Germans and Austrians who had found asylum from Nazi persecution now sought to flee Czechoslovakia. They were joined also by Sudeten Germans who opposed the local Nazi leader Konrad Henlein and by Czechoslovak Jews. In the period of the Second Republic (30 September 1938 to 14/15 March 1939) a humanitarian system was organized, which classified refugees according to the extent they were threatened, and sought to provide new homes for them in Great Britain, Palestine and several other countries willing to accept them. A plan was also formulated for distributing financial assistance to refugees. At this time most of the responsibility for the assistance was with the Czechoslovak government and British non-governmental organizations and funds. With the signing of the Czechoslovak-British agreement on credits and grants to Czechoslovakia, beginning in 1939, the British government itself actively joined in the organization and financing of emigration.

The successfully developing operation to assist émigrés was interrupted by the German occupation of the Bohemian Lands beginning on 15 March 1939. The present article focuses on assistance to refugees in the five-and-a-half-month period from the beginning of the Occupation till the outbreak of World War II. The author analyzes British policy towards emigrés from Czechoslovakia and demonstrates how this policy frequently came into conflict with that of humanitarian organizations, particular the British Committee for Refugees from Czechoslovakia, the most import

ant aid organization in this area, which coordinated all operations assisting refugees in Czechoslovakia. Aid to refugees was limited mainly by a shortage of money and places of resettlement. The article describes the kinds of problems the British government struggled with in this area, and, in particular, focuses on its attitude towards Jewish émigrés. The situation of the Czechoslovak Jews with respect to the possibilities for emigration was grim, because the British authorities considered them economic emigrants rather than a group under threat; consequently they found themselves at the bottom of the list of British government interests. The most important thing for the British government in this respect was its obligations towards older Jewish émigrés from Germany and Austria.

The article considers in detail the changing situation in the Protectorate, refugee routes out of it and the refugees' period in Poland, where most of them had assembled. Organized transports went through Poland, though many refugees also crossed the frontier illegally, particularly volunteers who were prepared to fight Nazism in the coming conflict and who wanted to return to Czechoslovakia once the war was won. In this connection the author analyzes the changing approach of the British government and humanitarian organizations to legal (that is to say, registered) and illegal emigration. She also describes the problems that support for illegal emigration caused British organizations in the Protectorate, their difficult negotiations with the Germans and, in general, Nazi policy towards refugees.

Between Resistance and Collaboration: The Case of Arno Hais
Dalibor Státník

Based on records in the Archives of the Interior Ministry of the Czech Republic and the Trade Union Archives, Prague, the present article considers Arno Hais, an important Czechoslovak trade-union functionary whose life reflects the ups and downs of the first half of the twentieth century. In Russia Hais became a supporter of the Bolshevik revolution, later working as one of their 'envoys' in central Europe and, ultimately, in Czechoslovakia. Gradually, however, he came into conflict with the Czechoslovak Communist Party line that was being promoted in the trade unions, particularly after Klement Gottwald took over the Party leadership in 1929, when Hais, together with his father (who was also an important politician), left the ranks of the Party. Eventually he supported the Social Democratic Party and worked in its trade-union organ, the Trade-union Headquarters (Odborové ústředí zaměstnanecké).

After the German occupation of the Bohemian Lands, in mid-March 1939, his life seemed to split in two. On the one hand he became Deputy Chairman (in 1941) of the National Trade-Union Headquarters (Národní odborová ústředna zaměstnanecká – NOÚZ), the now homogenized trade unions of the Protectorate. The mere fact that he held this office meant he was forced to make a number of pro-Nazi statements in the press, radio, and at public meetings during the Nazi campaign after the assassination of Deputy Reichsprotektor Reinhard Heydrich; speaking in the name

of the Czech working class, Hais distanced himself from the assassination and the Czechoslovak government-in-exile in London. Apart from that, he published articles condemning the Bolshevik regime in the Soviet Union, referring to his personal experiences with them.

The author discusses Hais's pro-German activity. In particular, he points to a parallel between the social aims of the programme of the left-wing trade-union movement and aspects of Nazi policy in the Protectorate, which to a certain extent could form a genuine component motivating Hais's pro-Nazi behaviour. On the other hand, however, Hais was active in the home resistance. He was a member of the trade-union group of the resistance group called The 'We Shall Remain Faithful!' Petition Committee (Petiční výbor 'Věrni zůstaneme!' – PVVZ), and helped to formulate its programme, 'For Freedom to a New Czechoslovak Republic'. He also played an important role as a middle-man between the leadership of the whole PVVZ and workers and trade-union employees from various factories. According to his co-conspirators in the resistance, he used to make his pro-Soviet thinking clear to them. As a result of increasing repression after the assassination of Heydrich, however, the non-Communist resistance in the Protectorate (including the PVVZ) was practically wiped out. Hais was arrested by the Gestapo in December 1942, and spent the rest of the war in prison. He was not, however, put on trial, owing to the intercession of Karl Hermann Frank, who valued Hais's previous propaganda work for the Nazi German occupation.

After the war Hais was interrogated for his alleged collaboration, and together with the chairman of NOÚZ, Václav Stočes, he was put on trial before the National Court. Thanks to evidence in their favour, which was given by a number of witnesses, and probably also owing to the prevailing atmosphere in Czech society and the influence of the new revolutionary trades unions whose members included many former NOÚZ functionaries, Hais and Stočes were set free. The sentence of the National Court, however, shrewdly pointed to the considerable extent of Hais's pro-Nazi collaboration, while excusing it as a justified stratagem in the struggle against the enemy. Hais did not enjoy his freedom in Czechoslovakia for long, however, because in February, by a decision of the action committee, he was dismissed from the Ministry of Food and shortly afterwards, in March, he emigrated first to Paris (by way of Vienna) and then to England. Abroad, he was an active member of the Free Trade Unions in Exile. He retired from public activity in 1962, and died in Vienna in 1971.

'Courier 5': A Czechoslovak Parachute Unit
Zlatica Zudová-Lešková

The author presents the story of one of the parachute units aimed at Slovak territory during the uprising there, a story that has so far been unduly neglected by historians.

In the spring of 1944 the headquarters of Czechoslovak military intelligence, based in London at the time, influenced by expectations of a sudden turnaround in the

military situation on the Continent and by the new official position of the Czechoslovak government towards the struggle for the liberation of the Yugoslav nations, shifted its attention to the Balkans and the Apennine Peninsula, where it sent its best organizer and spy, Colonel František Hieke-Stoj, who was a member of the General Staff and official commander of the Czechoslovak military mission. Hieke-Stoj's mission assumed its tasks in relation not only to Headquarters, but also to Allied intelligence services. One concrete result of Czechoslovak-British collaboration was the operation code-named 'Courier 5', comprising three men – namely, Lieutenant Imrich Eröš, Corporal František Holý and Jozef Chramec, former members of the 2nd Technical Division of the Slovak Army, who were supposed to work for intelligence in the territory of south-east Slovakia (which had been annexed by Hungary after negotiations in Vienna).

Courier 5 was dropped in Slovakia on 15 September 1944 and, after overcoming technical difficulties, planned to begin its own activity on 26 September by transmitting from the mountain chalet called Na Trangoške pod Ďumbierom. That same day, however, the chalet was attacked and two members of Courier 5 were captured, thus ending for all intents and purposes the group's activity. The operation – intentionally or by chance – had been disabled by partisans, in other words by the Allies. The article also discusses the fate of the commander of Courier 5 as well as his captured comrades, in particular the tragic fate of Holý.

Material

Refugee Camps in Bohemia and Moravia after the Munich Diktat

Francis Dostál Raška

Little has been written about the 150,000 Czechs or other nationalities who left the frontier regions of Czechoslovakia, which were ceded to Germany after the Munich diktat. These people suddenly found themselves in alien surroundings in the Czechoslovak interior, often only with the barest of necessities. Most Czech refugees were placed in camps, of which there were three categories. First-category camps had the best facilities; third-category camps, where most of the refugees were housed, were the most primitive. From the outset, concerns were raised about dangers to public health and order, which were posed by the uprooting of so many people. Despite various bureaucratic obstacles, the Czechoslovak health authorities (the Mobile Epidemic Unit), in cooperation with Czechoslovak ministries, the armed forces, domestic and foreign charities, as well international organizations such as the International Red Cross, managed to ensure that the refugees would be well looked after and, ultimately, could rebuild their lives. The article cites materials mainly from the papers of the author's late grandfather, Professor Karel Raška who, as a young army officer and epidemiologist, played a leading role in the Mobile Epidemic Unit.

Reviews

The Meaning of the Slovak National Uprising in the Late Twentieth Century

Zlatica Zudová-Lešková

Dezider Tóth and Katarína Kováčiková (eds): *SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy*. Banská Bystrica: ADADE, 1999, 491 pp.

The reviewer acquaints the readers with a volume of essays from a 1999 conference in Banska Bystrica, Slovakia, which was held to mark the fifty-fifth anniversary of the Slovak National Uprising (Slovenské národné povstanie – SNP).

Thomas Mann's Reflections on Post-War Germany

Jiří Pešek

Thomas Mann, *Fragile Republik: Thomas Mann und Nachkriegsdeutschland*. Ed. by Stephan Stachorski. Frankfurt am Main: Fischer, 1999, 240 pp.

The reviewer discusses a selection from the radio broadcasts, speeches, articles, diary entries and letters of Thomas Mann, from the years 1945–54. Written while maintaining a critical distance during Mann's sojourn in America, they reflect the political and cultural situation in Germany and the viewpoints of German émigré circles from the field of arts and culture, in the United States at the time.

'Munich was the Motivation for the Expulsion'

Jiří Pešek

Detlef Brandes, *Der Weg zur Vertreibung 1938–1945: Pläne und Entscheidungen zum 'Transfer' der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen*. Preface by Hans Lemberg. Munich: Oldenbourg, 2001, 503 pp. Maps, bibliography and indexes of persons, subjects and places.

This new publication by the respected German historian is, the reviewer believes, a ground-breaking monograph. It is densely written and chock-full of facts, comprising a broad spectrum of primary sources. The author has let the sources speak for themselves, which makes his work somewhat impersonal, but also convincingly authentic. Brandes clearly demonstrates that the expulsion and transfer of the Germans from Czechoslovakia and Poland was the result of long political considerations and processes, as well as mental and ideological shifts in the minds of the populations of the occupied countries, their governments-in-exile, and leading politicians of the Soviet Union, Great Britain and the USA.

A Social History of German Literature
Petr Šafařík

Rolf Grimminger (ed.), *Hansers Sozialgeschichte der deutschen Literatur vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Munich: Hanser, 1983–2000.
Vol. 7: *Naturalismus, Fin de siècle, Expressionismus: 1890–1918*. Ed. by York-Gothart Mix, 2000, 760 pp.
Vol. 8: *Literatur der Weimarer Republik 1918–1933*. Ed. by Bernhard Weyergraf, 1995, 819 pp.
Vol. 10: *Literatur in der Bundesrepublik Deutschland bis 1967*. Ed. by Ludwig Fischer, 1986, 908 pp.
Vol. 11: *Die Literatur der DDR*. Ed. by Hans-Jürgen Schmitt, 1983, 588 pp.
Vol. 12: *Gegenwartsliteratur seit 1968*. Ed. by Klaus Briegleb, 1992, 885 pp.

The reviewer introduces a monumental project of a German publishing house, which constitutes a rare piece of work in the social history of literature. He praises the generally high standard of contributions in the individual volumes.

Germany's Long Road to West
Blahoslav Hruška

Heinrich August Winkler, *Der lange Weg nach Westen: Deutsche Geschichte*. Part I: *Vom Ende des alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik*. Part II: *Vom 'Dritten Reich' bis zur Wiedervereinigung*. Munich: Beck, 2000, 652 pp (Part 1) and 742 pp (Part 2).

The reviewer calls this two-volume history of Germany from the Napoleonic wars to re-unification a *magnum opus* and praises the author's dramatic narrative and extensive scholarly knowledge.

Confessions of a Former Revolutionary
Šárka Daňková

Gerd Koenen, *Das rote Jahrzehnt: Unsere kleine deutsche Kulturrevolution, 1967–1977*. Cologne: Kiepenheuer & Witsch, 2001, 560 pp.

Koenen's book, which charts out the development of extreme left-wing parties and groupings in Germany from 1967 to 1977, constitutes an important contribution to the current discussion on the legacy of 1968. The reviewer points out the advantages and pitfalls of the author's approach, which combines biased interviews by a former student activist and member of a Maoist organization, on the other hand, with the objectivity of an historical chronicler thoroughly familiar with the relevant sources, on the other.

German Research on the History of the German Democratic Republic, 1997–2001
Lucie Pánková

This comprehensive annotation in clear thematic blocks provides information on sixty recent publications concerned with the history of the German Democratic Republic.

Documents

The 'Jindra' Resistance Organization of the Sokol Movement: The Final Report by the Gestapo
Jan B. Uhlíř

The nineteen-page final report on the underground Sokol organization called 'Jindra', dated 10 December 1942, was written by Department II BM (political affairs – the Czech right-wing resistance movement) of Gestapo headquarters in Prague. It can conveniently be divided into three parts. The first is a general introduction, from which it becomes clear that the Gestapo considered Jindra a component of the group known as the 'Sokol Community in the Resistance' (Obec sokolská v odboji – OSVO). The middle part is mainly a summary of statements made to the Gestapo by the leader of Jindra, Ladislav Vaněk, from late September to late November 1942. The conclusion of the report provides a concise description of the activity of some members of the resistance organization. The report was originally supplemented with four addenda; the only two which seem to have survived are included here – a list of names and the organizational plan of Jindra. (The translation of a cable to London and the original minutes of the group have apparently not been preserved.)

The exceptional informational value of this report resides mainly in the fact that it summarizes the maximum of information available to the Gestapo at the time, outlines the work of the OSVO, provides a detailed description of the origin of Jindra and contributes considerably to explaining the role of the Sokol movement in the context of the whole democratic resistance in the Protectorate. It is so far the most detailed document of its kind ever to be published. The introduction to the document, written by Uhlíř, who edited the Gestapo report, places the document in its historical context, concisely describes the development of the Jindra resistance group, introduces the main actors and other figures of the resistance, and points out problematic aspects in the career of Ladislav Vaňek, who confessed to a great deal during Gestapo interrogations and worked for the Communist secret police (the StB) after the liberation.

Chronicle

The Second Life of the Past
Vilém Prečan

The article is a lecture given by Prečan when accepting the International Prize of the Slovak Academy of Sciences, Bratislava, on 21 September 2001. In it he offers his reflections on history and the role of the historian and, on the other hand, a topic central to his research, the Slovak National Uprising.

First Prečan recalls his close bonds with Slovakia and its culture, which permeate his professional and private life. He then makes the personal statement that the profession of historian became the basis of his present identity. He sees history as an attempt to understand the past, to present it in an organized and necessarily simplified way, that is, to interpret it. The past, however, is an essential part of the identity of every person and social group, and if it cannot be changed, it continues to live its second life in the form of consequences for the present and later generations. One deals with the past in order to come to terms with it, shed its burden, find the necessary distance from it, and to learn from it, to find strength, encouragement, and satisfaction in it; for without that one cannot understand the present or find one's bearings in it.

History is a critical discipline in two respects – it uses the scientific method and necessitates of making judgements. The historian, believes Prečan, must search for the truth about the past. That truth, however, has no objective existence; rather it is determined by the behaviour of subjective actors of history. In a situation where the past is always used by some persons to achieve current goals, the historian has the indispensable role of guardian of the historical legacy, and brings our attention to the multitude of connections, circumstances and motives of past actions and events. The historian therefore cannot be objective or unbiased, because he or she occupies a certain place in society and professes certain values, at the same being able to doubt his or her own truths in the interpretation of the past.

In the second part of the lecture Prečan discusses the reasons he considers the Slovak National Uprising of 1944 to be the most dramatic and perhaps most important episode in twentieth-century Slovak history. No matter how one judges the course of the uprising, it cannot be denied that the people who fought in it took the fate of Slovakia into their own hands, and with their risky deed they made a historical juncture and co-determined the form of the post-war state. The uprising became a symbol of Slovak national identity and efforts for equal standing with the Czechs in a shared state; the struggle for the truth about the uprising subsequently became part of the struggle for freedom, which was waged against Communist totalitarianism.

In conclusion that author recalls the most relevant aims of historical research in relation to the Slovak Uprising, for which, he believes, a series of documents, a social history, and a comprehensive treatment of the Uprising for the general public are now needed.

The Memory of Communism in the Czech Republic: Report from a Symposium

Michal Kopeček

The symposium reported on took place in Prague in October 2001, under the auspices of the Institute of Contemporary History, Prague, and the Institute for Human Sciences, Vienna. On the eve of the symposium Karel Schwarzenberg gave a paper in the Carolinum, Charles University, concerned with the Czechs' selective approach to their own history. The present report then describes the papers by the French political scientist Jacques Rupnik, who focused on the question of 'political memory' in the Czech Republic and central Europe after 1989, the Czech historian Vilém Prečan, who talked about ways of 'coming to terms with past' in the Czech Republic, and his Polish colleague Andzrej Paczkowski, who did the same for the Polish case. The author of the report summarizes the discussions that followed the main papers. The symposium participants, he concludes, agreed on the need to study the history of the Communist regime in Czechoslovakia both in the broader geographical and temporal contexts. Particularly in comparison with Poland, the symposium clearly demonstrated the relative absence of a broader public debate over the recent past, and also the absence of a truly fundamental social-science controversy in the Czech Republic.

Contributors

Šárka Dańková (1977) is employed at the Institute of International Studies, the Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague, where she specializes in German and Austrian history.

Blahoslav Hruška (1976) is a post-graduate at the Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague, and is concerned with the cultural history of post-war Germany.

Stanislav Kokoška (1959) is a Senior Researcher in the Institute of Contemporary History, Prague, concerned with the home resistance during WW II, the liberation of the Bohemian Lands in the spring of 1945, and the history of military intelligence.

Michal Kopeček (1974) is a Researcher in the Institute of Contemporary History, Prague, concerned with twentieth-century history and political thought in central Europe.

Lucie Pánková (1981) is a student in the Institute of International Studies, Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague, where she focuses on German history.

Jiří Pešek (1954) is a graduate of Charles University and a former employee of the Prague Municipal Archives. He is currently concerned with German history in the Institute of German and Austrian Studies, Charles University. He is the author of a number of articles on cultural history.

Vilém Prečan (1933) was the founder of the Institute of Contemporary History, Prague, and its first director. He is currently the Director of the Czechoslovak Documentation Centre and Chairman of the Czech National Committee of Historians. His main area of professional interest is Czechoslovak history in its European context from the Munich Agreement of 1938 to the present.

Francis Dostál Raška (1971) is a Lecturer at the Department of American Studies in the Institute of International Studies, the Faculty of Social Sciences, Charles University. He currently holds a research grant in the Institute of Contemporary History, Prague, and is concerned primarily with Sudeten German-Czech relations. His book on the subject is forthcoming.

Vít Smetana (1973) is a Researcher at the Institute of Contemporary History, concerned with the history of diplomacy during WW II and the initial phase of the Cold War. He is the editor of a Czech edition of *Thirteen Days*, Robert F. Kennedy's memoirs of the Cuban missile crisis (Prague, 1999).

Dalibor Státník (1962) is an employee of the Archives of the Ministry of the Interior of the Czech Republic. He is concerned with the history of the trade unions and of culture in the twentieth century (in particular, the writer Jaroslav Maria and his times). He has published a book on sanctions in labor law (Prague, 1994).

Petr Šafařík (1973) is doing doctoral research in the Institute of International Studies, the Faculty of Social Sciences, Charles University, and is concerned in general with contemporary cultural history.

Jan B. Uhlíř (1972) is doing doctoral research in the Institute of Czech History, the Faculty of Arts, Charles University, and holds a scholarship from the Institute of Contemporary History, Prague. He specializes in the history of Nazi Germany, and in particular the Protectorate of Bohemia and Moravia and the Czech home resistance to the Germans. He is the co-author of *Sokol proti totalitě 1938–1952* [The Sokol Movement against Totalitarianism, 1938–52] (Prague, 2001).

Hana Velecká (1973) is a Researcher in the Institute of Contemporary History, concerned with the history of Czechoslovak émigrés and international relations during WW II. She is also doing doctoral research at the Faculty of Arts, Charles University, Prague.

Zlatica Zudová-Lešková (1957) is a Senior Researcher in the Historical Institute of the Czech Armed Forces, Prague. She specializes in the Shoah and Czechoslovak history, 1938–45, with a focus on Czecho-Slovak relations and the Czechoslovak military and political resistance. She has published a number of articles at home and abroad.

Contents

Stanislav Kokoška — The Crisis of Nazi Occupation Policy in the Protectorate of Bohemia and Moravia, 1944, and the Attempts to Surmount It 591

Vít Smetana — Great Britain and Czechoslovak Gold: A Case Study of British Appeasement? 621

Hana Velecká — British Assistance to Czechoslovak Refugees, from the German Occupation till the Outbreak of World War II 659

Dalibor Státník — Between Resistance and Collaboration: The Case of Arno Hais 692

Zlatica Zudová-Lešková — 'Courier 5': A Czechoslovak Parachute Unit 718

Material

Francis Dostál Raška — Refugee Camps in Bohemia and Moravia after the Munich Diktat 732

Reviews

Zlatica Zudová-Lešková — The Meaning of the Slovak National Uprising in the Late Twentieth Century 746

Jiří Pešek — Thomas Mann's Reflections on Post-War Germany . . . 750

Jiří Pešek — 'Munich was the Motivation for the Expulsion' 756

Petr Šafařík — A Social History of German Literature 763

Blahoslav Hruška — Germany's Long Road to West 768

Šárka Daňková — Confessions of a Former Revolutionary 772

Lucie Pánková — German Research on the History of the German Democratic Republic, 1997–2001 . . . 776

Ivo Bock Replies to a Review of the Essay Volume 'Recht und Kultur in Ostmitteleuropa' 790

Documents

Jan B. Uhlíř — The 'Jindra' Resistance Organization of the Sokol Movement: The Final Report by the Gestapo 791

Chronicle

Vilém Prečan — The Second Life of the Past 812

Michal Kopeček — The Memory of Communism in the Czech Republic: Report from a Symposium 821

Annotations 827

Bibliography on Contemporary History

Selected monographs, volumes and articles published abroad between 1998 and 2001 839

Summaries 858

Informace pro autory

Časopis *Soudobé dějiny* vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora. Mohou být psány česky nebo slovensky, případně v hlavních evropských jazycích. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači odevzdejte na disketě (WP nebo Word) nebo zašlete na e-mailovou adresu redakce.
2. Poznámkový aparát připojte pokud možno na stránkách pod čarou, nikoli souhrnně za celým textem.
3. a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu a jeho umístění (při opakovaném odkazu jen jeho vžitá zkratka), název a značka fondu (sbírky), signatura, název nebo popis dokumentu.
   b) V odkazech na literární prameny dodržujte toto pořadí údajů: **Monografie**: Jméno autora (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno) – spoluautoři (maximálně dva): Název: Podnázev (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať ze sborníku**: Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název: Podnázev. In: editor sborníku (obdobně jako u autora monografie) (ed.): Název sborníku (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať z časopisu**: Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název: Podnázev. In: Název časopisu (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran. **Stať z denního tisku**: Autor stati (viz výše): Název: Podnázev. In: Název novin (kurzivou), přesné datum, rozmezí stran.
   c) Pro recenzi a anotaci: uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.).
4. Vyžaduje-li povaha Vašeho článku použití obrazových příloh, grafů apod., očíslujte je a jejich čísla uveďte červenou tužkou také v textu.
5. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Pro informace o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (aktuální zaměstnání, oblast specializace, případně název Vaší profilové publikace s místem a rokem vydání).

Soudobé dějiny
budou s potěšením publikovat anotace nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí i zahraniční a předem za ně děkují.

Redakce

U.S.D